M.Sait Şimşek

Beyan Yayınları

KUR’AN’IN ANA KONULARI

Önsöz

Takip edilen metot bakımından Kur'an'm üç çeşit tefsirinin bulunduğunu söylemek mümkündür. Bunlardan biri, Elimizdeki Mushaf'ın tertibine uygun olarak tefsir edilmesidir. Müfessirler genelde bu yolu izlemişlerdir. Asıl olan da, bu yolun izlenmesidir. Çünkü Kur'an'm elimizdeki tertibi, tevkifidir; vahiy tarafından belirlenmiştir. Bir metnin doğru anlaşılmasında siyakı (sözün bağlamı) önemlidir. Metin, bu bağlam içerisinde okunmalı ve öylece anlaşılmalıdır. Bu nedenle Kur'an-ı Kerim'in, tertibi çerçevesinde tefsir edilmesi önemlidir.
İkinci çeşidi ise, nüzul sırasına göre Kur'an'm tefsir edilmesidir. Bildiğimiz kadarıyla Muhammed İzzet Derveznin Türkçe'ye de tercüme edilmiş olan "et-Tefsiru'î-Hadîs" adlı tefsiri dışında bu metotla yazılmış ve Kur'an'ın tamamım içeren ikinci bir tefsir bulunmamakladır. Bu tefsirde de sadece sûrelerin nüzul sıraları gözetilmiş, âyetlerin nüzul sıraları göz önünde bulun-durulmamıştır. Aslında bütün âyetlerin nüzul sıralarım tespit etmek mümkün de değildir. Hatta bazı sûrelerin nüzul sıralan bile şüphelidir. Bununla birlikte mevcut verilerden hareketle Kur'an-ı Kerim'in, nüzul sırasına göre tefsir edilmesi, Peygamber döneminde îslâm toplumunun gelişme aşamalarını, ana hatlarıyla dinî hükümlerin iniş sıralarını belirleme bakımından önem arz etmektedir.
Üçüncü çeşit tefsir ise, Kur'an'dan herhangi bir konuyla ilgili âyetlerin bir araya getirilmesi ve yazarın konu için tespit ettiği plana uygun olarak yapılan tefsirdir. Günümüzde en yaygın olan tefsir çeşidi budur. Bir konuda Kur'an'ın ne anlattığını kısa ve pratik bir yoldan öğrenmeyi sağladığından dolayı günümüz açısından birtakım yararlan vardır.
Bu tefsir çeşitlerinin her birinin artıları ve eksileri vardır. Zaten her beşerî çalışmanın haliyle birtakım eksileri olacaktır. Belki de bu üç çeşit tefsirden her biri, diğerinin eksik bir yönünü tamamlar mahiyettedir.
Bizim bu çalışmamız, Kur'an'ın temel konularını incelemeyi ve bu konuda pratik bilgiler vermeyi hedeflemektedir. Bu yönüyle konu tefsiri nevinden bir çalışmadır. Bununla birlikte Kuran'ın temel konuları arasında yer alan bazı konular bu çalışmamızda yer almamaktadır. Kitabımızda yer almayan konular arasında özellikle ahlâk konusu ile insanın temel yapısı; karakteri ve psikolojisi konusunu anmak gerekir.
Çalışmamızda ihtilaflı konuların ayrıntılarına ve farklı görüşlere girmekten kaçındık. Bununla birlikte tercih ettiğimiz görüşler, müfessirlerce genel kabul gören görüşlerdir. Müfessirlerin geneli tarafından kabul görmeyen bir görüşü tercih ettiğimiz durumlarda ise, tercih ettiğimiz o görüşü daha detaylı bir şekilde incelemeye ve o konudaki delilleri zikretmeye özen gösterdik.
Yanılgılarımız bize aittir. Kuşkusuz her şeyi en iyi bilen, yüce Allah'tır.
M.Sait Şimşek Konya-1999[1][1]

Gîriş

Kur'anı Kerimin kendine özgü bir anlatım metodu vardır. Amaç konularla araç durumundaki konular içiçedir. Amaç konulardan kastımız dini oluşturan itikadı konularla ibadet, ahlâk ve sosyal hayatı düzenleyen ahkâm konulandır. Kur'an-ı Kerim için bu gibi konular, amaç konular yani Kur'an'ın ana konulandır. Kur'an'ın "hidayet" ile nitelenmesi de bundan dolayıdır. Çünkü hidayet" kelimesiyle insanın inanç ve davranışları kastedilmektedir. Bu konuların dışında kalan evrenle ilgili bilgiler, geçmiş millet ve peygamberlerin kıssaları ile benzeri hususlar, araç konulardır. Araç mahiyetindeki bu konular, amaç durumundaki konuların ispatı ve onlar hakkında bakış açısının sağlıklı bir şekilde oluşması için Kur'an'da yer alırlar, hedef olarak seçilmemişlerdir. Kuşkusuz insanın evrenle ve evrendeki olaylarla ilişkileri Kur'an'ın temel hedefleri arasında yer alır ama evren ve evrendeki olayların kendileri hedefler arasında değildir.
Araç konularda konu bütünlüğü aranmaz. Örneğin Hz. Musa'nın kıssası Kur'an'ın birkaç sûresinde yer almaktadır. Ancak bunların hepsini bir araya getirseniz, Hz. Musa'nın sireti (hayatı) hakkında tam bir bilgiye ulaşamazsınız. Yine bir sûrede "arı"dan söz ediliyor diye arı hakkında diğer bilgileri Kur'an'da bulamayız. Dağlardan, göklerden ve benzeri hususlardan bahseden âyetler, bu tür konularla ilgilidir. Ama itikadı konular ya da ahkâm konulan gibi amaç konular böyle değildir. Konunun bir kısmı bir sûrede yer alıyorsa, diğer sûrelerde konunun diğer cüzleri yer almakta ve bunların tamamı bir araya getirildiğinde tam bir konu bütünlüğüne ulaşılabilmektedir. "Bu kitabı sana, her şey için bir açıklama, bir hidayet ve rahmet kaynağı ve Müslümanlar için de bir müjdeci olarak gönderdik"[2][2] âyetiyle kastedilen budur. Yani dinin bütünü Kur'an'da mevcuttur. Din ise, inanç prensiplerinden, ibadet konularından, ahlâkî prensiplerle, sosyal hayat ve kurumlarıyla ilgili kurallardan ibarettir. înanç ve ibadei konularıyla ahlâki kurallar, Kur'an'da ayrıntılarıyla yer almaktadır. Ancak hedef konular arasında yer almalarına rağmen ahkâm, yönetim ve ceza hukuku ile ilgili konular böyle değildir. Bu gibi konularda genel kaide ve kurallara yer verilmiştir. Bu konuların ayrıntılarının bir kısmı Peygamber (s.a.v.)'in

---

[1][1] M. Sait Şimşek, Kur’an’ın Ana Konuları, Beyan Yayınları: 7-8.
[2][2] 16/Nahl, 89.

hadis ve sünnetinde yer alırken bir kısmı da konunun uzmanlarına bırakılmıştır. Bu gibi konularda ayrıntılara gidilmesi doğru olmazdı. Çünkü sosyal hayat, sürekli değişimlere maruzdur. Bu sebeple değişik zaman ve zeminlerde farklı hükümlere ihtiyaç vardır. İslam hukukunun değişen hayata uyum sağlaması, Kur'an'da bu gibi konularda ayrıntılı meselelere girilmemiş olmasıyla sağlanmakladır. Çünkü ayrıntılara yer verilmiş olsaydı, kıyamete kadar bu kurallar bağlayıcı olurdu. Nitekim Müslümanların, Peygamber (s.a.v.)'in vefatından birkaç asır sonra verilmiş içtihatlara bağlanarak bunları değişmez görmeleri, zamanla islam hukukunun, hayatın dışında kalmasında önemli bir etken olmuştur. Oysa ilk asırlarda içtihat hareketi devam etmiş olsaydı, belki bugün İslam hukuku, farklı bir konumda olurdu.

Kur'an'm muhatabı olması nedeniyle olmalı ki, "insan" konusu da, özellikle manevî boyutuyla detaylı bir şekilde incelenmiş; insanın psikolojik yapısı, karakteri, evrendeki konumu gibi konular ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Öte yandan hidayet konusunu o denli ilgilendirmeyen, insanın maddî yönüyle ilgili konuların ayrıntılarına girilmemiş, ana hatlarıyla birtakım bilgilerle yetinilmiştir.

Konu anlatımında Kur'an'm metodu ile ilmî eserlerin takip ettikleri metot arasında bir paralellik bulunmamaktadır. İlmî eserlerde bir konu başlığı açılır ve o başlık altında konuyla ilgili detaylara yer verilir. Örneğin bir fıkıh kitabını okuduğunuzda "NAMAZ" başlığı altında namaz konusuyla ilgili ayrıntılara yer verdiğini görürsünüz. Modern ilimlerle ilgili eserlerde de aynı metot takip edilmektedir. Çünkü bu eserlerde amaç, okuyucuyu o konuda bilgilendirmektir. Oysa Kur'an-ı Kerim böyle bir yol izlememekte; konunun ayrıntıları farklı sûrelerde yer almaktadır. Bu sebeple bir sûrede birçok konu yer alabilmektedir. Gerçi her bir sûrenin genel bir konusu vardır ama bu, alışageldiğimiz konular nevinden değildir.

Kur'an-ı Kerim neden böyle bir metot takip et-mistir? Alimier bunu, Kur'an'ın hedefiyle ilgili bir husus olarak değerlendirmişlerdir. Kur'an'm hedefi, insanlan salt bilgilendirme değildir, onun temel hedefi, hidayettir: insanlan bilgilendirirken eğilmek ve eğitirken düşündürmektir.

Neden Kur'an'm böyle bir üslûp takip ettiği konusunda belirttiğimiz hususun dışında birtakım görüşler de ileri sürülmüştür. İleri sürülenlerden başka söylenecek bazı şeyler de belki vardır. Vakıa, Kur'an'm kendisi, neden böyle bir metot takip ettiğini beyan etmemektedir. Ancak ortada bir gerçek vardır ki o da, anlayarak onu okuyanların onu okumaktan bıkmadıkları ve her okuyuşlarında yeni anlam açılımlarıyla karşılaştıklarıdır. Kur'an öyle bir kitap ki, âyetleri üzerinde düşündükçe anlam genişlemesiyle karşılaşıyor ve tekrar tekrar düşünmekten kendinizi alamıyorsunuz. Öte yandan bu yönüyle o, sadece bilginlere hitap etmemekte, bilgi düzeyi ne olursa olsun herkes onu tekrar tekrar okumaktan ve tekrar tekrar üzerinde düşünmekten usanma-maktadır. Hatta sadece anlam yönüyle değil kelime di-zimindeki üslûp ve ahenk açısından da durum böyledir. Halbuki akademik metotlarla yazılmış kitaplar böyle değildir, belli bilgi birikimine sahip kimselere hitap ederler. Bir veya birkaç kez okunduktan sonra okuyucu, bu kitaplardaki bilgileri elde etmiş olur ve onları tekrar okuma ihtiyacı duymaz. Okusa da, yeni bilgi açılımları sağlayamazlar.

Asırlardır, âlimler, Kur'an-ı Kerim'i tefsir etmekle, mûsikî zevki olsun olmasın, Arap-acem milyarlarca insan okunuşunu dinlemekten zevk almaktadır. Herhalde Kur'an kadar lefsin yapılan ikinci bir kitap yoktur.

Bütün bunlar, gerek sözlerin seçim ve dizimi açısmdan ve gerek konu anlatımı açısından Kur'an'm takip ettiği üslûpla yakından ilgili hususlar olmalıdır.

İnancıyla, ıbadetleriyle, emirleri, yasakları ve diğer hususlarıyla din bir bütündür. Bununla birlikte her din veya sistemin nazari-felsefî bir yönü, bu yön sonucunda ortaya çıkan amelî yönü ve bir de hedefleri vardır.

Dinlerde nazarî-felsefî yön, inanç esaslarından kaynaklanan imam; davranışlar, islam'ı oluşturur. Bu ikisiyle hedeflenen ise, insanların dünya ve âhirette mutluluğa kavuşmalarıdır.[3][3]

Îman Ve İslam

Genel anlamıyla İslâm, dinin tamamının adıdır. "Allah katında din, İslam'dır"[4][4] âyetiyle dinin hem inanç ve hem de diğer yönleri kastedilmektedir. O halde âyette geçen "İslam" kelimesiyle dinin tamamı kastedilmektedir. Ancak dinin bir bölümü olarak "İslâm", inanç sonucunda Müslüman kişinin yapması gereken şeylerin hepsinin; ibadet, muamelat, ahlâk ve davranışlarının tamamıdır. Yani dinin inanç bölümü, buradaki 'İslam" tanımının dışında kalmaktadır. Yukarıda da dikkat çektiğimiz gibi her din veya felsefî düşüncenin inanç, inanca uygun davranış ve bundan hareketle varmak istediği gaye ve hedefleri vardır. İşte İslâm dininin inançlarının ortaya çıkardığı davranışlar, dinin bir bölümü olan îsldmı oluşturur. îman ise, dinin inanç kısmını içerir.

Dinin temeli inanç kısmı olmakla birlikte, diğer kısmı olan İslâm'la birbirlerinin ayrılmaz parçalarıdır. Zaten İslam'ın temellerini ifade eden Peygamber'in haolduğuna tanıklık etmek" aynı zamanda iman kısmının da ilk temelidir, înancı/imanı, dinin temeli olarak değerlendiriyoruz, çünkü inanç olmadan şeklen İslâm'a uymak mümkündür ve böylesi bir İslam geçerli değildir. Münafıkların durumu böyledir. Onlar şeklen Müslüman'dırlar, Müslüman gibi davranırlar. Ancak bu davranışlarında samimi değillerdir.

inancın merkezi kalptir. Kalpten kaynaklanmayan ve sadece dil ile ifade edilen inanç, inanç değildir. Yine buna

---

[3][3] M. Sait Şimşek, Kur'an'ın Ana Konuları, Beyan Yayınları: 9-13.

[4][4] 3/Alu lmrân, 19

delil, münafıkların durumudur:
"Münafıklar sana geldikleri zaman: 'Şahitlik ederiz ki sen muhakkak Allah'ın elçisisiri derler. Senin kendisinin elçisi olduğunu Allah bilir ve Allah münafıkların yalana olduklarına şahitlik eder."5[5]
Kalpleri, sözle ifade ettiklerini doğrulamadığı için "inandık" şeklindeki sözlerini âyet reddetmektedir. Amellerin kabul edilmesi de kalbe yerleşmiş olan imanın varlığına bağlıdır. Bu sebeple inanmayanların amelleri Allah katında makbul değildir:
"Rablerini inkâr edenlerin işleri, tıpkı faydalı bir günde rüzgârın savurduğu küle benzer. Kazandıklarından hiçbir şeyi ele geçiremezler"6[6]
İnsanların davranışları üzerinde imanın mutlaka etkisi vardır. İmanın kuvveti ile amel, doğru orantılıdır; kişinin imanı ne kadar kuvvetli ise, ameli de o ölçüde sağlıklıdır. İman zayıfladıkça, sağlıklı ameli de azalır.
Ahireue kişinin kurtuluşu, bu dünya hayalında kendini arındırmasıyla mümkündür:
"Nefsini temizleyen kurtuluşa ermiş, onu kirletip örten, kaybetmiştir. "7[7]
Nefsi temizlemek, Allah'ın emirlerine itaat etmek suretiyle onu günahlardan arındırmaktır. Onu kirletip örtmek ise, onu günahlara daldırıp özünde var olan fıtratını kötülüklerle örtmektir. O halde nefsi kötülüklerden arındırmayla sonuçlanmayan bir imanın, insanın kurtuluşu noktasında bir anlamı yoktur.
Tabi ki bunun anlamı, kişinin her bir günah işle-meşinin onu mutlaka kaybetmeye götüreceği değildir. İnkâr etmeye gitmedikçe davranışlardaki eksiklik, yani işlenen bir günah, kişiyi İslam sınırının dışına çıkarmaz. Kur'an-ı Kerim bu anlamda insanları üç kısma ayırmaktadır:
"Sonra Kitab'ı, kullarımız arasından seçtiklerimize miras verdik. Onlardan kimi nefsine zulmedendir, kimi orta gedendir, kimi de Allah'ın izniyle hayırlarda öne geçendir. îşte büyük lütuf budur."8[8]
Âyette anlatılan "hayırlarda öne geçenler", farzları ve hoş karşılanan/müstehab şeyleri yaparak, haram ve hoş karşılanmayan/mekruh şeylerden kaçınanlardır.
"Orta gidenler", farzları yerine getirip haram şeylerden kaçınanlar fakat müstehablan yapmayan ve mekruh şeylerden kaçınmayanlardır.
"Nefsine zulmedenler" ise, iyi amellerle kötü amelleri karıştıranlardır.9[9]
Şu âyetle bu son kısma işaret edilmektedir: "Başka bir kısmı da günahlarını itiraj ettiler, iyi işle kötü işi birbirine karıştırdılar. Belki Allah, bunların tövbesini kabul eder. Çünkü Allah bağışlayan, esirgeyendir"10[10]
Yine bazı âyetlerde insanların faziletçe birbirlerinden farklı oldukları anlatılmaktadır. Söz konusu bu farklılık, amellerin farklılığından kaynaklanıyor olmalıdır. O halde amel eksikliği, kişiyi din dairesinin dışına çıkarmamaktadır.
Ancak kişi, imkân ve fırsat bulduğu halde hiçbir farzı yerine getirmemiş ve haram şeylerden kaçmma-mışsa, inanıyorum demesi, bir iddiadan öteye geçmez. Yukarıda naklettiğimiz "Nefsini temizleyen kurtuluşa ermiş, onu kirletip örten, kaybetmiştir" âyetinden de anlaşılacağı gibi böyle bir iddia kişiyi kurtaramaz.11[11]

1- KUR'AN'DA İNANÇ ESASLARI

Toplumların hep aynı inancı devam ettirmedikleri bilinmektedir. Bir inancı taşıyan toplumlar zamanla başka bir inanca yönelebılmekte; inancını değiştirmektedir. Din yani inanç, insanlığın sonradan ulaştığı ya da belli bir zaman sonra uydurduğu bir şey midir, yoksa insanlıkla mı başlamıştır? Eski Yunan filozoflarından sofistlerle kilisenin tahakkümüne reaksiyoner bir tutum içerisinde olan on sekizinci asır filozoflarından bazıları, insanlığın zamanla din inancını ortaya attığını ileri sürmüşlerdir. Güçlü ve yüce bir varlığa inanmanın sonradan ortaya çıktığını ileri sürenler, genelde bunun, insanın başarısızlık ve korkularından doğduğunu iddia ederler. Onlara göre bazı olaylar karşısında âciz kalan insan, güçlü birine inanma ihtiyacını duymuştur.
Kur'an-ı Kerim, bu iddiaların aksine, insanlığın tevhit inancıyla başladığını belirtmektedir. İnsanlığın atası olan Hz. Adem, Allah'a iman eden.bir muvahhit idi. İnsanlar bir müddet tevhit inancı üzerinde devam etmiş, bilahare ayrılığa düşmüşlerdir:
"İnsanlar bir tek ümmetti. Sonradan ayrılığa düştüler."12[12]
O halde dinden uzaklaşma ya da dinin safiyetini yitirerek yozlaşması ve gelenekler haline dönüşerek her milletin kendi inancım üstün görmesi, böylece insanlık toplumunun bölünmesi, sonradan ortaya çıkmış bir durumdur..
insanlığın sonradan mı bir din inancını ortaya attığı yoksa bu inancın insanlıkla mı başladığı tartışmasına girecek değiliz. Bizim burada üzerinde durmak istediğimiz, Kur'an'ın meseleye bakışını tespit etmektir. Ancak hemen

5[5] 63/Münafikûn, 1
6[6] 14/İbrahim, 18
7[7] 9 l/Şems, 9-10
8[8] 35/Fatır,32
9[9] Muhammed Ali es-Sâbûnî, Safvetu't-Tefâsîr, Beyrut-1981, II 577
10[10] 9/Tevbe, 102
11[11] M. Sait Şimşek, Kur'an'ın Ana Konuları, Beyan Yayınları: 13-16.
12[12] 10/Yunus, 19

belirtmeliyiz ki, insanlığın sonradan din inancına sahip olduğunu ortaya koyacak hiçbir belge mevcut değildir. Bilakis elde edilen bulgular ve ilkel kabileler üzerinde yapılan tüm araştırmalar, onların çok yüce bir güce inandıklarını ortaya koymaktadır. Böylesi konuların, laboratuara girmesi mümkün olmayan konular oldukları da bir vakıadır. Ayrıca insan iki yönlü bir varlıktır. Bedeni onun maddî yönünü, ruhu ise manevî yönünü teşkil etmektedir. Bedeni nasıl gıdaya muhtaç ise, ruhu da bir inanca ihtiyaç duymaktadır. İnançsız bir toplumun neredeyse hiç olmaması bunun bir kanıtıdır.

Burada üzerinde durmamız gereken önemli iki nokta bulunmaktadır. Bunlardan biri, her türlü kutsalı dolayısıyla her türlü inancı reddeden komünizmin insanlık âleminin önemli bir kesimine hakim olmasıdır. Hatta komünizmin hakimiyeti altında bulunmayan günümüz toplumlarında da bir çok kişi her türlü inancı reddetmektedir. İkincisi ise, ilim ve teknolojinin ilerlediği bir asırda inançsızlığın yaygınlık kazanması, inancın ilimle bağdaşmadığı ve yavaş yavaş inanç döneminin bittiği anlamına geldiği şeklindeki iddiadır.

Her türlü inancı reddeden komünizmin bir dönem için çağımızda insanlığın geniş bir kesimine hakim olduğu bir vakıadır. Ne var ki hakim olduğu toplumlarda bile bireylerin çoğunluğunun kalplerinden inancı söküp attığını iddia etmek zordur. Ayrıca insanlık tarihi göz önünde bulundurulduğunda bu hakimiyetin kısa süreli olduğu da unutulmamalıdır.

ikinci noktaya gelince, mevcut ilmî keşiflere başlangıçta kilisenin karşı çıkmış olması, bu keşifleri gerçekleştirenlerin bir kısmında inancı dışlama eğiliminin ortaya çıkmasına neden olmuştur. İlmî keşiflerin ardı ardına basanlar kazanması kiliseye tepki gösteren ve bu sebeple dini dışlayan kesimin konumuna güç kazandırmıştır. Bir de, elde edilen bu başarılar, bazı kimselerde bir şoka sebep olmuş ve bu şaşkınlık içerisinde ilmin, inancın yerini alacağı zannedilmiştir. Ancak bu, sadece bir şaşkınlık dönemidir ve şok atlatıldıktan sonra dünyada yeniden inanca dönüş hareketi başlamıştır.

Aslında bilimin alanı ile dinin alanı temelde birbirlerinden farklıdır. Din, bilimin bittiği yerde başlamaktadır. Çünkü dinin temel alanı, gayb âlemidir. Halbuki bilim, müşahede alemiyle ilgilenir, konusu maddedir. Bilim ile gerçek dinin alanlarında belirgin bir ayrılık olmakla birlikte örtüşme ihtimali bulunan alanda ise, çatışmaları söz konusu olamaz. 'Çünkü din, Allah'ındır ve evreni yaratan da O'dur, O'nun dini ile yarattığı tabiata hakim kurallar arasında bir çelişki olamaz. Tabi ki burada Allah'ın indirdiği, tahrife uğramamış gerçek dinden söz ediyoruz.

Bilimin çağımız başjnda gerçekleştirdiği ardarda başarılar, belki de yanlış din inancından sıkıntı çekmiş bazı kimseleri heyecanlandırarak yakında gayb diye bir şeyin kalmayacağı ve tek tek bütün perdelerin ortadan kalkacağı hayaline kapılmalarına neden olmuştur. Ne var ki keşifler gerçekleştikçe, insanlığın henüz işin başında olduğu, keşfedecek daha pek çok şeyin bulunduğu anlaşılmıştır. Hani Firavun da, Hâmân'a bir merdiven yapmasını ve göğe çıkıp Musa'nın ilahını görmek istediğini söylemişti. Demek ki insanların bu konudaki hayalleri pek de yeni değildir.

Kısacası gerek komünist dünyada ve gerek Batı dünyasında inancı dışlama toplumların geniş kitlelerine yayılmadığı gibi, inancı dışlayanlarda bile bu durum çok kısa sürmüş; inanca dönüş kısa bir müddet sonra tekrar başlamıştır. Ayrıca insan fıtratına aykırı inancı reddetme sapmasının, insana ne ölçüde mutluluk getirdiği de tartışmaya açılması gereken bir konudur. Bütün maddî ve teknik ilerlemelere rağmen insanın bir iç huzura kavuştuğuna, kendini huzur ve emniyet içerisinde hissettiğine şahit olmadığımızı belirtmek isteriz. İnsanın sadece maddî ihtiyaçlarının giderilmesi insanı mutlu etmemektedir. Mutluluk, hem maddî, hem de manevî ihtiyaçların birlikte giderilmesiyle mümkündür. İnsanın manevî yönünün ihtiyaçlarını, ancak Allah'a iman giderebilir. Bu inancın yerini ne ilim, ne kültür, ne de felsefe doldurabilir. Bu yöndeki ihtiyacını gideremeyen kişi, sürekli bir huzursuzluk ve korku içerisindedir. Tam bir emniyet ve huzur duyması mümkün değildir. Böyle biri, dünya hayatındaki gayesini de tespit etmiş sayılmaz. Değeri, maddi vücudunun değerinden ibarettir. Ama kişi, bir Rabb'inin bulunduğunu, o Rabb'inin her şeyin yaratıcısı olduğunu ve bu yaratıcının sonsuz bir güce sahip bulunduğunu; yaratıcısının, kendisine değer verip onu birçok yaratıktan üstün tuttuğunu, rızkını üstlendiğini ve göklerle yeri kendisinin hizmetine sunduğunu kalbinin derinliklerinde hissedecek olursa, elbette böyle bir kişi, iç dünyasında huzura kavuşacaktır. İçinde yaşadığı dünya hayatının bir son olmadığına, Rabb'inin emirlerine riayet ettiği takdirde gelecek ve ebedî bir hayatta sonsuz nimetlere ulaşacağına inanan kimse, elbette içinde bir mutluluk ve güven hissedecektir:

"Allah kimi doğru yola iletmek isterse onun göğsünü {kalbini} İslâm'a açar; kimi de saptırmak isterse onun göğsünü daraltır ve göğe çıkıyormuş gibi sıkıntı çektirir. Allah inanmayanların üstüne işte böyle murdarlık indirir."[13][13]

inanmak, insanın geleceğini aydınlatan nurdur. İnanmayan kişi için gelecek, daima korkular içeren ve içini karartan bir şeydir. İslam, inancın en mükemmel şeklidir. İslam'a kavuşan bu nura kavuşur ve kalbi aydınlıklarla dolar:

"Allah kimin-gönlünü İslam'a açmışsa o, Rabb'inden bir nur üzerinde olmaz mı? Kalpleri Allah'ı anmak üzere katılaşmış olanlara yazıklar olsun."[14][14]

On üç yıl süren Mekke dönemi boyunca inen sûrelerin tamamının itikadî konularla ilgili olmaları ve Medine'de

---

[13][13] 6/En'am, 125

[14][14] 39/Zümer, 22

inen sûrelerde de diğer konuların yanında itikatla ilgili âyetlerin inmeye devam etmeleri, Kur'an'da inanç prensiplerine ne kadar önem verildiğini gösterir.
Kur'an-ı Kerim, inancı daima diğer hususlardan öne almaktadır. Mesela Peygamber (s.a.v)e hitaben: "Bil ki, Allah'tan başka ilâh yoktur. Hem kendinin ve hem de mümin erkeklerin ve mümin kadınların günahının bağışlanmasını dile"15[15] denilmektedir.
Görüldüğü gibi âyette Peygamber (s.a.v.)den, önce Allah'ı birlemesi ve ardından kendisinin ve diğer müminlerin bağışlanmasını istemesi emredilmektedir.
Hz. Musa'ya gelen ilk vahiyde de aynı sıranın gözetildiğini görüyoruz:
"Ben seni seçtim,,, şimdi vahye dilenlere kulak ver. Muhakkak ki ben Allah'ım. Benden başka ilâh yoktur. Öyle ise bana kulluk et, beni anmak için namaz kıl."16[16]
Görüldüğü gibi bu âyette de inanç, amelî hususlardan önce zikredilmektedir. Diğer peygamberlere gelen vahiylerde de aynı durum söz konusudur.17[17]
Kur'an-ı Kerim'de inanç Lemelleri olarak beş temelden söz edilir. Söz konusu temellerin tamamı şu âyette bir arada zikredilmektedir:
"Gerçek iyilik, yüzlerinizi doğu ve batı tarafına çevirmeniz değildir. Asıl iyilik, o kimsenin iyiliğidir ki, Allah'a, âhiret gününe, meleklere, kitaplara, peygamberlere inanır."18[18]
Hadislerde geçen kader konusu, bir prensip şeklinde olmasa bile Kur an'da da yer almaktadır. Şu âyetlerde olduğu gibi:
"De ki. Allah'ın bizim için yazdığından başkası bize asla erişmez"19[19]
"Nerede olursanız olunuz olunuz ölüm size ulaşır; sarp ve sağlam kayalarda olsanız bile! Kendilerine bir iyilik dokunsa 'Bu Allah'tan' derler; başlarına bir kötülük gelince de 'Bu senden' derler. 'Hepsi Allah'tandır' de."20[20]
Kur'an-ı Kerim'de kader, bir prensip şeklinde geçmese de, birçok âyette kendisinden söz edilmiş olması ve günümüzde sıkça gündeme gelirilmesi sebebiyle bu konuyu da çalışmamızda bir başlık altında incelemeyi uygun gördük.
Kur'an'da öngörülen iman ve esaslarına geçmeden önce, inançla ilgili kavramlarla inanç grupları hakkında kısa bilgiler vermek istiyoruz. Çünkü Kur'an-ı Kerim, hemen her sûresinde bu kavram veya inanç gruplarından söz etmektedir.21[21]

İnançla İlgili Kavramlar Ve Tnanç Grupları

İman/Müzmin:

İman, Arap dilinde el-emn ve el-emân kökünden türemiş bir mastardır. Emn, korkudan uzak emniyel içerisinde olmak anlamındadır. Emân ise, ihanetin zıddıdır. Iman'a gelince, kelime olarak, tasdik etmek, inanmak anlamındadır. Kur'an-ı Kerim'de de bu anlamda kullanılmaktadır. Böylece iman eden kişi, iman ettiğinin korumasına girmekle reddettiklerinin zaranndan kendini koruma altına yani emniyete almış olur.
"Bedevi Araplar: 'inandık' dediler. De ki: 'İnanmadınız, fakat 'İslam/teslim olduk' deyin. Henüz iman kalplerine girmedi"22[22] âyeti, tasdik etmenin yerinin kalp olduğunu ifade etmektedir. Çünkü âyette söz konusu edilen Bede-vî Araplar, söz olarak iman ettiklerini söylemişlerdi. Allah, sözle: "îman ettik" demenin yeterli olmadığını, kişinin iman etmiş sayılması için imanın kalbe girmesi gerektiğini beyan etmektedir.
Mü'min kişi, Peygamber (s.a.v.)'in Allah'tan alıp haber verdiği şeylerin hepsinin doğru olduğunu tasdik ederek inanan kimsedir. Çünkü Kitabın bir kısmına'iman ederek bir kısmını reddetmenin kişiyi mü'min yapmayacağı belirtilmektedir:
"Yoksa siz Kitab'ın bir kısmına inanıp bir hışmını in-kâr mı ediyorsunuz? Sizden öyle davrananların cezası, dünya hayatında rusvaylıktır. Kıyamet gününde ise en şiddetli azaba itilmektir."23[23]
Kur'an-ı Kerim, imanın gereği olan ameli-de, "iman" kelimesiyle isimlendirmektedir. Bu isimlendirme Kur'an-ı Kerim'de namaz için kullanılmaktadır:
"Bu şekilde kıblenin (Kudüs'ten Kabe'ye) çevrilmesi, Allah'ın yol gösterdiği kimselerden başkasına elbette ağır gelir. Allah sizin imanınızı asla zayi edecek değildir. Şüphesiz Allah, insanlara karşı (her şeye rağmen) şefkatli

---

15[15] 47/Muhammed, 19
16[16] 20/Tâha, 13
17[17] bk. Fahıuddin er-Râzi, Acâibu'l-Kur'an, Beyrut-1985, s 7 ve devamı
18[18] 2/Bakara, 177
19[19] 9/Tevbe, 51
20[20] 4/Nisâ,78
21[21] M. Sait Şimşek, Kur'an'ın Ana Konuları, Beyan Yayınları: 17-23.
22[22] 49/Hucurat, 14
23[23] 2/Bakara, 85.

ve merhametlidir."24[24]
Âyette geçen "iman" kelimesinin, namaz hakkında kullanıldığı açıktır. Çünkü kelime, kıble değişikliğinden bahseden bir âyette geçmektedir. Nitekim âyetin, Kudüs'ten Kabe'ye yönelmeyi emreden âyet geldikten sonra bazı Müslümanların, Kıble değişikliğinden önce ölmüş olanlarının kılmış oldukları namazların durumunun ne olacağını sormalan üzerine indiği belirtilmektedir.25[25]Müfessir îbnu Atiyye, namazın neden iman ile isimlendirdiğini şöyle açıklamaktadır.
"Îbnu Abbas, Bera' b. Azib, Katade, Süddî, Rabi' ve başkaları: 'Buradaki iman kelimesi namaz için kullanılmıştır' demişlerdir. O halde namaz, iman diye isimlendirilmiştir, çünkü namaz, Kudüs'e doğru kılınırken de kıble değiştirilirken de iman ve tasdikten kaynaklanıyordu. Aynca iman, amellerin dayandığı temel dayanaktır. Kudüs'e yönelme esnasında da, değişiklik anında da o vardı. Çünkü namazda da, diğer emir ve yasaklarda da temel dayanak odur. Namazın iman ile isim-lendirilmesinin nedenlerinden biri de, Kudüs'e doğru münafıkların kılmış oldukları namazların, haddizatında namaz olmadığının belirtilmesidir. Böylece işin temel dayanağı ve o olmadığında hiçbir şeyin bir anlam ifade etmeyeceği şey (yani iman) zikredilmiştir. Yine namazın iman ile isimlendirümesinin bir diğer sebebi, imanın şubelerinden biri olmasıdır."26[26]
Âyette namazın iman diye isimlendirilmesi, İbnu Atiyye'nin anlattıklarından da anlaşıldığı gibi, iman-amel ilişkisinin ne kadar iç içe olduklarını göstermesi açısından önemlidir.
Bu anlatılanlardan hareketle imanın eksilip artmayı mı yoksa kuvvetlenip zayıflamayı mı kabul ettiği meselesi üzerinde durmakta yarar vardır. Bilindiği gibi bu mesele şiddetli tartışmalara neden olmuştur. Biz burada bu tartışmalara girmek istemiyoruz. Hatta meseleyi değerlendirirken de, bu tartışmalarda sözü edilen hususlardan farklı bir bakış açısıyla meseleyi değerlendiriyoruz.27[27] Ayette namaz, iman olarak isimlendirildiğine göre, Kur'an terminolojisinde ameli de iman olarak isimlendirmek mümkündür. Buna göre eksilip artmayı kabul eden iman, amel kısmı; zayıflayıp kuvvetlenmeyi kabul eden kısmı ise, tasdike konu olan kısmıdır. Amel arttıkça, tasdike konu olan kısım kuvvet bulmakta, amel azaldıkça da tasdike konu olan kısım zayıflamakta ve amel tamamen yok olduğunda da, zayıflamış durumda olan tasdik kısmı tümden yok olmaktadır.
Gerçek bir iman mutlaka insanı iyi işler işlemeğe götürür. Kur'an-ı Kerim, değişik âyetlerde mümin kişinin niteliklerine dair bilgiler verir ve gerçek bir imanın mutlaka kişiyi iyilikleri sürüklediğini belirtir:
"Kuşkusuz müminler, Allah anıldığı zaman kalpleri titrer. Kendilerine Allah'ın âyetleri okunduğu zaman imanları artar ve yalnız Rablerine dayanıp güvenirler. Onlar, namazlarını dosdoğru kılar ve kendilerine nzık olarak verdiğimizden infak ederler. îşte onlar gerçek müminlerdir. Onlar için Rab'leri katında dereceler, bağışlama ve tükenmez bir nzık vardır."28[28]
tövbe sûresinde de şöyle denilmektedir:
"(Hakiki müminler), tövbe ederler (Allah'a dönerler), ibadet ederler, hamd ederler, oruç tutarlar, rukûa giderler, secde ederler, iyiliği emredip kötülükten sakındırırlar ve Allah'ın sınırlarını korurlar. O müminleri (cennetle) müjdele."29[29]
İmanın karşıtı küfür, mü'minin karşıtı ise kâfirdir.
Değişik âyetlerde iman ile küfür ve mü'min ile kâfir, birtakım benzetmelerle Kur'an'da anlatılır. Örneğin iman aydınlığa, küfür karanlıklara; mü'min gören kimseye, kâfir de kör kişiye benzetilmektedir. Ayrıca Akıllarını kullanmamaları sebebiyle kâfirler sıkça hayvanlara benzetilirler. İmanın asıl yeri kalp olunca, kalp konusunda da birtakım benzetmeler yapılmaktadır. Müminin kalbinin huzur ve sükûn ile dolu olduğu söylenirken kâfirin kalbi taşa benzetilmektedir. Yine kâfirin kalbinin üzerinde kilitlerin bulunduğu ifade edilmektedir. İman bütün iyilik ve ahlâki erdemlerin kaynağıdır. Küfür ise, tamamen bunun zıddıdır. Bu nedenle iman cennete, küfür ise, cehenneme götürür.
îman ettikten sonra her şey bitmiş değildir. Bu imanın korunması ve devam ettirilmesi gerekir. Çünkü imandan çıkıp küfre gitme tehlikesi her zaman için mevcuttur:
"Ey iman edenler! Kendilerine Kitap verilenlerden bir guruba uyarsanız, imanınızdan sonra sizi çevirip kâfirler haline getirirler. Size Allah'ın âyetleri okunurken, üstelik Allah Resulü de aranızda iken, nasıl inkâra saparsınız? Her kim Allah'a dayanırsa, kesinlikle doğru yola iletilmiştir. Ey iman edenler! Allah'tan, O'na yaraşır şekilde korkun ve ancak Müslümanlar olarak can verin."30[30]
"Şurası muhakkak ki, imam verip karşılığında küfrü alanlar, Allah'a hiçbir zarar vermezler."31[31]
"Kalbi iman ile mutmain olduğu halde (dinden dönmeye zorlanan hariç) kim, iman ettikten sonra Allah'ı inkâr

24[24] 2/Bakara, 143
25[25] Îbnu Kesir, Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm, Mısır-tarihsiz, 1.278
26[26] Îbnu Atiyye el-Gırnâtî, el-Muharraru'1-Vecîz fi Tefsiri'l-Kitabi'l-Az-iz, -tahkik ve dipnot: Ahmed Sadık el-Meliah-, Kahire-tarîhsiz, 1.442
27[27] Bu konudaki farklı görüşler İçin bk. îbnu Ebi'î-Izz el-Hanefî, 5er-hu'1-Akideti't-Tahaviyye, Beyrut-1988, s.332 ve devamı.
28[28] 8/EnfaI, 2-4
29[29] 9/Tevbe, 112
30[30] 3/Âlu İmran, 100-102
31[31] 3/Âlu İmran, 177

ederse, (ona Allah'ın gazabı vardır). Ama kim, kâfirliğe göğsünü açarsa, onların üzerine Allah'tan bir gazap ve onlar için büyük bir azap vardır. Bu da onların dünya hayatım âhirete tercih etmelerinden ve Allah'ın kâfirler topluluğunu hidayete erdirmemesinden ötürüdür, işte onlar,.Allah'ın, kalplerini, kulaklarını ve gözlerini mühürlediği kimselerdir. Ve Onlar, gafillerin kendileridir. Hiç şüphesiz onlar, âhirette ziyana uğrayanların ta kendileridir."[32][32]
Eşya zıddı ile bilinir, diye bir söz vardır, iman ve mümin hakkında verdiğimiz bu özet bilgiler, küfür ve kâfir ile ilgili vereceğimiz bilgilerle daha da netlik kazanacaktır.[33][33]

Küfür/Kâfir:

Küfür, kelime olarak örtmek anlamındadır. Bu sebeple tohumu toprağa gömüp örten çiftçiye Kâfir denilmiştir. Yine deniz, gece, büyük vadi, büyük nehir, koyu bulut ve zırh da bu isimle isimlendirilmektedir.[34][34] Çünkü bu şeylerin her biri, bir şeyler örtmektedir, imanın zıddı olan küfür, yani Allah'ı veya Allah'ın gönderdiği peygamberleri tekzip ve inkâr etmekte de, gerçeğin üzerini örtme söz konusudur. Kur'an'ın kelimeyi, nimetlere karşı nankörlük kullanımında da aynı anlam mevcuttur. Çünkü böyle biri, nimetlerin üzerini örtmektedir.
Mutlak olarak kullanıldığında imanın zıddı olan inkâr anlamında kullanılmaktadır. Terim anlamı da budur. Nitekim Kur'an~ı Kerim'de en çok Allah'ın birliğini ve yüceliğini ve Peygamberin getirdiklerini inkâr etmek anlamında kullanılmaktadır:
"Ey Kitap Ehli, (gerçeği) gördüğünüz halde niçin Allah'ın âyetlerini inkâr ediyorsunuz?"[35][35]
"inkâr edenler görmediler mi ki göklerle yer bitişik idi biz onları ayırdık ve her canlı şeyi sudan yarattık. Hâlâ iman etmiyorlar mı?"[36][36]
"l$te cezaları budur. Çünfeü onlar, âyetlerimizi inkâr ettiler ve: 'Biz kemikler ve ufalanmış toprak haline geldikten sonra yeni bir yaratılışla mı diriltileceğiz?' dediler. Görmediler mi ki, gökleri ve yeri yaratan Allah, kendilerinin benzerlerini yaratmaya da kadirdir? Kendileri için bir süre koymuştur, onda hiç şüphe yoktur (o süre dolunca mutlaka ölecekler veya dirileceklerdir). Ama zalimler inkârda direttiler:'[37][37]
inkâr anlamında küfrün Kur'an'da kullanılışı pek çoktur. Böylece küfür, tasdik etmenin yani imanın tam zıddıdır. Küfrün, imanın tam zıddı olduğunu açıkça ifade eden âyetler de pek çoktur:
"Kitap sahiplerinden çoğu, gerçek kendilerine apaçık olduktan sonra sırf içlerindeki kıskançlıktan ötürü sizi imanınızdan sonra küfre döndürmek isterler"[38][38]
"iman ettikten , Resulün hak olduğuna tanıklık ettikten ve kendilerine açık deliller geldikten sonra, inkâr eden bir kavme Allah nasıl yol göstersin ki? Allah, zalim kavmi doğru yola iletmez"[39][39]
Küfür kelimesinin kullanıldığı ikinci önemli anlam, nankörlüktür. Daha önce de dikkat çektiğimiz gibi, nankörlükte de küfür kelimesinin sözlük anlamı olan "örtmek" söz konusudur. Yüce Allah, nimetleri veren kendisi olduğu halde, nimetlerinin kadrini bilen ve iyi amellerde bulunanlara karşı nankörce davranmayacağını belirtmektedir:
"Mümin olarak iyi amellerde bulunan kimse, çabalan karşılığında küjrân/nankörlük görmeyecektir. Doğrusu biz, (bu güzel amelleri onun için) bizzat kayda geçirmekteyiz"[40][40]
O halde insanın kendisi de, kendisini yaratan, yaşamasını sağlayan ve kendisine sayısız nimetler veren Allah'a karşı nankör olmamalıdır. Gerçekten evrene hakim olan mükemmel nizamı, Allah'ın nimetleriyle insanı gözetmesini düşünen kimsenin nankörlük etmesi mümkün değildir. İnsan, bir an olsun havasız kalamaz, insan için bu denli zorunlu olan havayı Allah hem karşılıksız vermiş, hem de dünya atmosferini dolduracak şekilde bolca yaratmıştır. însan için ikinci derecede zorunlu olan nimet, sudur. Su da neredeyse bedavaya yakındır. Dünyanın üçte biri su ile kaplıdır, göller, nehirler, yağmur, kar bütün bunlar, insanın su ihtiyacını gidermektedir. İnsanın üçüncü derecede ihtiyaç duyduğu gıdalar, emeğe bağlanmıştır. Buna karşılık insanın en çok ihtiyaç duyduğu gıdalar, diğerlerine nazaran daha çabuk ve daha bol yetişmektedir. Verdiği bunca nimete rağmen bunlara nankörlük etmek, cehennemi hakkeui-ren bir durumdur:
"Allah'ın nimetine nankörlük(kü(r)le karşılık verenleri ve sonunda kavimlerini helak yurduna sürükleyenleri görmedin mi? Onlar cehenneme girecekler. O ne kötü karargahtır."[41][41]
"(Size lütûflarda bulundum.) O yüzden beni anın, Ben de sizleri anayım. Bana şükredin, bana karşı nankörlük

---

[32][32] 16/Nahl, 106-109
[33][33] M. Sait Şimşek, Kur'an'ın Ana Konuları, Beyan Yayınları: 25-30.
[34][34] Firüzabâdi, el-Kamusu'1-Muhit, Beyrut-1978, s 605
[35][35] 3/Alu Imran, 70
[36][36] 2 l/Enbiyâ, 30
[37][37] 17/lsrâ, 98-99
[38][38] 2/Bakara, 109
[39][39] 3/Âlu Imran, 86
[40][40] 2l/Enbiyâ, 94
[41][41] 14/lbrahim, 18-19

etmeyin (ve lâ tekfurûni)"[42][42]

"Rabb'iniz size şöyle bildirmişti: 'Âhdblsun şükrederseniz elbette size (nimetimi) arttırırım-ve eğer nankörlük ederseniz (ve lein kefertum) azabım pek çetindir,"[43][43]

Bu âyetlerde görüldüğü gibi şükretmenin zıddı olan nankörlük, küfür kelimesi ile ifade edilmiştir. İmanın zıddı olan inkâr anlamındaki küfrün, başlangıcı ve mukaddimesi, bu şekildeki nankörlüktür. Zaten küfür, imana konu olan şeyler konusunda bilgi sahibi olmamak değil, onları içine sindirerek kabullenmemektir. Şeytan, Allah'ın varlığı ve birliği, hatta âhiret hayatı hakkında bilgi sahibi idi. Ancak o, yüce Allah'ın yeryüzünü imar ve yönetme işini Âdem'e vermesini içine sin-dirememiş ve buna karşı çıkmıştı. Bu nedenle kâfirlerden olmuştu.

Kur'an-ı Kerim, bütün iyiliklerin kaynağında imanı görürken bütün kötülüklerin kaynağında da küfrü görmektedir.[44][44] Bu sebeple kötü davranışlar Kur'an'da daima küfür ehline nispet edilmektedir. îman sahibi ki-şinin kötülük işlemesi, ârizî bir durumdur, kalıcı değildir. Bu yaptığını iyi bir davranış olarak görmez ve farkına vardığında tövbe eder. Bu sebeple iman sahibi kişinin işlediği bu kötülük, yapısının bir parçası haline gelmez. Halbuki imanı olmayan kişinin işlediği kötülük, yapısının bir parçası haline gelir. Kalıcı bir özelliğe sahiptir. Çünkü o, bu işlediğini içine sindirmektedir ve bundan dolayı pişmanlık duyarak tövbe etmesi gibi bir durum söz konusu değildir.

Özellikle Hakk'ın çağrısına inatla karşı koyan şartlanmış kâfirlerin kalplerinin taşlaştığı ve bu kimselerin bütün istekleri yerine getirilse de onların hakka icabet etmeyecekleri belirtilir. Böylesi insanlar uyarılsalar da, uyanlmasalar da onlar için fark etmez. Böylesi ifadelerin küfre şartlanmış olanlar için kullanıldığını belirtelim. Değilse, hak dine çağrı işiyle ne peygamberler ne de başkaları görevlendirilirdi. Vakıa, peygamberlerin çağrılarına icabet edenler, daha önce inanmamış kimselerdir, yani kâfirlerdir. İcabet edenlerin kalpleri henüz taşlaşmış değildir. Hak çağrısıyla defalarca karşılaştığı halde küfürlerini inatla devam ettirenlerin kalplerinin taşlaşması da, kendi yapıp ettikleri sebebiyledir:

"Sözlerini bozmaları sebebiyle onları lanetledik ve kalplerini katılaştirdik. Onlar kelimelerin yerlerini değişti-rirler (kitaplarını tahrif ederler)."[45][45]

Kâfirlerin sorumlu tutulmaları, ancak peygamberlik âyetleriyle/mucizeleriyle karşılaşmalarından sonra söz konusudur. Kâfirlerin inkârları, fizikî herhangi bir kusurlarından kaynaklanmamaktadır, bilakis kalplerin-deki bozukluk nedeniyledir. Bu yönleriyle onlar, bazen dünyada da cezalandırılmayı hak ederler:

"Andolsun onlara size vermediğimiz kudret ve serveti vermiştik. Kendilerine kulaklar, gözler ve kalpler vermiştik. Fakat kulakları, gözleri ve kalpleri kendilerine bir jayda sağlamadı. Çünkü bile bile Allah'ın âyetlerini inkâr ediyorlardı. Alay ettikleri şey, kendilerini kuşatıverdi."[46][46]

Âyet-i kerime, kalplerin kaulaştırılmasının Allah'a nispet edildiği âyetlere de açıklık getirmektedir. Allah birinin kalbini katılaştırmışsa, bu, o kişinin davranışları nedeniyledir. Kader konusunda belirttiğimiz gibi yüce Allah, durup dururken ne kimseyi hidayete kavuşturur, ne de onu saptırır. İmana da, küfre de talip olan, insanın kendisidir.

Bununla birlikte Kur'an-ı Kerim, kâfirlerin inanmaları için deliller sunmaktadır. Peygamberlerin peygamberliğini ispat eden âyetler/mucizeler dışında -ki bunların sayısı da sanıldığından çok azdır- Kur'an-ı Kerim, hep normal hadiselere; insanın her gün karşılaştığı çevresindeki tabiat olaylarına dikkat çekerek ve birtakım aklî deliller getirerek insanları düşünmeye davet eder.

Allah katında kişinin kâfirler sınıfına girmesi için inanç esaslarının açık ve' sağlıklı bir şekilde kendisine ulaşması, ikna olacak şekilde onları algıladıktan sonra bunları reddetmesi, inat, tekebbür veya mal mülk hırsıyla veya kınanmaktan korkması nedeniyle inanç esaslarını inkâr etmesine bağlıdır. Ama inanç esasları kendisine ulaşmamış veya hoş olmayan sağlıksız bir yolla ulaşmışsa veya sağlıklı bir yol ile ulaşmış ama kişi onları anlayabilecek kapasitede değilse ya da onları anlamak için incelemeyi sürdürürken ölmüşse ateşte ebedi kalmayı hak eden kâfirler gibi olmaz.[47][47]

Sözü uzatmamak için, maksattan sapmak anlamına gelen ûhad> inkâr etmek anlamına gelen cuhûd, haktan ayrılmak ve haya perdesinin yırtılması anlamına gelen fücur, din yolunun dışına sapma anlamına gelen fısk kelimelerinin de zaman zaman küfür anlamında kullanıldıklarını belirtmekle yetinelim. Kullanılan bu kelimelerle Kur'an-ı Kerim'in, küfrü her türlü kötülüğün kaynağı olarak gördüğü de anlaşılmaktadır.[48][48]

Şirk/Müşrik:

Kelime olarak şirk, ortak koşmak anlamındadır. Din dilinde ise, Allah'a ortak koşmaktır. Çok sayıda Müslüman

[42][42] 2/Bakara, 152

[43][43] 14/lbrahim, 7

[44][44] Ragıb el-Isfahânî, el-Mufredat fi Garibi'l-Kur'an, Beyrut-tarihsiz, s 434

[45][45] 5/Maide, 13.

[46][46] 46/Ahkaf, 26

[47][47] Mahmut Şeltut, Akaid ve Şeriat, (çev, Muharrem Tan), Istanbul-1991,1.24

[48][48] M. Sait Şimşek, Kur'an'ın Ana Konuları, Beyan Yayınları: 30-35.

âlim, din dilinde şirki ikiye ayırmaktadır. Bunlardan birincisi, büyük şirk diye isimlendirilen, Allah'a ortak tanımaktır. İkincisi ise, küçük şirk diye isimlendirilen ve bazı hususlarda Allah'la birlikte başkalarını da gözelen davranışlardır ki, riya ve nifak davranışları böyledir. Peygamber (s.a.v.)den nakledilen: "Bu ümmette şirk, düz kaya üzerindeki karınca yürüyüşünün çıkardığı sesten daha gizlidir" hadisine dayandırılan bu ayırıma göre Peygamber, bu sözüyle ikinci çeşit şirki kastetmektedir.[49[49]] Bu ikinci şirk çeşidine amelî şirk de denilmektedir. Ancak biz burada birinci çeşit şirk konusunu inceleyeceğiz.
Şirk, tevhidin zıddıdır. İleride de göreceğimiz gibi, Allah'ı uîûhiyeüyle, rubûbiyetiyle ve isimleriyle birlemeyen her inanç, şirktir. Tevhid'in zıddı olmakla, imanın da zıddı olan şirk, yukarıda ele aldığımız Küfr'ün kendisidir. Şirkte küfrün hem nankörlük yönü ve hem de inançsızlık yönü vardır.[50[50]] Her iki terim Kur'an-ı Kerim'de de eşanlamlı olarak kullanılmaktadır:
"Her nefsin kazandığını gözetleyip muhafaza eden, (hiç böyle yapamayan gibi olur mu?) Halbuki onlar Allah'a ortaklar koştular. De ki: Bari onlara ad verin (onlar necidirler?). Yoksa siz Allah'a yeryüzünde bilemeyeceği bir şeyi mi haber veriyorsunuz? Yoksa, boş laf mı ediyorsunuz? Aslında kâfirlere hileleri süslü gösterildi ve onlar doğru yoldan ahkonuldular. Allah kimi saptırma artık onu doğru yola iletecek yoktur."[51[51]]
Kitap Ehli'nin şirk kapsamına girip girmediği tartışma konusudur. Gerçi hukuk açısından müşriklerle Kitap Ehli arasında fark bulunduğunu herkes kabul etmektedir. Bununla birlikte inanç bakımından onların müşrik olduklarını söyleyen âlimler çoğunluktadır. Onların müşrik olduklarını ifade eden âyetlerin yanında, müşriklerle birlikte fakat müşrikler dışında ayrı bir grup olduklarını belirten âyetler de vardır. Mesela şu âyetlerde onların şirklerinden söz edilmektedir:
"Yahudiler: Vzeyr Allah'ın oğludur' dediler; Hıristiyanlar da: 'Mesih Allah'ın oğludur' dediler."[52[52]]Nitekim müteakip âyetin sonunda: "Allah, onların ortak koştuklarından münezzehtir"[53[53]] denilmektedir.
Müşriklerle birlikte fakat onlardan ayn bir topluluk olarak zikredildikleri âyetlerin birinde ise, şöyle denilmektedir: "İnananlar, Yahudiler, Sabiüer, Hıristiyanlar, Mecûsiler ve Müşrikler..."[54[54]]
Bu âyetlerle farklı Kitap Ehli grupları mı, yoksa onların tamamı mı kastediliyor? Konunun tartışması, uzun sürecek bir husustur. Vakıa, şirk içerisinde olan kişi, hangi ismi taşıyor olursa olsun, müşriktir.[55[55]]

Nifak/Münafık:

Nifak kelimesinin kök harfleri olan "nefaka" fiili; azalmak, yok olmak, malın revaç bulması gibi anlamlara gelmektedir. Nifak kelimesinin hangi kök anlamından türediği konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Genel olarak, nâfika' isimli tarla' faresi yuvasının isminden geldiği söylenir. Tarla faresi kasla' ve nâfika' diye iki yuva yapar ve gizli bir yol ile bunlan birbirine bağlar. Tarla sahibi kendisini yakalamaya çalıştığında bu yuvalarla onu aldatır. Buna yakın başka izahlar da yapılmıştır. Ancak bunların hepsinde bir aldatma söz konusudur. Yani ortaya atılan görüşlerin tamamında bir ortak nokta bulunmaktadır ve o da aldatmaktır. Hatta kelimenin, malın revaç bulması kök anlamıyla da bir ilgisi olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü münafık, takındığı tavırdan bir kâr amacı gütmektedir. Belki de bu nedenle yüce Allah, münafıkların takındıkları tavn şu ifadelerle değerlendirmektedir:
"İşte onlar, hidayete karşılık sapıklığı satın alanlardır. Ancak onların bu ticareti kâr etmemiş ve kendileri de doğru yola girememişlerdir. "[56[56]]
Münafık, nifak davranışıyla maddi kazanç peşindedir. Bu sebeple âyet, tecaretinin bir kazanç sağlamayacağını anlatmaktadır.
Mekke döneminde münafıkların bulunmaması ve Medine döneminde ortaya çıkmaları da onların hayata hangi gözle baktıklarının ve münafıklıklarının temel nedenini ortaya koyması bakımından anlamlıdır. Mekke'de Müslümanlar hem güçsüz ve hem de baskı altındaydılar Halbuki Medine'de güç sahibi olmuş ye nihayet çevreye hakim olmaya başlamışlardı. Münafıklar, müslüman olmadıkları halde müslüman görünüp Müslümanların bu hakimiyetlerinden yararlanmak istiyorlardı.
Münafığın din dilindeki anlamı ise, çok açık ve nettir: Birtakım sebeplerle, inançsız iken inançlı görünmesi olayı nifak, böyle davranan kişi ise, münafıktır. Münafık, bir kapıdan İslâm'a girmekte, diğer kapıdan çıkmaktadır:
"Onlar inanmış olanlarla karşılaştıkları zaman 'inandık' derler. Fakat şeytanlarıyla baş başa kaldıkları zaman ise, 'biz, sizinle beraberiz, biz sadece (onlarla) alay ediyoruz'derler:[57[57]]

[49[49]] Rağıb el-lsfahânî, el-Mufredal fi Ğaribi'l-Kur'an, Beyrut-tarihsiz, s.259-260
[50[50]] Toshihiko lzutsu, Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar, -çev, Sela-hattin Ayaz-, İstanbul-tarihsiz, s 179
[51[51]] 13/Ra'd, 33
[52[52]] 9/Tevbe, 30
[53[53]] 9/Tevbe, 31
[54[54]] 22/Hac, 17
[55[55]] M. Sait Şimşek, Kur'an'ın Ana Konuları, Beyan Yayınları: 36-37.
[56[56]] 2/Bakara, 16
[57[57]] 2/Bakara, 14

Bazı âlimler, münafıkların devamlı olarak Müslümanlarla iç içe olmaları ve namaz kılmaları, din! öğütler dinlemeleri sebebiyle bazen İslâm'a ısındıklarını hatta geçici bir iman ile inandıklarını fakat ardından tekrar küfre döndüklerini söylerler. Bu görüşte olanlar, Bakara sûresinin 17-20 âyetlerinde getirilen iki misalle bunun kastedildiğini ileri sürerler. Getirilen iki misalin ilkinde ateş yakıldığında çevrenin aydınlanması ve ikinci misal-de şimşek çaktığında çevrelerini görür hale gelmeleri, onların geçici imanlarıyla izah edilmiştir. Bir başka görüşe göre, bu misallerle kastedilenin, işlerine gelen âyetler indiğinde buna sevinmeleri olduğudur. Bizim bu iki misalden anladığımız; münafıkların, bu davranışlarıyla geçici bir menfaat elde ettikleri, fakat bu menfaatin çar-çabuk kaybolduğunu anlatmaktır.
Kur'an-ı Kerim, münafıkların kalplerinin hastalıklı olduğunu bildirmektedir. Ayrıca bu hastalık gittikçe artmakla, katmerleşmektedir.[58][58] Kalbinde hastalık bulunan kişinin fesat biri olduğu muhakkaktır. Onlar, toplumun yararını gözetiyorum görüntüsünü vermeye çalışan, fakat bozgunculuk peşinde koşan kimselerdir:
"Kendilerine: 'Yeryüzünde bozgunculuk yapmayın' denildiği zaman: 'Biz sadece ıslah edicileriz' derler. İyi bilin ki, onlar bozgunculardır, fakat anlamazlar."[59][59]
Kötülüğü emredip iyilikten uzaklaştırmaları, onların nitelikleri arasındadır:
"Münafık erkekler ve münafık kadınlar birbirlerin-dendir. Kötülüğü emreder, iyilikten uzaklaştırırlar ve ellerini sıkı tutarlar. Allah'ı unuttular, O da onları unuttu. Münafıklar, yoldan çıkanlar işte onlardır"[60][60]
Yalancılık ve korkaklık da onlann temel .vasıflann-dandır:
"(O münafıklar), kesin olarak sizden olduklarına dair Allah'a yemin ederler. Halbuki onlar sizden değillerdir, fakat onlar korkak bir topluluktur. "[61][61]
Bu-yönleriyle münafıkların, bir toplum için ne denli zararlı oldukları ortadır.
Kur'an-ı Kerim'de inançla ilgili kavramlarla inanç gruplarına dair verdiğimiz bu özet bilgiden sonra şimdi .de Kur'an'ın ele aldığı inanç prensiplerine geçebiliriz.[62][62]

Allah'a İman

Varlığı:

Allah'ın varlığı, delil getirme ya da tartışmaya ihtiyaç bırakmayacak ölçüde bir gerçektir. Bu nedenle Kur'an-ı Kerim, Allah'ın varlığını tartışmaya açarak O'-nun varlığını ispat yolunu seçmez. Zaten böyle bir yolun izlenmesi mümkün de değildir. Çünkü Allah, laboratuara sokulacak bir madde ya da beş duyu ile algılanabilen bir cisim değildir. Dikkatleri evrene çekerek Allah'ın varlığını ispat yolunu seçer: "Acaba onlar yaratıcı-sız mı yaratıldılar, yoksa kendileri mi yaratıcıdırlar? Yoksa gökleri ve yeri onlar mı yarattılar? :Hayır! Onlar düşünüp hakikati anlamazlar"[63][63] âyetinde olduğu gibi. Hiçbir insan, kendi'kendisini yarattığını ya da yeri ve gökleri yarattığını ileri süremez/sürmemiştir. îlahlık iddiasında bulunan Firavun ve benzerleri bile böyle bir iddia ileri sürmemiştir. İnsanın kendisi, yaratıcı olmadığına göre çevresindeki diğer canlılar ya da cansız şeylerin yaratıcı olamayacakları ortadadır. O halde evren ya kendi kendine yaratılmıştır ya da bir yaratıcısı vardır. Kendi ken-disine var olmadığı, evrene hakim olan mükemmel sistem ve nizamdan anlaşılmaktadır. Bu nedenle Kur'an, sık sık evrene ve evrene hakim olan mükemmel sisteme dikkat çekmektedir:
"insanlar acaba deveye bakıp da biraz olsun düşünmezler mi, deve nasıl yaratıldı? Göğe bakmazlar mı, nasıl kaldırıldı? Dağlara bakmazlar mı, nasıl dikildi? Yere bakmazlar mı, nasıl döşendi?"[64][64]
"Şüphesiz Allah gökleri ve yeri, nizamları bozulmasın diye tutuyor. Andolsun ki onlann nizamı eğer bir bozulursa kendisinden sonra hiç kimse onlan tutamaz"[65][65]
. Bu sebeple diyoruz ki, Allah'ın varlığının delilleri, dolaylı delillerdir ve insanın duyularına değil aklına hitap ederler. Allah'ın varlığını tartışmaya açma şeklinde değildir. Çünkü Allah'ın varlığı, ispata ihtiyaç duyulmayacak kadar açıktır. Ayrıca Allah'ın varlığı konusundaki bilgi insanın fıtratına yerleştirilmiştir. Kur'an-ı Kerim bu fıtratı uyarmaya çalışır:
"Kıyamet gününde, 'biz bundan habersizdik' demeye-siniz diye Rabb'in Âdem oğullarından, onlann bellerinden zürriyetlerini aldı ve onlan kendilerine şahit tuttu ve dedi ki: 'Ben sizin Rabb'iniz değil miyim?' (Onlar da), 'Evet (Rabb'imiz olduğuna) şahit olduk' dediler."[66][66]
Henüz dünyaya gelmezden önce insanlar, babalarının bellerinden alınarak Allah'ın huzurunda toplanmış ve

---

[58][58] bk. 2/Bakara, 10
[59][59] 2/Bakara, 11-12
[60][60] 9/Tevbe, 67
[61][61] 9/Tevbe, 56
[62][62] M. Sait Şimşek, Kur'an'ın Ana Konuları, Beyan Yayınları: 37-40.
[63][63] 52/Tûr, 35-36
[64][64] 88/Ğaşiye, 17-20
[65][65] 35/Fatır, 41
[66][66] 7/Araf, 172

Allah'ın: "Ben Rabb'iniz değil miyim?" sözüne karşılık: "Evet Rabb'imizsin" demişlerdir. İşte bu şekildeki söz vermeleri, yaratılışlarında yer almakta; böylece Allah'ı kabullenerek O'nun varlığına inanmaları kolaylaşmaktadır. Çocuk yaşta insanın soyut manaları anlaması kolay bir şey değildir. Oysa Allah'ın varlığını daha kolay kabullenmekte ve O'na inanabilmektedir. Hiçbir benzeri olmayan Allah'ı çocuk kabullenebiliyor ve anlıyorsa, yaratılışında mevcut olan bu bilgiden dolayıdır.
Genelde dilci müfessirler âyetin sembolik bir anlatım olduğunu ileri sürerler. Onlara göre Allah ile kul arasında böyle bir konuşma vaki olmamıştır. Onlara göre âyetin anlatmak istediği şudur: Yüce Allah, rubûbiyet ve birliğini ispat eden delilleri evrene yerleştirmiş ve insan aklına da bunları anlama yeteneğini vermiştir. İnsan, varlıktaki delillerden hareketle hidayet ile sapıklığı birbirinden ayırt etme yeteneğiyle donatılmıştır. Âyetle kastedilen bu durumdur.[67][67] Bazı müfessirler ise, bu görüşe yakın bir görüş ileri sürer ve insanın böyle bir eğilim ile yaratıldığını yani yaratılışına bunun yerleştirildiğini söyler, fakat Allah ile insanlar arasında böyle bir diyalogun fiilen vaki olmadığını ileri sürerler. Bizce böyle bir diyalogun fiilen vaki olmaması için bir sebep bulunmamaktadır. Çünkü Allah, bir şeyi kendisine nispet ederek Kur'an'da zikrediyorsa, o şeyin sebep-sonuç kurallarına uyup uymadığı meselesi önemli değildir. Diğer yönden âyette anlatılan diyalogun, Hz. Adem'in yaratılışı esnasında gerçekleştiğine dair senedi Peygamber'e varan pek çok rivayet vardır[68][68] ve bu rivayetler ile Kur'an'ın anlattıkları arasında bir çelişki bulunmadığı gibi bir paralellik de söz konusudur. Ayrıca bir zorunluluk bulunmadıkça Kur'an anlatımında sembolizmi ileri sürmek doğru değildir. Durum ne olursa olsun insanın böyle bir fıtrat üzere yaratıldığı şu âyette açık bir şekilde anlatılmaktadır:
"Sen yüzünü 'hanîf olarak dine, yani, Allah insanlan hangi 'fıtrat' üzere yaratmış ise, o fıtrata çevir."[69][69]
Sair zamanlarda fıtratlarının sesine kulak vermeyenler, sıkıntılı anlarında bu fıtratları öne çıkar.:
"Denizde başınıza bin musibet geldiğinde,, O'nâan başka bütün yalvarâıklannız kaybolup gider. O sizi kurtarıp karaya çıkardığında, yine eski halinize dönersiniz. Zaten insanoğlu nankördür,"[70][70]
"Nimet olarak size ulaşan (her şey) Allah'tandır. Sonra size bir zarar dokunduğu zaman da yalnız O'na yalvarırsınız. Sonra da sizden o zarar giderildiğinde, içinizden bir grup, hemen Rablerine ortak koşar."[71][71]
Problem genelde Allah'ın varlığına inanıp inanmama konusunda değil, Allah'a ortak koşma ve O'nu isim ve sıfatlarıyla tanıyıp takdir edip etmeme konusundadır. Hemen hemen bütün toplumlar Allah'ın varlığını, yeri ve göğü yaratanın O olduğunu kabul ederler. Putperestlikleriyle ünlü müşrik Araplar bile bu hususları kabul ediyorlardı:
"Andolsun ki onlara, 'Gökleri ve yeri yaratan, güneşi ve ayı buyruğu altında tutan kimdir?' diye soracak olsan, mutlaka, 'Allah...' derler,"[72][72]
Geçmiş milletlerde iki sınıf, Allah'ın varlığını inkâr etmiştir. Bu iki sınıftan biri, dehrîler/materyalistler-dir. Materyalist olarak bilinen toplumlarda bile bunların sayısı çok azdır. Kur'an-ı Kerim, onlardan şöyle bahsetmekte dir:
"Dediler ki: 'Ne varsa dünya hayatımızdan ibarettir, başka bir şey yoktur. Ölürüz, yaşarız. Bizi zamandan başkası helak etmiyor.' Fakat onların bu hususta hiçbir bilgileri yoktur."[73][73]
Bu inancı taşıyanlara göre, evreni yaratan ve işleri düzenleyip planlayan yoktur. Her şey bir raslantı sonucudur. Bu dünya hayatına öylesine gelmişiz ve hayatımız bu dünya hayatından ibarettir. ÂhireL hayaunı reddeLmeleri, bu inançlarının bir sonucudur.
ikinci sınıf ise, tartışmada galip gelmek, başkasını
küçümsemek ve büyüklük taslamak gibi duygularla Allah'ın varlığını inkâr ederler. Aslında bunlar, içlerinde Allah'ın varlığına inanırlar. Firavun'u buna örnek olarak verebiliriz. Daha önce Hâmân'a: Bana yüksek bir kule yap ki çıkıp Musa'nın tanrısına bakayım, deyip alay ederken[74][74] denizde boğulmayla karşı karşıya kaldığında: "Gerçekten israil oğullarının inandığından başka tanrı olmadığına inandım, ben de Müslümanlardanım"[75][75] demiştir. Kur'an-ı Kerim, Allah'ın varlığı konusunda insanın derinliklerinde varolan fıtratını uyarmaya çalışırken bir yandan da aklını kullanmasını istemektedir. Evrenin tamamı, barındırdığı şeylerle Allah'ın varlığına birer delildir.
"Göklerde ve yerde nice âyetler vardır ki, onlar bu deliller karşısında yüzlerini çevirip geçerler."[76][76]
"Acaba onlar bir şeysiz (yaratıcısız) mi yaratıldılar? Yoksa kendileri yaratıcı mıdırlar? Yoksa gökleri ve yeri on-

---

[67][67] Zamahşerî, Keşşaf, Beyrut-tarihsiz, 11.129; Ebus-Suûd, İrşâdu'l-Aklis-Sellm, Kahire-tarihsiz, 111.290
[68][68] Bu konudaki rivayetler için bk. lbnu Kesir, Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim, Kitabu'ş-Şa'b, Kahire-tarihsiz, III. 500-506.
[69][69] 30/Rurn, 30
[70][70] 17/İsra, 67
[71][71] 16/KahI, 53-54
[72][72] 29/Ankebut, 61
[73][73] 45/Câsiye, 24
[74][74] bk. 40/Mü'mm, 36-37
[75][75] 10/Yunus, 90
[76][76] 12/Yusuf, 105

lar mı yarattılar? Hayır! Onlar düşünüp hakikati anlamazlar.[77][77]
Daha önce dikkat çektiğimiz gibi Kur'an-ı Kerim, evreni ve içinde olanları Allah'ın varlığına delil olarak zikrederken, Allah'ın varlığını tartışmaya açarak değil, dolaylı deliller olarak zikretmekledir. Bu ayetlerde insan fıtratında mevcut olan Allah inancının harekete geçmesi sağlanmakta ve insanın dikkati tabiata ve tabiat olaylarına çekilerek aklını kullanması istenmektedir:
"O, sizi karada ve denizde yürütendir. Hatta siz gemilerde bulunduğunuz, o gemiler de içindekileri güzel bir rüzgârla alıp götürdükleri ve (yolcular) bununla neşelendikleri zaman, o gemiye şiddetli bir fırtına gelip çatar, her yerden onlara dalgalar hücum eder ve onlar, çepeçevre kuşatıldıklarını anlarlar da, dini yalnız Allah'a halis kılarak, 'Andolsun tger bizi bundan kurtarırsan mutlaka şükredenlerden olacağız' diye Allah'a yalvarırlar."[78][78]
Kur'an'da tabiat ve tabiat olaylarına birçok âyette dikkat çekilmektedir. Kur'an'daki birçok sûre tabiattaki varlık ya da olayların isimlerini taşımaktadır: En'am, Ra'd, Nahl, Nemi, Ankebut, Necm, Hadid, Kamer, Tür, Burûc, Tarık, Fecr, Şems, Tın, Alak, Adiyat, Fîl, Felak sûreleri gibi. Ancak bütün bunlara rağmen tabiat ve tabiat olayları Kur'an'm hedef konuları arasında değildir. Bu gibi konular, araç konulardır. Bunlarla Allah'ın varlığı, O'nun kudreti ve kulları üzerindeki nimeti anlatılmak istenmektedir. Kur'an-ı Kerim'de tabiata bu denli yer verilmesi, mü'min kişinin, çevresine duyarsız kalmaması için bir çağrı ve teşviktir. Mü'min kişi, çevresini daima ibret nazarlanyla değerlendirir.[79][79]

Birliği/Tevhid:

Dolaylı olarak Allah'ın varlığım konu alan bu âyetler bu arada Allah'ın isim ve sıfatlarını konu almakta; O'nun sonsuz ilim ve kudretini anlatmakta ve OYıa ortak koşmanın yanlışlığı çok etkili delillerle ortaya konulmaktadır. Bu gibi âyetlerde insanın yararını yakından ilgilendiren hususlara yer verilerek insanın duyguları harekete geçirilmektedir.
"De ki: Hamd okun Allah'a, selam olsun seçkin kıldığı kullarına, Allah mı hayırlı, yoksa O'na koştukları ortaklar mı? (Onlar mı hayırlı) yoksa gökleri ve yeri yaratan, gökten size su indiren mi? Çünkü biz onunla, bir ağacını bile bitirmeye gücünüzün yetmediği güzel güzel bahçeler bitirmişizdir. Allah'la beraber başka bir tanrı mı var! Doğrusu onlar sapıklıkta devam eden bir güruhtur. (Onlar mı hayırlı) yoksa yeryüzünü oturmaya elverişli kılan, aralarından nehirler akıtan, onun için sabit dağlar yaratan, iki deniz arasına engel koyan mı? Allah'ın yanında başka bir tanrı var, öyle mi? Doğrusu onların çoğu, (gerçekleri) bilmiyorlar."[80][80]
Evrende tesadüfe yer olmaması da Allah'ın hem varlığının ve hem de birliğinin delilidir:
"Yer küresinde birbirine komşu kıtalar, üzüm bağlan, ekinler, çatallı ve çatakız hurmalıklar vardır. Bunların hepsi aynı su ile sulandığı halde yemişlerinde onların bir kısmını bir kısmına üstün kılarız. İşte bunlarda da akıllarını kullanan bir toplum için ibretler vardır.[81][81]
Bütün bitki ve ağaçlar aynı topraktan ve sudan beslenmekte, aynı havayı teneffüs etmektedir. Eğer evrende tesadüfe yer olsaydı ya rasgele bitki ve meyveler yetişir, ya da ne tohum ekilirse ekilsin hep aynı bitki ve meyve yetişirdi. Bunları birbirinden farklı kılan, her tohuma mükemmel bir program yükleyen kimdir? Küçücük bir alana değişik sebze veya ağaçlan dikecek ve onları aynı su ve gıdalarla besleyecek olsak, yine de her biri ayrı sebze veya meyve verecektir. Yüce Allah, her şeye, yaratılışının özünü gaye ve hedefini ve ne yapacağını yerleştirmiştir:
"Rabb'imiz her şeye yaratılışını ve ne yapması gerektiğini verendir. "[82][82]
Bu âyet bize evrendeki her varlığın bir gayesinin bulunduğunu, ne yapacağını yaratılışına yerleştirenin Allah olduğunu haber vermektedir. O halde evrendeki her şey, üzerinde düşünülecek bir malzemedir. Örneğin aklı olmayan hayvanların içgüdüleriyle hayatlannı devam ettirmeleri, göçmen kuşların göç zamanlarını ve yollarını tayin etmeleri vs., gibi hususlar, onları yönlendiren ve yaratılışlarına bunu yerleştiren bir gücün var olduğunu göstermez mi? Yaratılıştaki bu mükemmellik, onlan yaratanın gücüne ve mükemmelliğine delil olduğu gibi birliğine de delildir. Eğer O'nun ortağı bulunmuş olsaydı, mutlaka bir yerde aralarında anlaşmazlık çıkar ve evrene hakim olan bu mükemmel düzen, darmadağın olurdu.
Allah'ın hiçbir benzeri yoktur. Mutlak kemal O'nundur. O, eksik niteliklerin tamamından uzaktır: "En yüce sıfatlar Allah'a aittir. Çünkü O, her şeyden üstün ve hikmet sahibidir. "[83][83]
Kur'an-ı Kerim'in Allah konusunda üzerinde en çok durduğu husus TEVHİD inancıdır. Allah'ı tevhid etmek (birlemek), sadece gökleri ve yeri yaratanın, yağmuru yağdıranın Allah olduğunu kabul etmek değildir. Kuran nasslanndan esinlenerek âlimler Tevhidi üç kısma ayırmışlardır:

---

[77][77] 52/Tûr, 35-36
[78][78] 10/Yûnus, 22
[79][79] M. Sait Şimşek, Kur'an'ın Ana Konuları, Beyan Yayınları: 41-46.
[80][80] 27/Neml, 59-61
[81][81] 13/Ra'd,4
[82][82] 20/Tâhâ, 50
[83][83] 16/Nahl, 60

a. Rubûbiyet tevhidi.
b. Uluhiyet tevhidi
c. İsim ve sıfatlarının tevhidi.84[84]

Rububiyel Tevhidi:

Allah'ın, evrenin sahibi, yaratıcısı ve yöneticisi olduğunu kabul etmek ve bu konularda ortağının bulunr madiğim itiraf etmektir. Rızkın O'nun tarafından verildiğine, zarar ve yarar vermenin sadece O'nun gücü çerçevesinde bulunduğuna, dirilten ve öldürenin O olduğuna inanmaktır. Rubûbiyetin anlamlarından biri de, itaat edilen yani verdiği emirlere uyulandır.
"Bilesiniz ki, yaratmak da. emretmek de 0'na mahsustur."85[85]
Tevhid'in bu kısmını müşrik Araplar da kabul ediyorlardı.86[86] Sadece müşrik Araplar değil, diğen müşrikler de genelde bunu kabul ederler. Bu sebeple sadece Tevhid'in bu kısmına inanmak, kişiyi Allah'a ortak koşma çerçevesinin dışına çıkarmaz.87[87]

Uluhiyet Tevhidi:

Sadece Allah'a kul olmaktır. Muvahhid kişi, sadece Allah'a ibadet eder, başkasına ibadet etmez. Allah'a itaat eder ve O'nun: emirlerini kabul eder. Tevhid'in bu kısmı, diğer kısımlarını da içine alır. Bu nedenle bütün peygamberler kavimlerini bu Tevhid'e davet etmişlerdir:
"Andolsun ki, biz, Allah'a kulluk edin ve putlardan sakının' diye (emretmelera)-iç"/h;fer millete bir peygamber gönderdik."88[88]
O halde imanın odak noktası ve temel dayanağı Tevhid'in bu kısmıdır. İnsan bunun için yaratılmış ve peygamberler bunun için gönderilmişlerdir. Kişiyi müşrik olmaktan kurtarıp muvahhid kılan da budur.89[89]
Bu Tevhid'in gereklerinden biri, katıksız bir şekilde Allah'ı sevmek; hiçbir sevgiyi O'nun sevgisine denk tutmamaktır:
"insanlardan bazısı Allah'tan başkasını Allah'a eşler ve benzerler edinir de onları Allah'ı sever gibi severler. îman edenler ise, Allah'ı en çok severler."90[90]
Yüce Allah bu konuyu Kur'an-ı Kerim'de ayrıntılı bir şekilde ele almaktadır. İnsanoğlu yaratılışı gereği kendisini, yakınlarını, eşini, vatanını, evini vs. gibi kendisini yakından ilgilendiren şeyleri sever. Yüce Allah, bu tür şeyleri sevmenin de kendi sevgisinin önüne geçmemesi gerektiğine dikkat çekerek şöyle buyurmaktadır:
"De ki: Eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, hısım akrabanız, kazandığınız mallar, kesada uğ-ramasından korktuğunuz ticaret, hoşlandığınız meskenler (evler, villalar), size Allah'tan, Resulünden ve Allah yolun-da cihad etmekten daha sevgili ise, artık Allah emrini getirinceye kadar bekleyin. Allah fasıklar topluluğunu hidayete erdirmez"91[91]
Bu Tevhid'in gereklerinden bir diğeri ise, sadece Allah'a dua etmek ve O'na dua ederken aracı koymamaktır. Aracı konulan kişinin salih biri olması ya da olmaması arasında bir fark yoktur. Çünkü aracı kılman kişi, en nihayet yaratılmış biridir ve yaratılmış birinin, dua eden kimseye yarar veya zarar verme gücü bulunmamaktadır:
"Allah'ı bırakıp da sana fayda ya da zarar vermeyecek şeylere dua etme. Eğer bunu yapacak olunan bu takdirde sen mutlaka zalimlerden olursun."92[92]
Ulûhiyet ve Rubûbiyetin, özel anlamlan olmakla birlikte iç içe olan ortak anlamlan da vardır. Çünkü her ikisinde, 'emirlerine itaat edilen' anlamı mevcuttur. Bu sebeple biri gerçekleşmeden diğeri de tam olarak gerçekleşmez. Kur'an-ı Kerim'de bazen birbirlerinin yerine kullanılmalarının nedeni de budur.93[93]

İsim Ve Sıfatların Tevhidi:

Tevhid'in üçüncü kısmı olan isim ve sıfatlarının tevhidine gelince, özet olarak, Allah'ın her türlü mükemmel sıfatlarla muttasıf, eksik sıfatlardan münezzeh olduğuna ve Kur'an-ı Kerim'de adı geçen isimlerine iman etmektir.

84[84] M. Sait Şimşek, Kur'an'ın Ana Konuları, Beyan Yayınları: 46-49.
85[85] 7/Araf, 54
86[86] Şarkavî; Muhammed Abdullah, el-Iman, Kahire-1989, s.164
87[87] M. Sait Şimşek, Kur'an'ın Ana Konuları, Beyan Yayınları: 49.
88[88] 16/Nahl, 36
89[89] Şarkavî, a.g.e., s.169
90[90] 2/Bakara, 165
91[91] 9/Tevbe, 24
92[92] 10/Yunus, 106
93[93] M. Sait Şimşek, Kur'an'ın Ana Konuları, Beyan Yayınları: 49-51.

Düşünüldüğünde bu tevhid çeşidinin de, diğer tevhid kısımlarıyla yakından ilgili olduğu görülecektir. O halde Allah'ı birlemek yani "tevhid inancı" kapsamlı bir inançtır. Kalbin derinliklerinde inanmayı içerdiği gibi, söz ve davranış olarak Allah'a yönelmeyi, yalnız O'na ibadet etmeyi, günlük hayatla ilgili bildirdiği emir ve yasaklara itaat etmeyi de içerir. Şu âyet bunu çok açık bir şekilde ifade etmektedir:
"Hahamlarım ve rahiplerini Allah'tan ayrı rabler edindiler. Meryem oğlu Mesih'i de. Oysa kendilerine yalnız tek Tanrı olan Allah'a ibadet etmeleri emredilmişti. O'ndan başka tann yoktur. O, onların ortak koştukları şeylerden münezzehtir"94[94]
Âyette geçen "Hahamlarını ve rahiplerini Allah'tan ayrı rabier edindiler" ifadesinden maksat, hahamlarıyla rahiplerinin helal ve haram konusundaki emirlerine riayet etmeleridir. Nitekim Peygamber (s.a.v.) bu âyeti okuduğu sırada cahiliye döneminde Hıristiyanlığı seçen Adiy b. Hatem içeri girmiş ve: "Onlar haham ve rahiplerine ibadet etmiyorladı" demiştir. Bunun üzerine Peygamber (s.a.v.): "Allah'ın helal kıldığını onlara haram kıldılar ve haram kıldığını da onlara helal kıldılar, onlar da, haham ve. rahiplerinin bu yaptıklarına uydular. işte bu, onlara ibadet etmeleridir" demiştir. Buna göre Allah'ın helal kıldığım haram kılan yani serbest bıraktığını yasaklayan veya bunun aksini yapan, rablık iddiasında bulunmuştur ve bunu lasvip edip kabullenen kişi de, o helal ve haram kılanı Rab olarak kabul etmiş sayılır.
Allah'ın mükemmel sıfatların tamamıyla muttasıf olduğuna ve her türlü eksiklikten münezzeh olduğuna inanmak, insanın ruhî yapısı ve günlük hayatı üzerinde büyük etkileri vardır. Allah'tan başka ilâh bulunmadığına, diriltenin ve öldürenin O olduğuna, rızkı O'nun verdiğine, O'nun izni olmadan insana ne bir fayda ve ne de bir zararın dokunmadığına iman eden bir kimse, yaratıkların boyunduruğundan özgürlüğe kavuşur. Böyle biri, evrenle de bütünleşmiş olur, ona karşı bir yabancılık hissine kapılmaz. Çünkü kendisinin de, evrenin de yaratıcısının Allah olduğunun bilincindedir. Kendisiyle diğer insanlar arasında bir fark bulunmadığına; kendisinin de diğer insanlar gibi Allah'ın kulu olduğuna ve onların kendisi üzerinde herhangi bir üstünlüklerinin bulunmadığına inanır. İnsanlık, tarihi boyunca dünya hayalına hükmeden zalim idarecilerden ve dinî duygulara din adına hakimiyet iddia eden din istismarcılarından çektigi kadar başka hiçbir şeyden çekmemiştir. Tevhid inancı, bu iki hakimiyetin boyunduruğuradan kişiyi kurtarır ve onu özgürlüğüne kavuşturur. Özgürlük, öncelikle kişinin kendi içinde kendini özgür hissetmesidir. İnsana bu duyguyu veren ise, Tevhid inancıdır. Bu inancı kalbine yerleştiren kimse, hiçbir yaratılmışa; ne bir idareciye ve ne de bir zengine yağcılık yapma, riyakârca davranma ihtiyacı duyar. Çünkü o bilir ki her şeyi veren*de, alan da Allah'tır. Bu sebepledir ki Tevhid'e inanan bir toplumda sınıflaşma da olmaz. Bütün bireyler eşit düzeydedir.
Kur'an-ı Kerimde Allah hakkında kullanılan isti-vâ/kurulmak, med'/gelmek, nu^ul/inmek gibi fiilî sıfatlarla yed/el, vech/yüz, ayn/göz gibi haberi sıfatların nasıl anlaşılması gerektiği konusunda âlimler arasında ihtilaf vardır. Selef dediğimiz ilk dönem âlimleri bu sıfatları olduğu gibi kabul etmiş; onlan te'vil etmemişlerdir. Onlara göre keyfiyetsiz olarak bu sıfatlara inanılır. Yani yaratıklara benzetilmeden ve nasıllığı üzerinde durulmadan onlara inanılır. Örneğin "Allah Arş'a istiva etmiştir" âyetinden Allah'ın Arş'ına kurulduğunu anlıyoruz. Ancak bu kurulma, kralların tahtlarına oturması gibi değildir. Taht, krallar için bir mekândır ve krallar üzerlerine oturduklarında bu tahtlara muhtaçtırlar. Allah'ın Arş'ına kurulması böyle değildir. Nasıllığını da bilemeyiz. Ona öylece inanınz. İnsan aklı bunun nasıllığını kavrayamaz ve bilemez. Yine Kur'an'da zikredildiği gibi Allah'ın eli vardır. Ancak O'nun eli, insan eline benzemez ve bir cisim de değildir. Nasıllığını bilemeyiz. Nasıl diğer sıfatları te'vil etmeden onlara öylece inanıyorsak, bu sıfatları da te'vil etmeden öylece inanmalıyız. Aslında bu sıfatlar arasında bir fark bulunmamaktadır..Bunları te'vil etmeden kabul ettiğimiz takdirde Allah'ı yaratıklarına benzetmiş olmayız. Nasıl Allah'ın duyduğunu söylediğimizde O'nu insanlara benzetmiş olmuyorsak, bu sıfatlan öylece kabul ettiğimizde de Allah'ı yaratıklarına benzetmiş sayılmayız. Mesela bizim duymamız, hava dalgacıklarının kulak zarımıza çarpması, zarın orta kulakta bulunan örs ve çekici harekete geçirmesi ve bu işlemin beyne iletilmesiyle gerçekleşir. Oysa Allah'ın duyması böyle değildir. Buna rağmen biz, Allah'ın duyduğuna inanıyor ve bu inancımızla O'nu yaratıklarına benzetmiş olmuyoruz. Aynı şekilde Allah'ın Arş'ına kurulduğuna, el ve yüzünün bulunduğuna inanır fakat bunlara, insanın tahta oturmasına ya da insanın eline benzetmeden inanırız.
Halef dediğimiz sonraki âlimler ise, bu sıfatlar te'vil edilmeksizin kabul edildiği takdirde tecsim ve teşbihe gidilmiş olur gerekçesiyle bu sıfatlan te'vil etmişlerdir. Örneğin onlara göre istiva, hakimiyeti altına alma, yed ise kudret manasmdadır. Kur'an'daki bu tür kullanışların mecazî olduğunu ve bu nedenle de te'vil edilmeleri gerektiğini söylerler.
Te'vil dönemi başladıktan sonra, selefin yolunu izleyenler, te'vil edenleri Allah'ın sıfatlarını ta'til/işlevsiz kılmak ve bir nevi onları inkâr etmekle itham etmiş; te'vile taraftar olanlar ise, diğerlerini teşbih ve tecsîm ile itham etmişlerdir.
Bizce selefin takip ettiği yol daha tutarlıdır. Çünkü herhangi bir kullanıma "mecâzî"dir, diyebilmemiz için karine olması gerekir. Sadece bu sıfatların nasülığı-nı kavramaktan âciz olmamız, onları te'vil etmemize yeterli bir gerekçe olacaksa Allah'ın ilim, basar/görmek, sem'/duymak gibi sıfatlarının da nasılhğını kavrayamı-yoruz. O zaman bunları da te'vil etmeliyiz. Bu durumda her kullanışa mecazîdir der ve onu te'vil etmeye kalkışırız Neticede dinin hiçbir sabitesi kalmaz. Her şey te'vil edilir- Şunu da belirtmeliyiz ki: Allah hakkında te'viller

94[94] 9/Tevbe, 31

yapıla yapıla insanlann zihninde donuk ve etkinliği olmayan bir Allah inancı ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte iki tarafın birbirlerine yönelttikleri eleştirileri ağır bulduğumuzu belirtmeliyiz.[95][95] Çünkü her iki taraf, samimiyetle dini anlama ve Allah'ı eksikliklerden tenzih etme peşindedir.
Tevhid'e inanan kişi, yüce Allah'ın izni olmadığı müddetçe kendisine zarar vermek üzere bütün yaratıkların bir araya gelmelerinin bir anlam ifade etmediğini bildiği için onurlu kişidir. Kendine güven duygularıyla doludur. Ayrıca cimrilik ve korkaklık gibi olumsuzluklardan uzaktır.
Allah'ın bir ve tek olması, ibadet ve duanın sadece O'na yapılmasını zorunlu kılmaktadır. Bu, o kadar önemli bir husustur ki, namazın her rekâtında tekrar edilen Fatiha sûresinde yer almaktadır:
"Sadece sana ibadet eder ve sadece senden yardım dileriz"[96][96]
Allah'a ibadet ve O'na dua ederken aracı konulmaması da, Allah'ı birlemenin bir gereğidir:
"Onların yalvardıklan bu varlıklar, Rablerine -hangisi daha yakın olacak diye- vesile ararlar; O'nun rahmetini umarlar ve azabından korkarlar. Çünkü Rabb'inin azabı, sakınmağa değer.[97][97]
Daha önce de dikkat çektiğimiz gibi aracı kılman kimsenin, Allah katında değerli biri olması da önemli değildir. Nitekim-âyette reddedilen aracılar, "Allah'ın rahmetini uman ve azabından korkan" kimselerdir. Bu da onların salih kişiler olduklarını gösterir. Hatta kendilerine yalvarılan bu kimselerin melekler oldukları da birçok müfessir tarafından beyan edilmektedir.[98][98]
Sonraki .asırlarda ve günümüzde aracılığı/teves-sül'ü meşru göstermek için islâm'la bağdaşması ^mümkün olmayan birtakım gerekçeler ileri sürülmüştür. Bu görüşü benimseyenler derler ki:
a. Bir kralın ya da önemli bir devlet adamının huzuruna çıkmak için mutlaka bir aracı koymak gerekir. Allah'ın huzuruna çıkmak' için de böyle bir aracıya ihtiyaç vardır.
b. Kişi belki günahkâr biridir, direkt olarak Allah'ın huzuruna çıkacak yüzü yoktur. Bu nedenle Allah'ın sevdiği veli bir kulunu aracı yapmakta; onun, yüzü suyu hürmetine bağışlanmasını dilemektedir.
c. Dua edilirken, istek Allah'tandır, satıh kişiden değildir. Dua ile ibadeti birbirine karıştırmamak-gerekir.
Her şeyden önce böyle bir benzetme, Allah'ı yaratıklarına benzetmek olur ki, temelinden tutarsız bir benzetmedir. İkinci olarak, vatandaşım aracısız kabul etmeyen idareci, ya huzuruna gelecek vatandaşı hakkında bilgi sahibi değildir, aracı olan kimse o vatandaş hakkında bilgi verecektir veya zalim biridir, vatandaşlar arasında ayırım yapmaktadır. Yüce AHalPtiii iki kusurdan da münezzehtir.
ikinci gerekçe de Kur'an'ın anlattıklarıyla bağdaşmamaktadır. Kur'an, şeytanın bile, Allah'a aracısız olarak dua ettiğini ve duasının kabul olduğunu haber vermektedir:
"(iblis), Ey Rabb'im! Öyle ise, (varlıkların) tekrar dirileceği güne kadar bana mühlet ver, dedi. (Allah), o halde bilinen bir vakte kadar kendilerine mühlet verilenlerdensin, dedi"[99][99] Herhalde hiçbir Müslüman, şeytan kadar günahkâr ve değersiz olamaz.
Kur'an-ı Kerim, yine müşriklerin dualarından ve dualanriin kabul edilmesinden bahsetmektedir:
"Heryerden dalgalar onlara hücum eder ve onlar, çepeçevre kuşatıldıklarını anlarlar da, dini yalnız Allah'a halis kılarak, 'Andohun eğer bizi bundan kurtarırsan mutlaka şükredenlerden olacağız' diye Allah'a yalvarırlar. Fakat Allah onları kurtarınca, bir de bakarsın ki, yine haksız yere taşkınlık ediyorlar "[100][100]
iblis ve askerlerine verilen bir hak, günahkâr mı esirgenecek ki, onların duaları aracısız kabul edilmesin?[101][101]
Yüce.Allah, günah işleyenlerin, kendisini anıp günahlarından1 bağışlanma diledikleri takdirde, günahlarını bağışlayacağını haber vermektedir:
"Yine onlar ki, bir kötülük yaptıklarında, ya da bizzat kendilerine zulmettiklerinde Allah'ı hatırlayıp günahlarından dolayı hemen tövbe-istiğfar ederler. Zaten'günahları Allah'tan başka kim bağışlayabilir ki!"[102][102]
Üçüncü gerekçelerine gelince, haddizatında aracı kılınmak istenen kişiye de dua yani istekte bulunma söz konusudur. Çünkü orada hazır bulunmadığı halde ondan da aracı olması istenmektedir. Değilse kişi, onu aracı yapma yetkisini nereden almaktadır? Bir de dua, bizatihi ibadettir. Şu âyette bunu açıkça müşahede ediyoruz:
"Rabb'iniz şöyle buyurdu: Bana dua edin, size icabet edeyim. Çünkü bana ibadeti bırakıp büyüklük taslayaniar aşağılanarak cehenneme gireceklerdir."[103][103]
Dikkat edilirse âyetin ikinci cümlesinde geçen "Çünkü bana ibadeti bırakıp" ifadesinde geçen "ibadet" kelimesi, birinci cümlesinde geçen "dua" kelimesinin karşılığında kullanılmaktadır. O halde ibadette nasıl aracılık söz konusu değilse, duada da aracılık söz konusu olamaz. Ayrıca Fatiha sûresinde: "Sadece senden yardım dileriz"

---

[95][95] Bu konuda daha geniş bilgi için "Kur'an'ın Anlaşılmasında İki Mesele" isimli kitabımızın "Muhkem Ve Müteşâbih" bölümüne bakılabilir
[96][96] l/Fatiha, 5.
[97][97] 17/lsrâ, 57
[98][98] lbnu Teymiyye, et-Tefsîru'l-Kebîr, Beyrut-1988, V177
[99][99] 15/Hıcr, 35-36
[100][100] 10/Yunus, 22-23
[101][101] Muhammed el-Gazali, Akîdetu'l-Müsüm, Kahire-1980, s.76
[102][102] 3/Âlu İmrân, 135
[103][103] 40/Mü'min,60

denilmektedir. Başkasının araya konulması, sadece Allah'tan yardım istemeye engel bir durumdur.
Ayrıca müşriklerin, putlarına ibadet ederken maksatlarının, pullarının Allah nezdinde kendilerine aracılık yapmaları olduğunu Kur'an haber vermektedir:
"Dikkat et, halis din Allah'ındır. Onu bırakıp kendilerine birtakım dostlar edinenler, 'onlara, bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye ibadet ediyoruz' derler."[104[104]] Müşrikler de duaları kabul edip icabet edenin Allah olduğunu kabul ediyor ve öylece inanıyorlardı. Ama Allah, onların, kendilerini Allah'a yaklaştırsınlar diye putlanna ibadet yani dua etmelerini şirk olarak kabul etmiştir.
Buraya kadar anlattığımız aracılık, aracı konulan kişinin gıyabında onun aracı kılınmasıdır ve bu, İslam diniyle tamamen çelişmektedir. Ancak salih bir kimseye giderek onun duasını almak; o kimsenin kendisi için dua etmesini istemek bu anlattığımız çerçeveye girmez. Mesela Hz. Yakub'un çocukları, kardeşleri Yusuf'a ve babalarına karşı yaptıkları hatalardan dolayı ondan, kendilerinin bağışlanmaları için Allah'a dua etmesini istemiş ve o da, bağışlanmaları için dua etmiştir.[105[105]] Yine peygamberlerin, ebeveynlerine ve müminlere yaptıkları duaları Kur'an-ı Kerim nakletmektedir. Peygamber (s.a.v.)'in vefatından sonra Medine'de kuraklık olmuş ve sahabe, Peygamberin amcasını yağmur duasına götürmüşlerdir. Hz. Ömer, bu olay için "Peygamberin amcasıyla tevessül ederek onu yağmur duasına götürdük" demektedir. Sahabe, Peygamber (s.a.v.) vefat ettiği için amcasını yağmur duasına götürmüşlerdi. O halde sahih tevessül, hayatta olan kişinin duasını istemek şeklindedir. Kişinin gıyabında ona tevessül edilmez.
Yukarıda da dikkat çektiğimiz gibi tevhid inancına sahip olan kişi ile onu çevreleyen tabiat ve tabiat olayları arasında tam bir uyum vardır. Çünkü hem insanın, hem de evrenin yaratıcısı yüce Allah'tır. Her şeyin yaratıcısının Allah olması, hem tabiat kanunların keşfi anlamına gelen modern ilimlerle din arasındaki çatışmayı imkânsız kılmakta, hem de gerçek dinlerin kökenlerinin birliğini gündeme getirmektedir. Her millete yüce Allah, uyancı ve doğru yola rehberlik eden bir peygamber göndermiştir. Fakat zamanla insanlar, bu dinden uzaklaşmış ve bölünmüşlerdir, işte Kur'an, bu sapmalan ortadan kaldırmak ve tekrar insanlık âlemini hak din üzerinde birliğe kavuşturmak üzere gelmiştir. Kur'an-ı Kerim, Müslümanlardan şu evrensel ve ebedî çağnyı yapmalarını istemektedir:
"Bize indirilene de, size indirilene de inandık. Bizim ilahımız ve sizin ilahınız birdir ve biz O'na teslim olanlardanız. "[106[106]]

İlk Oluşu:

Varlığının başlangıcı yoktur. Her şeyi O yaratmıştır. Yarattıktan sonra da onların yegane hakimi ve sahibi O'dur. Bir şeyin varolmasını dilediğinde ona "ol" demesiyle o şey oluverir. Bu sebeple evrene hakim kıldığı kanunlar, yaratıkları bağlar ama O'nu bağlamaz. O, ilktir; O var iken evren yoktu. Evreni yoktan o var etmiştir. O, yaratmayı başlatandır:
"De ki: Ortak koştuklarınızdan ilk deja yaratacak (öldükten) sonra da onu (eski durumuna) iade edecek olan var mı?-De ki: Allah ilk deja yaratıp sonra (diriltecek) iade edecektir."[107[107]]
Allah, tektir, ne doğurmuş, ne de dogurulmuştur. Kendisinin hiçbir şeye ihtiyacı yoktur, oysa her şey O'na muhtaçtır.
Kur'an~ı Kerim'de Allah'ın isim ve sıfatları çok yoğun bir şekilde geçmesine rağmen insan aklı, diğer varlıkları kavradığı boyutlarda Allah'ı kavramaktan âcizdir. Zatmı kavramaktan âciz olduğumuz gibi sıfatlarını da bütün boyutlarıyla kavramaktan aciziz. Evreni yarattıktan sonra bir tarafa çekilmemiş, onu yönetmeye devam etmektedir:
"Allah, kendisinden başka hiçbir ilah bulunmayandır. O, diri ve yöneticidir. Kendisini ne uyku yakalar, ne de uyuklama. Göklerde ve yerde bulunanların hepsi O'nundur. İzni olmadan katmda hiçbir kimse şefaat edemez. O, kullarının yapmakta olduklarını ve önceden yaptıklarını bilir. (O'na hiçbir şey gizli kalmaz.) Dilediği miktar hariç, insanlar O'nun ilminden hiçbir şeyi tam olarak bilemezler. O'nun kürsüsü gökleri ve yeri içine alır, onlan koruyup gözetmek kendisine ağır gelmez. O, yücedir, büyüktür.[108[108]]

Merhamet Ve Adaleti:

Allah'ın sonsuz güç ve kudret sahibi olması, insan zihninde baskıcı ve zorba oluşu gibi çağınşımlar doğurabilir. Belki güç ve kudret söz konusu olduğunda bunun insan zihninde böylesi çağrışımlara neden olması, insanlığın gerek tarih ve gerek günümüzdeki kendi tecrübelerinin bir sonucu olmalıdır. Nerede güç ve kuvvet söz konusu

---

[104[104]] 39/Zümer, 3
[105[105]] bk. 12/Yusuf, 97-98
[106[106]] 29/Ankebut, 46
M. Sait Şimşek, Kur'an'ın Ana Konuları, Beyan Yayınları: 51-60.
[107[107]] 10/Yunus, 34
[108[108]] 2/Bakara, 255
M. Sait Şimşek, Kur'an'ın Ana Konuları, Beyan Yayınları: 60-61.

olmuşsa genelde insanlar, zorbalıkla ve baskılarla karşılaşmışlardır. Belki de bu nedenle Allah'ın merhameti sık sık Kuran'da anlatılmaktadır. Kur'an'm her sûresi Allah'ın Rahman ve Rahim olduğunu ifade eden "besmele" ile başlamaktadır. Kur'an-ı Kerim'de sûre başlarında geçen bu besmelelerin yanısıra yüzlerce âyette Allah'ın rahmetinden bahsedilmektedir. Ayrıca! rahmetinin her şeyi kapsadığı da ifade edilmektedir.109[109]

Allah hem dünya hayatında, hem de âhirette adaletle hükmeder. Dünya hayatında insanların başına gelen musibetler, insanların kendi yaptıkları zulümler nedeniyledir:

"Halkı dürüst olduğu halde Rabb'in, haksız yere memleketleri (yıkıp) helak etme?:"110[110]

"Başınıza gelen her musibet, kendi ellerinizle işledik-leriniz yüzündendir.111[111]

İnsanlar, dünya hayatında olduğu gibi âhirette de zulme uğramayacaklardır. Bu konuda pek çok âyet vardır. Misal olarak bunlardan birkaç tanesini nakletmek istiyoruz:

"Hep birden Allah'a döndürüleceğiniz bir günün sorumluluklarından sakının. Sonra her şahsın, kazandıkları orada noksansız verilir ve onlar haksızlığa uğramazlar"112[112] "Sonra herkese, asla haksızlığa uğratılmaksızın, kazandığı tastamam verilir"113[113]

"Kim (Allah huzuruna) bir iyilikle gelirse, ona getirdiğinin on katı vardır. Kim de bir kötülükle gelirse o, sadece onun misliyle cezalandırılır. Onlar (iyilik edenler de fenalık yapanlar da) haksızlığa uğratılmazlar"114[114]

Son âyette anlatıldığı gibi iyilik edenlerin mükâfatı katlanarak verilecektir ama kötülük yapanlann cezaları katlanmadan olduğu gibi verilecektir. Allah'ın merhametinin, gazabını geçmesinin bir sonucudur bu. Allah'ın insana merhametinin bir eseri olarak evren, insanın hizmetine verilmiştir:

"Allah'ın, göklerde ve yerdeki (nice imkân ve varlıkları) sizin emrinize verdiğini, nimetlerini size açık ve gizli olarak bolca ihsan ettiğini görmediniz mi?"115[115]

Bu anlamda pek çok âyet vardır. Bu âyetlerle yüce Allah, bir yandan kudret, ilim, merhamet ve büyüklüğünü insanlara hatırlatmakta, diğer yandan insanlann dikkatlerini tabiata çevirerek ondan yararlanmalan gerektiğine dikkat çekmektedir. Kur'an, ayrıca okuyucusundan tabiat üzerinde düşünmesini, çevresinde olup bitenlerden ibret almasını istemektedir. Her şey insanın hizmetine sunulduğuna ve gayesiz hiçbir şey yaratılmadığına göre insanoğlu tabiatta varolup şu anda yararlanmadığı şeylerden yararlanma yollannı araştırmalıdır.

Bu âyetlerin ışığında üzerinde durulması gereken diğer bir husus ise şudur: Hiçbir şey gayesiz yaratılmadığına göre insanoğlunun, tabiatın dengesini bozmaması gerekir. Çünkü tabiatta varolan şeyler tahrip edilecek olursa, tabiatın dengesi bozulur ve bu, sadece tabiata zarar vermekle kalmaz, insanın kendisine de zararı dokunur.116[116]

Bağışlayıcılığı:

Allah'ın, kullarının hata ve günahlarını bağışlaması birçok âyette ifade edilmektedir. Ayrıca Allah'ın bağışlayıcılığı, birkaç isimle dile getirilmektedir. Kur'an-ı Kerim'de zikredilen bu isimler şunlardır:

Tevvab: Mübalağa kalıbı olduğundan tövbeleri çok kabul eden anlamındadır. Bu isimle ilgili olarak bakara sûresinde şöyle denilmektedir:

"Ancak tövbe edip (durumlarını) düzeltenler, (ve işledikleri hatayı) açıklayanlar başka. Onları bağışlarım. Çünkü ben, tövbeyi çok kabul edenim, çok esirgeyenim."117[117]

Ğafar: Aynı şekilde bu isim de mübalağa kalıbında olup çok örten anlamındadır. Allah'ın ğafûr olması, kullarından dilediğinin günahlarının üzerini örtüp bağışlaması ve tövbe eden kulunu azaptan korumasıdır.

Isrâ sûresinde hu isimle ilgili olarak şeyle denilmektedir:

"Rabb'iniz içlerinizdekini daha iyi bilir. Eğer siz iyi kişiler olursanız, şüphesiz ki O, tövbe edenleri bağışlayandır"118[118]

Gaffar: Gafur ismiyle aynı kökten gelmektedir ve aynı anlamdadır. Ancak harflerinin fazlalığı nedeniyle "ğafûr"

109[109] bk. 7/A'raf, 156

110[110] 11/Hûd, 117

111[111] 42/Şûrâ, 30. Âyet, günahkârlara hitap etmektedir Durup dururken başına musibet gelmiş olanlara gelince, bu tür musibetler bir imtihandır ve buna katlanıp sabredenler mükâfatlandırılırlar; "Andol-sun ki sizi biraz korku, açlık, mallardan canlardan ve ürünlerden biraz azalma (fakirlik} ile imtihan eder, deneriz Sen sabırlı olanları müjdele. işte o sabredenler, kendilerine bir belâ geldiği zaman 'Biz Allah için varız ve biz sonunda O'na döneceğiz' derler işte Rable-rinden bağışlamalar ve merhametler hep onlaradır Ve yalnızca onlar doğru yolu bulmuşlardır." (2/Bakara, 155-157)

Bu tür musibetlerin varlığı, Allah'ın âdil oluşuyla çelişmez Çünkü insanın bu dünya hayatında görevi, imtihan olmaktır Başına gelen musibete katlanır ve Allah'ın emirlerine uymaya devam edecek olursa mutlaka bunun mükâfatını alacaktır.

112[112] 2/Bakara, 281

113[113] 3/Âlu İmrân, 161

114[114] 6/En'am, 160

115[115] 31/Lokman. 20

116[116] M. Sait Şimşek, Kur'an'ın Ana Konuları, Beyan Yayınları: 61-63.

117[117] 2/Bakara, 160

118[118] 17/İsrâ:25

isminden anlam bakımından daha kuvvetlidir.
Tâhâ sûresinde bu isimle ilgili olarak şöyle denilmektedir:
"Ve ben, tövbe eden, inanan ve yararlı iş işleyen, sonra da yola gelen kimseye karşı elbette çok bağışlayıcıyım-d,r"[119[119]]
Afuvv: Af kelimesinden, türetilmiş olup izi silmek anlamındadır. Günahın affedilmesi, izi kalmayacak şekilde yok edilmesidir. Allah'ın affedici oluşu birçok âyette zikredilmektedir.
Allah'ın bağışlayıcıiiğmm birçok isim altında zikredilmesi, bağışlayıcılığımn çokluğuna delil olabilir. Ancak Allah'ın bağışlayıcılığma muhatap olmak için, yukarıdaki âyetlerden de anlaşıldığı gibi, kulun tövbe ederek Allah'a yönelmesi gerekir.[120[120]]

Hakimiyeti:

Yüce Allah, evrenin yaratıcısı ve sahibi olduğuna göre, aynı zamanda hakim ve yöneticisidir de. Evreni dilediği şekilde düzenlemiş ve onu dilediği şekilde yönetmektedir. İzni olmadıkça hiçbir kimse, gerek kendisi hakkında ve gerek diğer varlıklar hakkında tasarruf yetkisine sahip değildir. İnsan da evrenin bir parçasıdır ve o da evrenin diğer parçaları gibi Allah'ın hakimiyeL ve tasarrufu çerçevesindedir. Allah'ın izni olmadıkça evrende hiçbir tasarruf yetkisine sahip değildir.
Hakimiyet, Allah'ın hükmetme eylemini ifade eder ki kozmolojik alan dahil evrenin tamamında ve tüm alanlarda Allah'ın hakimiyetini ifade eder. Örneğin insanın, Allah'ın emirlerine muhalefet etmesi, Allah'ın hükmüne aykırıdır ama hakimiyetine aykın değildir. Çünkü insana, hükümlerine muhalefet etme iznini veren kendisidir. O halde insanın Allah'ın emirlerine muhalefet etmesi, Allah'ın hakimiyetinin dışında bir şey sayılmamalıdır.
Kozmolojik alanda, hakimiyet de, hüküm de Allah'ındır ve bu alanda hiçbir yaratığın muhalefet etme yeteneği yoktur. Evrene hakim olan tabiat kanunları böyledir. Biyolojik yönüyle insan da bu kanunlara zorunlu olarak tabidir. İnsanın doğumu, yaşaması, büyümesi, yaşlanması ve ölümü bu çerçevededir. Zorunlu olan bu kurallara uymak durumundadır:
"Şüphesiz ki, gökleri ve yeri altı günde yaratan sonra Arş üzerinde kurulan, geceyi, durmadan onu kovalayan gündüze bürüyüp örten; güneşi, ayı yıldızları emrine boyun eğmiş durumda yaratan Rabb'iniz Allah'tır. Bilesiniz ki, yaratmak da emretmek de O'na mahsustur. Âlemlerin Rabb'i Allah ne yücedir.[121[121]]
Meşruiyet anlamında hüküm de Allah'ındır. Yani irade sahibi olan insana, neye inanacağım, nasıl davranacağını tayin etme yetkisi yine Allah'a aittir. Din belirleme yetkisi Allah'a aittir. Yalnız O, mubah kılar veya haram kılar. Başkasının bu yetkisi yoktur:
"İşte O, Allah'tır. Ö'ndan başka tanrı yoktur. Önünde de, sonunda da hamd O'nundur, hüküm O'nundur. Ve ancak O'na döndürüleceksiniz."[122[122]]
İnsanı imtihan için yarattığından ve insana irade verdiğinden, hükmüne muhalefet etmesine izin vermiştir. Bu nedenle hükmün Allah'a ait olduğu belirtildikten sonra, eninde sonunda insanın Allah'a döndürüleceği ve O'nun huzurunda hesap vereceği hatırlatılmaktadır. Yine bu nedenle Allah'ın indikleriyle hükmedilmesi istendikten sonra hükmünün güzelliğine; adalet ve hikmete uygunluğuna işaret edilerek hükmünden başkasını tercih edenler tehdit edilmektedir. Eğer zorunlu bir hükümden, yani kozmolojik alandaki Allah'ın hakimiyetinden bahsediliyor olsaydı, hükmünün güzelliğinden ve hükmüne uymayanların bulunduğundan söz edilerek bunlar tehdit edilmezdi:
"O halde aralarında Allah'ın indirdiğine göre hükmet ve onların mesnetsiz görüşlerine uyma; ve onlardan sakın ki Allah'ın sana indirdiğinin bir kısmından seni uzaklaştırmasınlar. Eğer onlar (Allah'ın buyruklarından) yüz çevirirlerse, bil ki bir kısım günahlarından dolayı onları cezalandıracaktır. Unutma ki insanların çoğu gerçekten sapkındır. Yoksa onlar cahiliyye kanunu (ile yönetilmek) mi istiyorlar? Halbuki, kalben mutmain olan insanlar için Allah'tan daha iyi kanun koyucu olabilir mi.[123[123]]
Kur'an-ı Kerim, anlaşmazlıklarda Peygamber'i yönetici ve hakim olarak görme meselesini, bir inanç meselesi olarak görmektedir:
"Ama hayır, Rabb'ine andolsun ki onlar, (ey Peygamber), aralarında anlaşmazlığa düştükleri her konuda seni hakem yapmadıkça ve sonra da senin kararına kalplerinde hiçbir burukluk duymaksızın tam bir teslimiyetle tâbi olmadıkça, (gerçekten) inanmış olmazlar."[124[124]]
Peygamberin verdiği hüküm, kuşkusuz Allah'ın ona indirdiği kitap doğrultusunda ve ondan kaynaklanıyor olacaktır. Zaten Kitab'm Peygarnber'e indiriliş sebeplerinden biri de budur:
"Biz sana Kitab'ı gerçek ile indirdik ki, insanlar arasında Allah'ın sana gösterdiği biçimde hüküm veresin; hain-

---

119[119] 20/Tâhâ, 82
120[120] M. Sait Şimşek, Kur'an'ın Ana Konuları, Beyan Yayınları: 63-65.
121[121] 7/Araf, 54
122[122] 28/Kasas, 70
123[123] 5/Maide, 49-50.
124[124] 4/Nisâ,65.

lerin savunucusu olma."125[125]
insan, yukarıda da işaret ettiğimiz gibi iradesini ilgilendirmeyen hususlarda Allah'ın hakimiyetine tam olarak uymak zorundadır, iradesi çerçevesine giren hususlarda ise, serbest bırakılmıştır. Ancak bu serbest bırakılma, imtihan sebebiyle Allah'ın verdiği bir izin iledir. Eğer inanıyorsa, bu inancı, Allah ve Peygamberinin verdiği hükmü seçmeye kendisini götürecektir:
"Allah ve Resulü bir işe hüküm verdiği zaman, inanmış bir kadın ve erkeğe, o işi kendi isteklerine göre seçme hakkı yoktur. Her kim Allah ve Resulüne karşı gelirse, apaçık bir sapıklığa düşmüş olur."126[126]
Yüce Allah, indirdiği Kitap ile hükmedilmesini isterken, indirdiği Kitaptan kaynaklanmayan ve bu indirdiğine aykırı şeylerle hükmetmeyi de "cahiliye hükmü" olarak nitelemektedir:
"Aralarında Allah'ın indirdiğiyle hükmet, onların keyiflerine uyma ve onların, Allah'ın indirdiği şeylerin bir kısmından seni şaşırtmalarından sakın! Eğer dönerlerse bil ki Allah, bazı günahları yüzünden onları felakete uğratmak istiyordur. Zaten insanların çoğu yoldan çıkmışlardır. Yoksa cahiliye hükmünü mü arıyorlar, iyice bilen bir toplum için Allah'tan daha güzel hüküm veren kim olabiliri"127[127]
Sonuç olarak evren Allah tarafından yaratılmıştır ve onun sahibi ve yöneticisi yüce Allah'tır. O'nun izni olmadıkça hiç kimse, evren üzerinde tasarruf yetkisine sahip değildir. İnsanlar da evrenin bir parçasıdır ve evrenin tâbi olduğu kurallara tabidirler. Ancak insana irade verilmiştir ve iradesinin geçerli olduğu alanlarda Allah'ın hükmüne uyup uymama konusunda serbest bırakılmıştır. İmtihan için yaratılmış olmasının bir sonucudur bu. Allah'm hükmüne uyduğu takdirde mükâfatlandırılacak, uymadığı takdirde cezalandırılacaktır.
Bu meseleye son vermeden şunu da belirtelim ki, Allah'ın indirdiği hükümlerle hükmedenler, Allah adına bunu yapmazlar. Allah'ın emirlerine itaat eden kulları olarak yaparlar. Bu sebeple Kur'an'm öngördüğü yönetim şekli teokrasi değildir.128[128]

İnsan-Allah İlişkisi

insanın yaratılışına karar veren Allah, bu kararını meleklere: "Yeryüzünde bir halife yaratacağım" ifadeleriyle duyurmuştur. Son asırlarda bu ifadeden insanın "Allah'ın halifesi" olduğu sonucu çıkarılmış ve bu görüş Müslümanlar arasında yaygınlık kazanmıştır, insanın Allah'm halifesi olduğu şeklindeki görüşün tutarsızlığı ve bu konudaki delilleri başka çalışmalarımızda zikrettiğimiz için burada bu konu üzerinde durmayacağız. Ancak burada bu görüşten hareketle özellikle tasavvuf ehli arasında yaygınlaşan iki iddia üzerinde duracağız.
Bunlardan biri: "Gizli bir hazine idim, tanınmak istedim ve insanı yarattım" şeklindeki uydurma bir hadiste ifade edilen iddiadır. Eğer bununla anlatılmak istenen, Allah'ı tanıyacak bir varlık ise, meleklerle cinler insandan önce yaratılmışlardı ve onlar Allah'ı biliyorlardı. Eğer bununla kastedilen, insanın Allah'a benzemesiyse, Allah'ın hiçbir benzerinin bulunmadığı Kur'an'da anlatılmaktadır. Yaratılan ile yaratan birbirine hiç benzer mi?
ikincisi ise, Allah'm sıfatlarının insanda da bulunduğu şeklindeki iddiadır, insanın yeryüzündeki varlıklardan üstün olduğu bir vakıadır. Ancak insan ne kadar üstün niteliklere sahip olursa olsun, Allah'a benzer niteliklere sahip olması mümkün değildir. Allah'ın sıfatlan sınırsız mükemmeliyetliklere sahip iken insan hiçbir niteliğiyle eksikliklerden münezzeh değildir. Kaldı ki düşünme ve irade nitelikleri hariç, birçok nitelikte birçok hayvan insandan üstündür. Düşünme ve irade ise, hem meleklerin ve hem de cinlerin sahip oldukları niteliklerdir.
insan ile Allah arasındaki ilişki, yaratan ile yaratılan, kul ile Rab arasındaki ilişkidir. Bunun gereği ise Allah'ın emirlerini her türlü emrin üstünde tutmak, O'nun sevgisini her türlü sevgiye tercih etmektir:
"insanlar arasında, Allah'ı bırakıp, O'na koştukları ortakları tanrı olarak benimseyenler ve onlan Allah'ı severcesine sevenler vardır. Mü'minlerin Allah'ı sevmesi ise hepsinden kuvvetlidir. "129[129]
İnsanın Allah karşısında takınacağı tavır, yaratıcı ve her türlü nimetin sahibi olması sebebiyle O'na itaat ve O'na şükretmektir:
"Sizin ilahınız tek bir ilahtır. O'na teslim olun, Allah anıldığı zaman kalbleri titreyen, başlarına gelene sabreden, namaz kılan, kendilerine verdiğimiz nzıktan injak eden ve Allah'a gönül vermiş olanları müjdele."130[130]
"Ey inananlar'. Sizi nzıklandırdığımızın temiz olanlarından yiyin; yalnız Allah'a kulluk ediyorsanız, O'na şükredin."131[131]
"Artık rızkı Allah katından arayın. O'na kulluk edin, O'na şükredin. Siz O'na döndürüleceksiniz"132[132]
Kısacası Allah ile insan arasındaki ilişki kul ile Rabb'i arasındaki ilişkidir. Kulun velisi, onun Rabb'idir. Yardım edeni O'dur, Rızık vereni O'dur. Onu dirilten, ona hayat veren ve onu öldürüp ardmdan diriltecek olan, ceza veya

125[125] 4/Nisâ, 105.
126[126] 33/Ahzâb, 36
127[127] 5/Maide, 49-50
128[128] M. Sait Şimşek, Kur'an'ın Ana Konuları, Beyan Yayınları: 65-68.
129[129] 2/Bakara, 165.
130[130] 22/Hac, 35
131[131] 2/Bakara, 72
132[132] 29/Ankebut, 17

mükâfat verecek olan O'dur. Bu dünya hayatında insana Allah tarafından bir emanet teslim edilmiştir. Bu emaneti koruduğu takdirde mükâfatlandırılacak, korumadığında cezalandırılacaktır.[133[133]]

Kadere İman

Varlıktaki her şey, yüce Allah'ın kudretinin eseridir. Her şeyin sahibi olan, elbette ki her şeyi yaratacak bir güce sahiptir. O halde Allah, her şeye güç yetirendir. Evreni bu mükemmel düzen ve uyumuyla birlikte yaratan, olabilecek yaratılış alternatifleri arasından bunu seçen, bu muhtemel alternatiflerin tamamım içeren bir ilme ve özgür bir iradeye sahiptir. Sonsuz bir kudret, tamamen bağımsız irade ve sonsuz bir ilme sahip olan, zorunlu olarak mükemmel bir hikmet ve adalete de sahiptir.
Kader konusu, yaptığımız bu girişten de anlaşılacağı üzere Allah'ın her şeye güç yetiren kudretini, her şeyi kapsayan ilmini, tamamen özgür olan iradesini, üstün hikmet ve mükemmel adaletini ilgilendirir.[134[134]]
İslam düşünce tarihinde kader konusuyla ilgili üç temel eörüş ileri sürülmüştür:
Cebriye olarak bilinen eğilime göre insan, önceden belirlenmiş kaderinin mahkûmudur. Tıpkı esen rüzgârın önündeki hafif bir tüy gibi, rüzgârın estiği yöne doğru yönlenir. İnsanın herhangi bir iradesi yoktur. Kaderinde ne yazılmış ise, onu yapmak mecburiyetindedir.
Bu görüşün ortaya çıkmasında sosyal sebepler olmakla birlikte görüş sahipleri, Allah'ın kudret ve iradesinin mutlakhğını ifade eden nassları esas alırlar. Ayrıca, Allah'ın adaletini ve hikmetini göz ardı ettikleri gibi insanın irade ve seçimini ifade eden nasslan da görmezlikten gelmişlerdir.
İnsanların böyle bir görüşe varmalarında önemli etkenlerden biri, zalim yönetimler ya da sosyal problemler alanda ezilmeleri ve içinde bulundukları durumu aşma konusunda kendilerinde güç bulamamalarıdır
Etkenlerden bir diğeri ise, ahlâk konusunu ilgilendirir. Günah ve ahlâksızlık batağına düşenler, suçlarını kadere yüklemek için böyle bir görüşe yönelirler.
ikinci görüş, Mutezile olarak adlandırılan ve insanın mutlak bir hürriyete sahip olduğunu ileri sürenlerin görüşüdür. Onlara göre, mümkün olan alternatifler içerisinde insan mutlak bir hürriyete sahiptir. Genelde problemlerini çözmüş ve kendilerinden son derece emin olan toplumlarda yaygınlaşan bir görüştür bu. Nitekim bu görüşün Müslümanlar arasında yaygınlık kazandığı asırlar, Müslümanların güçlü oldukları dönemlerdir.
Üçüncü görüş ise, Ehl-i Sünnet'in görüşüdür ki, yukarıdaki iki görüş arasında orta bir yol izlemiştir. Buna göre, amellerin sebebi, insana verilen cüz'i iradeye, o amellerin yaratılışı ise, Allah'a aittir. Bununla birlikte Ehl-i Sünnet içerisinde Cebriyeye yakın görüşte olanlar olduğu gibi Mutezile'ye yakın görüşte olanlar da vardır.
Bu farklı bakış açıları sadece İslam düşüncesine has değildir. Diğer din mensuplarıyla filozofların da buna paralel bakış açıları vardır. Yukarıda da değindiğimiz gibi kadere farklı bakış, toplumların sosyal yapılarıyla da yakından ilgilidir. Hatta bir bireyin durumundaki 5osyal veya biyolojik farklılıklar bile, o bireyin kader konusuna bakışını etkileyebilmektedir. Genelde bireyler genç, sağlıklı ve imkânlara sahip oldukları dönemlerde hürriyetçi, yaşlandıklarında ya da sağlıklarını ve imkânlarını yitirdiklerinde cebriyeci bir anlayışa doğru yönelirler. Kur'an-ı Kerim, toplumların ve kişilerin konumlarına paralel olarak çizdikleri bu zikzakları orta bir noktada tutma çabası içerisindedir.
Konunun ayrıntılarına girmeden önce şunu belirtelim ki, konuyu incelerken, klişeleşmiş ifadelerden mümkün mertebe kaçınmaya gayret ettik, ilgili âyetlerin yorumuyla yetinmeye ve farklı kelam ekollerinin girdikleri tartışmalara girmemeye çalıştık. Yorum yaparken de âyetlerin anlam ve muhtevalarından uzaklaşmamaya çalıştık.
Kader inancının, bir prensip şeklinde Kur'an'da yer almadığını fakat kader'i içeren âyetlerin var olduğuna daha önce dikkat çekmiştik. Kuşkusuz kaderin bir prensip şeklinde yer almamış olması, ona inanılmamasını gerektirmez. Bilakis mü'min, âyet âyet Kur'an'da yer alan her hususa inanır. Kaldı ki kader konusu birçok âyette yer almaktadır. Belki de bir prensip şeklinde yer almaması, bütünüyle Allah'ın ilim sıfatının çerçevesi İçerisinde olması sebebiyledir. Allah'ın ilim sıfatının bir alt başlığı olması nedeniyle Allah'a İman konusundan sonra Kader konusunu incelemeyi uygun gördük. Kadere iman etmek, Allah'a iman etmeye dayalı ve onun tamamlayıcısı durumunda olan bir inançtır. Kur'an-ı Kerim'de bir prensip şeklinde yer almamasının başka nedenleri de olabilir. Bizim burada yaptığımız, bir vakıayı tespit etmekten ibarettir.
Kelam ilmiyle uğraşanlar, Allah'ın tekvini ve teşriî olmak üzere iki iradesinin bulunduğunu söylerler. Tekvini irade, Allah'ın yaratmasıyla, teşriî irade ise, uysunlar diye insanlara gönderdiği talimatla ilgilidir. Tekvin! irade, uyulması zorunlu olanıdır. Teşriî irade karşısında ise, insanlar tamamen özgür bırakılmışlardır. Buna uymak onların seçimi çerçevesindedir. Bu anlamda üç tür kader vardır: Zorunlu olan kader, karşısında insanların özgür oldukları kader ve bir de bu ikisi arasında yer alan; bir yönüyle zorunluluğu, bir yönüyle de insanın özgürlüğünü ilgilendiren kader.
İnsan, ne zaman ve nerede dünyaya geleceğini, hangi baba ve anneden doğacağını, ne zaman ve nerede öleceğini, hangi milletten olacağını; zenci mi, beyaz mı; çirkin mi, yakışıklı mı olacağını seçmez. Bu, zorunlu bir

---

133[133] M. Sait Şimşek, Kur'an'ın Ana Konuları, Beyan Yayınları: 69-70.
134[134] Abdurrahman Habanneke el-Meydân!, el-Akidetu'1-lslamiyye ve Ususuha, Şam-1992,s 630

kaderdir:
"Şüphesiz ki ne yerde, ne de gökte hiçbir şey Allah'a gizli kalmaz. Rahimlerde sizi dilediği gibi şekillendiren O'-dur. O'ndan başka ilah yoktur. O, mutlak güç ve hikmet sahibidir.[135][135]
Aynı şekilde doğduktan sonra ben bebek olarak kalacağım, büyümeyeceğim ya da ölmeyeceğirrudeme hürriyetine sahip değildir. Soğuğu soğuk olarak, sıcağı sıcak olarak hisseder. Buna karşı koyma özgürlüğüne sahip değildir. Bu ve benzeri durumlar zorunlu kaderdir. Bu anlamdaki kaderle ilgili olarak yine şöyle buyu-rulmaktadır:
"Rabb'in, dilediğini yaratır ve seçer. Onların seçim hakkı yoktur. Allah, onların ortak koştuklarından münez-zehtir ve şanı yücedir. Rabb'in, onların, sinelerinde gizlediklerini de, açığa vurduklarını da bilir. İşte O, Allah'tır. Ondan başka tanrı yoktur. îlkinde de, sonunda da hamd O'nundur, hüküm O'nundur. Ve ancak O'na döndürüleceksiniz."[136][136]
"O'nun işi, bir şey yaratmak istediği vakit sadece 'oV demektir ve o şey derhal var olur."[137][137]
Bu arada şunu belirtelim ki, Cebriyeci anlayışı benimseyenler, bu konuyla ilgili âyetleri, hayatın her alanına genelleştirerek görüşlerini desteklemeye çalışırlar.
İkinci çeşit kaderde durum böyle değildir. Burada insanın iradesi ve hürriyeti esastır. İnanç seçme, ahlâka taalluk eden konular; günlük davranışlarımız bu çerçevededir. Burada Allah tarafından herhangi bir baskı söz konusu değildir. "De ki: Hak, Rabb'inizdendir, dileyen iman etsin, dileyen inkâr etsin."[138][138]
Mutezilî anlayışı benimseyenler, bu alanla ilgili âyetleri esas alır ve onları hayatın her alanına genelleştirmeye çalışırlar.
Üçüncü çeşit kadere gelince, bir yönüyle zorunludur, insanın onun üzerinde herhangi bir etkisi yoktur. ncak oluşumundan sonra insanın iradesini ilgilendiren bir yönü de vardır. Kaderin bu çeşidi, insanın kendisinden kaynaklanmayan musibetlerle iyiliklerdir. Durup dururken insan bir musibete uğrayabilir ya da bir mükâfata kavuşabilir. Bu yönüyle tamamen zorunludur.
Ancak, onunla karşılaştıktan sonra insanın iradesi devreye girer; musibete katlanıp sabredecek mi, etmeyecek mi? Gelen mükâfata şükredecek mi, yoksa nankörlük
mü edecek? Çünkü hayatın tamamı; insanın başına gelen musibetleriyle, karşılaştığı başarılarıyla birlikte bir imtihandır:
"Her canlı, ölümü tadacaktır. Bir deneme olarak sizi hayırla da şerle de imtihan edeceğiz. Ve siz, ancak bize dön-dürüleceksiniz"[139][139]

İman-Küfür:

"Allah, dilediğini saptırır ve dilediğini hidayete kavuşturur"[140][140]s.y etiyle benzeri mutlak ifadeler içeren âyetlere dayanarak hidayet bulma ve sapıtmanın tamamen Allah'ın belirlemesiyle gerçekleştiğini zanneden ve insanın, belirlenmiş kaderinin esiri olduğunu ileri sürenler olmuştur. Kimi âyetlerin siyak ve sibakına bakılmadan ve bu mutlak ifadelerin kayıt altına alındıkları âyetler -göz-önünde bulundurulmadan böyle bir sonuca varmak mümkündür. Ancak Kur'an bir bütündür ve bazı âyetlerinin, bazı âyetlerini açıkladıkları bizzat Kur'an'da belirtilmektedir. O halde Kur'an âyetlerinden sonuçlar çıkarılmaya çalışılırken buna mutlaka dikkat edilmesi gerekmektedir. Konuyla ilgili âyetler bir bütünlük içerisinde değerlendirilecek olursa, Allah'ın hidayete kavuşturduğu kişinin bizzat kendisinin hidayeti seçtiği ve bu sebeple yüce Allah'ın o kimseyi hidayete kavuşturduğu, sapıklık konusunda da durumun aynı olduğu görülecektir.
Mesela saptırma ile ilgili mutlak ifader, açıklayıcı başka âyetlerle kayıt altına alınmıştır.
"Onlar yoldan sapınca, Allah da kalblerini saptırmıştı. Allah, fâşıklar topluluğunu hidayete kavuşturmaz"[141][141]
"Hayır! Öyle değil, bilakis onların kazanmakta oldukları kötülükler kalblerini paslandırmıştır."[142][142]
"Allah onunla birçok kimseyi saptırır, birçoklarını da hidayete kavuşturur. Verdiği misallerle Allah ancak jasıkla-n saptırır. Onlar öyle sapıklar ki, kesin söz verdikten sonra sözlerinden dönerler. Allah'ın, ziyaret edilip hal ve hatırının sorulmasını istediği kimseleri ziyaretten vazgeçerler ve yeryüzünde fitne vejesat çıkarırlar. îşte onlar gerçekten zarara uğrayanlardır."[143][143]
Bu ve benzeri âyetler, Allah'ın saptırmasının sebebini açıklayan âyetlerdir. Bu âyetlerden de anlaşıldığı gibi

---

[135][135] 3/Âlu Imrân, 5-6
[136][136] 28/Kasas, 68-70
[137][137] 36/Yasin,82
[138][138] 18/Kehf, 29
[139][139] 2 l/Enbiya, 35
M. Sait Şimşek, Kur'an'ın Ana Konuları, Beyan Yayınları: 71-76.
[140][140] 16/Nahl, 93; 35/Fatır, 8
[141][141] 61/Saf, 5
[142][142] 83/Mutaffiftn, 14
[143][143] 2/Bakara, 26-27

sapmanın asıl sebebi, sapan kişilerin kendi tavır ve davranışlarıdır. Kendileri sapma yolunu tercih etmişler-lir.
Hasan Basrî, kader konusunda Halife Abdülmelik b. Mervan'a yazdığı mektupta şöyle demektedir:
"Allahu Teala şöyle buyuruyor: İnsanları ve cinleri ancak bana ibadet etmeleri için yarattım. Onlardan ne bir nzık, ne de beni beslemelerini istiyorum.' Allah bu âyette ibadeti için yarattığı mahluklarına ibadetle emretmiştir. Allah onlan bir işi için yaratıp sonra işle onlar arasına girmemiştir. Zira Allah kullarına zalim değildir. Daha evvel geçen Selefiyeden hiçbiri bu sözü inkâr ve münakaşaya kalkişmamıştır, çünkü onların hepsi bu konuda tek bir fikir etrafına toplanmışlardır."144[144] İnsan şayet hür olmasaydı, peygamberin dine davet etmesinin de bir anlamı olmazdı. Çünkü insanın hür bir iradesi olmamış olsaydı, peygamberin çağrısına icabet edemezdi. Nasıl olsa iman edecekler, önceden belirlenmiş; inkâr edecekler de, belirlenmiştir. Peygamberin çağrısına ve meşak-katlere katlanmasına ihtiyaç olmazdı.
Hidayet konusunu vuzuha kavuşturan âyetlerde şöyle denilmektedir:
"Kâfirler diyorlar ki: 'Ona Rabb'inden bir âyet/mucize gelmeli değil miydi?' De ki: Kuşkusuz Allah dilediğini saptırır. Kendisine yöneleni de hidayete erdir. Onlar, iman edenler ve gönülleri Allah'ın zikriyle sükûnete erenlerdir. Bilesiniz ki kalbler ancak Allah'ı anmakla sükûnet bulur."145[145]
'Ama bizim uğrumuzda cihad edenleri elbette kendi yollarımıza eriştireceğiz- Hiç şüphe yok ki Allah, iyi davra-nanlarla beraberdir"146[146]
"Doğru yolu bulanlara gelince, Allah onların hidayetlerini arttırır ve onlara takvasını (ateşten nasıl koruna-caklarını) öğretir."147[147]
O halde Allah'ın hidayete kavuşturduğu kimseler de, Allah'a yönelen, O'nu anan ve emirlerini yerine geti-renlerdir. Bu sebeple Allah onları hidayete kavuşturmuştur. Gerek sapma ve gerek hidayetle ilgili bu anlamda pek çok âyet vardır. Hatta mutlak ifadeler kullanılan ayetlerin bağlamları göz önünde bulundurulduğunda mutlaka hidayete erdirilmiş olanların neden hidayete erdirildikleri, saptırılmış olanların da neden saptırıldıkları âyetlerde izah edilmektedir. Bu konuların yer aldığı herhangi bir sûre baştan sona kadar gözden geçirilecek olursa, bu tespitimizin ne kadar doğru olduğu görülecektir. Kuşkusuz Allah, adalet sahibidir. Kimseye zul-metmez:
"Şüphe yok ki Allah zerre kadar haksızlık etmez"148[148]
Bu sebeple Kur'an-ı Kertm, insanların mazeret olarak kaderi ileri sürmelerini şiddetle reddeder:
"Allah'a ortak koşanlar diyecekler ki: 'Allah dileseydi ne biz ortak koşardık, ne de atalarımız ortak koşarlardı. Hiçbir şeyi de haram kılmazdık.' Bu şekilde onlardan öncekiler de (peygamberlerini) yalanladılar da sonunda azabımızı tattılar. De ki: Yanınızda bize açıklayacağınız bir bilgi var mı? Siz zandan başka bir şeye uymuyorsunuz ve siz sadece yalan söylüyorsunuz"149[149]
Hidayeti ya da sapıklığı seçen insanın kendisi olduğu halde bunun Allah'a nispet edilmesi aslında doğrudur da. Çünkü insana hidayeti seçme imkânım veren de, sapıklığı seçme imkânını veren de Allah'tır. Yani bunlardan birini seçme özgürlüğünü Allah insana vermiştir. Bu nedenle her ikisinin Allah'a nispet edilmesi de, insana nispet edilmesi de doğrudur. Büyük bir daire düşünün, bu dairenin içinde yarısından ikiye bölünmüş küçük bir daire vardır. Bu küçük dairenin bir tarafı hidayet/iman, diğer tarafı ise, sapıklık/küfürdür. İnsan bu küçük dairenin orta çizgisinin üzerindedir. Dilerse, iman tarafına geçer, isterse küfür tarafına geçer. Elbette burada aslolan, Allah'ın iradesinin, şu veya bu tarafı seçmesine müsaade etmesidir. Ancak Allah'ın iradesi, O'nun bilgisi, adaleti ve mükemmel hikmetiyle uyum içerisindedir. İnsana, iki taraftan birini seçme iradesini veren de O'dur. Bu sebeple insanın, iman tarafını seçmesi de, küfür tarafını seçmesi de kendi iradesiyle olduğundan bu eyleminin kendisine nispet edilmesi doğrudur. İnsan iradesini ifade eden bu küçük daireyi içeren büyük daire ise, Allah'ın iradesidir ve ikiye bölünmüş küçük daireyi içine aldığından dolayı kişinin özgür iradesiyle yaptığı seçimin bu anlamda Allah'a nispet edilmesi de doğrudur. Çünkü kişi kendi iradesiyle hangi tarafa yönelirse yönelsin, iradesini çevreleyen Allah'ın iradesinin sınırları dışına çıkmamaktadır. Ancak ikiye bölünmüş o küçük dairede olup bitenler üzerinde Allah'ın bir dayatması yoktur. İnsana istediği tarafı seçme imkânını veren Allah'tır. Allah'ın adalelinin bir sonucudur bu.
Kur'an-ı Kerim, genelde iyi amelleri Allah'a, kötülerini de insana nispet eder. Çünkü Kur'an, eğitim üslubunu kullanır. İyi amellerin kişiye nispet edilmemesi, kişi şımarmasın; kötü amellerin kişiye nispet edilmesi ise, sorumluluğunu daha.çok hissetsin, diyedir.
Aslında daha önce yazılı olması anlamıyla kader, Allah'ın ilmidir. Elbette O'nun ilmine sınır yoktur. Geçmişi bildiği gibi, geleceği de bilir. Bizim-yapıp ettiklerimiz, elbette O'nun ilmi dışında değıkıir. Bu anlamda kader, bundan ibarettir. Biz bir davranışta bulunuyorsak, Allah böyle davranacağımızı önceden bilmektedir. O'nun

---

144[144] Ethem Ruhi Fıglaıı, Çağımızda kikadî islam Mezhepleri, Ankara-1990, s 303 (Mektubu Türkçeye çevirenler: Lûtfi Doğan-Yaşav Kutluay)
145[145] 13/Ra'd, 27-28
146[146] 29/Ankebut, 69
147[147] 47/Muhammed, 17
148[148] . 4/Nisâ, 40
149[149] 6/En'am, 148

bilgisi, bizim o davranışımıza sebep değildin Bilakis o davranışı yapmamız, bilgisinin sebebidir:
"Yayüzünde vuku bulan ve sizin başınıza gelen herhangi bir musibet yoktur ki biz onu yaratmadan önce, bir kitapta yazılmış olmasın.. Şüphesiz bu Allah'a kolaydır. "150[150]
"Gayb'ın anahtarları Allah'ın yanındadır. Onlan ancak O bilir. O, harada ve denizde ne varsa hepsini bilir. O'nun ilmi dışında bir yaprak dahi düşmez Yerin karanlıkları içindeki tek bir tane, yaş ve kuru ne varsa hepsi apaçık.bir kitaptadır."151[151]
Önceden seyrettiğiniz İ3ir filmi düşünün, olay olmadan önce o olayı biliyorsunuz. Ancak o olay, sizin bilginiz sebebiyle olmuyor, bilakis bilginiz, o olay sebebiyledir. Allah'ın gelecek bilgisi, tıpkı o filmi seyreden gibidir. Olup bitecek, şeyleri önceden bilmektedir. Ancak bu olup bitenler, O'nun önceden, bunları bilmesi nedeniyle değildir. Bilakis, ileride olaylar bu şekilde gerçekleşeceği için O, bunlann bu şekilde gerçekleşeceğini, bilmektedir.
Kuşkusuz Allah, sadece bir seyirci değildir. İstediği an müdahale edebilir. Ancak hayatın geneli, anlattığımız bu misaldeki gibidir.
Yine bir ayna düşünün, suratınızı ekşiterek ve kaşlarınızı çatarak karşısına geçiyorsunuz. Ayna sizi ekşi suratlı ve çatık kaşlı gösterecektir. Sebep, aynanın kendisinde değildir, sizin davranışınızdadır. Tebessüm ederek karşısına geçseniz, sizi o şekilde gösterecektir. Suratınızın aynada ekşi ve çatık oluşu ya da tebessüm eder oluşu, sizin o şekilde davranmanızdan dolayıdır, aynanın kendisinin bunda bir etkisi yoktur. İnsanın iman ve küfrü seçmesi de aynen öyledir. Aynayı Allah'ın bilgisi olarak kabul edecek olursak, bu bilginin, insanın iman veya küfrü seçmesinde herhangi bir etkisi bulunmamaktadır.
Kuşkusuz Allah'ın iradesine sınır yoktur. O'nun dilemesinin dışında hiçbir şey olmaz. Ancak iradesine engelin olmaması, işlerin rasgele yürüyeceği anlamına gelmez. O, adaletle hükmeder. İşlerin adalet üzere yürümesini kendisi dilemiştir.
Bazı olaylar, insanın düzenleme ve planlamasının dışında gerçekleşir. Kader çeşitlerinden söz ederken bir yönüyle zorunlu, bir yönüyle de insanın iradesini ilgilendiren bir kader çeşidinden bahsetmiştik. Özellikle bu gibi konularda kader inancının günlük hayatımızda önemli etkileri vardır, insan, hayalında öyle olaylarla karşılaşabilir ki, o olayların oluşumunda kendisinin hiçbir katkısı yoktur. Karşılaştığı bu olaylar, kendisine önemli ölçüde zarar da verebilir, beklemediği bir kârı da getirebilir. İmtihan içinde olmamızın bir sonucudur bu. Allah böylece bizi imtihan etmektedir. Öylesi du-82
mlarda insanın imdadına kader inancından başkası , ocamaz. Bir anneyi düşünün, küçük çocuğu kendisinden izin alara^ oynamak üzere dışarı çıkmıştır. Bir müddet sonra bir arabanın çocuğuna çarptığı haberini alır. Böyle bir annenin sıkıntısını kader inancından başkası dindiremez. Bir annenin bile bile, araba çarpsın diye çocuğunu dışarı göndermesi düşünülemez. Ama olan olmuştur. Anneyi teselli etmek için söylenecek: "Allah'ın takdiridir, çocuğun eceli gelmişti, elbette sen de çocuğuna araba çarpacağını bilemezdin vs" gibi sözler olacaktır.
Bu olayı baz alırsak, Kur'an'da bazen tamamen kaderci, bazen de tamamen hürriyetçi ifadeleri de zihnimize yaklaştırabiliriz. Böyle bir olayda anneye yaklaşımımız, tamamen kaderci bir yaklaşım olacaktır. Anneye, Allah'ın takdiridir, der ve onu bu şekilde teselli ederiz. Ama herhalde çocuğu çarpan arabanın şoförüne aynı yaklaşımda bulunup: "Arkadaş, Allah'ın takdiridir; çocuğun eceli zaten gelmişti. Sen ona çarpmasaydın yine de ölecekti, güle güle.." diyecek değiliz. Niçin dikkatli olmadığını, çocukların oyun oynadıkları bir yerde neden bu kadar hızlı araba sürdüğünü söyler ve onu cezalandırırız. Şoföre takındığımız tavır, kader konusunda tamamen hürriyetçi bir tavırdır. Kur'an'da birbiriyle bu konuda çelişkiliymiş gibi görünen âyetlerin bir kısmı da bu bağlamda değerlendirilmelidir.152[152]

Meleklere Îman

Gayb'a iman, dinin temel dayanaklanndandır. Müminlerin niteliklerinden söz edilirken onların gayb'a iman ettikleri özenle vurgulanmaktadır. Gayb âlemi, insanın beş duyusunun ötesinde olan şeylerdir. Bu yönleriyle akıl sınırlarının da ötesindedirler. En azından onlar hakkmda şu veya bu şekilde hüküm vermek, akılla varılacak bir durum değildir. Müşahede âlemini basamak yaparak akıl gayb olan bir şeyin varlığı sonucuna varabilir ama nitelikleri hakkında kesin bir bilgiye varması, imkân dışıdır. Melekler konusu da, gayb alanına girmektedir.
Kur'an-ı Kerim, meleklere iman etmeyi, imanın temel prensipleri arasında saymaktadır. Konuyla ilgili bir âyette şöyle denilmektedir:
"Peygamber, Rabb'i tarafından kendisine indirilene iman etti, müminler de iman ettiler. Onlardan her biri Al-lah'a, O'nun meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine iman ettiler"153[153]
Melekleri inkâr etmek, Allah'ı, kitaplarım ve âhi-ret gününü inkâr etmekle birlikte zikredilmekte ve bunun büyük

---

150[150] 57/Hadid, 22
151[151] 6/En'am, 59 Bazıları, "yaş ve kuru ne varsa hepsi apaçık bir kitaptadır" cümlesini bağlamından kopararak bu cümle ile, her türlü ilmin Kur'an'da var olduğunun kastedildiğini söylerler Oysa bu cümlede geçen "kitap" kelimesiyle Kur'an'm kastet!itmediği açıktır
152[152] M. Sait Şimşek, Kur'an'ın Ana Konuları, Beyan Yayınları: 76-83.
153[153] 2/Bakara, 285

bir sapıklık olduğu anlatılmaktadır:
"Ey inananlar, Allah'a, Elçisine ve Elçisine indirdiği Kitab'a ve daha önce indirmiş olduğu Kitab'a inanın. Kim Allah'ı, meleklerini, kitaplarım, peygamberlerini ve âhirel gününü inkâr ederse o, uzak bir sapıklığa düşmüştür"154[154]
Kur'an-ı Kerim, cinlerin ateşten, insanların topraktan yaratıldıklarını belirttiği halde meleklerin neden yaratıldıkları konusunda herhangi bir bilgi vermemektedir. Ancak Peygamber (s.a.v.)'e ulaşan rivayetlerde onların nurdan yaratıldıkları belirtilmektedir. Melekler de, tıpkı cinler gibi insandan önce yaratılmışlardır.
Onlar, insanların yaptıklarını gözetleyip tespit etme, insanları koruma, ölüm anında ruhlarını alma gibi insanı ilgilendiren görevleri yerine getirirler. Ama insanlarla ilgili en önemli görevleri, insanlara elçi olarak gönderilmiş peygamberlerle Allah arasında elçilik görevini yürütmeleridir:
"Allah melekleri, kullarından dilediği kimseye kendinden bir vahiy ile, 'Benden başka tanrı olmadığına dair (kullarımı) uyarın ve benden korkun' diye gönderir."155[155]
Kur'an-ı Kerim, meleklerin insan suretine girdiklerine dair bilgiler de vermektedir. Örneğin Hz. îbra-[him'e,156[156]Hz. Lüt'a,157[157] Hz. Davud'a,158[158] Hz. Meryem'e159[159] insan şeklinde geldikleri bildirilmektedir. Yine, yüce Allah'ın Arş'ınm sekiz melek tarafından taşındığı160[160] Kur'an'da zikredilen hususlar arasındadır.
Kur'an, ayrıca onların yüce varlıklar olduklarını; Allah'a ibadet ettiklerini ve Allah'ın emirlerine lam olarak itaat ettiklerini haber vermektedir:
"Göklerde ve yerde kimler varsa O'nun hizmetindedir. O'nun huzurunda bulunanlar, O'na ibadet konusunda kibirlenmezler ve yorulmazlar."161[161]
"O'ndan (emir almazdan) önce konuşmazlar; onlar, sadece O'nun emri ile hareket ederler."162[162]
Kur'an-ı Kerim, onların çok değerli kullar olduklarını, Allah'tan korktuklarını, yer ile gök arasında gidip gelme gücüne sahip bulunduklarını, kıyamet koptuğunda Sûr'a üfleyeceklerini, aralarında cennet melekleri olduğu gibi, cehenneme bekçilik yapanlarının bulunduğunu bildirmekte ve daha başka görevlerinden bahsetmektedir.
Meleklerin iradelerinin bulunmadığı, inanç konularını ele alan kitaplarda da zikredilen yaygın bir kanaattir, îrade ve nefisleri olmadığı için de günah işleme istidadına sahip olmadıkları ileri sürülür. Bu düşünceden hareketle irade ve nefis sahibi olan insanın, Allah'ın emirlerine riayet ederek meleklerden üstün bir makama yükselebileceği iddia edilir. Gerçekten meleklerin iradeleri ve günah işleme istidatları yok mudur?
Hemen belirtelim ki, Kur%an-ı Kerim'de iradeleri vardır veya yoktur, şeklinde açık bir nass bulunmamaktadır. Âlimler, günah işlememeleri ve Allah'ın emirlerini daima yerine getirmeleri sebebiyle iradelerinin olmadığını söylemişlerdir. Oysa günah işlememek yani Allah'ın emirlerine aykırı hareket etmemek ayrı, hareket edememek ayrı şeydir. Kur'an onların, Allah'ın emirlerine aykırı davranamadıklannı değil, davranmadıklarım ifade etmektedir. Bu sebeple Kur'an, onları Allah'ın emirlerini yerine getiren "değerli kılınmış kullar" olarak nitelemektedir. Allah'ın emirlerini otomatik olarak ve iradeleriyle seçerek yerine getirmemiş olsalardı, bu şekilde övülürler miydi? Ayrıca insanın, yeryüzünün halifesi olmasına imalı bir şekilde itirazda bulunmuş, insanın yeryüzünde fesat çıkarıp kan dökeceğini, oysa kendilerinin hamd ile teşbih ettiklerini ifade ederek insan yerine kendilerinin halife olmaları gerektiğini ima etmişlerdir. Bütün bunlar göz önünde bulundurulduğunda irade sahibi olduklarını söylemek pekâlâ mümkündür. Kuşkusuz onlar, insandan farklı varlıklardır ve iradeleriyle insan iradesinin aynı olmaması da doğaldır. Bizim anlatmak istediğimiz, sırf günah işlememeleri nedeniyle, iradelerinin olmadığı sonucuna varmanın tutarlı olmadığıdır. Bununla birlikte tekrar belirtelim ki, gerek Kur'an'da ve gerek sahih hadislerde, iradelerinin olup olmadığı konusunda açık bir ifade bulunmamaktadır.
Sonuç olarak melekler, gaybî varlıklardır. Normal durumlarda onları göremeyiz. Ancak maddî şekillere girme yeteneğine sahiptirler. Olağanüstü güçleri vardır. Bununla birlikte Allah'ın emirlerine asla karşı gelmezler. Allah tarafından övülmüş değerli kullardır onlar. Birtakım görevlerle görevlendirilmişlerdir ve bu görevlerini asla aksatmazlar.163[163]

Cinler:

Cinler de, melekler gibi gaybî varlıklardır. Kur'an, varlıklarını haber vermektedir. Daha önce de dikkat çektiğimiz gibi, müminler gayba iman ederler. Yeter ki verilen haber kesin bir kaynaktan gelsin. Kür'an-ı Kerim,

154[154] 4/Nisâ, 136
155[155] 16/Nahl, 2
156[156] 51/Zârtyât, 24
157[157] 11/Hûd, 77
158[158] 38/Sâd, 21-22
159[159] 19/Meryem, 17
160[160] 59/Hâkka, 17
161[161] 21/Enbiyâ, 19-20
162[162] 2l/Enbiyâ,27
163[163] M. Sait Şimşek, Kur'an'ın Ana Konuları, Beyan Yayınları: 84-87.

insanlar gibi cinlerin de Allah'a ibadet etmek için yaratıldıklarım haber vermektedir:
"Ben cinleri ve İnsanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım. Ben onlardan nzık istemiyotıım. Beni doyurmalarını da istemiyorum"[164][164]
Ateşten yaratılan cinler[165][165] insanlar gibi üreyip çoğalırlar.[166][166] Meleklere nazaran sunî varlıklar olup insandan önce yaratılmışlardır.[167][167] İnsanlar gibi mükellef varlıklar olduklarından inananları olduğu gibi kâfir olanları da vardır.[168][168] Kur'an-ı Kerim, onlardan bir gurubun Kur'an dinlediklerim haber vermektedir:
"(Ey Muhammedi) De ki: Cinlerden bir topluluğun (benim okuduğum) Kûr'&n'ı dinleyip de şöyle dedikleri bana vahyolunmuştur. 'Gerçekten biz, doğru yola ileten olağanüstü güzel bir Kur'an dinledik. Biz de ona iman ettik. (Artık) kimseyi Rabb'imize asla ortak koşmayacağız. Gerçek o ki, Rabb'imizin şâm çok yücedir. O, ne eş, ne çocuk edinmiştir. Doğrusubizim beyinsiz olanımız, Allah hakkında pek aşın yalanlar uy duruyormuş. Halbuki biz, gerek insanlar, gerek cinler, Allah hakkında asla yalan söylemezler sanmıştık."[169][169]
Aynı olay Ahkaf sûresinde şöyle anlatılmaktadır:
"Hani cinlerden bir gurubu, Kur'an'ı dinlemeleri için sana yöneltmiştik. Kur'an'ı dinlemeye hazır olduklarında (birbirlerine) 'Susun-' demişler, Kur'an tamam olunca da uyarıcılar olarak kadîmlerine dönmüşlerdi, 'Ey kavmimizi pediler, doğrusu biz Musa'dan sonra indirilen, kendinden Öncekini doğrulayan, Hakka ve doğru yola ileten bir kitap dinledik. Ey kavmimiz! Allah'ın davetçisine uyun, Ona iman edin.ki Allah da sizin günahlarınızdan bir kısmım ba-öışlasınve sizi acı bir azaptan korusun."[170][170]
Âyetten anlaşılan, cinlerin, Peygamberimiz ile Hz. Mûs'â'ya gelen vahiylerden haberdar olduklarıdır. Kuî'an-1 Kerim, Hz. Süleyman'ın emrinde çalıştıklarından da söz etmektedir. Ancak tıpkı insanlar gibi mükellef olmalarına rağmen peygamberlere gelen vahiylere muhatap olup olmadıkları Kur'an'da belirtilmektedir. 'Peygamberleri de, kendi cinslerinden olmalıdır. Gaybi konularda, dini naslann belirttikleri sınırda durmak en tutarlı yoldur. Aslında gaybî varlıklar hakkında insanların meraklarına bir sınır yoktur. :E)oğrusu Kur'an, insanların bilgi meraklarını giderme konusuna pek iltifat etmemektedir. İnsanların 'inanç ya da pratik hayatlarıyla ilgisi olan hususlar üzerinde durmaktadır.
Kur'an-ı Kerim'de inanmayanların, peygamberin melek değil de bir insan oluşuna itirazları gündeme getirilmekte[171][171] ve bu itirazlarına karşılık, "şayet yeryüzünde yerleşip dolaşanlar rrielek olsalardı, biz de onlara gökten peygamber olarak bir melek gönderirdik"[172][172] denilmektedir, insanlarla iletişim kurabilmesi için, peygamberlerinin de insanlardan olması gerekir. Bu durumu göz önünde bulundurduğumuzda, cinlerin de peygamberlerinin, kendilerinden olması gerekir.
Ayette anlatılan olayın Peygamberin taif dönüşünde Batn-ı Nahle denilen yerde kıldırdığı sabah namazı esnasında vuku bulduğuna dikkat çeken müfessir-ler, bu sırada Peygamber (s.a.v.)'in onları görmediğini belirtmişlerdir. Zaten normal şartlarda cinlerin insanlar tarafından görülmedikleri belirtilmektedir. Kelime olarak da "cin" görünmeyen anlamındadır. Onların insanlar tarafından görülmedikleri şu âyette anlatılmaktadır:
"Çünkü o ve kabilesi, sizin onları göremeyeceğiniz yerden sizi görürler"[173][173]
Cinlerin kâfir olanları, şeytanlardır. Bu kesimi insanlara kötülükleri aşılamaya çalışırlar ama insanlar üzerinde bir hakimiyetleri bulunmamaktadır. Onların hakimiyetleri sadece dostlarmadır. İnananlarının ve inanmayanlarının bulunması, onların irade sahibi olduklarını gösterir. Bu özellikleri sebebiyle tıpkı insanlar gibi kıyamet günü hesaba çekilecek ve yaptıklarının karşılığını mükâfat veya ceza olarak göreceklerdir.[174][174]
Birtakım yetenekleri olmakla birlikte yaygın olan kanaatin aksine gaybı bilmezler:
"(Süleyman'ın) ölümüne hükmettiğimiz zaman, onun öldüğünü, ancak değneğini yiyen bir ağaç kürdü gösterdi, (Kurdun yemesiyle değnek çürüyüp de ona dayalı duran Süleyman) yere yığılınca (onun öldüğü anlaşıldı ve) anlaşıldı ki eğer cinler gaybı bilselerdi, o küçük düşürücü azap içinde kalmazlardı."[175][175]

Şeytan:

Şeytanın insanla macerası insanın yeryüzünde yaratıîışıyla başlamaktadır. Şeytan, Âdem'in yeryüzünde halife

---

[164][164] 51/Zârıyât, 56-57
[165][165] 55/Rahman, 15
[166][166] 18/Kehf, 50
[167][167] 15/Hicr, 27
[168][168] 72/Cın, 14-15
[169][169] 72/Cin, 1-5
[170][170] 46/Ahkaf, 29-31
[171][171] bk. ll/Hûd,27;17/Isrâ,94
[172][172] 17/lsrâ,95
[173][173] 7/Araf, 27
[174][174] 6/En'am, 128; ll/Hûd, 119
[175][175] 34/Sebe1, 14
M. Sait Şimşek, Kur'an'ın Ana Konuları, Beyan Yayınları: 87-90.

olmasına karşı çıkmış, kendisinin ateşten, halbuki Âdem'in topraktan yaratıldığını ileri sürerek Âdem'e secde emrini yerine getirmemiştir. Bunun üzerine cennetten kovulmuştur. Cennetten kovulduktan sonra, Allah'a yalvarmış, kıyamete kadar insanı aldatmak için Allah'tan izin istemiş ve bu izin kendisine verilmiştir, izni aldıktan sonra, insanı aldatmak için her yola başvuracağına dair yemin etmiştir. Yüce Allah, şeytanın aldatması konusunda Âdem ile Havva'yı uyarmış ve kendilerinin düşmanı olduğunu anlatmışsa da, şeytan, yasak ağaçtan yemelerini sağlamış ve böylece onlar da cennetten ko-vulmuşlardır.

Kur'an-ı Kerim, birçok âyette şeytanın aldatmasına dikkat çekmekte ve insandan bu konuda uyanık olmasını, şeytanın vesveselerine aldanmamasını istemektedir. Çünkü şeytan daima kötülüğe çağırır. Ancak şeytanın kötülüğü insana zorla dayatması diye bir durum yoktur. Bu husus, insanları aldatmak için şeytanın izin istemesi sırasında kendisine Allah tarafından bildirilmiştir:

"Şüphesiz kullarım üzerinde senin herhangi bir hakimiyetin yoktur. Ancak azgınlardan sana tabi olanlar müs-tesna."176[176] Şeytanın etkisi, dostları üzerindedir. İnsana irade verilmiştir. İradesiyle isterse şeytana uyar, isterse uymaz. Şeytanın çabası vesveseden ibarettir. Vesvesesiy-le kötülükleri insana güzel göstermeye çalışır. Yüce Al-lah, şeytanın vesvesesini, bu esnada ne yapılması gerektiği ve vesvesesinin kimleri etkilediğini şöyle anlatır:

"Eğer şeytandan bir kışkırtı seni etkilemeye başlarsa hemen Allah'a sığın. Çünkü O, işiten ve bilendir. Allah'a karşı sorumluluk bilincine sahip olan kimseler, içlerinde şeytanın esinlediği karanlık bir kuruntu uyanacak olsa (O'nu anıp) akıllarını başlarına toplarlar ve hemen olup biteni kavramaya başlarlar. (Şeytanların) dostlarına gelince, şeytanları onları, azgınlığa sürüklerler. Sonra da yakalarını bırakmazlar."177[177]

Kur'an-ı Kerim, insanlardan kötülüklere sürükleyenleri de insan-şeytanlar olarak nitelemektedir.178[178]

Peygamberlere Îman

Allah'ın insanlara gönderdiği elçilere Kur'an-ı Reni, nebi veya resul terimlerini kullanmaktadır. Kelime ıılamı olarak nebi, yüce mertebeye sahip kişi demektir. Kelimenin aslının "n-b-v" olması durumunda anlamı "ludur. Ama hemzeli olarak "n-b-e" den geliyorsa, haber 'eren anlamındadır. Alimler daha çok birinci görüşü ercih etmişlerdir. Ancak peygamberin yüce bir mene-eye sahip olması, kuşkusuz Allah'ın elçisi olması yani Jlah'tan haber getirmesi sebebiyledir. Resul kelimesi ise, elçi anlamındadır. Bu nedenle iki kelimenin sözlük anlamları bir birine çok yakındır. Ancak terim olarak Resul kelimesi, Kur'an'da melek hakkında da kullanılmaktadır. Peygamberler ayrıca keşîr/müjdeleyen, ne-^r/uyaran kelimeleriyle de nitelenmişlerdir. Neden bu kelimelerle nitelendikleri açıktır. Peygamberlerin nitelendikleri kelimelerden biri de, yol gösteren anlamına gelen hâdin kelimesidir.

Müslüman âlimlerin bir kısmı, terim olarak nebi ile resul arasında şöyle bir fark olduğunu söylemişlerdir. Allah'tan, sadece kendisi onunla amel etsin diye tebligat alan ve bunu başkasına tebliğ etsin diye Allah'tan emir almayan kimse nebi, bunu başkasına da tebliğ etme emrini almış olan ise, resuldür. Buna göre her resul, nebidir ama her nebi, resul değildir. Bu ayırımda yapılan nebi tarifi tutarlı görünmemektedir. Çünkü alelade bir müslü-man, kendi imkânları çerçevesinde iyiliği emretmek ve kötülükten sakındırmakla yükümlü olduğu halde direkt olarak Allah'tan vahiy alan birinin böyle bir sorumluluğunun olmaması düşünülemez. Bazı âlimler, risalet sahibi yani bir şeriat getiren peygambere resul., başka resulün şeriatıyla amel edene de nebi, demişlerdir. Aralarında hiçbir farkın bulunmadığını söyleyen âlimler de vardır.

Varlığın sırrı, insanın evrendeki konumu ve gerçeğin ne olduğu konularında söz söyleyen iki sınıf insan vardır: Bu sınıflardan biri filozoflar, diğeri ise, peygamberlerdir. Peygamberler hep aynı şeyleri söyledikleri halde filozoflar birbirlerinden çok farklı şeyler söylemişlerdir. Peygamberler arasındaki bu birlik, onların aynı kaynaktan beslendiklerini göstermektedir. Söz konusu kaynak, Allah tarafından kendilerine gönderilen vahiydir.

Peygamberler, dünya ve âhiret mutluluğuna rehberlik ettikleri için insanlara Allah'ın bir rahmetidirler. Dinler, insanların âhirette mutlu olmalarını sağladıkları gibi dünya hayatında onları mutlu edecek prensipler de getirmişlerdir. Ancak âhirette onların çağrılarına kulak asmayanların aleyhine bir delil olacaklardır. Bu nedenle peygamberler, Kur'an-ı Kerim'de beşîr (müjdeleyici) ve nezir (uyarıcı) olarak nitelenmişlerdir. İnsanlar, Allah'a kulluk etmek üzere yaratılmışlar ve âhirette bu konuda sorguya çekileceklerdir. İnsanlara olan merhametinden dolayı Allah, bu imtihan konusunda insanları yardımsız bırakmamış, her millete peygamber göndermiştir: "Her millet içinde mutlaka bir uyana (peygamber) bulunmuştur."179[179]

Peygamberler, aynı dini getirmişlerdir. Tamamı Allah'a kulluk etmeye yani Tevhid'e çağırmışlardır:

"Andolsun ki, biz. 'Allah'a kulluk edin ve putlardan sakının' diye (emretmeleri için) her millete bir peygamber gönderdik ."180[180]

Bütün peygamberlerin tebliğ ettikleri din aynı olmakla birlikte günlük hayatla ilgili ahkâm ile helal-ha-ram

---

176[176] 15/Hicr. 42

177[177] 7/Araf, 200-202

178[178] M. Sait Şimşek, Kur'an'ın Ana Konuları, Beyan Yayınları: 90-92.

179[179] 35/Fâtır, 25

180[180] 16/Nahl, 36. Ayrıca bk 42/Şûrâ, 13

konusunda birtakım değişik hükümler getirdikleri de olmuştur. Kuşkusuz bunlar, insanlığın tarih içerisinde geçirdiği farklı sosyal şartlar ve muhtemelen insan bünyesinde meydana gelen değişiklerden dolayıdır. Bunda bazı özel şartların etkisi de söz konusudur. Peygamberimiz Muhammed (s.a.v.)le peygamberlik son bulmuştur. Bu sebeple onun getirdiği hükümlerin tamamı, kıyamete kadar kalıcıdır. Diğer peygamberlerin getirmiş oldukları kitaplar tahrif edildikleri halde Kur'an-ı Kerim'in hiçbir değişikliğe uğramadan günümüze gelmiş olması bunun delillerinden biridir. Ayrıca Peygamberimizden sonra insanlığın sosyal hayatında, yeni bir peygamberin gelmesini gerektirecek önemli bir değişim olmamıştır.

Vakıa Hz. Muhammed (s.a.v.)'in getirdiği İslam'dan sonra etkili ve küllî bir dinî hareketin olmaması da bunu teyit etmektedir. Gerçi peygamberlik iddiasında bulunanlar olmuştur ama bunlar arasında başarılı olan çıkmamıştır.

Diğer taraftan Hz. Muhammed'in (s.a.v) en son peygamber ve Kur'an'm en son vahiy olması, Müslüman olduğunu ileri sürenlere açıkça çok ciddi bir sorumluluk yüklemektedir. Böyle bir iddia ileri sürmek, sanıldığı gibi bir imtiyaz sayılmaz, sadece bir sorumluluktur. Ama Müslümanlar bunu nedense her zaman özel bir imtiyaz saymışlardır.[181[181]]

Peygamberimizin peygamberliğinin mucizesi, Kur'an'm kendisidir. Kur'an-ı Kerim'den, inanmayanların kevni (maddi-somut) mucize isteklerinin reddedildiğini anlıyoruz. Onların bu tür isteklerine cevap, Kur'an'm yeterli olduğu şeklindedir. Gerçekten, bütün insanlığa gönderilmiş olan ve âhirete kadar dönemi devam edecek olan bir peygamberin mucizesinin, bir mekândan başkasına taşınabilen ve nesilden nesile aktarılabilen (manevi-soyut) bir mucize olması gerekiyordu. Bu özelliği kevni herhangi bir mucize taşıyamazdı.

Kur'an-ı Kerim, ayrıca Ehl-i Kitab'a, kendi kitaplarım delil olarak göstermekte ve Tevrat ile İncil'i, yakından tanıyanların, Peygamberimizin Peygamberliğini bildiklerini söylemektedir:

"Kendilerine Kitap verdiklerimiz, onu oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar, ama yine de onlardan bir grup, bile bile gerçeği gizlerler. Gerçek Rabb'indendir, sakın şüphelenenlerden olma"[182[182]]

Tevrat ve İncil'i dikkatli ve tarafsız bir şekilde inceleyenler, Kur'an'm bu konuda ne kadar haklı olduğunu bilirler. Kur'an, ayrıca Yahudi ve Hıristiyanların kutsal kitaplarını doğrulamakta ve yanlışlarını tashih etmektedir.

O dönem müşriklerine de, Peygamber'in, peygamberlik öncesi aralarında neredeyse bir ömür geçirdiği hatırlatılmaktadır. Peygamberlik öncesinde ona, güvenilir kişi anlamına gelen el-emin lakabını takmışlardı. Doğruluğuna, iyilikseverliğine bizzat şahit olmuşlardı. Aralarında hatırı sayılır bir itibar kazanmıştı. İşte Kur'an, müşriklere de bunları hatırlamaktadır.

Kur'an-ı Kerim, ayrıca birçok âyetinde inanmayanlara meydan okumakta; Allah tarafından olmadığını iddia ediyorlarsa bir benzerini getirmeleri, bunu yapa-mıyorlarsa on sûresine hatta bir sûresine benzer getirmeleri istenmektedir. Ayrıca Kur'an, geleceğe dair birçok şeyleri haber vermiş ve bunlar olduğu gibi çıkmıştır. Bütün bunlar, Peygamber'in peygamberliğinin delilleridir.

Bu gibi konular, ilgili kitaplarda çokça işlenmiştir. Bu nedenle ayrıntılar üzerinde durmak ihtiyacını duy-muyoruz.

"Biz, senden önce de, ancak kendilerine vahiy verdiğimiz erkekleri elçi olarak gönderdik"[183[183]] âyetine dayanarak âlimlerin çoğunluğu, peygamberlerin hep erkeklerden seçildiklerini söylemişlerdir. Ancak bazı âlimler, âyetin, peygamberlerin büyük çoğunluğunun erkeklerden seçildiklerine işaret ettiğini ve kadınlardan da peygamberlerin gönderildiğini söylemişlerdir.

Peygamberler, beşer olmalarına rağmen üstün meziyetlere sahiptirler Akıl, zekâ ve ahlâkî davranışlarıyla uslun oldukları gibi fizyolojik ve biyolojik açıdan da mükemmeldirler. Bedenî bir sakatlık manevî açıdan insanın değerini düşürmez. Ancak başkalarım bir inanca davet eden kimsenin, fizyolojik yapı itibariyle insanların yakınlık duydukları bir yapıda olması gerekir. Aklî ya da ahlâkî bir eksikliğe sahip olmaları da düşünülemez. Böylesi kimselerin başkalarım olumlu yönde etkilemeleri ya mümkün değildir ya da çok zordur. Pey- - gamberler insan olmaları nedeniyle diğer insanlar gibi yer, içer, çarşılarda dolaşır,[184[184]] evlenir,[185[185]] hastalanır, acı veya zevk duyar ve ölürler. Evren üzerinde herhangi bir tasarrufları yoktur, Allah'ın iradesine etki edemez ve gaybı bilmezler. Onların gayb bilgileri, Allah'ın onlara bildirdiği miktardan ibarettir:

"De ki: Ben, Allah'ın dilediğinden başka kendime herhangi birjayda veya zarar verecek güce sahip değilim. Eğer ben gaybı bilseydim elbette daha çok hayır yapmak isterdim ve hana hiçbir fenalık dokunmazdı, ben sadece inanan bir kavim için bir uyana ve müjdeleyiçiyim."[186[186]]

Kur'an-ı Kerim'de peygamberlerin bir kısmının adı geçmektedir. Adı geçen peygamberlerin çoğu, önceki kitaplarda da zikredilmişlerdir. Adı geçen bu peygamberlerin hayatlarına ve başlarından geçen olaylara dair birtakım pasajlar Kur'an-ı Kerim'de anlatılmaktadır. Böylece Muhammed (s.a.v.)'in bir geçmişinin bulunduğu,

---

181[181] Fazlurrahman, Ana Konularıyla Kur'an, çev. Alpaslan Açıkgenç, Ankara-1987,s.l80

182[182] 2/Bakara, 146-147

183[183] 21/Enbiya, 7

184[184] 25/Furkan, 20

185[185] 13/Ra'd, 38

186[186] 7/Araf, 188.

kendisinin türedi biri olmadığı anlatılmakta ve adı geçen peygamberlerin başından geçenler, hem Hz. Muhammed'e ve hem de müminlere birer örnek olarak sunulmaktadır.
Her peygamberin ilk muhatapları kendi kavimleridir. Kuşkusuz bu, farklı milletlerden biriyle karşılaştıklarında dini ona tebliğ etmedikleri anlamına gelmez. Mesela Hz. Musa, israil oğullarının peygamberi olmasına rağmen Firavun'u hak dine davet etmişti. Hatta Fi-ravun'un karısı ile saray halkından birinin Musa'nın çağrısına icabet ederek müslüman oldukları Kur'an'da anlatılmaktadır. Ancak önceki dönemlerde bir peygamberin değişik milletlerle karşılaşması doğal olarak zor idi. Bu sebeple önceki peygamberler belli kavimlerin peygamberi olmakla anılmışlardır.
Peygamberler, tebliğ etmeleri için Allah'ın kendilerine verdiği mesaja hıyanet etmedikleri gibi kendilerine teslim edilen hiçbir emanete hıyanet etmezler. Allah'tan gelen vahyi insanlara aktarma konusunda masumdurlar:
"Bir peygambere, emanete hıyanet yaraşmaz. Kim emanete ihanet ederse, kıyamet günü hainlik ettiği şeyin günahı boynuna asılı olarak gelir."[187][187]
Kur'an-ı Kerim, peygamberlerin üstün ahlâkî meziyetlerine dair bize bilgi vermektedir. Mesela Hz. ibrahim'le ilgili olarak: "Kitapla İbrahim'i an, çünkü o, sıd-kı (doğruluğu) mükemmel bir peygamberdir."[188][188] Hz. Hûd hakkında: "(Bunun üzerine Hûd): Ey kavmim! Dedi, bende beyinsizlik yoktur, fakat ben âlemlerin Rab-b'inin gönderdiği bir peygamberim. Size Rabb'imin gönderdiği gerçekleri tebliğ ediyorum ve ben sizler için güvenilir bir öğütçüyüm,"[189][189] denilmektedir. Yine şöyle denilmektedir:
"Allah, Âdem'i, Nuh'u, İbrahim ailesi ile îmran ailesini seçip âlemlere üstün kıldı."[190][190]
Her peygamber, peygamberliğini ispal eden ve insanların benzerini getirmekten âciz kaldıkları mucizelerle desteklenir. İnsanlar mucize ile karşılaşmadıkça peygambere uymamaktan dolayı sorumlu tutulmazlar. Önceki peygamberlerin mucizeleri göze hitap eden ve yerel kalma niteliği taşıyan kevnî mucizeler idi. Peygamberimizin mucizesi ise, akla hitap eden, bir yerden başka bir yere taşınabilen ve nesilden nesile aktarılabilen Kur'an-ı Kerim'dir.
Peygamberler konusuna son vermeden harikuladelikler konusunda bir-iki noktaya açıklık getirmek istiyoruz.
Bunlardan biri, peygamberlerin, peygamberliklerini ispat konusunda gösterdikleri olağanüstülüklerin "mucize" ismiyle isimlendirilmesidir. Aslında Kur'an-ı Kerim'de bu gibi şeylerin ismi "dyet"tir. Âyet kelimesinde, güçlü bir delil olma ve rehberlik etme anlamı mevcuttur. Oysa mucize kelimesinde, sadece acz içerisinde bırakma anlamı vardır. Gerçi peygamberlerin, peygamberliklerini ispat etmek üzere gösterdikleri olağanüstü şeylerde âciz bırakma yönü de vardır fakat bu, sadece inkârda devam eden ve bu inkârlarında şartlanmış olanlara yönelik tarafıyla böyledir. Bu olağanüstülükleri gördükten sonra inanan ya da daha önce inanmış olanlara hitap yönü, "rehberlik etmek"ıir. Bu sebeple bugün "mucize” olarak isimlendirdiğimiz şeylerin "âyet" olarak isimlendirilmesi çok daha doğrudur.
Değinmek istediğimiz ikinci husus da şudur: Peygamberlerin, peygamberliklerinin ispatı olarak elleri üzerinde cereyan eden olağanüstülüklerin temel muhale inanmayanlardır. Bu olağanüstülüklerle onlar, âdeta bir şok tedaviye tabi tutulurlar. Din konusunda akılları fazla ermediği için böyle şeylere ihtiyaçları vardır. İnanmış insanlar için olağanüstülüklere ihtiyaç yoktur. Kur'an-ı Kerim'de dikkatlerin olağan şeylere; kişinin çevresinde olup-biten tabiat olaylarına çekilmesi bu sebeple olmalıdır.
Her bir peygamberin gösterdiği olağanüstülükler, sınırlı sayıdadır. Çünkü olağanüstülüklerin fazlalığı, muhatabın dengesini bozar. Her hususta bir olağanüstülük beklentisi içine girer. Oysa hayat, olağanüstülükler üzerinde değil, olağan şeyler üzerinde bina edilmiştir.
Gerçek şu ki, günümüz Müslümanları arasında olağanüstülüklerle ilgili anlatım çok yaygındır. Belki de Müslüman toplumların sürekli kurtarıcılar beklemeleri ve fert fert kişilerin, sorunların üstesinden gelme konusunda kendilerine bir güven bulamamalarının nedenlerinden biri budur. Yine sivrilmiş kişilerin aşırı bir şekilde yüceltilmekri ve âdeta bir süpermen şeklinde görülmelerinin temelinde de bu husus yatmaktadır. Çünkü ancak böylesi kimselerin, sorunları çözebileceklerine inanılmaktadır. Halbuki her fert, kendine güvenerek kendisine düşen görevlen yerine getirecek olsa üstesinden gelinemeyecek bir sorun yoktur.
O halde problem, olağanüstülüklerin mümkün olup olmadıklarında değil, eğitimde bir araç olarak kullanılıp kullanılamayacakları ve kullanılacaklarsa ne miktarda kullanılacakları konusunda yatmaktadır. Çünkü mümin kişi, tabiatı ve tabiat kanunlarını yaratanın Allah olduğunu bilir. Bunları yaratan Allah olduğuna göre, bir an için onları farklı bir şekilde kullanma kudretine de elbette sahiptir. Mesela ateşin yakıcılık niteliğini bir an için yok edebilir ve ateş yakmaz. Nitekim Hz. İbrahim ateşe atıldığında yüce Allah ateşe, İbrahim için serin ve esenlikli olmasını emretmiş ve ateş, İbrahim'i yakmamıştır. Ateşe yakma özelliğini veren Allah, bir peygamberi için bir süre ateşten bu özelliğini almıştır. Bizim burada anlatmak istediğimiz, bu gibi şeylerin müminlerin eğitiminde kullanılmasının ne derece tutarlı olup olmadığı ve bu tür şeylerin hangi sıklıkta kullanıldıklarıdır.
Peygamberler içerisinde Kur'an-ı Kerim'in en çok Peygamberimize yer vermesi doğaldır. Biz burada Pey-

---

[187][187] 3/Alu îmran, 161
[188][188] 19/Meryem,4I
[189][189] 7/A'raf, 67-68
[190][190] 3/Â1u İmrân, 33

gamberimizle ilgili olarak Kur'an'da zikredilenlerden bir kısmını görelim. Hem burada anlatılacaklar, diğer peygamberleri de daha yakından tanıma imkânı verecektir.[191[191]]

Peygamberimiz (S.A.V.)

Hayatı hakkında en sağlıklı bilgilere sahip olduğumuz peygamber, Peygamberimiz (s.a.v.)dir. Bu bilgi, inanan-inanmayan herkesin kabul ettiği tarihî en sağlıklı belge olan Kur'an-ı Kerim ile hadis, siyer ve iarih kaynakları tarafından nakledilmektedir. Belki hadis, siyer ve tarih kaynaklarında nakledilenlerden tashihe muhtaç pek çok şey vardır ama Kur'an-ı Kerim, Peygamber hakkında pek çok bilgi vermektedir. Ayrıca hadis, siyer ve tarih kitapiannda nakledilen sahih pek,çok rivayet de vardır.

Kur'an-ı Kerim'in de dikkat çektiği gibi Peygamberimiz, peygamberlik öncesi, kavmi arasında bir ömür (kırk yıl) yaşamış[192[192]] ve bu müddet boyunca herhangi bir yalanma veya şahsiyeti rencide edecek herhangi bir davranışına şahit olunmamıştır. Peygamberlik öncesinde de o, kavmi arasında güvenilir kişi anlamına gelen "el-emln" lakabıyla tanınıyordu. Peygamberlik öncesi bu üstün şahsiyetine rağmen Kur'an-ı Kerim, söz konusu dönemini "şaşkınlık ve gaflet" olarak tanımlamaktadır.[193[193]] Çünkü ne de olsa o dönemde vahyin mükemmel talimatlarından habersizdi:

"îşU, sana da emrimizden bir ruh (kalblere can veren bir kitap) vahyettik. Sen Kitap nedir, iman nedir bilmezdin. Fakat biz onu (vahyettiğimiz o Kitab'ı), bir nur
yaptık. Kullarımızdan dilediğimizi, onunla hidayete iletiyorıız. Ve şüphesiz ki sen, doğru yola iletiyorsun."[194[194]]

Muhammed (s.a.v.) kendisine peygamberlik gelinceye kadar peygamber olacağını bilmiyordu. Kur'an-ı Kerim, bunu şu ifadelerle dile getirmektedir: "Sen kitabın sana verileceğini ummazdın. Ancak o, Rabb'inden bir rahmet olarak (sana vahyedildi)."[195[195]] Buna rağmen kimi eserlerde peygamber daha doğmazdan önce annesine bir peygamber doğuracağının haber verildiği, doğum esnasında birtakım harikuladeliklerin vuku bulduğu, Basra'ya ticaret için giderken yolda Bahira isimli bir rahibin, peygamber olacağını haber verdiği, hatta bir bulutun daima peygamberi güneşin sıcağından koruduğu ve benzeri hususlar anlatılmaktadır.

Elbelte ki Allah, onun peygamber olacağını biliyordu. Kendisinden habersiz onu ileride peygamber olacak şekilde eğitiyor ve bu önemli göreve hazırlıyordu. Ne var ki kendisinin bundan haberi yoktu. Kendisinin haberi yoksa bir başkasının onun peygamber olacağını bilmesi mümkün değildir. Bu bağlamda Tevrat ve İncil'in, Peygamberimiz gelmezden önce kendisinden haber verdikleri ve bu sebeple bu kitapları okuyanların, Peygamberimizi önceden nitelikleriyle tanıdıkları söylenebilir. Ne var ki, Tevrat ve İncil'de geleceğine dair verilen haberler, ancak peygamberlik kendisine geldikten sonra ortaya çıkan olaylarla anlaşılmaktadır. En azından bu kitaplarda anlatılan bütün nitelikler ancak peygamberlik kendisine geldikten hatta Medine hicret ettikten sonra ortaya çıkan olaylar, yapağı davet, insanların davetine icabet eimelerı ve bizzat Allah yolunda cihad ederek Medine'de hakimiyet elde euikten sonra kendisinde toplanmaktadır. Çünkü söz konusu kitaplarda Arap kavminden olacağı, Tevrat ve İncil'in eksik bıraktığı hususları tamamlayacağı, bizzat cihad edeceği ve geniş bir alana yayılmış topraklar fethederek adaletle hükmedeceği ifade edilmektedir. Bu niteliklerin Peygamberimizde toplanması ise, ancak hicretten birkaç yıl sonra gerçekleşmiştir.

Peygamber, peygamber olduğunu ilan ettikten ve bazı insanlar etrafında toplanmaya başladıktan sonra müşrik Arapların büyük tepkisiyle karşılaşü. Oysa onlar daha önce kendisine "el-emin" lakabını takmışlardı. Ayrıca Peygamber'in muhataplarına takındığı tavır, onlara duyduğu yakmhk, yumuşak davranış, şefkat ve merhamet bilinmektedir. Kur'an-ı Kerim de Peygamber'in bu davranışlarını haber vermektedir:

"Andolsun size kendinizden öyle bir Peygamber gelmiştir ki, sizin sıkıntıya uğramanız ona çok ağır gelir. Çünkü o, size çok düşkün, müminlere karşı çok şefkatli ve merhametlidir."[196[196]]

"Allah'tan bir rahmet ile onlara yumuşak davrandın. Şayet sen kaba, katı yürekli olsaydın, hiç şüphesiz, çevrenden dağılıp giderlerdi. Şu halde onlan affet; bağışlanmaları için dua et; işlerde onlara danış."[197[197]]

"Sen elbette yüce bir ahlâka sahipsin"[198[198]] buyurarak Yüce Allah, Peygamber (s.a.v.)'in yüce bir ahlâka sahip bulunduğunu bizzat belirtmektedir. Peygamber'in bu ahlâkını günümüz müsteşrikleri de itiraf etmektedir.

Peygamber (s.a.v.), sadece müminlere karşı değil, inanmayanlara karşı da son derece yumuşak idi. Öyle ki Kur'an-ı Kerim, inanmayanların inanmalarını sağlamak ve bu nimete erişmelerini temin edebilmek için Peygamberin neredeyse kendini helak edercesine bir gayret içerisinde olduğunu bize haber vermektedir:

[191[191]] M. Sait Şimşek, Kur'an'ın Ana Konuları, Beyan Yayınları: 93-102.

[192[192]] bk. 10/Yunus, 16

[193[193]] bk 12/Yûsuf, 3; 93/Duha, 7

[194[194]] 42/Şûrâ. 52

[195[195]] 28/Kasas, 86

[196[196]] 9/Tevhe, 128

[197[197]] 3/Alu İmran, 159

[198[198]] 68/Kalem,4

"Bu Kitab'a inanmazlarsa arkalarından üzüntüyle neredeyse kendini harap edeceksin."199[199]

Peygamber (s.a.v.)'in bu çaba ve gayretlerine karşın münkirlerin takındıkları tavırlar da Kur'an~ı Ke-rim'de anlatılmaktadır. Bazen kendisine deli200[200] bazen büyülenmiş diyor, bazen de niçin peygamberliğin bir başkasına gelmediğini ileri sürerek karşı çıkıyor201[201] bazen ancak bir meleğin peygamber olabileceğini iddia ediyor202[202] ve sürekli peygamberliğine delil olacak yeni âyetler/mucizeler istiyorlardı:

"Onlar, sen, dediler, bizim için yerden bir kaynak fiş-kırtmadıkça sana asla inanmayacağız. Veya senin bir hur-ma bahçen ve üzüm bağın olmalı; öyle ki, içlerinden gürül gürül ırmaklar akmalı. Yahut iddia ettiğin gibi üzerimize gökten parçalar yağdırmaksın veya Allah'ı ve melekleri şahit getirmelisin. Yahut da altundan bir evin olmalı, ya da göğe çıkmalısın. Bize, okuyacağımız bir mektup getirmediğin sürece sana asla inanmayız"203[203]

Kur1 an-ı Kerim, onların sürekli yeni âyet/mucizeler istemelerine şu karşılığı vermektedir:

"Ona Rabb'inden âyet/mucize indirmeli değil miydi? Derler. De ki: Mucizeler ancak Allah'ın kalındandır. Ben ise sadece apaçık bir uyarıcıyım. Kendilerine okunmakta olan Kitab'ı sana indirmemiz onlara yetmemiş mi? Elbette iman eden bir kavim için bunda rahmet ve ibret vardır."204[204]

Böylece Peygamberimizin peygamberliğine delil/mucize olarak Kur'an-ı Kerim'in yeterli olduğunu yüce Allah haber vermektedir. Çünkü Peygamberimiz, bir veya birkaç neslin peygamberi değildir. Gelişinden kıyamete kadar bütün insan nesillerinin peygamberidir. Onun âyetinin/mucizesinin, nesilden nesile ve mekândan mekâna taşınabilir bir âyet/mucize olması gerekiyordu.

Kur'an-ı Kerim, Peygamber (s.a.v.)'in şahsı yanında hanımlarından da söz etmektedir. Hz. Zeynep'le evliliği, Hz. Aişe'ye atılan iftira Kur'an'da yer alan hususlar arasındadır. Kur'an'da bu gibi konuların yer almış olması, Kur'an'ın bazı hükümlerinin tamamen tarihsel olduğuna delil olabilir mi? Nitekim bazı kimseler, bu gibi meseleleri gündeme getirerek, bunlar dışında da tamamen tarihsel birtakım hükümlerin Kur'an'da yer aldığını ileri sürmektedirler.

Aslında Peygamberimizi ilgilendiren bu tür meseleler, kıssa hükmündedir. Olay olarak Kur'an'da yer alan bütün kıssaların tarihsel bir yönü vardır. Ancak kıssalar, olay yönüyle değil, ibret alınacak yönleriyle Kur'an'da yer alırlar. Birçok kıssanın sonunda: "Bunda akıl sahipleri için alınacak ibretler vardır" ifadesinin yer alması bu sebepledir.

Peygamber'e iman, sadece Kur'an'm indiği dönemdeki Müslümanları değil, kıyamete kadar bütün nesilleri ilgilendirir, Peygamber'e inancın yıkılması, dini de beraberinde götürür. Ona inancın korunması, kendisiyle ilgili bazı meselelerin vuzuha kavuşturulmasını ve bunun sağlıklı bir belgede yer almasını gerektirir. Peygamberin hanımlanyla ilgili bazı meselelerin Kur'an'da yer almasının nedenlerinden biri de bu olmalıdır.

Yirmi üç yıla yakın bir müddet boyunca inen Kur'an-ı Kerim'i, Peygamber (s.a.v.) insanlara lebliğ etmiş, anlamadıkları âyetleri onlara açıklamış, pratiğe aktarılması gereken âyetleri pratik hayata aktarmıştır. Bu yönüyle Peygamber sünnetinin ve kendisinden nakledilen hadislerin büyük önemi vardır.

Kur'an, Müslümanlardan Peygamberi örnek almalarını ve ona itaat etmelerini istemektedir. Kuşkusuz bu örneklik ve itaat, sadece o dönemin Müslümanlarmı ilgilendiren bir husus değildir. Sonraki nesiller de Pey-gamber'i örnek alacak ve ona itaat edeceklerdir. Peygamber (s.a.v.)le ilgili birçok hususun Kur'an'da yer aldığı bir gerçektir. Ne var ki, Peygamberi örnek almak ve ona itaatin, sadece Kur'an'da anlatılan hususlarla sınırlı olduğunu söylemek için elimizde yeterli bir delil bulunmamaktadır. Ayrıca Peygamber'in, Kur'an'ı açıklamakla görevli olduğu hususu da, Kur'an'm kendisinde anlatılmaktadır. Bu sebeple gerek hadis, gerek siyer kitaplarında, ilim derecesine yükselebilecek sahihlikte nakledilmiş rivayetlerin göz ardı edilemeyeceği anlaşılmaktadır.

İslam, evrensel bir dindir. Bu nedenle bütün insanlığa tebliğ edilmesi bir zorunluluktur. Peygamberin vefatından sonra bu görev Müslümanlara yüklenmiştir. Bu sebeple, Peygamber'in, dini insanlara tebliğ ederken takip ettiği esaslar önemlidir. Müslümanlar, dini başkalarına tebliğ ederken, Peygamberin takip ettiği metodu örnek almalıdır.205[205]

Peygamber Davetinin Temel Esasları

Bütün peygamberlerin görevi, insanları Allah'ın yoluna çağırmaktır. Peygamberimizin de hayatı boyunca yaptığı bu idi. Kur'an, Peygamberimizin bu özelliğinden: "Allah'ın izniyle O'na çağıran, aydınlatan bir ışık206[206] şeklinde bahsetmektedir. Kur'an-ı Kerim'de geçen peygamber kıssalarının tamamı, dine davet konusuyla ilgilidir. Peygamberler, inkâr edenlerin alay ve hakaretlerine katlanmış; bütün bu olumsuz davranışlarına karşın insanları

199[199] 18/Kehf, 6

200[200] bk. 68/Kalem, 1-6; 5l/Zâriyat, 52-53

201[201] bk. 43/Zuhruf, 31

202[202] bk. 17/İsrâ,94

203[203] 17/Isra, 90-93

204[204] 29/Ankebut, 50-51

205[205] M. Sait Şimşek, Kur'an'ın Ana Konuları, Beyan Yayınları: 103-109.

206[206] 33/Ahzâb, 46

doğru yola kavuşturmak için vicdanları uyarıcı ve gönülleri okşayıcı nazik bir üslûp kullanmışlardır. Nezîr/uyarıcı olmaları nedeniyle de, yumuşak üslûbun fayda vermediği yerde Allah'ın azabıyla insanları tehdit ettikleri de olmuştur. Peygamber (s.a.v.)'in insanları Allah'a kulluk etmeye çağırırken takip ettiği temel esaslar vardı. Bunları şöyle sıralayabiliriz:
Birincisi: İslâm'a çağırırken malzeme olarak Kur'an âyetlerini kullanıyordu. Aslında onun mucizesi de Kur'an-ı Kerim'in kendisidir. İnsanların sorumluluklarının, mucize ile karşılaşmalarından sonra başladığına daha önce dikkat çekmiştik. Kur'an-ı Kerim ayrıca hidayetin de kendisidir. Yüce Allah bu hususa dikkat çekerek şöyle buyurmakladır:
"iman edip salih amel işleyenleri, karanlıklardan aydınlığa çıkarmak için size Allah'ın apaçık âyetlerini okuyan bir peygamber göndermiştir."207[207]
Başka bir âyette de şöyle denilmektedir:
"Biz ona (Peygamber'e) şiir öğretmedik. Hem bu ona gerekli de değildir. Onun söyledikleri ancak Allah'tan gelmiş bir hatırlatma, açık bir okumadır. Bununla onun, diri olanları uyarmasını ve kâfirlere cezanın hak olduğunu söylemesini istedik."208[208]
Âyet, Kur'an-ı Kerim'in diri insanlar için bir uyarı olduğunu ifade etmektedir. Ama ne yazık ki günümüz Müslümanları, Kur'an'ı ölülere okunan bir kitap haline getirmişlerdir. Yine birçok âyette, onu okuyanların âyetleri üzerinde düşünmeleri ve anlaşılması için kolaylaştırıldığı ifade edildiği halde, anlaşılmadan okunması bir gelenek haline getirilmiştir.
ikincisi: Basiret üzere insanları İslâm'a davet ediyordu:
"De ki: İşte bu, benim yolumdur. Ben Allah'a çağırıyorum, ben ve bana uyanlar basiret üzere bu yola çağırıyoruz.209[209]
Müfessir Zamahşerî, basîrei kelimesini, apaçık delil, rastgele olmayan şeklinde açıklamaktadır.210[210] Buna göre basiret üzere davet etmek, neye davet ettiğini, kimi davet ettiğini ve nasıl davet edeceğini bilmektir. Peygamber (s.a.v.) neye davet ettiğini gayet iyi biliyordu. Kimi davet ettiğini de biliyordu. Davet edileni bilmek, o kimsenin hayat görüşünü bilmeyi gerektirir. Nasıl davet etliği konusuna gelince, şu sıraladığımız maddelerde bunun bir özeti vardır.
Üçüncüsü: İnsanları İslâm'a davet etme karşılığında insanlardan herhangi bir maddî ya da manevî karşılık beklemiyordu. O, karşılığını hep Allah'tan beklemiştir:
"Buna karşı sizden hiçbir ücret istemiyorum. Benim mükâfatımı verecek olan ancak âlemlerin Rabb'i olan Allah'tır.211[211]
Dördüncüsü: İnsanlara karşı gayet yumuşak davranıyordu:
"(Ey Muhammedi) Sen, Rabb'inin yoluna hikmet ve güzel öğütle çağır ve onlarla en güzel şeküde mücadele et.212[212]
İslâm'a davetin yöntemi konusuna tefsirinde geniş yer veren çağdaş müfessirlerden Seyyid Kutup bu âyetin tefsirinde özet olarak şöyle demektedir:
Kur'an-ı Kerim bu âyetlerle davetin temellerini hem Peygamberine ve hem de ondan sonra İslam'a davet edeceklere açıklamaktadır:
Davet, Allah'ın yolunadır. Ne davet eden kişinin kendi şahsına ne de mensup olduğu milletedir. Davetçi sadece Allah'a karşı görevini yerine getirmektedir. Burada övüneceği bir üstünlüğü yoktur. Ne kendisine davet ettiği dine ve ne de kendilerini davet ettiği kimselere karşı bir üstünlüğü veya onlardan bir alacağı vardır. Mükâfatını Allah verecektir.
Hikmete dayalı davet, muhatapların durumunu ve içinde bulundukları şartlan göz önünde bulundurması-dır. Her defasında onlara ağır gelmeyecek ölçüde şeyler anlatmalıdır. Çok şeyi bir defada onlara anlatacak olursa, bu, ağır gelecektir. Ayrıca üslûbuna da dikkat etmesi gerekir. Muhataplarının ilgisini çekmek ve onları yormamak için çeşitliliğe önem vermelidir. Dayatmacı bir üslûp kullanmamalı, taşkınlıklardan uzak durmalıdır.
Güzel öğüt ise, yumuşaklıkla kalbleri etkileme yoludur. Kalblerdeki duygular, yumuşak bir üslup kullanılarak harekete geçirilmelidir. Durup dururken azarla-yıcı ve itici kelimeler kullanmamalıdır. Muhatabının bilgisizliğinden ya da iyi niyetinden şüpheci bir tavır içerisine girmemeli ve düştüğü hataların üzerine üzerine gitmemelidir. Yumuşak davranmak, katı kalpleri bile yumuşatır.
En güzel şekilde tartışmaya gelince, muhalife saldırmamak, onu azarlamamaktır. Ancak bu şekilde muhalifin

---

207[207] 65/Talak, 11. Dikkat edilirse âyette Peygamber (s.a.v.)in kendisine çağırdığı islâm, "aydınlık" kelimesiyle nitelenmiş ve kelime tekil olarak kullanılmıştır Muhtemelen bununla İslâm'ın aydınlık olduğunun yanı sıra tek doğru, ve aydınlık yolunun da o olduğu anlatılmaktadır. İslâm dışı yollar ise "karanlıklar" kelimesiyle ve çoğul olarak ifade edilmektedir. Buna göre İslâm'ın dışında kalan yolların hem çokluğuna ve hem de tamamının karanlık olduğuna işaret edilmektedir.
208[208] 36/Yâsin, 69-70. Bu âyette de yüce Allah, Kur'an'm dirileri uyarmak için gönderildiğini ifade ettiği halde ne yazık ki günümüz Müslümanları Kur'an-ı Kerim'i ölülere okuyorlar
209[209] 12/Yusuf, 108
210[210] Zamahşerî, el-Keşşaf, Beyrut-tarihsiz,11.346
211[211] 26/Şuara. 108
212[212] 16/Nahl. 125

kalbi davetçiye ısınır ve davetçinin maksadının, galip gelmek olmadığını anlar. Bilakis tartışmada ikna edici bir metot izlemeli ve bu yolla gerçeğe varmaya çalışmalıdır. İnsan nefsi, gururuna düşkün ve inatçıdır.
Yumuşak davran il madiği takdirde inadından vazgeçmez.213[213]
Âyetle geçen hikmet ve güzel öğüt ile Kur'an'ın kastedildiğini söyleyen müfessirler de vardır. Bu müfes-sirler derler ki: Bu iki niteliği en güzel şekliyle kendinde barındıran, Kur'an'dır.214[214]
Diğer bir âyette Peygamber'in yumuşak davranmasının sonucu şöyle verilmektedir:
"Allah'tan bir rahmet ile onlara yumuşak davrandınf Şayet sen kaba, katı yürekli olsaydın, hiç şüphesiz, çevren-den dağılıp giderlerdi215[215]
Kur'an-ı Kerim'de Hz. Musa ile Harun'un Firavun'a gönderilişlerinden bahsederken şöyle denilmektedir:
"Firavun'a gidin, çünkü o azdı. Ona yumuşak söz söyleyin, belki öğüt alır veya korkar"216[216]
Firavun'a yumuşak söz söylenmesinin, onun üzerinde daha etkili olacağı âyette anlatılmaktadır. Herhalde muhatabına sert davranan din davetçisi, Hz. Musa ve Harun'dan daha iyi olmadığı gibi, muhatabı da Firavun'dan daha kötü biri değildir.
Beşincisi: Baskı ve zorbalıktan uzak duruyordu: "Eğer Rabb'in dikseydi, yeryüzündekilerin tümü, topluca iman ederdi. O halde mümin ohunlar diye insanları sen mi zorlayacaksın."217[217]
Aslında Peygamber (s.a.v.)'in davet esnasında, insanların inanmaları konusunda herhangi bir baskıya yöneldiğine dair tarihî bir kayıt mevcut değildir. Ancak bazı uyarılar, Peygamber'in şahsında diğer müslümanla-radır. Âyetteki uyarı, bu nevidendir. Ya da bu ve benzeri uyarılar, insanların doğru yola kavuşmaları için Peygamber'in kendini helak edercesine gösterdiği çabalar sebebiyledir. Böylece ona, kendisini bu denli sıkıntıya sokmasının gerekmediği anlatılıyordu, insanlar yeryüzüne imtihan için gönderildiklerine göre, inançları konusunda hiçbir dayatma ve zorlamaya tabi tutulmama-ları gerekir. Aksi halde, imtihanın anlamı ortadan kalkardı. Kur'an, inanç hürriyetini kesin bir dille ifade etmektedir:
"Dinde zorlama yoktur. Artık hak ile batıl iyice ayrılmıştır."218[218]
"De ki: Hak, Rabb'inizdendir. Öyle ise dileyen iman etsin, dileyen inkâr etsin."219[219]
"(Ey Muhammedi) Şüphesiz biz bu Kitab'ı sana, insanlar için bir gerçek olarak indirdik. Artık kim doğru yolu seçerse, kendi lehinedir, kim de saparsa ancak kendi aleyhine sapmış olur. Sen .onların vekili değilsin."220[220]
Altıncısı: Davetinin evrenselliğidir. Peygamber belli bir ırka, bölgeye ya da döneme gönderilmemiştir. Bu nedenle onun çağrısı bütün insanlığadır:
"Biz seni, âlemlere rahmet olarak gönderdik."221[221]
Peygamber, ister-istemez bir ırktan olacaktı ve davetine çevresinden başlayacaktı. Peygamberimiz de böyle yaptı. Ancak hayatta iken hem Araplar dışında diğer milletlerden bazı fertler ona inanmıştı ve hem de kendisi çevre milletlerin büyüklerine mektuplar göndererek onları islâm'a davet etmişti. Aslında belli bir kavme gönderilmiş olan önceki peygamberler de, başka milletlerden insanlarla karşılaşma imkânı bulduklarında, onları da hak dine davet ediyorlardı. Mesela Hz. İbrahim'in, Irak, Filistin, Mısır ve Arabistan gibi geniş bir alanda davet görevini yürüttüğü bilinmektedir. Daha önce de söylediğimiz gibi îsrail oğullarına gönderilen Hz. Musa'nın, Firavun ve çevresini hak dine davet ettiği, hatta Firavun'un karısı ile saray halkından birinin kendisine iman ettiği Kur'an'da zikredilmektedir. Yine Hz. İsa'nın çağrısının İsrail oğullarını aşarak değişik milletlere ulaştığı bir gerçektir. Önceki peygamberlerin yerellikleri, dönemlerindeki iletişim imkânsızlıklarından kaynaklanmaktadır. Ayrıca belli bir dönem için gönderildiklerinden çağrıları uzak yörelere ulaşma imkânı bulamamıştır.
Yedincisi: Gecesini gündüzüne katarak var gücüyle çabalıyordu:
"Onlar iman etmiyorlar diye âdeta kendine kıyacaksın."222[222]Peygamber (s.a.v.)'in bu konudaki çabaları başka âyetlerde de anlatılmaktadır.
Sekizincisi: Peygamber genelde müjdeleyici bir üslûp kullanırdı. Ancak bunun yarar vermediği durumlarda Allah'ın azabıyla korkutma ve uyarma üslûbunu da kullanmıştır, Nezîr (uyarıcı) olmakla nitelenmesi de bundandır.
Dokuzuncusu: Peygamber daima Allah'ın gözetimi altındadır ve bir hatası olduğunda mutlaka uyarılır. Çünkü o, müminlere örnek olarak gösterilmektedir. Hatası düzeltilmediği takdirde o hatası da müminlere örnek bir davranış olarak gösterilmiş olurdu.
Sözkonusu uyarılardan bazıları şunlardır: Peygamber (s.a.v), Kureyş'in ileri gelenlerinden bazılarına islâm'ı

213[213] Seyyid Kutup, Fi Zilali'l-Kur'an, Beyrut-1971, V 2.92
214[214] bk. Ebus-Suûd, hşadu'l-Ali's-Selim, Kahire-tarihsiz, V.151
215[215] 3/Âlu lmrân, 159
216[216] 20/Tâhâ, 41-44
217[217] 10/Yünus, 99
218[218] 2/Bakara, 256
219[219] 18/Kehf,29
220[220] 39/Zümer, 41
221[221] 21/Enbiya, 107
222[222] 26/Şuarâ, 3. 116

anlattığı bir sırada âmâ olan Abdullah b. Ümmü Mektum gelir ve: "Ya Resûlallah! Allah'ın sana öğrettiklerinden bana da öğret" der. O sırada Peygamber (s.a.v.) cevap vermez. Çünkü Kureyş'in ileri gelenleri, zaten kendilerine özel muamele edilmesini istiyorlardı. Efendimiz onları gücendirmek istemedi. Abdullah tekrar seslenince, Peygamberimiz, onun bu ısrarına surat ekşitti. Bu esnada onlar kalkıp gittiler. Bir müddet sonra da Peygamber (s.a.v.)'e uyarı içeren şu âyetler indi:223[223]

"(Peygamber), âmâ kişinin kendisine gelmesinden ötürü yüzünü ekşitti ve çevirdi. (Resulüm), onun halini sana kim bildirdi! Belki o temizlenecek, yahut öğüt alacak da o öğüt ona fayda verecek! Kendini müstağni sayana gelince, işte sen temizlensin diye ona yöneliyorsun. Oysa ki onun temizlenip arınmasından sen sorumlu değilsin. Fakat koşarak ve Allah'tan korkarak sana gelenle ilgilenmiyorsun. Hayır! (Bir daha böyle yapma). Çünkü değerli ve güvenilir kâtiplerin elleriyle yazılıp tertemiz kılınmış, yüce makamlara kaldırılmış mukaddes sayfalarda yazılı bu âyetlerde bir hatırlatma ve öğüttür. Dileyen onu dinler de ders alır.224[224]

Mekkeli müşrikler de, Medine'deki Kitap Ehli de, zaman zaman Peygamber (s.a.v.)'e birtakım ödünler verdiği takdirde kendisine uyabileceklerini söylüyorlardı. Çektiği sıkıntılar ve muhataplarını kazanarak onların dünya ve âhiret mutluluğuna erişmeleri konusundaki arzulan nedeniyle ufak-tefek kimi tavizlere sempati ile baktığı bazı âyetlerden anlaşılmaktadır. Bu âyetlerde yüce Allah, dâvasından asla taviz vermemesi uyarısında bulunmaktadır:

"(Ey Muhammedi) Neredeyse, Bize karşı ondan başka bir şey uydurman için seni, sana vahyettiğimizden çevireceklerdi. (Bunu başarsalardı) o zaman seni dost edinirlerdi Eğer seni sebatkâr kûmasaydık, gerçekten, neredeyse onlara bir parça meyledecektin. Ama o zaman, hiç şüphesiz sana, hayatın ve ölümün sıkıntılarını kat kat tattırırdık; sonra bize karşı kendin için bir yardımcı da bulamazdın.225[225]

Kur'an-ı Kerim'in adalete ne kadar önem verdiği bilinmektedir. "Söylediğiniz zaman akrabanız da olsa adalete uygun söyleyin."226[226] "Allah, size emanetleri ehline vermenizi, insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder."227[227] "Allah, adaleti emreder."228[228] Ve daha buna benzer pek çok âyet, adaletin her şeyin üstünde tutulduğunu göstermektedir. İşte Peygamber (s.a.v.)'e yapılan uyanlardan biri, bu konuyla ilgilidir. Konuyla ilgili âyette şöyle denilmektedir:

"Biz sana Kitabı gerçek ile indirdik ki, insanlar arasında Allah'ın sana gösterdiği şekilde hüküm veresin. Sakın hainlerin savunucusu o/ma."229[229]

Âyetin nüzul sebebine dair anlamları birbirine yakın rivayetler nakledilmektedir. Bu rivayetlerden biri şöyledir: Bir Müslüman, çaldığı zırhı bir yahûdinin evine bırakmış ve zırh yahûdinin evinde bulunmuştur. Yahudi, zırhın, evine bırakıldığını, kendisinin bir şeyden haberi olmadığını söylemiş ama asıl hırsızın komşuları, onu savunmak için Peygamberce: "Bu pis yahudiye mi inanacaksın; o ki Allah'a nankörlük ediyor ve senin peygamberliğini kabul etmiyor" gibi sözlerle Peygamberi etki altına almış ve Peygamber, meselenin içyüzünü tam olarak tahkik etme ihtiyacı duymadan yahûdinin aleyhine hüküm verecekken âyet inmiş, Peygamber uyanlmıştır.230[230]

Müslümanların sayılarının henüz çok az olduğu ve onlarla Kureyşli müşrikler arasında cereyan eden ilk savaşta, karşı taraftan daha çok esir alma işine önem vermişlerdi. Bunun üzerine yüce Allah şu uyanda bulundu:

"Düşmanı ağır yenilgiye uğratmadan esir almak hiçbir peygambere yaraşmaz. Siz geçici dünya malını istiyorsunuz- Oysa, Allah âhireti kazanmanızı istiyor. Allah yücedir, bilendir. Önceden Allah'tan verilmiş bir hüküm olmasaydı, aldığınız dünya malından dolayı size büyük bir azap değerdi."231[231]

Kur'an-ı Kerim'de Peygamber (s.a.v.)'e yöneltilmiş daha başka uyarılar da vardır. Kur'an, başka peygamberlere Allah tarafından yapılmış uyarılardan da bahsetmektedir. Peygamberlerin üstün meziyetlerinden söz edilirken hatalı davranışlannm da zikredilmesinin bazı sebepleri olmalıdır: Her bir uyarının ayrı ayn ibret alınacak yönleri vardır. Örneğin Peygamber'in, çevresinde bulunan müşrik ve Kitap Ehli'nin propaganda ve telkinlerinden etkilenerek onlara neredeyse meyledeceğini bildiren âyetten, din konusunda fikir üretenlerin alacakları ibretler vardır. Kendileri de zaman zaman, acaba çevrenin etkisinde kalarak dini, çevrenin isteğine uygun olarak yanlış yorumluyor muyum, şeklinde kendi kendilerini hesaba çekmelidirler. Ancak biz bu uyarıların her birini ayrı ayrı ele almadan genel sonuçlar çıkarmaya çalışacağız:

Bu uyanlarla peygamberlerin insan oldukları vurgulanmaktadır. Özellikle dinî duygulan kuvvetli olan kesimler, peygamberlere ve din büyüklerine ilâhtık vasfı verme tehlikesiyle karşı karşıyadır. Nitekim Hıristiyanların Hz. İsa'ya bu niteliği verdikleri Kur'an'da açıkça ifade edilmektedir. Günümüzde de bazı Müslümanların, Allah'a ait olan şefaati Peygamber (s.a.v.)den istemeleri, yine ondan medet ummaları ve âhirette sanki Peygamber (s.a.v.) tarafından yargılanacaklarını ifade eden sözler söylemeleri böyle bir eğilimin göstergeleridir. Böylece

---

223[223] Bağavi, Maâlirau'l-Tenzîl, Beyrut-1987, IV.446; Ibnu Kesir, Tefsi-ru'I-Kur'ani'!-Azîm, Mısır-tarihsiz. VIII.342.

224[224] 80/Abese, 1-16

225[225] 17/lsra, 73-75

226[226] 6/En'am, 152

227[227] 4/Nisâ, 58

228[228] 16/Nahl, 90

229[229] 4/Nisâ, 105

230[230] Taberî, Câmiu'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'an, Beyrut-1988, IV268

231[231] 8/Enfâl, 67-68

peygamberlere yapılmış olan bu uyarılar ve hatalarının sergilenmesi, bu eğilimi taşıyan kimselere de bir uyan mahiyetindedir.
Özellikle Peygamberimizin Kur'an'da uyarılmış olması ve işlemiş olduğu hataların Kur'an'da sergilenmesi, Kur'an'm Allah tarafından olduğunun bir kanıtıdır. Eğer Kur'an, Peygamberin kendi eseri olmuş olsaydı, Müslümanların ilk zaferi olan Bedir savaşından sonra kendi kendini kınaması mümkün olur muydu? Bilakis zaferden sonra, zafer sarhoşluğu naraları atılırdı.
Bu uyarıların Kur'an'da yer almış olması, Müslümanlarda affetme ve bağışlama eğilimlerini güçlendiren bir durumdur. Çünkü Peygamber (s.a.v.) bile hayatında birtakım hatalar işlemişse, diğer insanların hataları normal karşılanmalı ve münasip bir dil ile uyarılmaları gerekir.
Büyük başarılar elde etmiş fertler de, eğer peygamberler hakkında Kur'an'da yer alan bu uyanlardan ibret alacaklarsa, hatalarının daha çok olabileceğini kabul etmeli, kendilerine yöneltilen eleştirilere kulak vermeliler.
Onuncusu: Muhataplarıyla ortak noktaları gündeme getirerek onlara yakınlaşmaya çalışıyordu. Ortak noktaların gündeme getirilmesi muhataplarla yakınlaşmayı sağlar. Ortak noktalardan hareket edilmesi, ortak olmayan hususlarda da bir yakınlaşmaya zemin hazırlar.
Kitap Ehline hitap eden bir âyette şöyle denilmektedir:
"De ki: 'Ey Kitap Ehli! Ancak Allah'a kulluk etmek, O'na hiçbir şeyi eş koşmamak, Allah'ı bırakıp birbirimizi rab olarak benimsememek üzere, bizimle sizin aranızda müşterek olan bir söze gelin.' Eğer yüz çevirirlerse: 'Bizim Müslüman olduğumuza şahit olun' deyin."232[232]
Peygamber ile Kitap Ehli arasında ortak nokta, her iki tarafın da Allah'ı tevhid etmeleridir. Görüldüğü gibi âyette bu ortak nokta dile getirilmekte ve buradan hareket edilmesi istenmektedir. Peygamber ile müşrikler arasında ise böyle bir ortak nokta bulunmuyordu. Bununla birlikte Peygamber onlarla akraba idi. Ortak noktalan buydu. Bu sebeple müşriklere hitap edilirken de şöyle denilmektedir:
"De ki: 'Ben sizden buna karşı yakınlara sevgiden başka bir ücret istemem.' Kim güzel bir iş işlerse onun güzelliğini arttırırız. Doğrusu Allah bağışlayandır, şükrün karşılığını verendir."233[233]
Hatta "ey insanlar...1' hitabryla başlayan âyetleri de bu açıdan değerlendirmek mümkündür. Bu ifade, Müslüman, Kitap Ehli, müşrik, kısacası bütün insanlara yapılan hitaplarda kullanılmaktadır. O halde bütün insanlarda ortak nokta, insan olmalarıdır. Böylece muhataba değer de verilmiş olur.
Peygamberin davet esnasında takip ettiği kurallar, diğer Müslümanları da bağlar. Onlar da dine davet etmek gibi bir görevle yükümlüdür. Ancak hata etmeleri durumunda Peygamber'e yapılan uyanlar nevinden ilâhî uyarılara muhatap olmazlar. Onlar diğer Müslümanların uyarılarını dikkate alarak bu konudaki hatalarını nispeten telafî edebilirler.234[234]

Peygamberlere Karşı Çıkanlar

Kur'an-ı Kerim, peygamberlere karşı çıkanların ileri sürdükleri hususlarla birlikte genel anlamda karşı çıkan sınıflar hakkında da bilgi vermektedir. Biz de burada ayrıntılara girmeden bu gruplarla ileri sürdükleri ortak noktalan özet bir şekilde anlatmaya çalışacağız.
Peygamberlere karşı çikanlann ileri sürdükleri iddialardan biri, peygamberin beşer olmaması gerektiğidir.235[235] İnsanlara yol gösterecek kişinin bir beşer değil, melek olması gerektiğini ileri sürüyorlardı. Kur'an-ı Ke-rim'de buna cevap olarak şöyle denilmektedir:
"Eğer peygamberi bir melek kıhaydık herhalde onu bir insan suretinde gönderirdik."236[236] Çünkü meleğin insanlarla iletişim kurması ancak bu şekilde mümkün olurdu. O halde insan topluluğuna yine insan cinsinden bir peygamberin gönderilmesi çok daha tutarlıdır. Nitekim başka bir ayette, yeryüzünde yaşayanlar, melek topluluğu olmuş olsaydı, ancak bu takdirde onlara da bir meleğin peygamber olarak gönderilmesi gerektiği ifade edilmektedir. Bu sebeple Kur'an-ı Kerim, bu itirazda bulunanların düşüncelerini karmaşık rüyalar olarak tanımlamaktadır.237[237]
Peygamberlere karşı çıkanların peygamberlerin kimliği konusunda diğer bir iddiaları ise, peygamberin, kendi değer ölçülen içerisinde büyük gördükleri kimselerden olması gerektiği şeklindedir.238[238] Onların değer ölçülerine göre bu kişi ya aralarında şöhret bulmuş soylu ve makam sahibi veya zengin biri olmalıdır. Oysa peygamberler, bu iddiaları ileri sürenlerin değer yargılarını reddeden kimselerdir. İnsanların değeri, ne soyları, ne zenginlikleri, ne de işgal etLikleri makamlarla ölçülür.
Peygamber muarızlarının ileri sürdükleri diğer bir iddia ise, peygamberin sürekli olağanüstülükler göstermesi

232[232] 3/Alu İmrân, 64
233[233] 42/Sûrâ, 23
234[234] M. Sait Şimşek, Kur'an'ın Ana Konuları, Beyan Yayınları: 110-122.
235[235] 14/İbrahim, 10
236[236] 6/En'am, 9
237[237] bk.21/Enbiyâ, 5
238[238] 43/Zuhruf, 31

gerektiğidir. Her bir mucize ile karşılaştıklarında bir diğerini isterler. O da gerçekleştiğinde yine iman etmez, mutlaka uyduracak bir bahane bulurlar. Oysa iman edecek kimse için birkaç delil yeterlidir.
Peygamberlere karşı gelen sınıflara gelince, genelde gelenekçi muhafazakâr kesimlerle zevk ve safa içerisinde hayat geçiren şımarık zenginler ve bir de makam sahipleridir. Bu kesimlerden peygamberlerin çağrılarına icabet edenlerin sayısı, daima diğer gruplara nazaran daha az olmuştur.
Gelenekçilerin itirazları ve onlara verilen cevap: "Onlara, Allah'ın indirdiğine uyun denildiği zaman onlar: Hayır, biz atalarımızı üzerinde bulduğumuz şeye uyarız, dediler. Ya ataları bir şey anlamamış, doğruyu da bulamamış idiyseler (yine mi onlara uyacaklar)!"[239][239]
Bu diyalog, Kur'an-ı Kerim'in birçok âyetinde yer almaktadır. Kuşkusuz salt gelenek ve ataların peşinden gitmek, kınanacak bir durum değildir. Burada kınanan husus, hiçbir değerlendirme yapmadan körü körüne geleneklerin ve ataların peşinden gitmektir.
Peygamberlere karşı gelen ikinci sınıf ise yukarıda da değindiğimiz gibi lüks ve eğlenceye kendisini kaptırmış şımarık zenginlerdir. Bu kesim, her peygamber karşısında tavır almışlardır:
"Biz hangi ülkeye bir uyana göndermişsek mutlaka onların varlıklı ve şımarık kişileri: 'Biz, size gönderilmiş olan şeyi hemen inkâr ediyoruz' dediler. Ve ilave ettiler: 'Biz malca ve evlatça daha çoğuz, biz azaba uğratılacak da değiliz.' De ki: Rabb'im, kullarından dilediğine bol nzık verir ve (dilediğine) kısar; fakat insanların çoğu bilmezler. Hiçbirinizin malları ve evlâtları, huzurumuzda size bir yakınlık sağlamaz. îman edip iyi amelde bulunanlar hariç."[240][240]
Kur'an-ı Kerim, bu kesimin, atalarının peşinden körü körüne giden gelenekçi kesimle aynı bakış açısına sahip olduklarına ve aslında bunların da gelenekçi olduklarına dikkat çeker:
"Senden önce de hangi memlekete uyarıcı göndermişsek mutlaka oranın şımarık varlıklıları: Biz babalarımızı bir din üzerinde bulduk, biz de onların peşinden gideıiz, dediler."[241][241]
Peygamberlerin çağrılarına karşı çıkan üçüncü sınıf ise, makam sahibi ve toplumun ileri gelenleri olduğunu belirtmiştik. Bu sınıfın, her lürlü değişime karşı
çıkmaları doğaldır. Çünkü toplumda olabilecek herhangi bir değişim, makamlarını kaybetme korkularını dep-reştirir. Bu kesimin ileri sürdükleri gerekçe ise, neden sıradan fakir insanların peygamberlerin çevresinde top-lanmış olduklarıdır. Bu tür gerekçeler ileri sürerek, bir özelliği bulunmayan sıradan bu kimselerle aynı safta yer alamayacaklarını söylerler.[242][242]
Peygamber karşıtları, bazen peygamberleri büyücülükle itham etmişlerdir. Mekke müşriklerinin Peygamberimize bu anlamdaki itirazlarını Kur'an-ı Kerim şöyle ifade etmektedir:
"Sonra yine kalpleri (dünya) eğlence(sin)dedir, çünkü kalpleri (başka şeylerle) meşguldür. Zalimler aralarında gizlice konuştular. "Bu da sizin gibi bir insan değil mi? Şimdi siz göre göre büyüye mi kapılacaksınız"[243][243]
Peygamber'in büyücü olmakla itham edilmesi, insanlar üzerindeki etkisinin ve iman edenlerin bağlılığından kaynaklanıyor olmalıdır. Muhalifler, peygambere iman edenlere, olmadık baskı ve zulümler uygulamalarına rağmen onları inançlarından vazgeçiremiyorlardı. Tersine iman edenlerin sayısı da gün geçtikçe artıyordu. Müşrikler, kendilerinin kutsal bir değeri olmadığı için bu bağlılığı yadırgıyor ve Peygamber'in, iman edenleri büyülediğini söylüyorlardı. Aslında kutsal değerleri olmayan kimseler, her devirde iman edenlere bu bakış açısıyla bakarlar. Din söz konusu olunca onlara göre mutlaka aldatanlar ve beyni yıkanan aldatılmışlar yani büyüleyenler ve büyülenenler vardır.[244][244]

Kitaplara Îman

İmanın temel esaslarından biri de, Allah'ın peygamberlerine indirdiği kitaplara iman etmektir:
"Ey inananlar, Allah'a, Elçisine ve Elçisine indirdiği Kitab'a ve daha önce indirmiş bulunduğu Kitab'a inanın. Kim Allah'ı, meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini ve âhiret gününü inkâr ederse o, uzak bir sapıklığa düşmüştür."[245][245]
İnanç prensiplerinin her biri, diğer prensiplere sıkı sıkıya bağlıdır. Birini reddetmek, diğerlerini de reddetmek anlamına gelir. Örneğin kitaplara inanmayan birinin, Allah ve peygamberlere inanmasının bir anlamı yoktur. Çünkü böyle bir inançla insanlara yol gösteren, onlara merhamet eden bir Allah ve insanlara Allah'ın vahyini

[239][239] 2/Bakara, 170
[240][240] 14/Sebe34-35
[241][241] 43/Zuhruf, 23
[242][242] 26/Şuarâ, 110
[243][243] 2l/Enbiya. 3
[244][244] M. Sait Şimşek, Kur'an'ın Ana Konuları, Beyan Yayınları: 123-126.
[245][245] 4/Nisâ, 136

tebliğ eden ve onları eğiten bir peygamber inancı bulunmamaktadır. Aynı şekilde melekleri inkâr etmek, peygamberleri ve onlara gönderilmiş kitapları inkâr etmekle sonuçlanır. Çünkü söz konusu kitapları peygamberlere getirme aracılığını melekler yürütmüşlerdir.

Yüce Allah bazı peygamberlere kitap, bazılarına da sayfalar indirmiştir. Bu kitap ve sayfalar, Allah'ın insanlara gönderdiği vahyi içerirler:

"Andokun biz peygamberlerimizi açık âdillerle gönderdik ve insanların adaleti yerine getirmeleri için beraberlerinde kitabı ve mizanı indirdik."[246[246]]

Dinî bir terim olarak kitap, Allah katından indirilmiş sayfaları, levhaları ve gerek sözlü, gerek yazılı olarak gelen vahyin her çeşidini kapsar.[247[247]]

Kur'an-ı Kerim, bazı peygamberlere indirilmiş olan sayfaların dışında kendisinden önce inmiş üç büyük kitaptan söz etmektedir. Hz. Musa'ya indirilmiş olan Tevrat, Hz. Davud'a indirilmiş olan Zebur ve Hz. İsa'ya indirilmiş olan İncil. Kur'an-ı Kerim, bu kitapların muhtevasıyla ilgili bazı bilgiler de vermektedir. Örneğin Tevrat'ta şöyle denildiğini beyan etmektedir; "Tevrat'ta onlara şöyle yazdık: Cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe diş (karşılık ve cezadır). Yaralar da kısastır (her yaralama misli ile cezalandırılır). Kim bunu (kısası) bağışlarsa kendisi için o, kejjaret olur. Kim Allah'ın indirdiğiyle hükmetmezse işte onlar zalimlerdir."[248[248]]Kur'an'ın bu beyanı elimizdeki Tevrat'ta mevcuttur. Tevrat ve İncil'de Peygamberimizin müjdeîendiği de Kur'an-ı Kerim'de zikredilmektedir.[249[249]]

Bu kitaplara iman edilmesi Kur'an'da istenmekle birlikte onların tahrif edildikleri de anlatılmaktadır:

"Ehl-i Kitap'tan bir grup, okuduklarını kitaptan saflasınız diye kitabı okurken dillhini eğip bükerler. Halbuki okudukları kitaptan değildir. Söyledikleri Allah katından olmadığı halde 'Bu Allah katındandır' derler. Onlar bile bile Allah'a iftira ediyorlar,"[250[250]]

"Gerçek şu ki: Onlardan vaktiyle bir zümre vardı. Allah'ın kelamını işitirler, sonra onu iyice anladıktan sonra bile bile tahrif ederlerdi"[251[251]]

"Sözlerini bozdukları için onlan lanetledik ve kalplerini katılaştırdık. Kelimeleri yerlerinden değiştiriyorlar. Uyarıldıkları şeyden bir kısmım unuttular, içlerinden pek azı hariç, daima onlardan hainlik görürsün. Yine de onları affet, aldırma, çünkü Allah güzel davrananları sever."[252[252]]

Gerek kitaplarının tahrif edilmiş olması ve gerek bazı hükümlerinin nesh edilmiş olması nedeniyle, Kur'an, Ehl-i Kitab'ı da kendisine iman etmeye çağırmaktadır:

"Ey Ehl-i Kitap! Resulümüz size kitaptan gizlemekte olduğunuz birçok şeyi açıklamak üzere geldi. Birçok şeyi de size bağışlıyor. Gerçekten size Allah'tan bir nur, apaçık bir kitap geldi."[253[253]]

Önceki kitapların korunması insanlara bırakılmıştı. Oysa Kur'an'ın korunmasını yüce Allah'ın kendisi üstlenmiştir. Ayrıca Kur'an, diğer kitaplara hakimdir.[254[254]] Bu nedenle onun, diğer kitapların ifadelerinden doğruladığı doğru, reddettiği de doğru değildir, yani tahrif edilmiş kısımlardandır. Bundan dolayıdır ki Kur'an-ı Kerim, insanlık için hidayet öğretisini bütünüyle içermektedir; insanların dünya ve âhiret mutluluklarını sağlayan en mükemmel kitaptır. Bu yönüyle Kur'an'ın diğer kitaplara karşı birtakım meziyetleri vardır:

O, önceki kitapların ilahî mesajlarını özet olarak içermektedir. Bütün kitaplarda inanç konulan aynıdır. Ancak günlük hayatı ilgilendiren hususlarda, sosyal hayatın gelişimine uygun olarak bazı hükümlerde değişmeler söz konusudur. O halde bütün kitaplar inanç konularında aynı şeyleri ihtiva etmekle birlikte sosyal hayatla ilgili meselelerde birtakım değişiklikler içermektedirler. Kitapların birbirlerini tasdik/doğrulamaları, itikadı konularda aynı şeyleri ihtiva etmeleri ve sonraki her bir kitabın, öncekinin Allah katından olduğunu belirtmesidir. Yoksa her alanda aynı şeyleri söyledikleri anlamında değildir. Mesela incil'in, Hz. Musa'ya indirilen Tevrat'ı tasdik ettiği ifade edilirken,[255[255]] Tevrat'ın birtakım hükümlerini değiştirdiği de anlatılmaktadır. Bu hususla ilgili olarak Hz. isa'nın dili üzere şöyle denilmektedir:

"(Ben) benden önce gelen Tevrat'ı doğrulayıcı olarak size haram kılınan bazı şeyleri helal kılayım diye gönderildim. Size Rabb'inizden bir mucize getirdim, Allah'tan korkun, bana itaat edin!"[256[256]]

Kitapların sonuncusu olan Kur'an-ı Kerim de, aynı şekilde önceki kitapların hükümlerinden bir kısmını değiştirmiş; bunlar yerine yeni hükümler getirmiştir. Böylece o, önceki kitapları da birleştirmekte, insanlığın hidayeti için Allah'ın insanlara son mesajlarını içermektedir. Artık onun hükümleri için bir değişiklik söz konusu

---

246[246] 57/Hadid,'25

247[247] Abdurrahman Habenneкâ el-Meydânî, Dmaşk-1992, s.466

248[248] 5/Maide, 45

249[249] bk. 48/Feth, 29

250[250] 3/Alu Imrân, 78

251[251] 2/Bakara, 75

252[252] 5/Maide. 13

253[253] 5/Maide, 15

254[254] bk. 5/Maide,47

255[255] bk.5/Maıde, 46

256[256] 3/Âlu İmrân, 50

değildir ve kıyamete kadar tahrif edilmekten korunmuştur:
"Halbuki o, eşsiz bir kitaptır. Ona önünden de, ardından da batıl gelemez. O, hikmet sahibi, çok övülen Allah tarafından indirilmiştir:"[257][257]
Allah, Kur'an'ın bütün insanlara ulaşmasını ve her sınıf insanın onu anlamasını dilemiştir. Bu nedenle de anlaşılması kolaylaştırılmıştır: "Andolsun ki biz Kur'an'ı öğüt almak için kolaylaştırdık. Düşünüp öğüt alan yok mu-âur[258][258] Kuşkusuz Kur'an'ın anlaşılması için kolaylaştırılmış olması, herkesin onu aynı derinlik ve kapsamlı-lıkta anlayacağı anlamına gelmez. Her insan, kendi ihtiyacı, yetenek ve birikimi oranında onu anlar.
Kur'an'ın diğer bir özelliği ise, ezberlenmesinin kolay olmasıdır. Yeryüzünde ve insanlık tarihi boyunca bu kadar çok kişi tarafından ezberlenen ikinci bir kitap yoktur. Arap-acem milyonlarca insan onu ezberleyebil-mektedir. Öyle ki, ezberleyenler arasında kadm-erkek, küçük-büyük, Arap-acem, kısacası her sınıftan insan vardır.
Yukarıda Kur'an'ın, Tevrat'tan naklettiğine dair verdiğimiz örnekten de anlaşıldığı gibi Tevrat, dünyevî hükümler de içermektedir. Nitekim Kur'an-ı Kerim de bu özelliğe sahiptir: "Allah'ın sana gösterdiği şekilde insanlar arasında hükmedesin diye sana kitabı hak ile gönderdik; hainlerden yana olma."[259][259] Kur'an-ı Kerim incelendiği zaman inanç, ibadet ve ahlâk prensiplerinin yanısı-ra toplumsal hayata dair birtakım kurallar içerdiği de görülecektir.
Kur'an'nın kendini nitelemelerinden biri de, onun diriler için gönderilmiş bir kitap olduğudur:
"Biz ona (Peygamber'e) şiir öğretmedik. Hem bu ona gerekli de değildir. Onun söyledikleri ancak Allah'tan gelmiş bir hatırlatma, açık bir okumadır. Bununla onun, diri olan-lan uyarmasını ve kâfirlere cezanın hak olduğunu söylemesini istedik."[260][260]
Netice olarak kitaplara iman, Kur'an-ı Kerim'e iman etmekte düğümlenmektedir. Kur'an'da anlatılanlara iman eden, diğer kitaplara da iman etmiş olur. Çünkü Kur'an'da diğer kitaplardan söz edilmekte ve onlar hakkında birtakım bilgiler verilmektedir. Ayrıca Kur'an'a iman etmek, ana hatlarıyla onun muhtevasını bilmeyi de gerektirir. En azından ona iman etmenin yüklediği bir sorumluluktur bu.[261][261]

Âhirete İman

Allah, insanı imtihan için yaratmıştır. İmtihan yurdu, bu dünya hayatıdır. İnsan, bu imtihana ehil bir şekilde yaratılmıştır. Kendisine hür bir irade verilmiş, iyilikle kötülüğü birbirinden ayıracak bir akla sahip kılınmıştır. Bir de, hür iradesiyle seçtiğini yerine getirme gücüyle donatılmıştır. Buna karşılık insandan, kendisini yaratanı tanıması, O'nu her türlü eksiklikten tenzih etmesi, kendisine verdiği nimetlere şükredip nankörlük etmemesi, dünya ve âhiret mutluluğunu sağlayacak peygamberlere verilen kurallara uyması istenmiştir. İnsanı bu yeteneklerle yaratan Allah, elbette onu başıboş bırakmayacaktı:
"Bizim sizi boş yere, oyun ve eğlence olarak yarattığımızı ve sizin bize döndürülüp getirilmeyeceğinizi mi sandınız'?"[262][262]
"Mülk (mutlak hükümranlık ve yönetim), elinde bulunan yüce Allah kutludur. O, her şeye kadirdir. O, hanginizin daha iyi iş yapacağınızı denemek için ölümü ve halatı yarattı. O, üstündür, bağışlayandır."[263][263]
Herkesin imtihanı, kendisine verilen imkânlarla paraleldir. Mesela malı olmayan kimse, malî ibadetlerle yükümlü değildir. Aklı olmayan, hiçbir şeyle sorumlu değildir. Hastalık ya da bedenî anzalara sahip olan, bazı sorumluluklardan âzâde tutulmuştur;
"Köre güçlük yoktur, topala güçlük yoktur, hastaya güçlük yoktur"[264][264]
İnsan, bu dünya hayatında tabi tutulduğu imtihanın sonucuyla âhirette karşılaşacaktır. Zerre miktan iyilik işlemiş olan bu iyiliğiyle, zerre miktan kötülük işlemiş olan bu kötülügüyle karşılaşacaktır. Her imtihanın sonunda kazanıp mükâfata kavuşmak veya kaybedip cezalandırılmayı hak etmek vardır.
Âhiret ile kastedilen, dünya hayatından sonraki hayatımızdır. Kabir hayatı, ölümden sonra diriliş, haşir, orada hesap vermemiz, cennet ve cehennem gibi konular, âhirete iman prensibi çerçevesine girmektedir. Bu olaylar içerisinde kabir hayatı, âhirete bir mukaddime mesabesindedir.[265][265]
Âhirete iman, Kur'an-ı Kerim'de zikredilen en önemli inanç prensiplerinden biridir. Birçok âyette Allah'a iman ile birlikte zikredilmesi bu prensibe verilen önemi gösterir. Ayrıca bu prensip hemen hemen Kur'an'ın her sûresinde yer almaktadır. Yukarıda da dikkat çektiğimiz gibi, âhiret olmasaydı yaratılışımızın bir anlam ve

---

[257][257] 41/Fussilet, 41-42
[258][258] 54/Kamer, 17
[259][259] 4/Nisa,150
[260][260] 36/Yâsîn, 70
[261][261] M. Sait Şimşek, Kur'an'ın Ana Konuları, Beyan Yayınları: 127-132.
[262][262] 23/Mü'minin, 115
[263][263] 67/Mülk, 1-2
[264][264] 24/Nur, 61
[265][265] Kur'an-ı Kerim'de âhiret, ayrıca kıyamet, saat/an, bas/diriliş, vakıa/olgu, ğâşiye/örtüp bürûyen, haşr/toplanma, yevmu'1-hisâb/he-sap günü, lıkaullah/Allah'la karşılaşma, yevmun meşhud/tanıklık edilecek gün vs. gibi isimlerle anılmaktadır

hikmeti olmazdı. Allah'ın bizleri boşuna yaratmamış olması ve bizi birtakım şeylerle yükümlü tutması, ancak âhiret ile anlam kazanır. Hatta akıl sahibi olmamız; iyi-kötü mefhumlarına sahip bulunmamız, irademizin olması, âhiretin varlığının bir delilidir.
Ölüm, inkârı mümkün olmayan fakat insanların çoğunun aldırmadıkları ya da hatırlamak istemedikleri bir gerçektir. Hayat ne kadar gerçek ise, ölüm de o kadar gerçektir. Kur'an-ı Kerim'de yüzlerce âyette hatırlatılması; hatırlanmak istenmemesi sebebiyle olsa gerek. O, bir yok oluş değil, belki uzunca bir uykudur. Ruh bir tarafta, ceset bir tarafta, tekrar birleşecekleri günü beklerler. Kabir hayatı ya da berzah âlemi denen şey, Cennet'e ya da Cehenneme açılan penceredir. Bu pencereden iyilere müjdeler ve mükâfatlar va'dedilir:
"Şüphesiz Rabb'imiz Allah'tır deyip, sonra dosdoğru yolda yürüyenlerin üzerine melekler iner. Onlara: 'Korkmayın, üzülmeyin, size va'dolunan cennetle sevinin"266[266] derler.
"Allah yolunda öldürülenleri sakın ölü sanmayın! Bilakis onlar dindirler; Allah'ın, lütuf ve kereminden kendilerine verdikleri ile sevinçli bir halde Rableri yanında nzıkla-ra mazhar olmaktadırlar. Arkalarından gelecek ve henüz kendilerine katılmamış şehit kardeşlerine de hiçbir keder ve korku bulunmadığı müjdesinin sevinci içindedirler."267[267]
Diğer taraftan Allah'a isyan edenlere, sabah-akşam uğrayacakları kötü sonuç bildirilir:
"Ateş, sabah-akşam ona arz olunurlar. Kıyametin kopacağı gün de, 'Firavun ailesini azabın en çetinine sokun!1 (denilecektir)."268[268]
Âyetlerde anlatılanlar, kabir hayatı süresince olacak şeylerdir. Buna göre kabir hayatı ya cennet bahçelerinden küçük bir bahçe, ya da cehennem çukurlarından küçük bir çukur durumundadır.
Ölüm, Âhiret hayatına bir başlangıç olduğundan, ölülerin bu dünya hayatıyla ilişkileri son bulmuştur. Ölülerin yönü dünyaya değil, hesap gününe ve ondan sonraki Cennet veya Cehenneme yöneliktir. Bu nedenle ölüler, dirileri duymazlar: "Kabirlerde olanlara işittirecek değilsin."269[269] Onlar artık öte âleme aittirler.
Yukarıda naklettiğimiz şehitlerle ilgili âyeti delil getirerek, iyi insanların öldükten sonra, tıpkı hayatta oldukları gibi bu dünya hayatında yaşayanları duyduklarını, hatta yardımlarına geldiklerini ileri sürenler olmuştur. Ancak âyet bu dünya hayatında olduğu şekliyle bir dirilikten söz etmemektedir.. Allah katında bir dirilikten ve orada rızıklandırıldıklarından bahsetmektedir. Aslında şehitler dahil, mümin~kâfir bütün insanların ölümle hayatları son bulmaz. Ölüm, yeni bir hayata geçiştir. Şehitlerle ilgili âyet, münafıkların şehitler hakkında söyledikleri: "Onlar yok oldular, boşu boşuna öldüler; savaşa katılmamış olsaydılar, onlar da bizim gibi şimdi hayatta < olurlardı", şeklindeki propagandalarına bir cevaptır. Söz konusu âyet; Onlar boşu boşuna ölmediler, ölmekle yok olmuş değiller; hilakis.yüce bir makama eriştiler, Allah katında mükâfatlandırılıyorlar, demektedir. Yani nasıl kâfirler kabirde azap çekiyorlarsa, iyi insanlar da mükâfat görüyorlar.
Nihayet Sur'a üfürülür; kıyamet kopar ve ruh ile beden birleşerek kabirdeki ölüler dirilirler. Ardından mahşerde toplanma, hesap verme .ve Cennet ya da Ce-'hennem!
Kur'an-ı Kerim, kıyametin kopuşunu dehşet verici olarak nitelemektedir:
"Sur'a üflendiği gün göklerde ve yerde bulunan kimseler, hep korku içinde kalır. Yalnız Allah'ın diledikleri (korkmazlar). Hepsi boyun bükerek O'na gelirler."270[270]
"O gün gök erimiş bakır gibi, dağlar, (atılmış) renkli yün gibi olur. Dost dostun halini sormaz."271[271]
"Ey insanlar, Rabb'inizden korkun, çünkü kıyametin depremi cidden korkunç bir şeydir. Onu gördüğünüz gün, her emziren, emzirdiğinden geçer; her gebe yükünü bırakır; insanları sarhoş görürsün, oysa sarhoş değillerdir ama Allah'ın azabı şiddetlidir."272[272]
Âhirete inanmanın, insanın dünya hayatındaki avramşları üzerindeki etkisi açıktır. Ölümden sonra irileceğine ve Allah'ın huzurunda hesap vererek bunun sonucunda ya çok şiddetli bir azaba çarptırılacağına veya sonsuz ve mükemmel bir nimete erişebileceğine inanan kimsenin davranışı ile bütün hayatının bu dünya hayatından ibaret olduğuna inanan kimsenin davranışı elbette birbirinden çok farklı olacaktır. Âhirete inanmayan kişinin hedefi, şehevî arzularını tatmin etmek ve her hususta bencillikten başka bir şey olmayacaktır. Böyle biri için, bu tür arzularına ulaşmak konusunda her yol ve vasıta mubahtır.
Diğer inanç prensiplerinde olduğu gibi Âhiret inancı da, bütün peygamberlerin ümmetlerine tebliğ ettikleri bir inançtır. Hatta bütün peygamberlerin tebliğ ettikleri en temel inanç prensibidir. Nitekim kâfirler cehenneme sürüldüklerinde, cehennem bekçileriyle aralarında şu konuşmanın yapılacağı haber verilmektedir:
"O küfredenler, bölükler halinde cehenneme sürülür. Oraya geldikleri zaman kapılan açılır, bekçileri onlara: 'Size, içinizden Rabb'inizin âyetlerini okuyan ve bu gfıne kavuşacağınızı ihtar eden peygamberler gelmedi mi?'

266[266] 41/Fussileı, 30
267[267] 3/Âlu lmrân, 169-170
268[268] 40/Mü'min, 46.
269[269] 35/Fatır, 22
270[270] 27/Neml, 87
271[271] 70/Meânc, 8-10
272[272] 22/Hac, 1-2

derler. 'Evet geldi' diyecekler. Ama azap hükmü kâfirlerin üzerine hak olmuştur"[273[273]]
Âhiret hayatı, deney laboratuarına sokularak deneyler sonucu ispatlanacak bir husus değildir. Tamamen gaybî bir konudur, Allah bize onu haber vermiştir. Bu sebeple âhirete inanmayan kişiye onu ispatlamak imkân dışıdır. Öncelikle o kişinin kendi akıl ve vicdanının sesine yönelerek buna kulak vermesi, Allah'a ve Allah'ın peygamberler gönderdiğine inanması gerekir. Bununla birlikte Kur'an-ı Kerim âhiretin ispatı hakkında gayet ikna edici deliller ileri sürmektedir. Deliller, tamamen insan aklına hitap etmektedir, değilse, belirttiğimiz gibi âhiret, laboratuarda ispatlanacak bir şey değildir. Bu delilleri şöylece sıralamak mümkündür:[274[274]]

Kudret Delili:

Sayılamayacak kadar çok varlıkları içinde barındıran, mükemmel bir sistem ve düzene sahip olan bu evreni yaratan Allah, öldükten ve bedenleri çürüdükten sonra insanları tekrar diriltmeye kadirdir. Çünkü mevcut evrenin yaratılması, insanların tekrar yaratılmalarından daha kolay değildir:
"Göklerin ve yerin yaratılması, insanların yaratılmasından elbette daha büyük bir şeydir. Fakat insanların çoğu bilmezler."[275[275]]
"Gökleri ve yeri yaratan, bunları yaratmakla yorulmayan Allah'ın, ölüleri diriltmeye de gücünün yettiğini görmüyorlar mı? Evet O, her şeye kadirdir."[276[276]] Bir şeyi yoktan var eden, o şeyi yok ettikten sonra onu tekrar var etmeye elbette kadirdir. Hatta ikinci kez yaratması çok daha kolaydır:
"Kendi yaratılışını unutarak bize karşı misal getirmeye kalkıyor ve: 'Şu çürümüş, un ufak olmuş kemikleri kim diriltecek?' diyor. De ki: 'Onu ilk defa yaratmış olan diriltir. Çünkü O, her türlü yaratmayı gayet iyi bilir. Yeşil ağaçtan sizin için ateş çıkaran O'dur. İşte siz ateşi ondan yakıyorsunuz. Gökleri ve yeri yaratan, onların benzerlerini yaratmaya kadir değil midir? Evet, onların benzerlerini yaratmaya her zaman elbette kadirdir. O, her şeyi hakkıyla bilen bir yaratıcıdır. O'nun işi, bir şey yaratmak istediği vakit sadece "Ol" demektir ve o şey derhal var olur."[277[277]]
İnsanı topraktan yaratan, ona ruh üfüren, diriltip yaşatan ve öldüren Allah, toprak olmuş bedenini tekrar yaratmaya ve ona ruhunu üfürmeye elbette kadirdir. Hele şu kâinatı, ona hakim kıldığı şu mükemmel düzeni; gökleri ve yeri yaratan, elbette ki bundan çok daha kolay ve basit olan insanı tekrar yaratabilir. Yaratmayı tekrarlamak O'na hiç de zor gelmeyecektir.[278[278]]

Şu Dünya Hayatında Müşahede Ettiklerimizden Çıkaracağımız Deliller:

Dünya hayatında müşahede ettiğimiz bazı olaylar da, ölümden sonra tekrar dirilmenin mümkün olduğuna işaret etmektedir. Bunu şu olaylarda müşahede ediyoruz:[279[279]]
Birincisi: Yaz aylarında yeryüzündeki bitki kurumakta, âdeta ölmektedir. Sonra Allah, yağmur yağdırmakta ve bitkiler tekrar dirilmektedir:
"Ölüden diriyi, dinden de ölüyü O çıkarıyor. Yeryüzünü ölümünün ardından O canlandırıyor. îşte siz de (kabirlerinizden) böyle çıkarılacaksınız"[280[280]]
İkincisi: İnsanların yoktan var edilmesidir. Yüce Allah bunu da âhiretin bir delili olarak zikretmektedir.. Bakara sûresinde geçen: "Ölüydünüz sizi diriltti"[281[281]] âye-tiyle kastedilen budur. Yani dünya hayatına gelmezden önce ölüydünüz, sizi diriltti; bir sudan ibarettiniz, size anne rahminde can,verdi ve dünya hayatına getirdi:
"insan, kendisinin başıboş bırakılacağını mı sanıyor? O (döl yatağında) akıtılan meninin içinden bir nutfe değil miydi? Sonra ana rahminin cidarına asılıp duran bir parça oldu, derken Allah onu yaratıp şekillendirdi. Ondan da iki eşi, yani erkek ve dişiyi var etti, Peki bunları yapan Allah'ın ölüleri tekrar diriltmeye gücü yetmez mi[282[282]]
Üçüncüsü: Tohum ve çekirdeğin tekrar dirilmesi de bir başka delildir. Tohum ve çekirdek kuruduklarında tıpkı ölü gibidirler. Onlarda büyüme ya da herhangi bir hareket yoktur. Sonra bunlar toprağa atılıyor, dirilip büyüyorlar ve nihayet meyve veriyorlar:
"Şüphesiz Allah, tohumu ve çekirdeği yaran; ölüden diriyi ve dinden ölüyü çıkarandır"[283[283]]
Dördüncüsü: İnsanların ve diğer canlıların uyumaları ve uyanmalarıdır. Uyku bir nevi küçük ölüm, uyanmak da

---

[273[273]] 39/Zümer, 71
[274[274]] M. Sait Şimşek, Kur'an'ın Ana Konuları, Beyan Yayınları: 133-138.
[275[275]] 40/Mümin, 57
[276[276]] 46/Ahkaf, 33
[277[277]] 36/Yâsin, 78-82
[278[278]] M. Sait Şimşek, Kur'an'ın Ana Konuları, Beyan Yayınları: 138-139.
[279[279]] Şarkavî, a.g.e s 301-302
[280[280]] 30/Rum, 19
[281[281]] 2/Bakara, 28
[282[282]] 75/Kıyamet, 36-40
[283[283]] 6/En'am, 95

bir nevi küçük diriliştir:
"Geceleyin sizi öldüren (öldürür gibi uyutan) gündüzün ne işlediğinizi bilen; sonra belirlenmiş süre tamamlansın diye gündüzün sizi dirilten (uykudan sizi uyandıran) O'dur. Sonra dönüşünü^ yine O'nadır. Sonra da O (dünyada)yaptıklarınızı size haber verecektir."[284[284]]
Beşincisi: Yaratılışın anlamıdır. Âhiret olmazsa Allah'ın bizi yaratmasının anlamı olmazdı. Hiçbir şeyi gayesiz ve hedefsiz olarak yaratmayan Allah, insanı gayesiz yaratır mı? Ne diye insana ahlâk anlayışı vermiş; iyi ve kötüyü yaratmıştır. Ne diye insana, hayvanlardan farklı olarak akıl vermiştir. Öyle ise insan bu dünya hayatında yaptıklarının hesabını verecektir:
"Sizi boş yere yarattığımızı ve sizin hakikaten huzurumuza geri getirilmeyeceğinizi mi sandınız1"[285[285]]
Altıncısı: Allah'ın adaletidir. Bütün eksiklerden münezzeh olan Allah elbette âdildir. Bu dünya hayatında insanların çok farklı durumlarda olduğunu görüyoruz. Kimi sağlıklıdır, kimi de hastalıklı. Kimi mutludur, kimi de mutsuz. Kimi zalimdir, kimi de zulme uğramıştır. Mazlum, zalimden hakkını almadan ölmekte, zalim ise zulmünün cezasını görmeden göçüp gitmektedir. Zalimin, yaptığı zulümlerin cezasını çekmemesi mümkün müdür?:
"Müslümanlara, suçlular gibi davranır mıyız? Nasıl hüküm veriyorsunuz?[286[286]] Elbette Allah'ın emirlerine teslim olmuş olanlarla onlara karşı gelenler aynı muameleyi görmeyeceklerdir. Allah'ın adaletinin bir gereğidir bu.
"Yoksa kötülükleri işleyen kimseler, kendilerini, inanıp iyi ameller işleyenler gibi yapacağımızı mı sandılar? Yaşamaları ve ölümleri onlarla bir olacak öyle mi? Ne kötü hüküm veriyorlar! Allah, gökleri ve yeri gerçek olarak yarattı, tâ ki her can, kazandıgıyla cezalandırılsın. Onlara haksızlık edilmez"[287[287]]
Bu âyetlerden de anlaşıldığı gibi âhiret, Allah'ın adaletinin bir gereğidir. Tâ ki, O'nun emirlerine riayet edenlerle muhalefet edenler hakettikleri farklı muameleyi görsünler. Allah ayrıca hiçbir kişiye gücünün üstünde yük yüklemeyeceğini haber vererek bu ölçü çerçevesinde âhirette insanların hesaba çekileceklerini bildirmektedir.
"inkâr edenler, kesinlikle diriltilmeyeceklerini ileri sürdüler. De ki: Hayır! Rabb'ime andolsun ki mutlaka diriltileceksiniz. Sonra yaptıklarınızı size haber verecektir. Bu, Allah'a göre kolaydır."[288[288]]
Kur'an-ı Kerim, âhiret ahvaline dair, Sura üfürül-mesi, insanlann mahşer yerinde toplanıp hesaba çekilmeleri, Cennet ve Cehenneme dair bilgiler vermektedir. Konuyu uzatmamak için sadece cennet ve cehennem hakkında özet bir bilgi vermekle yetineceğiz.
Bahçe anlamına gelen cennet, iman edenlerin gidecekleri yerdir. Ağaçlarının altından ırmakların aktığı yeşilliklerle dolu ve genişliği yer ile gökler kadar olan bir alandır. Dünya nimetlerine benzer nimetler içermektedir ama bu nimetler, -dünyadaki nimetlerden çok daha üstündür. Ayrıca bu dünya hayatında gözlerin görmediği ve kulakların duymadığı daha pek çok nimetler vardır.
Orada herhangi bir yasak da söz konusu değildir; cennetlikler neyi isterlerse onu hemen hazır bulacaklardır. Orada açlık, çıplaklık veya iklimin verdiği herhangi bir rahatsızlık yoktur. Cennette korku ve üzülme diye bir durum da bulunmamaktadır. Cennet ehline hep sevinç hakimdir. Ayrıca Kur'an-ı Kerim'de cennetin, biri diğerinden daha üstün tabakalarından da bahsedilmektedir.
Kur'an-ı Kerim, cehennemin nitelikleri hakkında da bilgi vermektedir, inanmayanların gidecekleri cehennem, yakıtı insanlar ve taşlar olan bir yerdir. Cehen-nemdekilerin azabı çok çetin olacaktır. Cehennem ateşiyle derileri her soyulduğunda azabı daha çok tatsınlar diye derileri yenilenecektir, içeceği, bağırsakları paramparça eden kaynar su ve irin, yiyeceği ise, şeytanların başlarına benzeyen ve karınların onunla doldurulduğu zakkum ağacıdır. Demir kamçılarla dövüleceklerdir. Cehennemdekiler, buradan çıkmak için yalvarıp duracaklar ama yalvarmalarına aldırış edilmeyecektir. Cehennem de tıpkı cennet gibi tabaka tabakadır.
Kur'an-ı Kerim, cennet ehli ile cehennem ehli arasında konuşmaların olacağını da haber vermektedir.
Cennet ile cehennem konusunda çok kısa bilgiler verdik. Dileyen, Kur'an'dan ilgili âyetlere müracaat edebilir. Bu gibi konularla ilgili kimi insanın bitmez-tüken-mez hayalleri ve merakları vardır. Ancak şunu da belirtmek isteriz ki; insanların bu konudaki meraklarının tamamına Kur'an'da cevap bulmak mümkün değildir. Mümin kişi, bu gibi gaybî konularda Kur'an'da anlatılanlar ve Peygamber'den nakledilen sahih haberlerle yetinmeli, hakkında bilgisi bulunmayan konularda rasgele görüşler ileri sürmemelidir.[289[289]]

2- İBADETLER

Akıl ile birlikte irade sahibi olması, insanın sorumlu bir varlık olmasını zorunlu hale getirmektedir. Aklıyla, alternatif inanç ya da davranışları değerlendirmekte ve iradesiyle de bunlar arasında seçim yapabilmektedir. Evrende her şeyi bir gaye için yaratan ve evrene bu mükemmel nizamı hakim kılan yüce Allah, yeryüzündeki

---

[284[284]] 6/En'am, 60
[285[285]] 23/Mü'minûn, 115
[286[286]] 68/Kakm, 35-36
[287[287]] 45/Casiye, 21-22
[288[288]] 64/Teğabün, 7
[289[289]] M. Sait Şimşek, Kur'an'ın Ana Konuları, Beyan Yayınları: 139-143.

diğer canlılar arasında insana bu iki niteliği öylesine vermiş olamaz, işte insanı sorumlu bir varlık haline getiren, kendisine bu iki niteliğin verilmiş olmasıdır, însanm sorumluluğu ise, elbette ona bu nitelikleri veren yaratıcısına karşı olacaktır.
İnsan iki yönlü bir varlıktır. Ruh ve bedenden yaratılmıştır. Bedeninin gıdaya ihtiyaç duyması gibi, ruhunun da gıdaya ihtiyacı vardır. îşte bu gıda, insanın yaratıcısına karşı sorumluluğunu yerine getirmesi, yani Allah kulluk etmesidir:
"Cin ve insanları ancak bana ibadet etsinler diye yarattım. Onlardan bir nzık islemiyorum. Bana (yemek) ye-dirmelerini de istemiyorum! Şüphesiz rızkı veren, o pek çetin kuvvet sahibi Allah'ın kendisidir. "[290][290]
Allah'ın, kendisine ibadet etmemizi istemesi, buna ihtiyaç duyması sebebiyle değildir. Bilakis buna ihtiyacı olan insanın kendisidir. İnsan, ibadet etmekle ruhunu gıdalandırmaktadır. Yüce Allah, bizi ne ile sorumlu tutmuşsa, mutlaka o, bizim yararımızadır. O'nun hiçbir şeyimize ihtiyacı yoktur. Bu husus, Hz. Süleyman'ın dili üzere Kur'an'da şöyle ifade edilmektedir:
"Bu, şükür mü edeceğim yoksa nankörlük mü edeceğim diye beni sınayan Rabb'imin lûtjundandır. Şükreden ancak kendisi için şükretmiş olur.; fakat nankörlük eden bilsin ki Rabb'im müstağnidir, kerem sahibidir"[291][291]
insanın Allah karşısındaki konumunu belirleyen "Abd (kul)" kelimesi "ibadet" kelimesiyle aynı kökten gelmektedir ve ikisinin anlamı birbiriyle yakından ilgilidir. Kozmolojik anlamda bütün insanlar Allah'ın kuludur yani abd'idir. Bu anlamda hiçbir insan Allah'ın hakim kıldığı kanun ve kuralların dışına çıkamaz. Kimse ben yaşlanmayacağım ya da ölmeyeceğim diyemez. Derse bile buna gücü yetmez. Bu anlamda mümin ile kâfir arasında bir fark yoktur. Bir de, Allah'a kulluk görevini yerine getirme anlamında abd, vardır ki, bu, Allah'a ibadet eden anlamındadır. Zorunlu boyun eğiş, ibadet anlamı taşımaz, ibadet, Allah'ın sonsuz yüceliğine, kudret ve hakimiyetine inanarak bu yüceliğe teslim olmaktır. Bu sebeple ibadette sevgi ve takdir unsurları hakimdir. îşte bu sevgi ve takdir duygularından kaynaklanan itaat, ibadet ve kulluktur.[292][292]
ibadeti, sadece vakti ve şekli belirlenmiş namaz, oruç, hac ve benzeri ibadetlerle sınırlamamak gerekir. Kişi, kime abd/kul ise, onun bütün emirlerini yerine getirir. O halde bu anlamda "abd" kelimesi, Allah'a iman eden ve onun emirlerine riayet eden anlamındadır. Böyle birinin hayatının tamamı "ibadet" kavramının çerçevesi içerisindedir. Kur'an-ı Kerim'de inen ilk âyetlerde ibadet bu geniş anlamım kazanmıştı. Çünkü inen bu ilk âyetlerde: "Yaratan Rabb'inin adıyla oku! O, insanı (ana rahminin cidarına) asılıp durandan yarattı Oku ve öğren! insana bilmediklerini öğreten ve kalemle yazdıran Rabb'in ekremdir (en cömerttir)."[293][293] Böylece Allah adıyla okuma, Allah adıyla öğrenme, Allah adıyla namaz, kısacası Allah adıyla hayatın tamamının ibadet kapsamına girdiği daha ilk âyetlerde ilan edilmiş oluyordu. Buna göre "bir mahzunun göz yaşlarını silmek, kederli bir insanın kederini hafifletmek, felakete uğramış bir kimsenin yardımına koşup yarasını sarmak, bir mazluma yardımda bulunmak, konuşma esnasında yamlan bir kimseye doğrusunu hatırlatmak, ağır borç altında bulunan bir borçlunun borcunu ödemek, çoluk çocuk sahibi düşkün bir fakirin elinden tutmak, yolunu kaybetmiş bir kimseye yol göstermek, bir cahile ilim öğretmek, bir garibi misafir etmek, mahlukattan şerri defetmek, yoldan insanlara eziyet veren şeyleri kaldırmak ve benzerleri gibi bütün hal ve hareketleri islam birer ibadeL kabul etmiş ve bunları imanın şubelerinden sayarak Allah katında ecir ve mükâfata nail olunacağını vadetmiştir."[294][294]
Giriş bölümünde de dikkat çektiğimiz gibi iman, dinin inanç yönüne, İslâm ise, ibadet ve amel yönüne tekabül eder. Allah'a iman etmek, yakın derecesine ulaşmış bir bilgidir, islâm yani Allah'a teslim olmak ise, isteyerek emirlerine boyun eğmektir. Buna göre din dilinde îman ile îslâm birbirlerinin ayrılmaz parçalandır. Bu parçaların birbirlerini tamamlamaları dini ortaya çıkanr. O halde /sldm'da yakîn bilgi, İman'da. ise boyun eğip itaat etme anlamı mevcuttur. Yakîn bilgi içermeyen îslâm, kabul görmeyeceği gibi, boyun eğip itaat etmekten soyutlanmış îman da, kabul görmez.[295][295] Bu sebeple, "Bedeviler 'iman ettik' dediler. De ki: Siz iman etmediniz, ama 'îslam olduk' deyin. Henüz îman kalplerinize yerleşmedi."[296][296] âyetinde geçen îslâm ile, "Kim İslâm'dan başka hir din ararsa, bilsin ki asla kendisinden kabul edilmeyecek ve o, âhirette ziyan edenlerden olacaktır."[297][297]Âyetinde geçen îslâm aynı şeyler değildir. Çünkü önceki âyette geçen İslam, kabulden değil, zorunluluktan ve nifaktan doğan bir teslimiyettir. Böyle bir teslimiyetin hiçbir değeri yoktur. Değer kazanması için, îman\x\ kalbe yerleşmesi gerekir. Muteber iman da, itaat ile birlikte olan ve Allah'ın emirlerini reddetmek ve bu emirlere karşı büyük-lenmekten uzak inançtır:
"(Bazı insanlar): 'Allah'a ve Peygamber'e inandık ve itaat ettik' diyorlar; ondan sonra da içlerinden bir grup yüz çeviriyor. Bunlar inanmış değillerdir. Onlar, aralannda hüküm vermesi için Allah'a ve Peygamber'e

---

[290][290] 51/Zâriyât, 56-58
[291][291] 27/Neml, 40
[292][292] Yusuf el-Kardavî, ibadet, (çev, Hüsameddin Cemal), Istanbul-1974, s.42-45. 146
[293][293] 96/Alak, 1-5
[294][294] Yusuf el-Kardavî, a.g.e.. s.83-84
[295][295] Muhammed Gazali, Akidem'1-Müslim, Kahire-1980, s.134
[296][296] 49/Hucûrât, 14
[297][297] 3/Âlu İmrân, 85

çağırıldıklarında, bakarsın ki içlerinden bir kısmıyüz çevirip dönerler."298[298]
Kur'an'da anlatılanlardan öğrendiğimize göre iblis, Allah'ın bir ve ortağının olmadığını, diriliş gününde de Allah huzurunda hesap verileceğini biliyordu. Ancak kendisine, Âdem'e secde etmesi emredildiğinde bu emri içine sindiremedi ve büyüklenerek: "Hayır" dedi. Bu davranışından dolayı da "kâfir" sayıldı. Allah'ın birliği konusundaki sak bilgisi, onu kurtaramadı. Çünkü mutlak itaatten soyutlanmış bir bilginin hiçbir değeri yok-tur.299[299]
Bu anlattıklarımızdan herhangi bir günah işleyen kimsenin, hemen dinin çerçevesi dışına çıkacağı sonucu çıkarılmasın. Kastettiğimiz, kişinin hayata bakışı ve hayat tarzıdır. Kişinin imanı, Allah'ın emirlerini yerine ge-tirmesine etken olmuyorsa, elbette ki böyle bir imanın hiçbir anlamı olmayacaktır. Kişinin iman etmesi, şayet kendisini doğru yola; adalet sahibi olmaya, ticaretine hile karıştırmamaya, insanları aldatmamaya, yalan söy-lememeye, hak ve hukuka riayet etmeye, haramları terk etmemeye; kısacası Allah'ın emir ve yasaklarına riayet etmeye sürüklemiyorsa, iman bir iddiadan ibarettir. Müslüman olduğunu söyleyen biri ile, Müslüman olmayan birinin hayat ve davranışlarında hiçbir fark yoksa, ne diye Müslüman'ım diyen kimsenin imanı kendisini kurtarsın ki! Günlük hayatta etkisi görülmeyen bir iman, ebedî kurtuluşu sağlayan bir iman olamaz. Din mensuplarından, salt o dine mensup olduklarını söylemekle kurtuluşa ereceklerini söyleyenlere Kur'an-ı Ke-rim'de şöyle cevap verilmektedir:
"Bilakis, iyilik edenlerden kim yüzünü Allah'a döndü-rürse (Allah'a hakkıyla kulluk ederse) onun mükâfatı Rabb'i katındadır. Öyleleri için ne bir korku vardır, ne de onlar üzülürler."300[300]
O halde iman, Allah'a karşı samimi olmaktır ve ancak kişinin, iyilik yapmasına etken olan iman, kurtuluş vesilesidir. Kur'an-ı Kerim'de kurtuluşa vesile olan iman, sürekli salih amel ile birlikte zikredilmektedir. Hatta ibadetler bile, iyi bir ahlâka; iyilik yapmaya sü-rüklemiyorsa, bu ibadetlerin de bir anlamı yoktur. İbadetlerden maksat, bizatihi kendileri yani şekilleri değildir. Şekiller, eğer kendilerinden hedefleneni gerçekleşti-riyorlarsa bir anlam ifade ederler. Daha açık bir ifade ile, hedeflerini ne ölçüde gerçekleştiriyorlarsa o ölçüde anlam kazanırlar:
"Gerçek iyilik, yüzlerinizi doğu ve batı tarafına çevirmeniz değildir. Asıl iyilik, o kimsenin iyiliğidir ki, Allah'a, âhiret gününe, meleklere, kitaplara, peygamberlere inanır. Allah nzası için yakınlara, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, dilencilere ve boyunduruk altında bulunan köle ve esirlere sevdiği maldan harcar, namaz kılar, zekât verir. Antlaşma yaptığı zaman sözlerini yerine getirir. Sıkıntı, hastalık ve savaş zamanlarında sabreder. îşte doğru olanlar, bu vasıflan taşıyanlardır. Müttakiler (kendilerini Allah'ın azabından korumuş olanlar), ancak onlardır 301[301]
Âyetin baş tarafı namazı ilgilendirmektedir ve namazda yüzünüzü doğu ya da batıya çevirmeniz bizatihi iyilik değildir, denilmektedir. Ayrıca âyette bazı iman prensipleri ile ibadetlerin yanında yoksullara yardım etmek, sözünde durmak, sabretmek gibi meselelerden söz edilmektedir. İşte bunlar bir araya geldiklerinde kişi muttaki, yani Allah'ın azabından kendisini korumuş olmaktadır.
İbadet ve dini davranışın amacı, insanların yüzlerini doğuya veya batıya, Kudüs'e veya Mescid-i Haram'a çevirmeleri değildir. Topyekûn iyiliklerin adı olan "birr"in hedefi de, birtakım şeklî hareketler değildir. Kalb şuurunun ve düzgün bir yaşantının eşlik etmediği şekli hareketlerle "birr" gerçekleşmez ve iyilik anlamını taşımaz. Birr, düşünce, şuur, amel ve yaşantıyı birleştirmekle gerçekleşir. Bu tasavvur, fert ve Loplumun vic-danlarını etkileyecek, amel de, kişi ve toplum hayatında iz bırakacaktır. Yüzlerin doğuya veya batıya çevrilmesi, kişiyi bu derin hakikatten müstağni kılamaz.302[302]
O halde ibadetler, şekilden öte bir anlam ifade ederler ve ancak insan kalbinin derinliklerinden kopan bir samimiyet ile yerine getirilip kişinin ahlâkî davranışlarında ve günlük hayatında etkide bulunuyorlarsa, işte o zaman ibadet anlamını taşırlar. Kişinin ahlâkî davranışlarında ve sosyal hayatında hiçbir etkileri yoksa, sadece şekilden ibaret olurlar ve bir anlam ifade etmezler.
Kur'an-ı Kerim, bozuk amelleri sebebiyle helak olmuş kavimlerden bahsetmektedir. Mesela Lût peygamberin kavmi ahlâksızlıktan dolayı, Şuayb peygamberin kavmi tartıda hile yapmaktan dolayı helak olmuşlardır. Nitekim Kur'an, yaratılışımızın nedenini amele bağlamaktadır:
"O (yüce Allah) ki, hanginizin daha güzel davranacağım sınamak için ölümü ve hayatı yaratmıştır."303[303]
Önceki ümmetlerden kötü amelleri sebebiyle insanlar helak olmuş olacak ama İslâm ümmetinin durumu farklı olacak, bu mümkün değildir. İslâm türedi bir din değildir. Önceki dinler ne ise, o da aynıdır İslam ümmeti de yaptıklarından dolayı elbette cezalandırılacaktır.
Kur'an'da öngörülen salih amelin boyutunu tespit bakımından şu âyet anlamlıdır:
"insanların bizzat kendi işledikleri yüzünden karada ve denizde fesat belirdi, Allah da belki dönerler diye yaylık-

298[298] 24/Nur, 47-48
299[299] Muhammed Gazâlî, a.g.e., s. 134-135
300[300] 2/Bakara, 112
301[301] 2/Bakara, 177
302[302] Seyyıd Kutup, Fi Zilali'l-Kur'an, Beyrut-1971,1.224-225
303[303] 67/Mülk. 2

larının bir kısmını böylece kendilerine tattırır."304[304]

Salih amel, vakti ve şekli belirlenmiş namaz, oruç, hac vs. gibi ibadetlerden ibaret değildir. Hayatın tamamını kapsayan, hatta insan hayatıyla ilgili olan çevreye karşı takınılan tutumla da ilgilidir. Âyette, salih amelin zıttı olan fesadın, kara parçasını aşıp denize kadar uzandığından söz edilmektedir. Bu ifade ile, fesadın çok yaygınlaştığı anlatılmak isteniyor olabilir. Ama ifadeyi bu anlamda değil de, hakiki manasıyla almak ve fesadın gerçekten denizi de içine aldığını anlamak da mümkündür. Bizce âyetle kastedilen de budur. Böyle olunca, âyet ekolojik dengeyi bozmayı "fesat" kavramı içerisine almaktadır ve ekolojik dengeyi bozmak, salih amelin zıddıdır. Ekolojik dengeyi korumak ise, salih amel kavramının içerisinde değerlendirilmelidir. Bu bağlamda Muhammed Esed'in, âyetin tefsiriyle ilgili şu anlattıklarına tamamen katılıyoruz:

"Böylece, günümüzde korkunç bir şekilde -üstelik henüz kısmen- ortaya çıkan doğal çevremizdeki yoğun çürüme ve tahribat, burada 'insanın kendi yapip-ettikle-rinin bir sonucu', yani insanın, kendi kendini tahrip eden-çünkü katı materyalist bir temele dayanan- teknolojik gelişmelerin ve insanlığı daha önce hayal bile edemediği ekolojik felaketlerle karşı karşıya getiren çılgınca faaliyetlerin bir sonucu olarak öngörülmüştür:

Toprağın, havanın ve suyun sanayi atıkları ve şehir çöpleri yüzünden dizginlenemeyen bir şekilde kirlenmesi; bitki örtüsü ve denizlerin artan bir şekilde zehirlenip yok olması; yaygın uyuşturucu ve görünürde 'faydalı' ilaç kullanımı sebebiyle insanın kendi bedeninde ortaya çıkan bir türlü genetik bozukluklar ve insanlara yararlı birçok hayvan türünün giderek yok olması. Bütün bunlara, insanın sosyal hayatındaki hızlı bozulmayı ve çürümeyi, cinsel sapıklıkları, suçlan ve şiddeti ve son aşamada nükleer dehşeti ilave edebiliriz: Bunların tümü, son tahlilde, insanın Allah'a ve mutlak manevî/ahlâkî değerlere karşı umursamazlığının ve bunun yerine, 'maddî ilerlemeyi tek önemli hedef sayan inançlara tutsaklığının bir sonucudur."305[305]

Kötü amel, kalpteki iman nurunu yavaş yavaş söndürür ve nihayet bu nur yok olur: "Hayır! Her kim bir kötülük işler de onun kötülüğü kendisini çepeçevre kuşatırsa işte o kimseler cehennemliktir. Onlar orada devamlı kalırlar."306[306]

Ama kişi, birtakım iyilikler işlemektedir ve bunun yanında birtakım kötü amelleri de vardır. Ancak bu kötü amellerinden pişmanlık duymaktadır; işte bu durumdaki kişinin âhirette bağışlanması umulur:

"Diğerleri de günahlarını itiraf ettiler, iyi bir ameli diğer kötü bir amelle karıştırdılar. Bunlar tövbe ederlerse umulur ki Allah tövbelerini kabul eder. Çünkü Allah çok bağışlayan, çok esirgeyendir."307[307]

Hangi tövbenin makbul olacağını anlatan âyetlerin birinde şöyle denilmektedir:

"Allah'ın kabul edeceği tövbe, ancak cahillik nedeniyle kötülük işleyip de sonra tez elden tövbe edenlerin tövbesi-dir; işte Allah bunların tövbesini kabul eder; Allah her şeyi bilendir, hikmet sahibidir. Yoksa sürekli kötülük işleyip de içlerinden birine ölüm gelip çatınca: 'Ben şimdi tövbe ettim' diyen ve kâfir olarak ölenler için (kabul edilecek) tövbe yoktur. Onlar için ac\ bir azap hazırlanmıştır."308[308]

Burada iman-amel ilişkisini ayrıntılarıyla ele almak hedefimiz dışındadır. Bununla birlikte amelin önemine işaret etmek istedik. Bizim burada üzerinde duracağımız konu, belirlenmiş ve temel durumunda olan ibadetlerdir. Bunlar namaz, oruç, zekât ve hac ibadetleridir.309[309]

Namaz:

Kur'an-ı Kerim, bazen diğer ibadetlerle birlikte, bazen de yalnız basma bir çok âyette namazı anmaktadır. Namaz, İslam'da emredilen ilk ibadettir. Önce gece namazı olarak emredilmişken bilahare beş vakte çıkarılmıştır. Hiçbir surette terki mümkün olmayan, hastalık halinde, yolculukta, hatta savaşta bile terki caiz görülmeyen bir ibadettir. Yolcu ve hastalar için, ayrıca savaş esnasında birtakım kolaylıklar söz konusudur ama terki caiz değildir.

Kur'an-ı Kerim'den namazın önceki dinlerde de farz kılındığını anlıyoruz:

"İsrail oğullarından Allah'tan başkasına tapmayacaklarına; anaya-babaya, yakınlara, yetimlere ve düşkünlere iyilik edeceklerine; insanlara güzel söz söyleyeceklerine; namazı kılacaklarına ve zekâtı vereceklerine dair sağlam söz almıştık"310[310]

Hz. İbrahim ve İsmail'in namaz kıldıkları ve kendilerine tâbi olanlara namaz kılmayı emrettikleri bildirilmektedir. Hatta müşrik Araplarda bile, namazın bozulmuş şekli mevcuttu:

"Onların Kabe yanındaki namazları da, ıslık çalmaktan ve el çırpmaktan başka bir şey değildi"311[311] Muhtemelen onların namazları, Hz. İbrahim'den kalmış namazın bozulmuş şekliydi.

304[304] 30/Rum, 41. 152

305[305] Muhammed Esed, Kur'an Mesajı, (çev, Cahit Koytak-Ahmet Ertürk), Istanbul-1996,11.828-829

306[306] 270. 2/Bakara, 81

307[307] 9/Tevbe, 102

308[308] 4/Nisâ, 17-18

309[309] M. Sait Şimşek, Kur'an'ın Ana Konuları, Beyan Yayınları: 145-154.

310[310] 2/Bakara, 83

311[311] 8/Enfal. 35

Önce gece namazı şeklinde emredilen bu ibadet, sadece Peygamber (s.a.v.)'e farz idi. Ancak sahabe de, Peygamberle birlikte gece namazına katılmıştır. Beş vakit namaz bilahare emredilmiş ve diğer Müslümanlar da bu ibadetten sorumlu tutulmuştu. "Namazı tam kılın. Doğrusu namaz, insanlara belirli vakitlerde farz kılınmış-tır."[312[312]] âyetinden, namazın belli vakitlerinin bulunduğunu anlıyoruz. Hatta beş vaktine işaret eden âyetler de vardır. Kimi âyetlerde iki vaktine, kiminde üç vaktine ve kiminde de beş vaktine birlikte işaret edilmektedir. Ancak Peygamber (s.a.v.)'in açıklamaları bulunmamış olsaydı bu vakitleri ayrıntılı bir şekilde ve tam olarak âyetlerden tespit etmemiz belki mümkün olmayacaktı. Aynı şekilde Kur'an'da rükû'dan sucûd'dan ve kıraat'ten bahsedilmekte fakat bunlardan hangisinin, nasıl ve hangisinden önce olacağı belirtilmemektedir. Bunları da, Peygamberin uygulamalarından öğreniyoruz. Namazın rekâtlarının kaynağı da Peygamberin sünnetidir.
Biz burada sadece namazın beş vaktine işaret eden âyeti nakletmekle yetineceğiz:
"(Ey Muhammedi) Onların dediklerine sabret; güneşin doğmasından önce ve batmasından önce Rabb'ini överek teshih et; gece saatleri ve gündüzün iki ucunda da teşbih et ki, Rabb'inin rızasına eresin."[313[313]]
Güneşin doğmasından önceki vakit sabah namazına tekabül eder. Güneş batmadan önceki vakit ise, ikindi namazıdır. "Gece saatleri" yatsı namazına tekabül eder. "Gündüzün iki ucu" ise, öğle ve akşam namazlarına işarettir.
Kur'an-ı Kerimde, namaza ön hazırlık olarak bir âyette, sarhoş olan kimsenin ne dediğini bilinceye kadar namaza yaklaşmamasını ve bir de cünüp olan kimsenin yıkanmasını, su bulamadığı takdirde teyemmüm etmesini anlatmaktadır[314[314]]. Diğer bir âyette ise namaza kalkıldığında abdest alınmasını, su bulunmadığı takdirde teyemmüm yapılmasını istemekte ve bu âyette nasıl abdest alınacağı da anlatılmaktadır.[315[315]]
Buna göre namaz için üç hazırlıktan bahsedilmektedir:
a. Ne dediğini bilmek için zihnt bir hazırlık
b. Cünüplükten temizlenme yani boy abdesti veya duruma göre teyemmüm.
c. Abdestli olmak.
Namaz esnasında da ne yapılacağına dair Kur'an'-da birtakım rükünlerinden söz edilmektedir. Bunlar: Kabe'ye yönelmek,[316[316]] avret yerlerini örtmek,[317[317]] elbise temizliği,[318[318]] tekbir getirmek,[319[319]] kıraat,[320[320]] rüku[321[321]] ve sücud[322[322]] gibi hususlardır.
Yüce Allah, namazın dosdoğru kılınmasını,[323[323]] ak-satılmamasını[324[324]] emreder ve namazın insanı kötülükler-den alıkoyduğunu[325[325]] belirtir. Kur'an-ı Kerim'de ayrıca geçmiş nesillerden bahsederken namazı terk eden nesillerin, nefislerinin arzulanna uyduklarını ve azgmlaştık-lannı haber vermektedir:
"Nihayet onların peşinden öyle bir nesil geldi ki, bunlar namazı bıraktılar; nefislerinin arzularına uydular. Bu yüzden azgınlıklarının cezasını çekecekler."[326[326]]
Aile reislerinden, aile efradına namazı emretmeleri istenmektedir:
"Ailene namazı emret; kendin de ona sabır ile devam[327[327]]
Buna göre aile reisi, aile efradının din eğitiminden sorumludur. Onlara dinî emirleri nasıl yerine getireceklerini öğretmelidir. Bu konudaki emir, namazla sınırlı da değildir:
"Ey iman edenler, kendinizi ve aile efradınızı cehennemden koruyunuz"[328[328]]
Aile efradının cehennemden korunmalarının en önemli dayanaklarından biri, onlara ibadetlerini yerine getirecek ve kendilerini ilgilendiren diğer dinî emirleri öğrenecek kadar dinî bir eğitim görmeleridir. Aile reisi, aile efradına bu eğitimi yaptırmak zorundadır. Bu eğitimi verdikten sonra şayet kendileri farklı bir yol izlemek isterlerse, aile reisinin sorumluluğu bitmiştir.
Kur'an-ı Kerim, namaz kılmayı, İslâm'ı kabul etmiş olmanın bir alameti olarak görmektedir:
"'Bununla beraber (kâfirlikten vazgeçip) tövbe eder, namaz kılar ve zekât verirlerse, artık onlar dinde kardeşle-

---

[312[312]] 4/Nisâ, 103
[313[313]] 20/Tâhâ, 130
[314[314]] bk. 4/Nisâ, 43
[315[315]] 5/Maide, 6
[316[316]] bk. 2/Bakara, 144; 7/A'raf, 29
[317[317]] 7/A'raf, 31
[318[318]] 74/Mûddessir, 4.
[319[319]] 87/A'lâ, 15
[320[320]] 17/lsrâ, 110; 23/MüzzemmiI, 20
[321[321]] 2/Bakara, 43; 3/Alu İmran, 43
[322[322]] 15/Hicr, 98; 96/Alâk, 19
[323[323]] Mesela bk. 2/Bakara, 83, 110, 177, 277; 4/Nisâ, 103, 5/Maide, 55
[324[324]] bk. 6/Eiram, 92; 70/Meâric, 23
[325[325]] bk. 29/Ankebut, 45
[326[326]] 19/Meryem, 59
[327[327]] 20/Tâhâ, 132
[328[328]] 66/Tahrim, 6.

rinizdir. Biz, bilen bir kavme âyetlerimizi böyle açıklarız.[329[329]]
Kur'an-ı Kerim, namazdan söz ederken "ikame-tu's-salât" ifadesini kullanmaktadır. Âyetlerin meallerinde bunu "namazı dosdoğru kılmak" ifadesiyle karşıladık. Çünkü Arap dilinde "ikame", kelimesi, bir şeyi mükemmel bir şekilde yerine getirmeyi ifade eder ki, namaz için bu, rükünlerine riayet ederek namaz kılmak ve namaza devam etmek anlamına gelir. Rükünlerine riayet edilmeyen ve sürekli olmayan namazın, ondan beklenen işlevi hakkıyla yerine getirmesi beklenemez. Nitekim Kur'an-ı Kerim, namazlarında huşu içerisinde olan müminlerin kurtuluşa ereceklerini[330[330]] bildirmektedir. Kişiyi kötülüklerden alıkoyan da böylesi bir namazdır. Kur'an-ı Kerim, kıldıkları namazın bilincinde olmayanları şöyle kınamaktadır:
"Şu namaz kılanlara yazıklar olsun ki, onlar namazlarından gafildirler. Onlar gösteriş yapmaktadırlar"[331[331]]
"Namazı tam kılın, zekâtı hakkıyla verin, rükû edenlerle beraber rükû edin"[332[332]] âyetinden cemaatle namaz kılmanın tercih edildiğini anlıyoruz. Rukûa gidenlerle birlikte rukûa gidin, şeklindeki âyet de cemaatla namaz kılmaya işaret etmektedir. Ayrıca cemaat halinde kılman namazın faziletine dair pek çok hadis bulunmaktadır. Böylece namaz, ferdi eğitmenin yanında Müslümanlar arası dayanışma ve tanışmanın da bir aracı kılınmıştır.
Namaz, insan için hayat boyu süren bir eğitimdir. Günde beş vakit Allah'ın huzurunda duran ve namazında Allah'ın inanç, hayat ve ahlâkla ilgili talimatlarını okuyan, elbette namaz kılmayan gibi değildir.
Kur'an-ı Kerim'in namaz konusunda dikkat çektiği diğer bir husus, namaz kılan kişinin, mutedil bir ruh yapısına kavuşacağıdır:
"Gerçekten insan, pek hırslı (ve dar gönüllü) yaratılmıştır. Kendisine fenalık dokunduğunda sızlanır, feryat eder, iyilik dokunduğunda ise pinti kesilir. Ancak şunlar öyle değildir: Namaz kılanlar, ki onlar namazlarında devamlıdır."[333[333]]
Namaz, Allah'ın huzuruna çıkmak ve adeta O'nunla diyaloga geçmektir. Çünkü namazda kişi, direkt olarak Allah'a hitap etmekte ve O'ndan birtakım isteklerde bulunmaktadır. Günde beş vakit, bilinçli bir şekilde Allah'ın huzuruna çıkan kişinin, günün sair saatlerinde Allah'ın emirlerine muhalefet etmesi güçtür.[334[334]]

Zekât

Kelime olarak temizlik ve artış anlamlarına gelen zekât, malî ibadetlerin temelidir. Namaz ve oruç ibadetlerinde olduğu gibi zekât da önceki dinlerde emredilmiştir.[335[335]] Bu malî ibadet, Medine'de Hicretin ikinci yılında farz kılınmakla birlikte Mekke döneminde inen âyetlerde de yer almaktadır. Ancak bu âyetlerde sadece teşvik edilmektedir.[336[336]] Mekke dönemindeki âyetlerde de zekâttan söz edilmesi, hem bu ibadetin, hem de toplumsal yapıda ekonominin önemine bir işarettir.
Namaz ve oruç, bedeni ibadetlerdir. Oysa zekât, mali bir ibadettir, ibadetlerin kiminin bedeni, kiminin mali, kiminin de hem mali, hem de bedeni olması, Allah'ın insana verdiği nimetlerin çeşitliliğinden kaynaklanmaktadır. Çünkü ibadetlerin değişik hedeflerinin yanında onlarda şükretme anlarrh da vardır. Nimetler çeşitlilik arz ettiğine göre, şükrün de değişik şekillerde yerine getirilmesi gerekir.
Kur'an'ın birçok âyetinde namaz ile zekât ibadeti birlikte zikredilmektedir. Önce namaz, hemen ardından
zekâttan bahsedilir. Böyle bir birliktelik ve sıralamanın bir anlamı var mıdır? Genelde müfessirler, bu sıralamanın bir değer sıralaması olduğunu, bunun, namaz kılmanın zekât vermekten üstünlüğüne işaret ettiğini söylerler. Tespitlerine itirazımız yoktur. Ama bu durumun işaret ettiği ikinci bir yöne de dikkat çekmeliyiz. Bu ibadetlerin birincisi insanın manevî yönüne, ikincisi ise, maddî yönüne hitap etmektedir. Yine birinci ibadet insanı gayb âlemine, yücelere bağlarken; ikinci ibadet onu hayata, çevresine ve toplumuna bağlamaktadır. Böylece insan gayb âlemi ile müşahede âlemi arasında bir köprü oluşturmaktadır. İnsanı değerli ve yeryüzünde halife kılan, bu yönüdür.[337[337]] Birinci ibadet olan namaz, insan ruhunu temizlerken, ikinci ibadet olan zekât, ruhunun yanında malını da temizlemektedir.
Kur'an-ı Kerim, yer ve gök ile içindekilerin mülkiyetlerinin Allah'a ait olduğunu, insanlara mal ve mülk verenin O, olduğunu hatırlatır:
"Şimdi bana, ektiğinizi haber verin. Onu siz mi bitiriyorsunuz, yoksa bitiren biz miyiz? Dikseydik onu kuru bir çöp yapardık da şaşar kalırdınız. Doğrusu borç altına girdik, daha doğrusu biz yoksul kaldık (derdiniz). Söyleyin şimdi bana içtiğiniz suyu, buluttan onu siz mi indirdiniz, yoksa bitiren biz miyiz? Dikseydik onu tuzlu yapardık. Şükretmeniz gerekmez mi? Söyleyin şimdi bana tutuşturmakta olduğunuz ateşi, onun ağacım siz mi yarattınız,

---

329[329] 9/Tevbe, 11
330[330] 23/Mü'minûn 1-2.
331[331] 107/Mâûn, 4-6.
332[332] 2/Bakara, 43.
333[333] 70/Mearic, 19-23
334[334] M. Sait Şimşek, Kur’an’ın Ana Konuları, Beyan Yayınları: 154-160.
335[335] bk. 7/A'raf, 156, 19/Meryem, 31, 35
336[336] Mesela bk. 92/Leyl. 14-21
337[337] iffet eş-Şarkavî, Kadâyâ İnsaniyye ft A'mâli'İ-Mufessinn, Beyrut 1980, s 120

yoksa yaratan biz miyiz?'[338][338]

O halde insanın sahip olduğu mal ve mülkün tamamı Allah'ındır ve kişi bu maldan Allah'ın emrettiğini vermelidir. Ancak Allah, bu malı sahibinden zorla alarak onu fakire vermez. Bunu yapacak olan, o mala sahip olan kişinin kendisidir. Böylece o kişi, kendi kendisini temizlemiş olur. Çünkü kişinin sahip olduğu mal ve mülk, bir imtihan aracıdır:

"'Doğrusu mallarınız ve çocuklarınız sizin için bir imtihandır. Büyük mükâfat ise Allah'ın yanındadır."[339][339]

İnsanların mal konusunda cimri oldukları bir vakıadır. Bu nedenle zekât veren kişi, kendini de temizlemiş olur: "Onların mallarından kendilerini temizleyeceğin, yücelteceğin bir sadaka al."[340][340] Zekât vererek cimrilik duygularını törpüleyen kişi, âhirette de günahlarından temizlenmiş olur.[341][341] Böyle bir işlevi yerine getiren zekâtın, malın iyisinden verilmesi gerekir:

"Ey inananlar! Kazandıklarınızın iyilerinden ve nzık olarak yerden size çıkardıklanmızdan hayra harcayın (malınızın zekâtım verin). Size verilse gözünüzü yummanız hariç, severek alamayacağınız derecede kötü ve değersiz şeyler vererek sakın hayır yapmaya kalkışmayın. Bilesiniz ki Allah zengindir, övülmüştür."[342][342]

Kaldı ki, zenginin fakir ve muhtaçlara verdiği zekât, onların hakkıdır: "Mallarında, ihtiyacını belirten ve yoksul durumda bulunan için bir hak olduğunu kabul ederlerdi."[343][343] O halde zekâtını malının kötüsünden veren kişi, fakir ve muhtaç kimsenin hakkını yemiş olur.

Kur'an-ı Kerim, kimlere zekât verileceğini de belirlemiştir:

"Sadakalar, Allah'ın bir buyruğu olarak, yoksullara, düşkünlere, onu toplayan memurlara ve kalbleri (islâm'a) ısındınlacaklara (verilir), boyunduruk alanda olanlar (köleler) için, borçlular için, Allah yoluna ve yolda kalanlar için (harcanır). Allah bilgindir, bilgedir."[344][344]

Zekât ibadetinin önemli hedeflerinden biri de, zenginlerle fakirler arasında doğabilecek çekişme ve çatışmanın ortadan kaldırılması, her sınıftan fertler arasındaki bağların güçlendirilmesi ve sosyal yardımlaşmadır. Kur'an'ın öngördüğü toplumsal yapının ekonomik yönü konusunu incelediğimizde zekâtın bu yönü üzerinde ayrıca durulacaktır.

Zekât, muhtaç kişilerin haya perdelerinin kalkmaması ve kişiliklerini muhafaza etmeleri bakımından da önemlidir. Çünkü zekât olmadığı takdirde muhtaç durumda olan insanlar, ihtiyaçlarını seslendirmek ve dilenmek mecburiyetinde kalırlar. Bu durum, yavaş yavaş haya perdelerinin yırtılmasına ve kişiliklerini yitirmelerine götürebilir. Oysa zekât ibadetinden dolayı, zekât vermek durumunda olanlar, kime zekât verebileceklerini soruşturur, ihtiyaç sahiplerini tespit ederler. Zekâtın gizlice verilmesinin tercih edilmesinin temelinde, zekât veren kimsenin tekebbüre kapılmamasının yanında ihtiyaç sahiplerini rencide etme kaygısı da yatıyor olmalıdır:

"Eğer sadakaları açıktan verirseniz ne güzel! Eğer gizler de fakirlere gizlice verirseniz işte o sizin için daha hayırlıdır. Böyle yaptığınızdan ötürü Allah günahlarınızı bağışlar. Allak yapmakta olduklarınızı eksiksiz bilir."[345][345]

Bazı müfessirler, açıktan verilen sadakalarla farz olan zekâtın, gizli verilenle de, hayır olsun diye verilen sadakaların kastedildiğini söylerler.[346][346] Bunlara göre zekâtın aleni verilmesi evladır, çünkü bu, farz bir ibadettir ve aleni verilmediği takdirde başkaları zengin kişinin bu ibadeti yerine getirmediğini düşünebilirler. Bazıları da farz olan zekât ile diğer sadakalar arasında bir ayırım yapmadan, gizli verildiği takdirde, zengin olduğu halde kendisini fakir gösteren birine zekât verme ihtimali yoksa ve zekât veren kimsenin de zekâtını daha az vermesi gibi bir durum bulunmuyorsa gizlice vermenin daima daha hayırlı olduğunu söylemişlerdir.

Zekâtın hangi mallardan ve ne miktarda verileceği, ayrıntılarıyla Peygamber (s.a.v.)'in sünnetiyle sabittir.

Sonuç olarak zekâtla birtakım hedefler gerçekleşmektedir. Bunları şöylece sıralamak mümkündür:

a. Fakir ve muhtaçlara yardım; malın asıl sahibi olan Allah'ın, kullarını bu maldan yararlandırması. Böylece fakirlerle zenginler arasında çekemezlik ve kıskançlık duygularının yaygınlaşmasına engel olup, zenginlerle fakirler arasında kaynaşma ve kardeşlik duygulan arttırılmaktadır.

b. Zekât, onu veren kişinin günahını siler, nefsini arındırır ve kendisini cimrilik duygularından uzaklaştırarak onu cömertliğe sevk eder.

c. Zengin kişiye Allah, mal nimetini vermiştir. Zekât vermekle zengin kişi, bu nimete şükür görevini yerine getirmiş olur.

d. Malın belirli ellerde toplanarak bir güç vasıtası olması ve toplumda sınıflaşmanın meydana gelmesi en-

---

[338][338] 56/Vakıa, 63-72

[339][339] 64/Teğâbun, 15. 311.9/Tevbe, 103

[340][340] 9/Tevbe,103

[341][341] bk. 2/Bakara, 271

[342][342] 2/Bakara, 287

[343][343] 51/Zâriyât, 19.

[344][344] 9/Tevbe, 60

[345][345] 2/Bakara, 271

[346][346] Ebus-Suûd, Irşadu'l-Akli's-Selim ila Mezâyâ'l-Kur'ani'l-Kerim, Kahire-tarihsiz, 1.263-264

gellenmiş olur.347[347]

Oruç

Oruç da namaz gibi vakti ve şekli belirlenmiş, bedenle yapılan ibadetlerdendir. Kur'an-i Kerim, orucun Ramazan ayında tutulması gerektiğini belirtmektedir.348[348] Yine namaz ibadetinde olduğu gibi oruç da önceki dinlerde farz kılınmıştır:
"Ey inananlar! Oruç sizden öncekilere farz kılındığı gibi, Allah'a karşt gelmekten sakınmanız için size de sayılı günlerde farz kılındı"349[349]
Âyette geçen "Allah'a karşı gelmekten sakınmanız için" ifadesiyle orucun, insan nefsini eğitmesine dikkat çekilmektedir.
Yahudilerde üç çeşit oruç vardır: Bir gün yani yirmi dört saat süren oruç, sadece gündüz tutulan oruç ve bir de gündüz öğleye kadar devam eden oruç. Yahudilikteki oruç her türlü yeme ve içmekten kesilmek şeklindedir. Hıristiyanlıktaki oruç ise, yiyeceğin her çeşidinden uzak durmak ya da hayvanı gıdaları yememek şeklindedir.
Haddizatında günümüz, görünürde orucun en çok tutulduğu, fakat gerçekte en az tutulduğu bir çağdır. Kimileri yıl boyu bazı yemek çeşitlerinden uzak durmakta, kimileri bir veya birkaç hafta ya da aylarca belli yemekleri yememektedir. Bütün bu oruç çeşitleri, bedene hizmet, bedeni formunda tutmak ve güzellik uğruna açlığa katlanmak şeklindedir. Tabi ki dinlerin emrettiği oruçla, sonuç olarak vücudun formunu koruması gibi bir durum olmakla birlikte bu gibi şeyler hedef edinilmemektedir.
İslam dininde oruç, fecirden akşama kadar devam eder. Yeme-içme ile kadın-erkek ilişkisinden uzak durmak şeklindedir ve tamamen ruhî maksatlarladır. Bu nedenle olmalı ki Kur'an-ı Kerim'de oruç tutan erkekler, "sâihûn"350[350] ve oruç tutan kadınlar da "sâihât"351[351] sıfatıyla nitelenmişlerdir. Kelime olarak seyahat eden erkekler ve seyahat eden kadınlar anlamına gelen bu niteleme, muhtemelen madde aleminden mana âlemine seyahati anlatmak içindir.
Sıkıntılı durumlarda namaz ibadeti için birtakım kolaylıklar getirilmiştir. Çünkü her günün belli vaktinde o günün namazı kılınır, ertelenmesi durumunda namazsız herhangi bir gün yoktur ki ertelenen namazlar o günde kılmabilsin. Oysa oruç böyle değildir. Oruç, Ramazan ayında tutulur. Bu ayın dışındaki aylarda farz oruç yoktur. Dolayısıyla ertelenmiş olan oruç günleri, bu aylarda tutulabilir. Ayrıca namaz, durumun zorluğuna göre daha çok kolaylaştırıldığı için kılınamaması diye bir durum da yoktur. Mesela yolculukta namazların cem' edilmesi, ayakta namaz kılamayanm oturarak namaz kılması, namaz için şart koşulan abdest imkânı bulunmadığında teyemmüme izin verilmesi vs. gibi hususlar, namazın ertelenmemesi için kolaylıklardır. Bu nedenle namaz ibadeti için fidye yoktur. Oysa oruç ibadetinin kazası mümkün olduğu gibi tutamayacak olanlar için fidye vermek de mümkündür:
"Sizden hasta olan veya yolculukta bulunan kimse (tutamadığı günlerin) sayısınca diğer günlerde tutar. Oruca güçlükle dayananların oruç yerine, bir yoksulu doyuracak kadar fidye vermeleri gerekir; kim içinden gelerek, daha çok iyilik yaparsa, bu kendisi için daha iyi olur. Eğer bilirseniz, oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır."352[352]
Yüce Allah, Kur'an-ı Kerim'in, oruç ayı olan Ramazanda indirildiğini belirtmektedir ki, Kur'an'm indiği Kadir gecesi bu aydadır ve bu gece bin aydan daha hayırlıdır. Bu konuda verilmiş olan bu bilgiler, oruç ibadeti için neden Ramazan ayının seçildiğinin bir gerekçesidir.
Oruç ibadeti, kamer! yıla göre düzenlendiğinden şems! yıla göre her yıl, 11 veya 12 gün daha önce gelmektedir. Böylece normal bir ömür süren kişi, bütün mevsimlerde iki defa oruç tutmuş olmaktadır. Bunun nedeni dini metinlerde belirtilmemektedir. Ancak âlimler, orucun hikmetlerinden birinin, zenginlerin, fakirlerin halinden anlamalarını sağlamak olduğunu söylerler. Eğer böyle ise, fakir kişi, her mevsimde açlık sıkıntısı çekebilir. Böylece zengin kişi, değişik mevsimlerde fakirin halini anlamış olur. Kuşkusuz orucu, sadece bu anlatılan hikmete bağlamak mümkün değildir. Hatta Ramazan ayında sadece zenginlerin oruç tutmadığı, fakirlerin de oruç tuttukları ileri sürülerek anlatılan bu hikmete karşı çıkmak da mümkündür. Ama bir ibadetin birçok hikmeti olabildiği gibi, her kişi için farklı birtakım hikmetleri de olabilir.353[353]

Hac

Vakti ve şekli belirlenmiş olan temel ibadetlerden biri de Hac'dır. Hac'da etrafında tavaf yapılan Kabe, insanların

347[347] M. Sait Şimşek, Kur'an'ın Ana Konuları, Beyan Yayınları: 160-164.
348[348] 2/Bakara, 185
349[349] 2/Bakara, 183
350[350] bk. 9/Tevbe, 112
351[351] bk. 66/Tahrim, 5
352[352] 2/Bakara, 184
353[353] M. Sait Şimşek, Kur'an'ın Ana Konuları, Beyan Yayınları: 165-167.

ibadeti için kurulan ilk evdir.354[354] Bu nedenle önceki dinlerde de Hac-ibadeti vardı. Bir Müslüman'ın hacca gitmesi, Peygamberimizin ve önceki birçok peygamberin yaşadıkları ve Allah yolunda mücadele verdikleri mekânları, hayat boyunca namazında kendisine yöneldiği yeri ve ibadet amaçlı yeryüzünde inşa edilen ilk yapıyı ve bunların yanında diğer dini birtakım belgeleri yerinde müşahede etme imkânını ona verir:
"Orada apaçık belgeler, ibrahim'in makamı vardır. Kim oraya giderse güvende olur. Yoluna güç yetirebilen herkesin o Ev'i haccetmesi, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır. Kim bunu-inkâr ederse, (bilsin ki) Allah kimseye muhtaç değildir."355[355]
Dünyanın her tarafında yaşayan ve buraya gelen
Müslümanlar, bu dinî belgelere şahit oldukları gibi kendi aralarında görüş alış-verişinde bulunur, değişik kültürlere mensup insanlarla karşılaşırlar. Bilgi ve görgülerini arttırırlar. Aslında Kur'an-ı Kerim, okuyucularını seyahat etmeye de teşvik etmektedir. Bir bakıma Mekke dışında yaşayan Müslümanlar için hac ibadeti, zorunlu bir seyahattir de. Birçok insan, hayatı boyunca doğduğu yöreden ayrılmaz. Böylesi insanların seyahat edenlere nazaran dünyalarının çok daha dar olduğu bir gerçektir.
Din-dünya ayırımı yapmayan islâmiyet, hac ibadeti esnasında ticaret yapmayı yasak görmemiştir:
"Rabb'inizin lütjunu aramanızda size bir günah yoktur."356[356]
Cahiliye döneminde Hac mevsiminde panayırlar kurulur ve ticaret yapılırdı. Cahiliye döneminin bir geleneği olması gerekçesiyle Müslümanlar, başlangıçta Hac mevsiminde ticaret yapılmasını hoş karşılamamiş-İardı. Bu âyetle Hac mevsiminde ticaret yapmakta bir sakıncanın bulunmadığı anlatılmaktadır.
Kur'an-ı Kerim, Hac ibadeti esnasında Hac mena-giki olarak bilinen şeylerin yapılacağına dair bilgiler vermekte ve bu ibadetin zorluklan göz önünde bulundurularak Hacca gelenlere saygısızlık edilmemesini357[357] Hac'ta tartışma ve kavgaya yer olmadığını358[358] özenle vurgulamaktadır.
Kur'an-ı Kerim, Hacc'm rükünlerinden olan tavafın yapıldığı Kabe hakkında da bilgiler vermektedir. Buna göre Kabe ve çevresi kutsal bir yerdir ve Allah burayı güvenli kılmıştır.359[359] Kabe, Hac ibadetinin rükünlerinden olan tavaf ibadetini yerine getirmek, namaz kılmak ve itikâf için bir ibadet evi olarak Hz. İbrahim ve oğlu "İsmail tarafından inşa edilmiştir. Muhtemelen onların yaptığı bu inşaat, daha önce yapılmış ve yıkılıp harebe-ye dönüşmüş Kabe'nin aynı yerde yeniden inşa edilmesi şeklindedir.
İbadetlerin her biri, hem sosyal hayatta olumlu sonuçlar doğurmakta ve hem de diğer ibadetlere bir teşvik mahiyeti taşımaktadır. Ülkemizde yapılan bir ankete göre, hacı adaylarının hacca gitmezden önce %10.48' inin düzenli olarak beş vakit namazlarını kılmayıp ara sıra namaz kıldıklarını, oysa hacca gittikten sonra beş vakit namazı düzenli olarak kılmayanların sayısının %1.3 e indiği tespit edilmiştir.360[360] Yine hacı adayları arasında hac öncesi içki içenlerin %3.68 olduğu, hac sonrasında ise bu oranın sıfıra indiği görülmektedir.361[361] Yapılan bu ankette, hacıların davranışlarında sosyal hayatın diğer alanlarında da olumluya doğru bir düzelmenin gerçekleştiği tespit edilmiştir.
Burada özet bir şekilde anlatmaya çalıştığımız ibadetler, Kur'an-ı Kerim'de belirlenmiş olanlarıdır. Bunlar, islam'da temel durumunda olan farz ibadetlerdir. Bu ibadetlerin her birinin nafile olanları vardır. Nafile ibadetler zorunlu değildir. Bununla birlikte Müslüman kişi, onları yerine getirdiğinde hem bu temel ibadetlerin hedeflerini gerçekleştirmeye katkıda bulunur ve hem de âhiret hayatında daha büyük mükâfatlara kavuşur.
Dikkat edilirse bu ibadetlerin her biri, dinî hayatın bir yönüne işaret eder. Örneğin namaz, günlük hayatın planlanması ve dinî temel bir eğitim aracı; oruç, nefis terbiyesi ve irade eğitiminin bir aracı; zekât, İslâm toplumunun ekonomik yapısının düzenlenmesi, nefsin cimrilik duygusundan arındırılması ve zengin-fakir arasında doğabilecek kıskançlık ve çatışmanın önlenmesinin bir aracıdır. Hac ibadeti ise, Müslümanlar arası kültür, bilgi alışverişi ile Müslümanların birliğine katkı sağlayan bir araçtır.
Bu saydığımız ibadetlerin, belirlenmiş temel ibadetler olduklarına ve İbadet kelimesinin ilk anlamının itaat olduğuna dikkat çekmiştik. Böylece Allah'a itaat çerçevesi içerisindeki hayatın tamamı ibadet anlamı taşımaktadır. Kur'an'dan inen ilk vahiyle Peygamber (s.a.v.)'in hayatı ibadet haline gelmişti. Bu ilk vahiyle: "Yaratan Rabb'inin adıyla oku! O, insanı (ana rahminin cidarlarına yapışıp) asıh durandan yarattı. Oku ve öğren! insana bilmediklerini öğreten ve kalemle yazdıran Rabb'in en cömerttir362[362] Bu âyetler indiğinde henüz Kur'an'dan okunacak başka bir vahiy gelmiş değildi. Okunacak olan evrenin kendisidir, çevrede olup bitenlerdir vs Allah'ın emriyle her okuma, evren ve çevrede olan olayları her değerlendirme ibadet kapsamındadır. Kısacası hayatın kendisi, hatta ölüm bile bir ibadettir:

354[354] bk. 3/Âlu Imrân, 96
355[355] 3/Âlu Imrân, 96
356[356] 2/Bakara, 198
357[357] bk. 5/Maide, 2
358[358] bk. 2/Bakara, 197
359[359] bk. 29/Ankebut, 67
360[360] Mehmet Bayyiğiı, Sosyo-Kültürel Yönleriyle Türkiye'de Hac Olayı, Ankara-1998. s. 149
361[361] Mehmet Bayyiğit, a.g.e., 5.152. 170
362[362] 96/Alak, 1-5.

"De ki: Şüphesiz benim namazım, ibadetlerim, hayatım ve ölümüm hepsi âlemlerin Rabb'i Allah içindir'O'nun ortağı yoktur. Bana böyle emrolundu ve ben Müslümanların ilkiyim."[363[363]]
İbadetlerle hedeflenen, ahlâklı fert ve ahlâklı toplumdur, nefsi köreltip öldürmek değildir. İnsan üzerinde kendi bedeninin de, hakları vardır. Nitekim Peygamber (s.a.v.), ibadetlerde aşırı gidenleri uyarmış ve: "Ben hem oruç tutarım hem de yerim, geceleri hem ibadet ederim ve hem de uyurum, kadınlarla evlenirim. Kim benim sünnetimden yüz çevirirse, o benden değildir" buyurmuştur. Emredilen ibadetlerde bir aşırılık, bedeni yıpratacak bir durum da söz konusu değildir.
İbadetlerin gerek fert, gerek toplum hayatına olumlu etkileri ve ibadetlerin genel hikmetleri hakkında birtakım şeyler söylemek mümkündür. Biz de çalışmamızda bunlardan söz ettik. Ne var ki insan aklı, ibadetlerin bütün hikmet ve nedenlerini tespit etmekten yoksundur. Bu sebeple ibadetler, aklın rahatlıkla hüküm vereceği, künhüne varabileceği bir alan değildir. İbadetler alanında, aklın çalışma şekli olan kıyaslarla sonuca varılmaz. İbadetler, oldukları gibi kabul edilmesi gereken hususlardır.
Mesela oruç, neden bir aydır da üç hafta veya beş hafta değildir? Aynı şekilde sulanmamış tarla gelirlerinden, neden onda bir miktarında zekât alınıyor da dokuzda bir veya daha az ya da daha fazla alınmıyor? Yine, namazda niçin bir rükû ve iki secde yapılmaktadır da, aksi değil?
Bunlar, cevabı olmayan sorulardır. Mısırlı düşünür Abbas Mahmut el-Akkad'm dediği gibi, şayet ibadetler, bu sorularda ileri sürülen şekillerde olsalardı, bir başkası neden başka türlü olmadıklarını ileri sürerdi.[364[364]]
ibadetler konusuna son vermeden önce şunu belirtmek isteriz ki, islam'daki ibadetler, ruh/nefis ve bedenden oluşan insanın ruhuna hitap ettikleri gibi bedenine de hitap ederler. Mesela namaz ibadeti için abdest gereklidir. Abdest, bedene yöneliktir. Yine namaz ibadetinde mevcut olan kıyam, rükû, sücût ve oturuşlar bedene yöneliktir. Namazdaki kıraat ve dualar ise, ruha yöneliktir. Oruç ibadeti tamamen beden! gibi görünmektedir ama bu ibadetten ruh da payını almaktadır. Aynı şekilde zekât ibadeti tamamen maddi ve bedenin emeği sonucu elde edilen gelirlerden verilen bir ibadet gibi görünürken bu ibadet sayesinde ruh, cimrilik gibi olumsuz duygulardan arınmakta ve cömertlik, başkasını düşünme gibi olumlu hasletlere yönelmektedir.
Sonuç olarak ibadetler insanın hem bedenine ve hem de ruhuna hitap etmekte; beden ve ruhu arındırarak ikisini de oiumlu hasletlere yöneltmektedir. Zaten İslam'da insan, ruh artı bedendir. Ne yalnız ruh tek başına insan kimliğine sahiptir, ne de beden. İslam'ın insana bakışında ruh ve beden, birbirlerinden ayrılmaz şeylerdir. Ruhun yüceltilerek bedenin aşağılanması anlayışı, İslam düşüncesine sonradan girmiştir.[365[365]]

3- KUR'AN'DA TOPLUMSAL YAPI

İyi birey, iyi bir toplumun oluşması içindir. Başka insanlarla hiçbir ilişkisi bulunmayan; yalnız başına bir adada yaşayan bir kişinin iyi bir insan olması veya olmamasının o kadar çok önemi yoktur, insanlar bir arada yaşadıklarına göre dinler, fertle ilgilendikleri gibi toplumsal yapıyla da ilgilenmişlerdir. Önceki bölümlerde gördüğümüz gibi inanç prensiplerinin de, ibadetlerin de toplumsal yapıyla yakından ilgileri vardır, ileride de direkt olarak toplumsal yapıyla ilgili hususlar üzerinde duracağız. Kur'an-ı Kerim'in toplumsal yapıyı ihmal etmiş olması düşünülemez. Peygamber (s.a.v), güzel ahlâkı tamamlamak üzere gönderildiğini belirtmekte, yüce Allah da, onun üstün bir ahlâk üzere olduğunu ifade etmektedir. Ne var ki, bir toplum için salt ahlâkî öğütler yeterli değildir. Kimi emir ve yasaklara, hatta cezalara da ihtiyaç vardır.
Kur'an-ı Kerim, toplumsal yapıya dair kuralları ayrıntılı bir şekilde ele almamakta, birtakım prensiplerle yetinmekte ve genelde ayrıntılardan kaçınmaktadır. Sosyal hayatın değişkenliği göz önünde bulundurulduğunda bu tavrın ne denli gerekli olduğu anlaşılmaktadır. Bu nedenle Kur'an-ı Kerim, toplumsal meselelerde şûrâ'ya vurgu yapmaktadır.[366[366]]Hatta vahiy alan Peygamber (s.a.v.)den bile "işleri karar bağlarken onlara (müminlere) danışması"[367[367]] istenmektedir. Ancak şûrâ'ya baş vurma, haliyle hakkında nass bulunmayan konularla kayıtlıdır.
Peygamber (s.a.v.) bir hadisinde, İslam'ın beş şey üzerine kurulu olduğunu söylemektedir. Bu beş şey:
a. Allah'tan başka tanrı olmadığına ve Muham-med'in, O'nun kulu ve elçisi olduğuna tanıklık etmek.
b. Namaz kılmak.
c. Zekât vermek.
d. Oruç tutmak.
e. Hacca gitmek, şeklinde sıralanmaktadır.
Bu beş şey, temeller durumunda ise, bunlar üzerinde kurulacak bir bina vardır, demektir, işte bu temeller üzerinde kurulu olan şey, Kur'an-ı Kerim'in öngördüğü toplumsal yapının kendisidir, islâm dini, Peygamber (s.a.v.)'in hadisinde anlattığı temel durumunda olan bu hususlarla birlikte toplumsal yapıyla ilgili öngördüğü

363[363] 6/En'am, 162-163
364[364] Abbas Mahmut el-Akkad, Mevsûaiu Abbas Mahmud el-Akkad el-İslâmiyye, Beyrut-1971, V.116
365[365] M. Sait Şimşek, Kur'an'ın Ana Konuları, Beyan Yayınları: 167-172.
366[366] 42/Şûrâ, 38
367[367] 3/Âlu İmrân, 1

hususlardır.
Toplumsal yapının konularına geçmeden önce islam toplumunun Kur'an'da zikredilen üç temel özelliğine değinmek istiyoruz.368[368]

Vasat/Orta Toplum:

islam ümmetinin vasat/orta ümmet olduğunu bildiren âyette şöyle denilmektedir:
"Böylece sizi vasat/orta bir ümmet kıldık ki, insanlara şahit olasınız. Peygamber de size şahit olsun."369[369]
Vasat kelimesi orta, dengeli, adaletli, bir şeyin iyisi ve hayırlısı gibi anlamlara gelir. Âyet, kıble değişikliğinden söz edilen bir ortamda zikredilmektedir. Burada Ehl-i Kitab'ın kıble değişikliğine karşı çıkışlarından bahsedilmekte ve bu arada islam ümmetinin vasat bir ümmet olduğu belirtilmektedir. Anlatımdan bu özelliğin, islâm ümmetinin temel ve genel bir özelliği olduğu anlaşılmaktadır, Müfessirler de âyeti bu şekilde anlamışlardır. Kurtubi: "Kabe nasıl dünyanın tam ortasında ise, islam ümmeti de, orta bir ümmettir" demektedir.370[370]
Ardından Hıristiyanların peygamberlerini tazim konusunda aşırı gittiklerini, Yahudilerin ise, onlara gereken değeri vermediklerini belirtir.371[371] Buna göre islam, hem kendi peygamberi ve hem de diğer peygamberler konusunda orta bir yol izlemiştir. Çağdaş müfessirler de, meseleye aynı zaviyeden bakmış, fakat ona daha geniş bir açılım getirmişlerdir. Bu müfessirlerden Muhammed Esed, şöyle demektedir:
"Lafzen (ayetin kelime anlamı), 'orta bir toplum' yani, aşırılıklar karşısında adil bir denge gözeten ve hem zevk ve sefahati, hem de mübalağalı bir zühdü reddederek insanın tabiatını ve imkânlarını değerlendirmede gerçekçi ve makul davranan bir topluluk. Kur'an, sıkça tekrarladığı, hayatın her cephesinde dengeli ve ölçülü olma çağrısı ile uyumlu olarak müminlere, hayatlarının bedenî ve maddî yönüne çok fazla ağırlık vermemelerini öğütler; ama aynı zamanda insanın bu 'bedenî hayat' ile ilgili ihtiyaç ve isteklerinin ilâht iradenin eseri ve bu nedenle de meşru olduğunu kabul eder. Daha ileri bir tahlilde, 'dengeli ve ölçülü bir toplum' ifadesinin insanın varoluş problemine Islamî yaklaşımı temsil ettiği söylenebilir: Ruh ile beden arasında fıtrî bir çatışma olduğu görüşünün reddi ve insan hayatının bu ikili cephesindeki labil ve ilahî bütünlüğün açık bir teyidi. İslam'a özgü olan bu dengeli davranış, doğrudan Allah'ın birliği ve bütün hilkatin temelinde yatan amacın tekliği kavramından doğmaktadır. Böylece, burada 'dengeli ve ölçülü toplum'dan söz edilmesi, Allah'ın birliğinin bir sembolü olarak Kabe temasına uygun düşen bir giriştir."372[372]
Toplumsal meselelere tefsirinde geniş yer ayıran Seyyid Kutub ise, âyetin tefsirinde şöyle demektedir:
"Bu ümmet, bütün anlamlarıyla gerçekten 'orta' bir ümmettir. 'Vasat' kelimesi, ister fazilet ve güzellik anlamına gelen 'vesâtat' kökünden türemiş olsun, isterse itidal ve kasd anlamına gelen 'vasat' kökünden gelmiş, ya da asıl anlamıyla 'vasat' kökünden türemiş olsun, her bakımdan 'orta' bir ümmet... Bu ümmet, inanç ve düşüncede orta yolu izler: Ne sırf ruhî bir hayata dalar, ne de maddeye boğulur. Aksine o, bedene girmiş bir ruh veya ruha sarılmış bir beden sentezinden meydana gelen fıtrat kanunlarına uyar. Değişik güçlerden meydana gelen bu bünyeye, muhtaç olduğu bütün gıdalardan hakkını tastamam verir. Hayatın korunmasına ve devamına çalışırken, ruhun ilerlemesi ve yükselmesini de ihmal etmez.
Arzu ve istekleri, ifrat ve tefrite varmadan, denge ve uyum içerisinde serbest bırakır.
Bu ümmet, düşünce ve şuurda-vasattır: Bildiklerini dondurup, deneysel ve pozitif bilimlere kapılarını kapatmaz. Her sesin arkasına düşmediği gibi, gülünç bir maymun taklitçiliği de yapmaz. Her şeyden önce kendisinde bulunan düşünce, metot ve esaslarına sımsıkı bağlanır. Sonra bu düşünce ve deney sonuçlarını pratik hayatında görür. Onun daimî özelliği: 'Hakikat müminin yitiğidir, nerede bulursa alır' hadis-i şerifidir.
Bu ümmet, düzenleme ve uygulamalarında vasati-tır: Hayatı büsbütün duygu ve vicdanın emrine terk etmediği gibi, tamamen ceza kanunlarına da bırakmaz. Kişisel vicdanları eğitim ve yönlendirmeleriyle ulvîleşti-rir. Toplumun düzenini de yasal yaptırımlarla güvence altına alır. Böylece ikisini bir arada kaynaştırır. İnsanları, bir diktanın sultasına terk etmediği gibi, yalnız vicdanın emirlerine de bırakmaz. Aksine ikisini birlikte düşünür.
Bu ümmet insan ilişkilerindeki karşılıklı muamelelerde de vasattır. Kişilerin şahsiyetini ve değer yargılarını göz ardı etmediği gibi, onları toplumun veya devletin kişiliğinde de eritmez. İnsanın yalnızca kendi çıkarını düşünen bencil ve açgözlü biri olarak kalmasına da izin vermez. Fakat ferdin kişiliğini geliştiren ve dinamizmini sağlayan itici gücünü ve enerjisini, kişiliğini ve oluşmasını gerçekleştirecek olan tabiî özelliklerini ve. fıtri arzularını serbest bırakır. Sonra bir taraftan taşkınlıkları frenleyecek bazı engeller koyarken, diğer taraftan da topluma hizmet konusunda ferdin isteğini harekete geçirecek etkenler yerleştirir. Bir ahenk ve düzen içerisinde, bireyi topluma yardımcı kılan, toplumu da bireyin koruyucusu durumuna getiren görevler ve sorumluluklarla ilgili düzenlemeler yapar.
Bu ümmet mekân itibariyle de vasattır: Yeryüzünün yaşanabilir en normal yerindedir. Müslümanların üzerinde

368[368] M. Sait Şimşek, Kur'an'ın Ana Konuları, Beyan Yayınları: 173-174.
369[369] 2/Bakara, 143
370[370] Kurtubî, el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an, Beyrut-tarihsiz, II 153
371[371] Kurtubî, a.g.e., 11.154
372[372] Muhammed Esed, Kuran Mesajı, lstanbul-1996, 1.40

yaşadığı topraklar, her yönden; doğu, batı, kuzey ve güney yönlerinden, yeryüzünün en orta bölgesinde olagelmiştir. Bu konumuyla da insanlığı gözetlemekte, onlara karşı şahitliği omuzlamakta, sahip olduğu maddî, manevî değerleri bütün yeryüzü sakinleriyle paylaşmaktadır. Düşünce ve ruhun meyveleriyle, tabiatın meyveleri onun yoluyla her tarafa yayılmaktadır. Bu hareketi icra ederken de, maddesi ve manasıyla birlikte çalışmaktadır.
Bu ümmet zaman bakımından da vasattır: Kendisinden önceki insanlığın çocukluk devresini sona erdirir. -Geldikten- sonra da insanlığın akıl ve olgunluk çağını yaşamasını sağlar. Ortada durup, insanlığın çocukluk döneminden kalma vehimlerini ve hurafelerini silkip atar. İnsanlığın akıl ve duygularla saplantıya düşmesine engel olup, peygamberler döneminden kalma ruhî mirasıyia devamlı gelişen aklî kontrol mekanizmasını birleştirerek, ikisinin arasında doğru yolda yürür."373[373]
Günümüz düşünce sistemlerini göz önünde bulundurduğumuzda islam'ın hâlâ orta bir yol takip ettiğini görürüz. Ferdiyetçilik ile toplumculuk, seküler anlayışlarla teokratik anlayışlar, dünya ile âhiret, kalem ile kılıç arasında orta bir yol takip etmektedir.
Vasat kelimesinin anlamlarından biri de, adalet idi. Nitekim birçok müfessir, âyetin tefsirinde bunu açıklamaktadır. Şayet Kur'an'da bir âyet veya kelime, birden fazla anlama gelip bu anlamlar birbirlerini destekliyorsa, bu anlamların tamamı geçerlidir. Zaten Kur'an'm birçok âyetinde adaletli olmak, emredilmektedir. Allah'ın güzel isimlerinden biri de, adaletli olan anlamında "el-AdV'dir. Bunun sonucu olarak dini de bütün alanlarda adaleti öngörmektedir:
"Rabb'inin sözü hem doğrulukça, hem de adaletçe tamamlanmıştır. Onun sözlerini değiştirebilecek hiç kimse yoktur. O, işitendir, bilendir "374[374]
Kur'an'da Allah'ın âdil olduğu belirtilmekle yeti-nilmemiş, adalettin zıttı olan zulümden münezzeh olduğu da birçok âyette ifade edilmiştir. O'nun adaleti hem dünyaya, hem de âhirete yöneliktir. Gerek bu dünyada yaptıklarından dolayı cezalandırılan toplumların cezalandırılmaları anlatıldığında, gerek âhirette cezalandırma söz konusu edildiğinde Allah'ın adalet sahibi olduğu ve insanlara zulmetmediği Kur'an'da özenle zikredilmektedir. Ayrıca O'nun, suçlan dengi bir ceza ile cezalandırdığı halde iyiliklere kat kat mükâfat verdiği de belirtilmektedir. Her vesile ile Allah'ın adaletinin vurgulanması, Müslümanların da âdil olmasını gerekli kılmaktadır:
"Allah, iyiliği emreder; aşırılıktan, kötü işlerden ve azgınlıktan (saldırganlıktan) da uzak durmanızı isteri375[375]
"Allah size emanetleri sahiplerine teslim etmenizi emrediyor, insanlar arasında hükmettiğiniz zaman da, adaletle hükmedin ."376[376]
Adalet, bahanesi ne olursa olsun göz ardı edilecek bir şey değildir. Bu sebeple Kur'an-ı Kerim, daha önce haksızlık etmiş bir topluluğa, öc alma duygusuyla aşırı gidilmemesi gerektiğine dikkat çekmektedir:
"Sizi Mescid-i Haram'dan çevirdiklerinden dolayı bir topluma karşı beslediğiniz kin, sizi saldırganlığa sevk etmesin, iyilik ve takva üzerinde yardımlasın, günah ve düşmanlık üzerinde yardımlaşmayın, Allah'tan korkun. Çünkü Allah'ın azabı idi"377[377]

Hayırlı Toplum:

İslam toplumunun ikinci temel özelliği, hayırlı bir toplum olmasıdır. Bu özelliğe sahip bulunması ise, iyiliği emreden ve kötülükten sakındıran dinamik bir toplum olmasından kaynaklanmaktadır. Konuyla ilgili âyette şöyle denilmektedir:
"Siz, insanlar için çıkarılmış en hayırlı bir ümmet oldunuz. İyiliği emreder kötülükten sakındırırsınız ve Allah'a inanırsınız"378[378]
Âyette zikredilen en hayırlı ümmet ile Peygamberin ashabından ilk İslam'a girenler mi, yoksa ashabının tamamı mı veya İslam ümmetinin tamamının mı, kastedildiği konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Haddizatında hayırlı olmanın gerekçesi âyetin kendisinde belirtilmektedir ki o da, iyiliği emredip kötülükten sakmdırmaktır. İslam tarihinin hangi döneminde ümmet, bu görevini yerine getiriyorsa, en hayırlı ümmettir.379[379]
İslam toplumunun iyiliği emredip kötülükten sakındırması, iki yönlü bir faaliyettir. Bu yönlerden biri, îslam toplumunun kendi içindedir. İslam toplumunun fertleri, kendi toplumlarında bu görevi yerine getirirler. Her fert, kendi toplumuna karşı duyarlıdır ve çevresinde olup bitenlere lakayt kalamaz. Toplumuna iyiliğin hakim olması için çalışır. Öyle ki, Peygamber hadisinde, yolda gelip geçenlere eziyet eden bir taşın kaldırılıp atılması bile, imanın bir şubesi olarak değerlendirilmiştir. Müslim'in rivayet ettiği bir hadiste Peygamber (s.a.v.)'in şöyle

---

373[373] Seyyid Kutub, Fi Zilâli'l-Kur'an, -çev Yakup Çiçek ve arkadaşları-, îstanbul-1991,1.209-210
374[374] 6/En'am, 115
375[375] 16/Nahl, 90
376[376] 4/Nisa, 58.
377[377] 5/Maide, 2
M. Sait Şimşek, Kur'an'ın Ana Konuları, Beyan Yayınları: 174-179.
378[378] 3/AIu İmrân, 110
379[379] bk. Taberi, Câmiu'l-Beyân an Te'vili âyi'l-Kur'an, Beyrut-1988. 1V44

dediği anlatılır:
"İçinizden kim bir kötülük görürse onu eliyle düzeltsin. Buna gücü yetmezse diliyle düzeltsin. Buna da gücü yetmezse kalbiyle hugzetsin. îmanın en zayıj derecesi de budur"
İyiliği emredip kötülükten sakındırmanın diğer yönü ise, dışa yöneliktir. İslam, iyiliğin insanlık toplumunun tamamına hakim olmasını ve kötülüklerin de tamamından kalkmasını ister. Bu sebeple, diğer toplumlara zarar verecek davranışlara da engel olmaya çalışır. Hatta başka toplumlarla savaşın temelinde de bu es-piri yatmaktadır. Müslüman toplum, sırf hakimiyet alanını genişletmek ya da maddi çıkar elde etmek için başka toplumlara savaş açmaz.
O halde İslam toplumunun en hayırlı olmakla nitelenmesi, boşuna değildir. Ancak güçlü bir iman olmadıkça bunun sağlanması imkân dışıdır. Bu sebeple âyet, İslam ümmetinin Allah'a iman ettiğini belirtmektedir.[380[380]]

Birlik İçinde Bir Toplum:

İslam toplumunun birlik ve beraberlik niteliğini ifade eden âyette şöyle denilmektedir:
"Ve işte sizin bu ümmetiniz, bir tek ümmettir. Ben de sizin Rabb'inizim, benden korkun."[381[381]]
Kur'an-ı Kerim, insanların tamamının aynı anne ve babadan geldiklerini haber vermektedir. O halde insanların tamamı arasında bir akrabalık bağı mevcuttur. Bu sebeple farklı ırklara mensup olmaktan kaynaklanan ayrımcılığın önüne geçilmiştir. Peygamber, etnik farklılıkları körüklemeyi ve bunların peşinde gitmeyi cahiliye olarak nitelemektedir. Hatta bu uğurda savaşanların, İslam'la bir ilişkilerinin kalmadığını belirtmektedir.
Her şeyden önce mevcut insanların tamamı tek nefisten yaratılmışlardır. Peygamber'in, Veda hutbesinde şu söyledikleri, Kur'an'ın bu konuda söylediklerinin bir özeti mahiyetindedir:
"Ey insanlar! Muhakkak ki, Rabb'iniz birdir, babanız birdir. Hepiniz Âdem'densiniz; Âdem de topraktandır. Hiç kimsenin, başkaları üzerinde üstünlüğü yoktur. Şeref ve üstünlük, ancak takva iledir. Binaenaleyh, bütün Müslümanlar birbirlerinin kardeşidir. Hepiniz, müşterek bir kardeşliğin üyelerisiniz- Birinize ait olan bir şey, gönlünüzün rızası olmadıkça, başkası için helal olmaz. Zulüm yapmaktan kendinizi koruyunuz- Halkın haklarını zulümle almayınız. Onların haklarını gasbetmeyiniz- Benden sonra, kâfirlerin yaptığı gibi, sakın birbirinizle boğuşmayınız. Size bir şey bırakıyorum ki, ona sımsıkı sanlırsanız, asla sapıklığa düşmez ve yolunuzu şaşırmazsınız, tşte o şey, Allah'ın Kitabı Kur'an-ı Kerim'dir."
Daha dar ve daha özel bir kardeşlik ise, inananla-rın/müslümanlarm kardeşliğidir. Ancak islam evrensel bir din olduğu için, henüz İslam'a girmemiş olanlar, her an için Müslüman olmaya adaydır. Bu sebeple diğer inanç mensuplanna iyi ve âdil davranmak esastır. Diğer inanç mensuplanna iyi ve âdil davranmak, sadece günün birinde İslam'ı kabul edebilecekleri ümidiyle de değildir. Çünkü bu şekilde davranmak, bizatihi Müslüman olmanın bir gereğidir.
Toplumun birliğini sağlayan altyapı oluşturulmadan toplumun birliğini istemenin herhangi bir anlamı yoktur. Yapay olarak sağlanan birlik, bir müddet sonra ortadan kalkacaktır. Toplumda birliğin sağlanmasının, en önemli âmillerinden biri, fertler arasında adaletin sağlanmasıdır. Şu veya bu nedenler ileri sürülerek toplumda bazı kesimlerin kaymlması, bazı kesimlerin ise kimi haklarının gözetilmemesi, toplumda birliği bozan en önemli etkendir.
Toplumda birliği bozan diğer önemli bir etken de, gelir dağılımındaki adaletsizlik ve zenginlerin fakirleri gözetmemeleridir. Kur'an-ı Kerim, zekât gibi zorunlu bir ibadetin yanısıra fakirlerin gözetilmesini de teşvik etmektedir. Böylesi teşvikler konusunda inancın etkisi bilinmektedir.
Toplumda birliğin sağlanmasının etkenlerinden bir diğeri de, fertlerin yönetime katılmaları ve görüşlerini özgürce dile getirebilmeleridir. Kur'an, şûraya başvurmayı, Müslüman olmanın bir özelliği olarak zikretmektedir. Vahiy alan Peygamber'e bile, Müslümanlara danışması Kur'an'da tavsiye edilmektedir:
"Onların işleri aralarında şûrâ/danışma iledir."[382[382]] "Allah'ın rahmetinden dolayı ey Muhammed, sen onlara karşı yumuşak davrandın, eğer kaba ve katı kalpli olsaydın, şüphesiz etrafından dağılıp giderlerdi. Onları affet, onlara mağfiret dile, iş hakkında onlara danış, fakat bir kez karar verdin mi Allah'a güven, doğrusu Allah güvenenleri sever."[383[383]]
Kur'an, hangi temele dayanırsa dayansın toplumda sınıflaşmayı reddeder. Kuşkusuz bu, toplumda hiçbir farklılığın olmayacağı anlamında değildir. Bizim burada kastettiğimiz sınıflaşma, toplumun hak gaspına dayalı, hukuk karşısında eşit olmayan ve aralarında birinden diğerine geçme imkânı bulunmayan gruplara ayrılmasıdır. Yoksa, İslamiyet de cahil ile âlimi bir saymamış, âlimi üstün tutmuştur. Ancak hukuk karşısında âlim ile cahil arasında bir fark yoktur. Ayrıca cahil kişi, ilim elde ederek âlimler sınıfına geçiş yapabilir. Yine Kur'an~ı Kerim, rızık konusunda ve maddi gelirde insanların birbirlerinden farklı olduklarını kabul etmekte, hatta bunu Allah'a nispet etmektedir:

[380[380]] M. Sait Şimşek, Kur'an'ın Ana Konuları, Beyan Yayınları: 179-181.
[381[381]] 23/Mü'mmûn
[382[382]] 42/Şûrâ, 38
[383[383]] 3/Âlu Imrân 159

"Ey Muhammedi Rabb'inin rahmetini onlar mı taksim edip paylaştırıyorlar? Dünya hayatında onların geçimlerini aralarında paylaştırıyorlar? Dünya hayatında onların geçimliklerini aralarında biz taksim ettik; birbirlerine iş gördürmeleri için kimini kimine derecelerle üstün kıldık; Rabb'inin rahmeti, onların biriktirdikleri şeylerden daha
iyidir.[384][384]
Ancak fakir ile zengin hukuk karşısında eşit olduğu gibi fakir, çalışarak zengin olabilir. İlim ve rızıkta üstünlük, bir gaspa ya da etnik bir guruba ait değildir.
Sonuç olarak Kur'an-ı Kerim, toplumda birliğin sağlanması için iki temel noktayı gündeme getirmektedir. Bunlardan birincisi, insanlığın tamamının aynı anne ve babadan geldiklerini belirtmesidir. Bir toplumu meydana getiren fertler, farklı inançlara ya da farklı ırklara mensup olabilirler. Ama neticede hepsi arasında bir akrabalık bağı söz konusudur ve bu da hepsinin aynı anne ve babadan olmasıdır. İkinci temel nokta ise, inanan fertler arasındaki din kardeşliğidir. Peygamber (s.a.v.) bir hadislerinde inanan kimseleri, bir binanın birbirlerine kenetlenmiş tuğlalarına benzetmektedir. İnanan kişi, inanan bir başkasının kardeşidir; onun yardımına koşar; sevincinde de, sıkıntılarında da ona ortak olur.[385][385]

İslam Toplumu Ve Etnik Ayırım

Her türlü etnik ayırım reddedilmiştir. Peygamberin soyundan gelen ile toplumda büyük bir suç işlemiş, şu veya bu soydan gelmiş olan bir kimsenin oğlu eşittir. Atalarının veya akrabalarının işlemiş oldukları herhangi bir başarıdan bir kimsenin, kendisine pay çıkarması reddedildiği gibi, işlemiş olduklan herhangi bir suçtan dolayı sorumlu da tutulamaz. Bu prensip, sadece Kur'an'ın ileri sürdüğü bir prensip de değildir, bütün peygamberlerin vahiylerinde zikredilmiştir:
'Yoksa kendisine haber mi verilmedi; Musa'nın sahi-fesinde (yazılı) olan. Ve çok vefalı olan İbrahim'in (sahife-sinde yazılı olan şu gerçekler): Hiçbir günahkâr, başkasının günah yükünü yüklenmez, insana çalışmasından başka bir şey yoktur ve çalışması da yakında görülecektir."[386][386]
O halde sözünü ettiğimiz prensip, tüm zamanlann bir prensibidir: "Kim hidayete gelirse kendisi için hidayete gelmiş olur, sapan da, kendi aleyhine sapar. Hiçbir günahkâr, başkasının günah yükünü çekmez. (Herkes kendi günah yükünü çeker)."[387][387]
Fertler hakkında geçerli olan bu prensip toplumlar için de aynen geçerlidir. Nitekim islam ümmetinde en üstün nesil olarak kabul edilen ve hem Kur'an âyetlerinde, hem de Peygamberin hadislerinde övülmüş bulunan sahabilerin babaları, Allah'a ortak koşan müşrik insanlardı.
Kur'an-i Kerim'in indiği dönemde bütün toplumlarda etnik ayırımın var olduğu bilinmektedir. Merha-metiyle bilinen Hıristiyanlıkta bu ayırım mevcuttu. Yakın zamana kadar Hıristiyanlar, gökler âleminde siyah ırktan gelen Hıristiyanlarla beyaz ırktan gelen Hıristiyanların eşitliğini kabul ederlerdi ama bu dünya hayatında eşitliği kabul etmiyorlardı. Halbuki Islâmm tâ ilk döneminde siyahı bir köle azatlısı olan Habeş'li Bilal, İslam toplumunda önemli bir değeri olan müezzinlik görevini üstlenmiş ve Peygamber (s.a.v.)'in müezzini olarak şöhret bulmuştur.
Ne yazık ki bu ayırım günümüzde hâlâ bir çok toplumda devam etmektedir. Günümüzün medenî ülkeleri olarak kabul edilen Amerika ve Avrupa ülkelerinde bu ayırım hukuken ortadan kaldırılmış olmakla birlikte söz konusu toplumların bunu içlerine sindirebiîdiklerini rahatlıkla söyleyemiyoruz. Sovyetler birliğinin dağılımından sonra ortaya çıkan ülkelerle İslâm öğretisinden uzaklaşmış birçok Müslüman toplumlarda hakim olan koyu milliyetçi akımlar nedeniyle bu ayırımın, yakın bir zamanda ortadan kalkabileceğini söylemek de ne yazık ki mümkün görülmemektedir.
İnananların kardeş olduklarını belirten Kur'an-ı Kerim, birliklerini bozmaya çalışacak kimselerin varlığı konusunda Müslümanları uyarmaktadır, Müfessirler naklederler ki: Peygamber (s.a.v.) döneminde yaşayan Şâs b. Kays isimli Yahudi, Müslümanlara kin ve nefret duygularıyla dolu olan katı bir kâfir idi. Her fırsatta Müs-lümanların arasını bozmaya çalışırdı. Bir yerden geçerken. İslam'a girmezden önce birbirleriyle kanh-bıçaklı olan Evs ve Hazreç kabilelerine mensup Müslümanların
kendi aralarında tatlı tatlı sohbet ettiklerini gördü. Kendi kendine: "Bunların beraberliği devam edecek olursa, bi-zim hiçbir etkinliğimiz kalmaz; huzur bulamayız" dedi. Yahudi bir genci çağırarak bu gence, gidip aralarında oturmasını ve onları birbirlerine düşürmesini; daha önce bu iki kabile arasında vukubulmuş "Buâs" harbini ve her bir tarafın, kendi tarafını öven ve karşı tarafa hakaretler içeren cahiliye dönemi şiirlerini hatırlatarak onlan birbirlerine karşı kışkırtmasını öğütledi.
Yahudi genç gitti ve nihayet onlan birlerine karşı kışkırtmayı başardı. Taraflar, savaşmak üzere, Medine'de bulunan bir meydana birbirlerini davet ettiler. Her bir taraf, mensuplarına haber gönderdi ve söz konusu meydanda toplanmaya başladılar. Bunu duyan Peygamber (s.a.v.), Muhacirlerle birlikte meydana gitti: "Ey

384[384] 43/Zuhruf, 32. 184
385[385] M. Sait Şimşek, Kur'an'ın Ana Konuları, Beyan Yayınları: 181-184.
386[386] 53/Necm. 36-40
387[387] 17/Isra, 15

Müslümanlar, daha ben aranızda olduğum halde cahiliye dâvasını mı güdüyorsunuz? Allah sizi İslâm'la şereflendirdi. Cahiliyeden kaynaklanan her kötülükten ilişkinizi kesti. Kalplerinizi bir birlerine ısındırdı. Buna rağmen kâfir olduğunuz dönemde yaptıklarınıza geri mi dönüyorsunuz?" anlamında bir konuşma yaptı.
Evs ve Hazreç kabileleri, oyunu fark ettiler; bunun, şeytanın ve onlara düşmanlık besleyenlerin bir oyunu olduğunu anladılar. Silahlarını atarak birbirleriyle kucaklaştılar. Yüce Allah bu ebedî oyuna karşı Müslümanları uyarmak için şu âyeti indirdi:
"Ey inananlar, Kitap verilenlerden herhangi bir guruba uyarsanız, imanınızdan sonra (onlar), sizi döndürüp kâfir yaparlar. Size Allah'ın âyetleri okunmakta ve O'nun elçisi de aranızda iken nasıl inkâr edersiniz? Kim Allah'a sa-nlırsa, muhakkak ki o, doğru yola iletilmiştir. Ey Müslümanlar, Allah'tan O'na yaraşır biçimde korkun ve ancak Müslümanlar olarak ölün."388[388]
Hemen takip eden âyette yüce Allah, Müslümanların birliklerinin nasıl devam edebileceğini de şöyle an-latmaktadır:
"Ve topluca Allah'ın ipine (Kur'an'a) yapışın, ayrılmayın; Allah'ın size olan nimetini hatırlayın: Hani siz, bir-birinize düşman idiniz- (Allah) kalplerinizi birleştirdi. 0'-nun nimeti sayesinde kardeşler haline geldiniz- Siz ateşten bir çukurun kenarında bulunuyordunuz. (Allah) sizi ondan kurtardı. Allah size âyetlerini böyle açıklıyor ki, yola gelesiniz389[389]
Toplumsal yapının en küçük birimi, ailedir. Bu nedenle Kur'an-ı Kerim'in öngördüğü toplumsal yapıya aile konusuyla başlamak istiyoruz. Zaten iyi bir toplum, iyi eğitilmiş fertler ve sağlıklı temeller üzerine kumlmuş aile ile mümkündür. Ancak aile konusuna geçmeden önce toplumda ayırım konusuyla yakından ilgisi bulunan 'kölelik konusunu ele almakta yarar vardır.390[390]

Kölelik Meselesi

Kur'anın indiği dönemde bütün toplumlarda; dine dayalı hukuklarda da, beşeri hukuklarda da kölelik yasal bir kurum idi. Bu konuda İslam'ın getirdiği, kölelik kaynaklarım sınırlamak ve hürriyetlerine kavuşma yolunu yasallaştırmaktan başkası değildir. İslam'dan önce köleliğin kaynağı savaşla sınırlı değildi. Aralarında savaş durumu olmasa da kabilelerin çapulculuk yoluyla bir birlerinden adam kaçırmaları kölelik kaynaklarm-dandı. Hatta Yahudilik'te borçlu kimse, zamanında borcunu ödeyemediği takdirde alacaklının kölesi olurdu. Hıristiyanlık da, aynı şeyi olduğu gibi kabul etmişti.
Dinlerin yanında beşeri hukuk da, hatta filozoflar la kölelik kurumunu kabul etmişlerdi. Mesela Aristo'ya göre, bazı insanlar, kölelik için yaratılmışlardır. Onlar, insanın hizmetinde olan -araç-gereç mesabesindedirler. Araç-gereçten farkları, sadece canlı olmalarıdır. Aristo'nun hocası Eflatun'a göre de, köleler, vatandaşlık haklarından mahrum edilirler. Onlar, efendilerine itaat etmek mecburiyetindedirler. Efendisine karşı gelen köle, devlet tarafından yakalanır ve cezalandırılması için efendisine teslim edilir.391[391] Netice olarak bütün toplumlarda kölelik kurumu mevcuttu. Herhangi bir haklan da yoktu, efendilerinin mutlak hakimiyeti altındaydılar.
islam, köleliğin kaynağını savaşla sınırladı. Günümüz Devletler Hukukunda esir kamplarının karşılığı, İslam hukukunda köleliktir. Çünkü günümüz Devletler Hukukuna göre, iki taraf anlaşma yapıncaya kadar savaş esirleri, esir kamplarında tutulurlar. Kendilerine ne vatandaşlık hakkı verilmekte ve ne de özgürlüklerden istifade edebilmektedirler. Anlaşma sonucunda ise, ya esir değiş tokuşu yapılır, ya belli bir menfaat karşılığında yahut da karşılıksız salıverilirler. İslam hukuku da aynı şeyleri öngörmektedir. Aradaki fark, esir kampları yerine esirlerin köle edinilmeleridir. Ayrıca İslam, iki tarafın anlaşma yapmalarını beklemeksizin kölelerin hürriyetlerine kavuşmaları için birtakım yollar getirmiştir. Hatta zekâtın harcama yerlerinden biri, kölelerin hürriyetlerine kavuşturulmalarıdır. Zekât, devlet tarafından toplanan bir vergi olduğuna göre, devletin kendisi, kölelerin hürriyete kavuşmaları için bir fon ayırmaktadır.
Kişilerin de, kölelerini ya köleden ya da akrabalarından alınacak bir fidye karşılığında hürriyetlerine ka-vuşturulmaları tavsiye edilmektedir:
"Kölelerinizden hür olmak için bedel vermek isteyenlerin, onlarda bir iyilik görürseniz, bedel vermelerini kabul edin. Onlara Allah'ın size verdiği maldan verin."392[392]
Ayrıca işlenen birçok günahın/suçun keffareti, bir kölenin hürriyetine kavuşturulmasıdır. Mesela, yanlışlıkla adam öldürme, yeminini bozma gibi suçların kef-faret yollarından biri, bir kölenin hürriyetine kavuşturulmasıdır. Hatta Kur'an-ı Kerim, köleyi hürriyetine kavuşturma işine yanaşmamayı bir onursuzluk olarak görmektedir:
"Ama o, zor geçidi aşmaya girişemedi. O zor geçidin ne olduğunu sen bilir misin? O geçit, bir köleyi hürriyetine kavuşturmaktır. "393[393]

388[388] 3/Âlu İmrân, 100-102
389[389] 3/Âlu İmrân, 103
390[390] M. Sait Şimşek, Kur'an'ın Ana Konuları, Beyan Yayınları: 185-188.
391[391] Abbas Mahmud el-Akkad, Mevsuatu'I-Akkad el-İslamiyye, Beyrut-1971,V210
392[392] 24/Nur, 33
393[393] 91/Sems, 11-13.

O halde islam, kölelik kurumunu getirmemiştir. Bilakis kaynaklarını sınırlandırmış ve kölelerin hürriyetlerine kavuşmaları için birçok yol göstermiştir. Esasen islam'da, Batılıların kölelik kelimesinden anladıkları "daimî kulluk" ve "kölelik sınıfı" yoktur.[394[394]] Köle, hür kişi ölçüsünde olmasa bile bir kişilik ve kimliğe sahiptir. Taraf olarak efendisiyle antlaşma akdedebilir; hürriyete kavuşması konusunda akit yapabilir. Efendisine karşı birtakım haklara da sahiptir. Aslında islam şeriatı, zayıfın kuvvetliye karşı vazifelerini belirtmekten ziyade, kuvvetlinin zayıfa karşı vazifelerini gündeme getirir. Hıristiyanlık'ta olduğu gibi köleliği yaradılış icabı" olarak görmez. Köle olmak, insanı Müslümanlık nazarında itibardan düşürmez.
islam hukuku ile günümüz hukuku arasındaki mesele, esir kampı ile kölelik arasında düğümlenmektedir. Köle kişi, hür kimsenin bütün imkânlarından yarar-lanmasa da birtakım haklara sahiptir. Konunun ayrıntıları fıkıh kitaplarında mevcuttur. Vakıa, İslamiyet hapis cezalarına iyi gözle bakmamaktadır. Genelde hapis cezaları, muhakeme son buluncaya kadardır yani göz altı şeklindedir.[395[395]]
Peygamber (s.a.v.) birçok hadisinde kölelere iyi davramlmasmı, güçlerinin üstünde çalışlınlmamalarını ve efendinin kölesini "kölem ya da cariyem" şeklinde çağırmamasını, bilakis "oğlum, kızım" şeklinde çağırılmalarını tavsiye etmektedir.
Kölelik, kalıcı bir nitelik değildir. Birçok yolla köle hürriyetine kavuşma imkânına sahiptir. Şu veya bu yolla köle, hürriyetine kavuştuktan sonra diğer hür insanlardan hiçbir farkı kalmaz. Bizzat Peygamber tarafından bu konudaki uygulamalar, ileriki tarihlerde Müslümanlar için örnek uygulamalar olmuştur. Peygamber döneminde azatlı bir köle olan Bilal, müezzinlik görevine getirilmiş, Peygamberin azatlısı olan Üsâme, orduların başkomutanlığına getirilmiştir. Aynı orduda sahabenin ileri gelenlerinden birçok komutan, Üsame'nin komutasında yapılan savaşta görev almıştır. Hindistan'daki ilk İslam Devletinin kurucusu Kutbuddin azatlı bir köle idi. Gazneli Mahmud'un babası da yine bir köle idi.
Kölelik konusunda üzerinde durmak istediğimiz diğer bir husus ise, İslam hukukçularının, kölenin oğlunun da köle olacağını söylemeleridir. Bizce bu, isabetli bir karar değildir. Çünkü kölelik, bir cezadır ve ceza, ancak suçu işleyene tatbik edilir. Hiçbir şahıs, babası da olsa başka bir şahsın işlemiş olduğu suçtan dolayı sorumlu tutulamaz. Kölenin oğlu veya kızı, savaş suçu işlememiştir ve bu sebeple onlar, hürdürler.
Son olarak bu konuda şunu da belirtmek gerekir ki îslam, bütünüyle köleliği ortadan kaldıramazdı. îste-nilmese de savaş, insanlığın bir vakıasıdır. Savaş olduğu müddetçe, köleliğin kaynağı da vardır, demektir. Ancak İslam, Devletler hukukuyla ilgili meselelerde mütekabiliyet esasına önem verir. Karşı taraf, Müslüman esirlere nasıl davranıyorsa, Müslümanlar da karşı tarafın esirlerine aynı şeyi uygulamayı tercih ederler. Nitekim konuyla ilgili âyette, savaş esirlerinin ya karşılıksız salıverilmelerini ya fidye karşılığı serbest bırakılmalarını ya da köle edinilmelerini istemektedir. O halde Müslüman yönetim, duruma göre bu alternatiflerden birini seçer. Taraflar arasında esir mübadelesi ya da şu veya bu şekilde esirlerin salıverilmeleri için müzakereler devam ediyorsa, esirlerin gözaltında tutulmaları da mümkündür. Sonuçta Müslümanlar, karşı tarafın takınacağı tavra göre bir karar alırlar. Eğer bugün dünyada Devletler Hukuku, kölelik kurumunu reddediyorsa, İslâmiyet, dünden buna razıdır. Savaş esirlerine uygulanan biricik yol köle edinilmeleri olmuş olsaydı köleliğe kalıcı gözüyle bakılabilirdi. Halbuki Kur'an-ı Kerim, savaş esirlerine dair birkaç alternatif getirmiştir. Yöneticiler, bunlardan, günün şartlarına uygun olanı seçer ve uygularlar. Ayrıca köle edinilmeleri tercih edildiğinde, ardından, sözkonusu kölelerin hürriyetlerine kavuşturulmaları için birçok alternatif yol devreye giriyordu. Bu da, İslam'ın temelde köleliğe karşı oluşunun delilidir.[396[396]]

Aile

Kur'an-ı Kerim'in ayrıntılı bir şekilde üzerinde durduğu konulardan biri de ailedir. Aile başlangıçta bir erkek ve bir kadından oluşur. Her ikisinin rızalarına dayalı, şahitler huzurunda akdedilen nikâh ile bir araya gelmiş ve ileride büyüyebilecek olan ailenin temelini atmışlardır.
Kur'an-ı Kerim, işin başında her ikisinin tek bir nefisten türemiş olduklarını onlara hatırlatır:
"Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan da eşini yaratan ve ikisinden birçok erkekler ve kadınlar üreten Rabb'inizin (azabından) şahmın."[397[397]]
Nisa (kadınlar) adını taşıyan ve aile konusunun birçok meselesinin incelendiği sûrenin bu ilk âyetinde bütün insanların bir nefisten yaratıldıkları anlatılmaktadır. Âyette sözü edilen "tek nefis", Hz. Âdem'dir. Ondan eşi Havva yaratılmış ve ikisinden de insanlığın tamamı üremiştir. Burada sözü edilen "tek nefis'le insanlık özünün kastedildiğini ve hem Âdem'in, hem de Havva'nın bu özden yaratıldığını ileri sürenler olmuştur. Buna göre âyet mecazî bir anlatım içermektedir. Ancak zorunlu bir durum olmadıkça mecaza gitmek doğru değildir.
Âyetin zahir anlatımından anlaşılan, Havva'nın Âdem'den yaratıldığıdır. Bu konuda Peygamber'den nakledilen hadisler de vardır. Ayrıca Tevrat da bu görüşü açıkça ortaya koymaktadır. Âyette, o nefisten eşinin yaratıldığı

394[394] Seyyid Emir Ali, Ruh-u islâm, (çev Ömer Rıza Doğrul), Istanbul-tarihsiz, s.365
395[395] Seyyid Emir Alı, a.g.e., s.366
396[396] M. Sait Şimşek, Kur'an'ın Ana Konuları, Beyan Yayınları: 189-193.
397[397] 4/Nisâ, 1.

ifade edilmektedir ki şayet ileri sürülen doğru olsaydı, bu takdirde Havva'nın, o insanlık özünün eşi olması gerekirdi. Çünkü yukarıda da belirttiğimiz gibi âyet, Nisa sûresinin ilk âyetidir ve öncesinde Âdem'den söz edilmemiştir. O halde tek nefis ile kastedilen, Âdem olmalıdır. Şayet tek nefisle insanlık özünün kastedildiğini söyleyecek olursak "zevcehâ" terkibindeki "hâ" zamirini göndereceğimiz bir merci bulunmamaktadır.
Peki bunun böyle olması, değer bakımından kadının erkekten geri olmasını gerektirir mi? Âyetten böyle bir anlam çıkarmak mümkün değildir. Hatta Kur'an-ı Kerim, baba olmaksızın Hz. İsa'nın Meryem'den doğduğunu belirtmektedir. Eğer âyetten böyle bir anlam çıkmış olsaydı, Meryem'in de Hz. isa'dan üstün olması gerekirdi. Bu sebeple âyetten böyle bir anlamın çıkarılamayacağını söylüyoruz. Aksine, erkekten yaratılmış olan kadının, erkekle değer bakımından eşit olduğu anlamını çıkarmamız daha doğru olur. Bir bütünü ikiye böldüğümüz zaman, bir parçasının diğerinden üstün olduğunu söyleyemeyiz.
"Onlarda huzur bulmanız için size kendinizden eşler yaratıp da aranızda sevgi ve merhamet peyda etmesi de 0'nun deliüerindendir "[398][398] âyetiyle Havva'nın Âdem'den değil, Âdem cinsinden yaratıldığını yani insanlık özünden yaratıldığını ileri sürenler de olmuştur. Bu görüşü ileri sürenler diyorlar ki: Bizim eşlerimiz, bizden yaratllmış değiller, bizimle aynı cinstendirler. O halde "lek nefisten eşini yarattı" ifadesiyle de Havva'nın, Âdem'in emsinden yaratıldığı kastedilmektedir. Ancak biz bu son âyetle de Havva'nın Adem'den yaratıldığının kastedildiğim söylüyoruz. Bu âyet, tıpkı "sizi topraktan yarattık" ifadesi gibidir. Burada da hitap bizedir ama kastedilen Âdem'in topraktan yaratılmasıdır. O halde bu âyette kastedilen de Havva'nın Âdem'den yaratılmış olmasıdır. Bununla birlikte ikisinin aynı özden yaratılmaları ile Havva'nın Âdem'den yaratılmasının, birinin diğerine üstünlüğü açısından bir önem ifade etmediğini düşünüyoruz.
Bir âyette, hem kadının ve hem de erkeğin çabaîa-nnın boşa gitmemesini, her ikisinin birbirlerinden olması gerekçesine bağlanmaktadır. O halde Havva'nın Âdem'den yaratılmış olması, değerce farklılıklarına değil, eşitliklerine delalet eder. Söz konusu âyette şöyle denilmektedir:
"Bunun üzerine Rahlen, onların dualarım kabul etti (Dedi ki:) Ben, erkek olsun, kadın olsun -ki hep birbirinizdensiniz- içinizden çalışan hiçbir kimsenin yaptığını boşa çıkarmam."[399][399]
Eşlerin evlilikte huzur bulmalarının nedeni de bu olmalıdır. Böylece birbirlerinden kopmuş olan parçalar bir araya gelmektedir. "Onlar sizin için bir elbise, siz de onlar için bir elbisesiniz"[400][400] âyeti de bunu anlatıyor olmalıdır.
Bu nedenle evlilik, ticarî ya da herhangi bir ortaklık şeklinde algılanmamalıdır. Evlilikte birbirlerinden kopmuş parçalann bir araya gelmeleri söz konusudur ve böylece tam birlik oluşmuştur. Ayrı kalmaktan kaynaklanan huzursuzluk son bulmuş ve kendinden kopmuş parçayla birleşmeden doğan bir huzur ortamı oluşmuştur. Gelecek nesiller bu huzur ortamında gözlerini hayata açacaklardır.
Kur'an-ı Kerim, sorumluluk, ceza ehliyeti ve irade hürriyetinde kadın ile erkek arasında bir fark gözetmemiştir. Kadın da tıpkı erkek gibi bağımsız bir kişiliğe sahiptir. Yaptıklarının karşılığını da kendisi görecektir. Ne kadın erkeğin yaptığından dolayı mükâfatlandırılır veya cezalandırılır ve ne de erkek, kadının yaptıklarından dolayı mükâfatlandırılır veya cezalandırılır. Kur'an-ı Kerim bu konuda bize tarihî şahsiyetlerden misaller getirmektedir.
"Allah inkâr edenlere, Nuh'un karısı ile Lût'un karısını misal verdi. Bu ikisi, kullarımızdan iki salih kişinin nikâhında iken onlara hainlik ettiler. Kocaları Allah'tan gelen hiçbir şeyi savamadı. Onlara 'Haydi, ateşe girenlerle beraber siz de girin' denildi.
Allah, inananlara da Firavun'ın karısını misal gösterdi. O, 'Rabb'im! Bana katında, cennette bir ev yap; beni R-ravun'dan ve onun işinde çalışmaktan koru ve beni zalimler topluluğundan kurtar' demişti.
İrzını korumuş olan, îmran kızı Meryem'i de Allah örnek gösterdi. Biz, ona ruhumuzdan üfledik ve Rabb'inin sözlerini ve kitaplarını tasdik etti. O gönülden itaat edenlerdendi:"[401][401]
Dinlerin hatta felsefî akımların, Hz. Âdem'in cennetten çıkarılışı olayına bakışları, hayata bakışları konusunda bir nirengi noktasıdır. Mesela Tevrat'a göre yasak ağaçtan ilk yiyen Havva'dır. Kendisi yedikten sonra Âdem'i de aldatarak yemesini sağlamıştır. İşte bu sebeple kadın cinsi dünya hayatı boyunca birtakım cezalara çarptırılmıştır. Bu cezalardan biri, hayatı boyunca kadının kocasına hizmetçilik yapmasıdır. Halbuki Kur'an'a göre her ikisi, yasak ağaçtan yeme yasağına muhatap olmuş, kendi hür iradeleriyle her ikisi yasak ağaçtan yemiş ve her ikisi bu davranışlarından dolayı cezalandırılmışlardır. Konuyla ilgili âyetlerde mesken edinme/yerleşme yönünde hitap sadece Âdem'e yöneltilmekte ve ardından hitaplar hep Âdem ve Havva ikilisine yapılmaktadır. (7 Araf sûresi 19-25) Mesken edinme ile ilgili hitapta: "Ey Âdemi Sen ve eşin cennette yerleşin" denilmektedir. Mesken edinme konusunda kadın erkeğe tabi olduğundan dolayı burada hitap sadece Hz. Âdem'e yapılmıştır. Ardından gelen hitaplar ise hep ikisine yöneltilmiştir:
"Dilediğiniz yerden bol bol yiyin. Ancak şu ağaca yaklaşmayın. Sonra zalimlerden olursunuz." Şeytan onları aldatmaya kalkışırken de ikisini muhatap almıştır:
"Derken şeytan çirkin yerlerini kendilerine göstermek için onlara vesvese verdi ve Rabb'iniz, sırf melek

---

[398][398] 30/Rum,21
[399][399] 3/Âlu İmrân, 195
[400][400] 2/Bakara, 187
[401][401] 66/Tahrim, 10-12

olursunuz veya ebedî kalanlardan olursunuz diye sizi bu ağaçtan mt~ netti, başka bir sebepten dej$l, dedi."402[402]
Şeytan söylediklerinin doğruluğuna teminat olsun diye de ikisine yemin etmiştir:
"Ve onlara: Ben gerçekten size öğüt verenlerdenim, diye yemin etti."
Şeytanın verdiği vesvese konusunda da Kur'an-ı Kerim, Âdem ile Havva arasında herhangi bir ayırım yapmamaktadır. İkisi şeytana aldanmış ve ikisi yasak ağaçtan yemişlerdir:
"Böylece hile ile onlan aldattı ve ağaçtan tattılar."
Ağaçtan tatmaları, her ikisi için aynı sonucu doğurmuştur:
"Çirkin/avret yerleri kendilerine göründü"
Avret yerlerinin görünmesine aynı tepkiyi göstermişlerdir:
"Cennet yapraklarından üst üste yamayıp üzerlerine örtmeye başladılar."
Bu davranışlarından dolayı onları azarlayan ilâhî uyan da ikisine yönetilmiştir:
"Rab/eri onlara: Ben sizi o ağaçtan menetmedim mi ve şeytan size apaçık bir düşmandır demedim mi? Diye nida etti"
Yüce Allah'ın bu uyarısından sonra her ikisi pişmanlıklarını dile getirmiş ve bağışlanma dilemişlerdir:
"(Adem'le eşi) dediler ki: Ey Rabb'imizf Biz kendimize zulmettik, eğer bizi bağışlamaz ve bize acımazsan mutlaka kaybedenlerden oluruz"
Ve olup biten sonucunda yüce Allah Âdem'i, Havva'yı ve Şeytan'ı cezalandırmaktadır:
"Birbirinize düşman olarak inin, sizin için yeryüzünde bir süreye kadar yerleşip kalma ve yaşayıp faydalanma vardır. Orada yaşayacaksınız, orada öleceksiniz ve oradan (diriltilip) çıkarılacaksınız"
Sorumlulukta, cezada ve irade hürriyetinde de Adem ile Havva arasında hiçbir ayırım yapılmamış, hitaplar ikisine birlikte yöneltilmiştir. Hatta olaylara karşı kendi iradeleriyle verdikleri tepkiler de aynıdır. Bu sebeple birbirlerinden yaratılmış olan kadm ve erkekten birinin diğerinden üstün olması düşünülemez. Allah her ikisini sorumlu tutmuş ve çabalanndan dolayı her ikisini de mükâfatlandıracağını belirtmiştir:
"Bunun üzerine Rableri, onların dualarını kabul etti. (Dedi ki:) Ben, erkek olsun kadm olsun -ki hep birbirinizdensiniz- içinizden, çalışan hiçbir kimsenin yaptığını boşa çıkarmayacağım:'403[403]
Müfessirler, aynı çabayı gösteren kadm veya erkeğe aynı mükâfatın verileceğini beyan etmişlerdir. Kadın, kadın olmaktan veya erkek, erkek olmaktan dolayı ayrı bir muameleye tabi tutulmayacaktır.
Kur'an-ı Kerim, eşler arasında akdedilen nikâhı, "sağlam bir teminat" olarak nitelemektedir.404[404] Bu nedenle nikâh akdi herhangi bir akit gibi rasgele sona erdirilecek bir bağ değildir. Sona erdirilecek olsa bile eşlerin birbirleri üzerinde birtakım haklan devam etmektedir. Allah'a, O'nun huzurunda hesap vereceğine inanmak, hayatın her alanında olduğu gibi aile hayatında da olumlu katkıları olan bir olgudur. Aile reisi, aile fertlerinin dünya hayatında mutlu olmalarını sağlamakla görevli olduğu gibi, âhirette de mutlu olmaları için çalışması, temel görevlerindendir.
Toplumlar nasıl bir hiyerarşi içerisinde yönetili-yorsa toplumun en küçük birimi olan aile için de Kur'an-ı Kerim bir yönetim şekli belirlemektedir. Buna göre aile reisi erkektir. Konuyla ilgili âyette şöyle denilmektedir;
"Allah'ın insanlardan bir kısmım diğerlerine üstün kılması, mallarından harcama yapmaları sebebiyle erkekler, kadınların yöneticisi ve koruyuçuşudur.405[405]
Erkeğin yöneticiliğinin ne anlama geldiği ve nedenlerine geçmeden önce bu ve benzeri konuiarda Kur'an-ı Kerim'in öngördüğü kuralların evrensel mi, yoksa Kur'an'm indiği döneme mi ait olduğu konusu üzerinde durmak yararlı olacaktır.
Bazıları, Kur'an-ı Kerim'in belli bir dönemde belli şartlar içeren bir ortamda indiğini ve hükümlerinin o şartlar içerisinde geçerli olduğunu söylerler. Mesela kadın konusu ele alınacak olursa, Kur'an'm indiği ortamda kadının hiçbir hak ve özgürlüğü yoktu. Birine kız çocuğu doğduğu haber verildiğinde, mosmor kesilir, gözlerden uzak durmaya çalışırdı. Onlar için kız çocuk, utanılacak bir durumdu. Bir erkek, sayısız kadınla evlenebiliyordu vs. Kur'an-ı Kerim, o günün şartları içerisinde kadma birtakım haklar tanıdı, çok evliliği dört ile sınırladı. Aslında bu, kadının özgürlüğü konusunda bir başlangıç idi. Kur'an, indiği dönemde bu kadanm başarabildiyse, o günün şartları içerisinde ancak bu kadarı başarılabilirdi. Müslümanların yapacağı şey, atılan bu adımı daha da ileriye götürmektir, Kur'an'm başardığıyla yetinmek değil. Sadece kadın konusunda değil, diğer konularda da Müsîirnanlann yapacağı şey budur. Vakıa İslam hukukçuları da, zamanın değişmesiyle birlikte hükümlerin de değişeceklerini bildirmişlerdir.

402[402] Yasak ağaçtan maksat, herhangi bir ağacın meyvesi değil, kadm-erkek iüşkisi olmalıdır. Nitekim bu âyette, yasak ağaçtan yediklerinde avret yerlerinin göründüğünden bahsedilmektedir. Eğer söz konusu olan, kaduverkek ilişkisi değilse, ne diye avret yerleri görünsün ki. Kadm-erkek ilişkisi ve benzeri hususlar mecazî anlatımlarla ifade edilmekledir. "Kadmlanmz tarlalanmzdv..." âyetinde olduğu gibi burada da mecazi bir anlatım vardır Söz konusu ilişkinin ağaca benzetilmesi de gayet yerindedir. Çünkü ağaç, meyve vermektedir. Kadm-erkek ilişkisi de, çocuğun oluşmasını sağlamakta yani meyve vermektedir. Âdem ile Havva'nın yasak ağaçtan yemeleri zina olarak algılanmamalıdır. Çünkü Havva, Âdem'e eş olarak yaratılmıştı. Allah'ın ilişkilerini yasaklaması, sadece bir imtihandan ibarettir İkisi de bu imtihanda başarısız olmuşlardır. (Daha geniş bilgi için "Yaratılış Olayı" isimli kilabumza bakılabilir).
403[403] 3/Âlu Imrân, 195
404[404] bk. 4/Nisâ, 21
405[405] 4/Nisâ, 34

Bu gibi görüşleri ileri sürenler, görüşlerine maku-liyet kazandırmak için ya uydurma veya çok zayıf hadislerle geçmişte yapılmış yorumlardan uç misaller getirerek bunları İslâm'a yamar ve artık bunların dönemlerinin geçtiğini, İslâm'a yeni yorumlar getirmek gerektiğini söylerler. Gerçekten Kur'an-ı Kerim, bu iddialarda ileri sürüldüğü gibi son sözü söylememiş midir?
Aslında böylesi görüşlerin ne kadar tutarlı olup olmadıkları önce Kur'an'ın kendisinde aranmalıdır. Çünkü Kur'an'ın kendisi, âyetlerinin biri birlerini açıkladığını, kendisinin "mübîn" bir kitap olduğunu; her şeyi apaçık bir şekilde anlattığını ifade etmektedir. Buna göre eğer herhangi bir kuralı değişecekse, buna kendisinin işaret etmiş olması gerekir. Nitekim İslâm hukukçuları, hükmün değişmesini, illetin değişmesine bağlamışlardır. Herhangi bir hükmün illeti kesin olarak tespit edilmiş ve illet değişmişse, hükmün de değişeceğini belirtmişlerdir. Ancak burada sorun, illetin tespitinde düğümlenmektedir. Nassın illet tespiti dışında bir illet tespiti yapılabilir mi? En azından nass dışında yapılan tespitlerin kesinlik değeri var mıdır? Bizce nass dışında yapılan tespitlerin kesinlik değeri yoktur. Yapılan tespitler zannî olmaktan öteye geçmez. Çünkü yapılan tespitler en nihayet ictihadîdir ve ictihad zanna dayalıdır. Bu sebeple illet, nassın kendisinde aranmalıdır. Eğer nass'ta illet zikredilmişse, mesele basittir ve illetin değişmesiyle hükmün değiştiğine karar verilebilir. Ayrıca dinin genel kural ve hedefleri vardır. Şayet hüküm, günün şartları içerisinde bu genel kurallarla çelişiyorsa, bu durumda da yeni bir hükme varmak mümkündür. Ancak hükmün, günün şartlan içerisinde genel hükümlerle çelişmesi, ârizî bir durumdur, sürekli değildir. Zamanın değişmesiyle hükümlerin değişmesi kuralı, bu anlattığımız çerçeve ile örf ve benzeri feri delillere dayalı hükümlerde söz konusudur. Örfün ya da fer'î delilin değişmesiyle o hüküm de değişir.
İddia edildiği gibi Kur'an-ı Kerim bir süreç başlatıp onu yanda bırakmış değildir. Kur'an'ın inişinin son bulmasıyla din de tamamlanmış ve son bulmuştur:
"Bugün size dininizi tamamladım ve size nimetimi bütünüyle verdim. Sizin için din olarak İslâm'ı seçtim."406[406]
Bir dinin hükümleri, yeni bir din gelmedikçe ortadan kaldırılıp nesh edilemez. Kur'an'ın birtakım hükümlerinin yeni bir süreci başlattığı ve Müslümanların bu süreci tamamlamaları gerektiğini söylemek, hem dinin tamamlanmadığını iddia etmektir ve hem de Kur'an'm o hükümlerini nesh etmektir. Eğer bazı hükümlerinin devri geçmiş ise, bu takdirde yeni bir peygamberin gelmesi gerekirdi.
Bu iddiaları ileri sürenler, ya dini iyi bilmiyorlar ya da artniyet sahibidirler. Çoğu zaman bu tür görüşleri ileri sürenlerin, dinin kendisi ile geçmiş dönemlerdeki din yorumlarını birbirine karıştırdıklarına şahit oluyoruz. Bu yorumlan din zanneder ve bunların döneminin geçtiğini söylerler. Oysa yorumlar, yaşanılan çağın mahsulü şeylerdir. Bunlar, din değildir. Hatta bizim kendi çağımızda yaptığımız ve çok mükemmel olduğunu sandığımız bazı yorumlarımız da bir dönem sonra tutarlı bulunmayacak
ve reddedilecektir.
Bu ara değerlendirmeden sonra tekrar konumuza dönelim. Yukanda da belirttiğimiz gibi insan olma yönüyle kadın ile erkek arasında hiçbir üstünlük söz konusu olamaz. Allah katındaki yani âhiretteki mükâfat yönüyle de kadın ile erkek arasında herhangi bir eşitsizlik bulunmamaktadır. Hatta toplumdaki sosyal dayanışma konularında da aralarında bir fark yoktur:
"Mümin erkeklerle mümin kadınlar da birbirlerinin velileridir. Onlar iyiliği emreder, kötülükten sakındırırlar, namazı dosdoğru kılarlar, zekât verirler. Allah ve Resulüne itaat ederler, işte Allah onlara rahmet edecektir.407[407]
Buna göre erkek toplumsal meselelerden ne kadar sorumlu ise, kadın da o kadar sorumludur. Ancak dünya hayatıyla ilgili bazı meselelerde kadın ile erkek arasında birtakım farklar öngörülmüştür:
Kur'an-ı Kerim'in, erkeği ailenin reisi olarak gördüğüne değinmiştik. Yukanda naklettiğimiz konuyla ilgili âyette şöyle denilmektedir:
"Allah'ın insanlardan bir kısmım diğerlerine üstün kılması ve mallarından harcama yapmaları sebebiyle erkekler kadınların yöneticisi ve koruyucuyudur."408[408]
Âyette sözü edilen üstünlük, aile reisliğiyle ilgili üstünlüktür, her konuda bir üstünlük elbette ki değildir. Erkeğin aile reisi olmasının diğer bir sebebi ise, ailenin geçimini üstlenmesidir. Bunun anlamı, aile ile ilgili meselelerde son sözün erkeğe ait olacağıdır. Elbette ki bu, mutlak bir yöneticilik anlamında değildir. Bu âyetin yanında, erkeğin, kadının haklarına riayet etmesi, ona iyi davranması, ona zulmetmemesi, malına göz dikmemesi vs. gibi konuları ifade eden âyetler vardır ve bu âyet, o âyetlerle birlikte değerlendirilmelidir. Asıl olan, erkekle kadının danışarak, elbirliği ederek anlaşmalarıdır. Ama eğer bir anlaşmazlık söz konusu olursa, son söz, aile reisi olan erkeğe aittir. Bununla birlikte erkek, aile reisliğini kötüye kullanarak kadına zulmetmeye yöneldiği durumlarda, kadm mahkemeye başvurarak boşanma talebinde bulunabilir. Nitekim bazı İslam hukukçuları bunu ifade etmektedirler. Yine bazıları, aile reisliğinin erkeğe verilmesinin nedenlerinden birinin, erkeğin, hanımının geçimini sağlaması olduğunu ve bu sebeple hanımının nafakasını temin etmeyen ya da nafakasını kısan erkeğin,

406[406] 5/Maide, 3.
407[407] 9/Tevbe, 71
408[408] 4/Nisâ, 34

aile reisliği hakkını yitireceğini söylemişlerdir.409[409]

Aile reisi erkek olacağına göre, diğer kurumlarda kadm yönetici olabilir mi? sorusunu gündeme getirmektedir. Vakıa Kur'an-ı Kerim, yöneticinin cinsiyetiyle ilgili herhangi bir açıklamada bulunmamaktadır. Ancak, kendilerinden bahsettiği yöneticiler vardır. Peygamber yöneticiler dışında şahıs olarak kendisinden övgüyle söz ettiği bir erkek yönetici bulunmamakla birlikte, Hz. Süleyman'ın kendisine mektup gönderdiği Sebe' Kraliçesinden övgüyle bahsetmektedir. Özellikle devlet başkanlığı açısından mesele ele alındığında, Kur'an-ı Kerim'in toplumsal meselelerde şûrayı gündeme getirmesi ve Peygamber sonrası "Râşid Halifeler" olarak bilinen ilk dört halifenin şûra prensibine göre yönetime getirilmeleri, meselenin seçimle ilgili olduğunu göstermektedir. Şayet kadın devlet başkanlığına aday olur ve seçilecek olursa, buna engel gösterilecek herhangi bir âyet mevcut değildir.

Kur'an-ı Kerim, sorumluluklarla yetkiler arasında bir dengeden yanadır: "Erkeklerin kadınlar üzerinde haklan olduğu gibi, kadınların da erkekler üzerinde birtakım iyi davranışa dayalı haklan vardır. Ancak erkeklerin kadınlar üzerindeki haklan bir derece daha fazladır"410[410]

Yerine göre kadınlar, erkeklere tercih edilmiştir. Örneğin kişiye anne-babasına iyi davranması öğütlenirken şöyle denilmektedir; "Biz insana, ana-babasına iyi davranmasını tavsiye etmişizdir. Çünkü anası onu nice sıkıntılarla taşımıştır. Sütten ayrılması da iki yıl içinde olur. (İşte bunun için) önce bana, sonra da ana-babana şükret diye tavsiyede bulunmuşundur. Dönüş ancak hanadır"411[411]Görüldüğü gibi âyette önce anne zikredilmekte, ayrıca anneye neden iyi davramlması gerektiğinin gerekçeleri
belirtilmektedir.

Kadın ile erkek arasında Kur'an'ın kabul ettiği farklılıklardan biri ise, erkeğin birden fazla kadınla evlenmesine ruhsat vermiş olmasıdır. Konuyla ilgili âyette şöyle denilmektedir:

"Eğer yetimlerin haklarına riayet etmekten korkuyorsanız, beğendiğiniz kadınlardan ikişer, üçer, dörder alın. Haksızlık yapmaktan kokarsanız bir tane alın; yahut sahip olduğunuz (cariyeler) ile yetinin. Bu, adaletten ayrılmamanız için en uygun olanıdır.412[412]

Önce âyette geçen yetimler meselesi üzerinde duralım. Bu konuda şu görüşler ileri sürülmüştür:

Bunlardan biri şu şekildedir: Müşrik Araplar, vesayetleri akındaki yelim kızları beğenip malları da var ise, benzerlerinin mehirlerinden az bir mehir ile onlarla evleniyorlardı. Mehirleri konusunda âdil davranmadıkça onlarla evlenmeleri yasaklandı ve başka kadınlarla evlenmeleri emredildi.

Bir görüşe göre, yetim kızların güzelliklerini be-ğenmeyip sadece malları için onlarla evleniyorlardı ve sonra da onlara kötü davranıyorlardı.

Diğer bir görüşe göre de: Yetimin malını yeme konusunda günahtan korkup âdil davranıyorlardı.

Âyet, yetim malı konusunda nasıl âdil davranma konusunda titizlik gösteriyorsanız, eşleriniz arasında âdil olma konusunda da titiz davranın ve dört kadından fazlasıyla evlenmeyin. Bu rakamın altında ne kadarına âdil davranacaksanız o kadarıyla yetinin. Âdil olacağınızdan emin değilseniz biriyle yetinin, demektedir.

Müfessir Taberî, bu son görüşü desteklemekte ve şayet kişinin, birine de âdil davranacağından endişesi varsa, o zaman hiç evlenmesin, demektedir.413[413]

Geçmişte de günümüzde de âyetin yorumuna dair farklı görüşler ileri sürülmekle birlikte geçmişte Müslüman âlimlerin tamamı, adalet şartı gerçekleştiği takdirde bir erkeğin iki, üç veya dört kadınla evlenebileceğini söylemişlerdir. Günümüzde de Müslüman âlimlerin kahir ekseriyeti bu görüşledir. Ancak bazı âlimler, aynı sûrede geçen: "Üzerine düşüp uğrarsanız da kadınlar arasında âdil davranmaya güç yetiremezsiniz"414[414] ifadesine dayanarak, birden fazla kadınla evlenmenin caiz olmadığını söyleyenler olmuştur. Bu görüşte olanlara göre, Kur'an, önceki âyette eşler arasında âdil davranmayı zorunlu kılıyor, burada da, kişi ne kadar uğraşırsa uğraşsın, âdil davranamayacağı belirtiliyor. Öyleyse bir erkeğin birden fazla kadınla evlenmesi caiz değildir. Ne var ki bu görüşü ileri sürenler, âyetin devamını görmezlikten geliyorlar. Çünkü âyetin devamında şöyle denilmektedir: "Bari birisine tamamen kapılıp da diğerini askıya almış gibi bırakmayın. Eğer arayı düzeltir, günahtan sakınırsanız Allah şüphesiz çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir. "415[415]

Âlimler, bu son âyetle kalbî sevginin kastedildiğini ve kocanın, eşleri arasında sevgi konusunda tam bir adaleti sağlamasının mümkün olmadığını, ancak eşlerine karşı davranışları arasında bir adaletin şart olduğunu söylerler.

Bir erkeğin neden dört kadına kadar evlenebileceği konusunda geçmişte de, günümüzde de gerekçeler İleri sürenler olmuştur. Günümüzde konunun değişik açılardan eîe alınarak makul gösterilmesi doğaldır. Çünkü geçmişte hemen hemen bütün toplumlarda birden fazla kadınla evlenme normal karşılanıyordu. Oysa günümüzde durum böyle değildir. Birden fazla kadınla evlenme kadın haklarına aykırı görülmekte ve bunun,

---

409[409] Muhammed İzzet Derveze, ed-Dustûru'I-Kur'anl ve's-Sunnetu'n-Nebevuyyetu fi ^uûni'l-Hayat, Mısır-1966, II 204.

410[410] 2/Bakara, 228

411[411] 31/Lokman, 14

412[412] 4/Nısâ, 3

413[413] Bu konudaki görüşlerin ayrıntılarına dair bk. Taberî, Câmiu'1-Be-yan, Beyrut-1988, IV.231-236

414[414] 4/Nisâ, 129

415[415] 4/Nisâ, 129

kadını aşağılayıcı bir durum olduğu ileri sürülmektedir. İleri sürülen gerekçeler arasında orlak noktalardan biri, biyolojik açıdan erkeğin birden fazla kadınla evlenmesinin doğal olduğudur. Çünkü kadın hamile kalmakta, hamileliği uzun bir müddet almakta ve doğumdan sonra da mazereti uzun sürmektedir. Ayrıca kadının, iddet dönemlerinde cinsel ilişkide bulunması hem haram ve hem de sağlık açısından zararlıdır. Erkeğin böylesi durumları yoktur. O halde tek kadınla yetinmek, bazı erkeler için biyolojik açıdan yetersiz olabilir ve bu durum, zina tehlikesini gündeme getirebilir.
Savaş durumlarında erkek nüfusu azalmaktadir. Erkeğin birden fazla kadınla evlenmesi yasaklanmış olsa, böylesi durumlarda birçok kadın, evlenecek erkek bulamayacaktır. Bu husus da gerekçeler arasında zikredilmektedir, ileri sürülen gerekçelerden biri de, kadının kısır olması durumudur. Kadın kısır olduğu takdirde, çocuk isteyen koca, diğer bir eş getiremediği takdirde kısır olan hanımını boşamak mecburiyetinde kalacaktır. Oysa boşamadan başka biriyle evlenmesi; kadının da yararına olacaktır.
Bazıları ise, dünyada kadın nüfusunun erkek nüfusundan fazla olduğunu ve kadının daha erken yaşlarda yaşlandığını gerekçeler arasında zikretmektedir.416[416]
Çağdaş bütün müfessirler, Kur'an-ı Kerim'in tek kadınla evlenmeyi tavsiye ettiğini, eşleri arasında âdil davranamayacağı endişesi taşıyan bir kimsenin birden fazla kadınla evlenmesinin mekruh olduğunu, evlendikten sonra ise, eşleri arasında âdil davranmamasının haram olduğunu belirtirler. Müfessirler, ayrıca, kocası kendisine iyi davranmayan kadının kendini boşamak için mahkemeye başvurma hakkının bulunduğuna da dikkat çekerler.
Boşama ile, eşler arasındaki bağlar bütünüyle ortadan kalkmaz. Bir âyette şöyle buyurulmaktadır:
"Boşanmış kadınların uygun olan geçimlerini sağlamak, muttakiler (Allah'ın azabından korunanlar) üzerine bir borçtur. Düşünesiniz diye Allah size âyetlerim böyle açıklamaktadır."417[417]
Bir diğer âyette de şöyle denilmektedir:
"Henüz dokunmadan, ya da mehir kesmeden kadınları bozarsanız size bir günah yoktur. Ancak onları faydalandırın (onlara bir şeyler verin). Eli geniş olan, kendi gücü nisbetinde, eli dar olan da kendi imkânları nispetince güzel bir şekilde faydalandırmahdır. Bu, muhsinier üzerine bir borçtur."418[418]
Bu iki âyet, boşanmış kadınlara bir şeylerin verilmesini öngörmektedir. Verilecek miktarı belirleyecek olan, sahih örftür.
Kur'an-ı Kerim, aile içerisinde eşlerin birbirlerine iyi davranmalarını; birbirlerinin haklarını gözetmelerini emrettiği gibi, hem çocukların ana-babalan, hem de ana-babanm çocukları üzerindeki haklarından da bahsetmektedir.419[419]

Çocukların Ana Baba Üzerindeki Hakları:

Gerek erkeğe, gerek kadına, kendilerine uygun bir eş seçmelerinin tavsiye edilmesinde, doğacak çocuklara uygun bir ortamın hazırlanması da önemsenmiştir. Doğumdan sonra çocuğun ebeveyn üzerindeki haklarından biri, iki yıl süt emzirilmesidir.420[420] Normalde bu görev anneye düşmektedir, ancak doğumdan sonra ve bu müddet dolmadan boşama söz konusu olmuşsa, baba, çocuğun emzirme ücretini anneye vermek mecburiyetindedir. Ama bu konuda boşanmış anne ile baba arasında bir anlaşmazlık olursa, baba çocuğu başka bir kadına emzirtebilir.421[421]
Çocuğa iki yıl boyunca süt emzirilmesi bir zorunluluk mudur yoksa çocuk, süt yerine başka gıdalarla beslenebilir mi? Süt emzirme ile ilgili müddetin belirlenmiş olması, çocuğun anne sütü ya da boşanmışlarsa başka bir kadının sütüyle beslenmesinin bir zorunluluk olduğu ihtimalini gündeme getirmektedir. Nitekim islam hukukçularından bazıları, annenin çocuğunu emzirmesinin hem din ve hem de hukuk açısından bir zorunluluk olduğunu belirtmişlerdir. Din açısından zorunluluğun anlamı, bu görevi yerine getirmeyecek kadının günahkâr olacağı; hukuk açısından zorunluluk ise, çocuk başka bir kadından süt emmediği takdirde, annesinin çocuğunu emzirmeye zorlanabileceğidir. Çünkü yüce Allah: "Anneler çocuklarım, emzirmeyi tamamlamak isteyen baba için tam iki sene emzirirler"422[422] buyurmaktadır. Cümlenin yapısı her ne kadar ihbarı ise de, bununla emir kastedilmektedir.423[423]
Çocuğun ebeveyn üzerindeki diğer bir hakkı ise, ona asgari ölçülerde de olsa bir din eğitimi vermeleridir. Daha önce değindiğimiz gibi bir âyette müminlere hitaben aile efradını cehennemden korumaları istenmekledir. Aile efradının cehennemden korunmaları ise, fert olarak bir Müslüman için gerekli olan din eğitiminin verilmesiyle

---

416[416] Bu konuda ileri sürülen bu ve benzeri gerekçelerle ilgili olarak bk. Elnalılı M Hamdı Yazır, Hak Dini Kur'an Dili, istanbul-1979, [1.1290; Seyyid Kutup, Fi Zılâli'l-Kuran, 11.241-244; Muhammed Esed, Kur'an Mesajı, İstanbul-1996, 1. 133.
417[417] 2/Bakara,241-242
418[418] 2/Bakara,237
419[419] M. Sait Şimşek, Kur'an'ın Ana Konuları, Beyan Yayınları: 194-210.
420[420] 31 Lokman 14
421[421] 65/Talak, 6
422[422] 2/Bakara, 233
423[423] Muhammed b Ahmed es-Salih, et-Tıflu fi'ş-ş-Şariati'1-lslâmiyye, Suudi Arabistan-1403 h., s.84

mümkündür. Aslında aile efradının cehennem ateşinden korunmasını, aile efradı içerisinde yer alan çocuklara yeterli derecede din eğitimi vermekle sınırlı görmemek gerekir. Onların ahlâklı yetişmeleri, ileride geçimlerini sağlayacak bir meslek sahibi kılınmaları, evlendirilmeleri vs gibi hususları da bunun kapsamında görmek gerekir. Mesela, geçimini sağlayacak bir meslek sahibi olarak yetiştirilmeyen çocuk, ileride ekonomik zorluklarla karşılaşacak ve haram yollara başvuracaktır.
Kur'an-ı Kerim'de adaletin emrediimesi nedeniyle İslam hukukçuları, ebeveynin, çocukları arasında ayırım yapmamaları gerektiğini, bu konuda her bir çocuğun ebeveyni üzerinde bir hakkı olduğunu belirtmişlerdir. Buna benzer genel kurallardan, çocuklarının ebeveynleri üzerinde daha başka hakları olduğu da belirtilmiştir. Ancak biz, Kur'an'da açıkça belirtilen hususlarla yetinmek istiyoruz.[424][424]

Ana Babanın Çocukları Üzerindeki Hakları:

Ana babanın çocuklarına hizmet ve emekleri, çocuk henüz dünya hayatına gelmezden önce başlamaktadır. Kur'an-ı Kerim insana, anasının kendisini zorluklara katlanarak karnında taşıdığını, zorluklara katlanarak kendisini doğurduğunu ve yine birtakım güçlüklerle kendisini emzirerek büyüttüğünü hatırlatmaktadır.[425][425]
Yine bir âyette kişinin yaratıcısına sorumluluğu anlatıldıktan hemen sonra ana babasına iyi davranması emredilmektedir:
"Rabb'in, yalnız kendisine tapmanızı ve anaya babaya iyilik etmenizi emretti."[426][426]
Sosyal hayatın değişmesiyle nesiller arasında birtakım konularda farklı anlayışların ortaya çıktığı bir vakıadır. Haliyle ebeveyn ile çocukları arasında da bazı konularda anlayış farkları ortaya çıkacaktır.
Gücü kuvveti olan insan, fazla konuşma ihtiyacı duymaz. Yapılmasını istediği şeyleri kendisi yapar. Yaşlanmış olan ana baba da bir zamanlar güçlü kuvvetli insanlardı. Oysa şimdi yaşlanmış ve birçok işi bizzat kendileri yapamaz hale gelmişlerdir. Bir silahlan kalmıştır, konuşmak. Ayrıca söz konusu olan çocuklarıdır, hiçbir şey bilmeyen bu çocuklarını kendileri eğitmiş, hayata hazırlamışlardır. Çocuklari büyümüş olsalar da, onların gözünde, hâlâ çocukturlar. Bu sebeple, olur olmaz konularda konuşacaklar, çocuklarına öğütler verecek, onların tahammül derecelerini zorlayacaklardır. Her halde şu âyette bundan dolayı şöyle denilmektedir:
"Eğer ikisinden biri veya ikisi, senin yanında iken ihtiyarlayacak olursa, onlara karşı "öf" bile demeyesin, onları azarlamayasın. İkisine de hep tatlı söz söyleyesin. Onlara acıyarak alçak gönüllük kanatlarını ger ve: 'Rabb'im! Küçükken beni yetiştirdikleri için sen de onlara merhamet etY de. "[427][427]
Âyette kişiye küçüklüğü hatırlatılmaktadır; o da çocukken olur olmaz konularda konuşmuş, ana babası buna tahammül etmiş, merhamet kanatlarını kendisine germişlerdi. Ana babaya iyi davranılmasmın istendiği bu âyette insana çocukluk döneminin hatırlatılması bir diğer yönden de önemlidir. Çünkü insan yaşlandıkça çocukça davranışları çoğalır. Kişinin çocukluk döneminde ana babası buna katlanmışlarsa, ana babasının bir bakıma çocukluk dönemine girdikleri bu dönemlerinde, tıpkı çocukluğunda kendisine davrandıkları gibi onlara davranmalıdır.
İnsana, birçok âyette ana babasına iyi davranması ve itaat etmesi istenmektedir. Kur'an, iyi davranmak için bir smır getirmemekle birlikte itaat konusunda bir sınır getirmektedir:
"Eğer imana karşı küfrü seviyorlarsa, babalarınızı ve kardeşlerinizi dost edinmeyin."[428][428]
"Ey inananlar! Kendiniz, ana babanız ve yakınlarınız aleyhine de oha, Allah için şahit olarak adaleti gözetin."[429][429] "Eğer onlar (annen ve baban), hakkında bilgin olmayan şeyi bana şirk koşman için seni zorlayacak olurlarsa, bu durumda onlara itaat etme."[430][430]
Görüldüğü gibi adalet ve Allah'a ortak koşma konularında ana-babaya itaata bir sınırlama getirilmektedir. Adaletten saparak ve Allah'a ortak koşarak ana-babaya itaat caiz görülmüyorsa, bu gibi konulurda bir başkasına itaat etmenin caiz olamayacağı ortadadır.[431][431]

Eğitim

Kur'an-ı Kerimi inceleyen, onun bir eğitim kitabı olduğunu görür. İnanç, ibadet, ahlâk hatta hukuk ve ekonomi gibi konularda bilgi verirken bile eğitici bir üslûp kullandığına şahit olacaktır. Peygamberler hakkında Kur'an'da müjdeleyen ve uyaran sıfatlarının yanında rehberlik eden ve yol gösteren anlamına gelen "hâdin" sıfatıyla da nitelenmişlerdir. Bu sıfatların tamamının eğitimle yakından ilgileri vardır. Peygamber (s.a.v.)'in kendisini eğitici

---

[424][424] M. Sait Şimşek, Kur'an'ın Ana Konuları, Beyan Yayınları: 210-212.
[425][425] 46/Ahkaf, 15; 46/Ahkaf,15
[426][426] 17/Isrâ, 23
[427][427] 17/İsrâ, 23-24
[428][428] 9/Tevbe, 23
[429][429] 4/Nisâ, 135
[430][430] 31/Lokrnan, 15
[431][431] M. Sait Şimşek, Kur'an'ın Ana Konuları, Beyan Yayınları: 212-214.

olarak tanımlaması İslâm dininin eğitime verdiği önemi göstermesi bakımından önemlidir. Kur'an-ı Kerim de, onun bu özelliğine işaret etmektedir:

"O'dur ki ümmiler içinde, kendilerinden olan ve onlara Allah'ın âyetlerini okuyan, onları temizleyen, onlara Kitap ve hikmeti öğreten bir peygamber gönderdi. Oysa onlar, önceden apaçık bir sapıklık içindeydiler."[432][432]

Âyetten de anlaşıldığı gibi eğitimde temel amaç, insanın temizlenmesi; iyi insan yetiştirilmesidir. Bu ise, ancak tevhid inancı ile gerçekleşir. İnsan için üç çeşit hidayet söz konusudur: Biri, içgüdülerin hidayetidir. Yeni doğan bebeğin ağlaması, bir dış etken olmaksızın ağzını annesinin memesine götürüp süt emmesi, bu hidayetin kapsamına girmektedir.

ikinci çeşit hidayet, öncekine üstün bir dereceye sahip olan beş duyunun hidayetidir. Dış dünya hakkında bilgi elde etmemize yarayan görme, duyma, tatma, dokunma ve koklama gibi beş duyunun fonksiyonları, bu hidayet çeşidinin kapsamındadır.

Bu iki hidayet çeşidi hayvanlarda da mevcuttur. İnsanda bir üçüncü hidayet çeşidi daha vardır ki ilk ikisinden çok daha üstün bir derecededir. Bu hidayet çeşidi ise, aklın bir fonksiyonudur. Kur'an değişik vesilelerle insan aklına yönelmekte ve bu hidayete varmasını istemektedir. Bu bağlamda insandan hem kendi nefsi ve hem de dış dünya üzerinde düşünmesi istenmektedir:

"O'nun âyetlerinden biri, sizi topraktan yaratmasıdır. Sonra siz, yeryüzüne yayılan insanlar oluverdiniz.

Onun âyetlerinden biri de, kendileriyle kaynaşmanız için size kendi nefislerinizden eşler yaratması ve aranıza sevgi ve merhamet koymasıdır. Şüphesiz bunda, düşünen bir toplum için ibretler vardır.

O'nun âyetlerinden biri de göklerin ve yerin yaratıl-ması, dillerinizin ve renklerinizin değişik olmasıdır. Şüphesiz bunda, bilenler için ibretler vardır.

O'nun âyetlerinden biri de, geceleyin ve gündüzün uyumanız ve O'nun lûtjundan (nasibinizi) aramanızdır. Şüphesiz bunda işiten bir toplum için ibretler vardır.

O'nun âyetlerinden biri de, size, korku ve ümit vermek için şimşeği göstermesi, gökten bir su indirip onunla, ölümünden sonra yeri diriUmesidir. Şüphesiz bunda, aklını kullanan bir toplum için ibretler vardır.

O'nun âyetlerinden biri de, göğün ve yerin O'nun buymğu ile durmasıdır. Sonra, sizi yerden bir tek davetle çağırdığı zaman bir de bakarsınız ki çıkarılıyorsunuz."[433][433]

Peş peşe sıralanan bu âyetler, insandan, kendinden başlamak üzere çevresindeki her şeyi ve çevresinde olup biten olayları incelemesini, araştırmasını ve ibret almasını istemektedir. Bunlar iyi incelenip araştırıldığında, insanı Allah'ı birlemeye yani tevhid'e götürecektir.

Kur'an, her gün olup-biten olağan şeylere dikkat çeker. Asıl ibrete konu olan şeyler bunlardır. Olağandışı şeylere ilgi, aklını iyi kullanamayanların işidir. Peygamberlerin eli üzere cereyan eden olağanüstü olaylar, o peygamberin Allah tarafından gönderildiğine dair bir işaretten ibarettir. Zaten bu olağanüstü olayların asıl muhatapları, henüz inanmamış olan insanlardır. Olağanüstü olaylar, bir uyarı şeklindedir, eğitici yönleri yok denecek kadar azdır. İtidalli bir şahsiyet, ancak olağan olaylarla eğitilir. Kur'an-i Kerim'in, gündüz ve geceye, insanı çevreleyen tabiata ve olağan tabiat olaylarına dikkat çekmesi ve bunlar üzerinde düşünülmesini istemesi, bundan dolayıdır.

Haddizatında Peygamberlerin eli üzere cereyan eden olağanüstü olaylar, sanıldığından azdır. Müşriklerin Peygamberimizden bu tür istekleri hep reddedilmiş ve Kur'an'm, Peygamberin peygamberliğine delil oluşunun yeterli olduğu ifade edilmiştir. Olağanüstülüklerle eğitilen toplumlar, her şeyde bir olağanüstülük beklentisi içerisine girerler. Oysa hayat olağanüstülükler üzerine değil, olağan şeyler üzere kuruludur. Bugün Müslüman toplulukların, her bir problemle karşılaştıklarında bir olağanüstü süpermen şeklindeki kurtarıcılar beklentisi içerisine girmelerinin nedenlerinden en önemlisi, eğitimde olağanüstülüklerin abartılmasıdır. Halbuki problemleri aşmanın yolu, herkesin, kendisine düşen görevi yapmasıdır. Gerek siyasi ve gerek diğer alanlarda liderlerin fazlaca yüceltilmeleri ve bir kurtarıcı şeklinde görülmeleri de, söz konusu ettiğimiz eğitimde olağanüstülüklere fazlaca yer verilmesinin bir sonucu olmalıdır. Dikkat edilirse, tarihle ilgili konuların anlatımında bu tür mübalağalara fazlaca yer verilmektedir. Günümüz din! anlatımında da olağanüstülükler öğesi hakimdir.

Toplumun eğitimi belli kurumlarla sınırlı değildir. Kurumların yanında herkes, imkânları çerçevesinde toplumun eğitiminden sorumludur. Eğitimde hedef, yukarıdaki âyetlerde de ifade edildiği gibi "insanın kendisini temizlemesi" yani, iyi insan yetiştirilmesidir. îyi insan ise, yüce ahlâk! değerleri, kendi menfaatinin bile üstünde tutan kişidir. Günümüz eğitim sistemlerinde hedef, iyi vatandaş yetiştirmektir. Oysa iyi vatandaş her zaman için iyi insan demek değildir.

Kur an eğitimine en iyi örnek Peygamberin kendisidir. Hz. Aişe'ye Peygamber (s.a.v.)'in ahlâkı sorulduğunda: "Onun ahlâkı Kur'an'dır" cevabını vermiştir. Kur'an-ı Kerim'de de o, örnek olarak gösterilmektedir.

Kur'an'da iyiliği emretmek ve kötülükten sakındırmak bir emirdir. Ancak kişinin iyiliği emredip kötülükten sakmdırabilmesi için öncelikle kendi kendisini eğitmiş ve temizlemiş olması gerekir:

"Nefsini kötülüklerden arındıran kurtuluşa ermiş, onu kötülüklere daldıran da ziyan etmiştir."[434][434]

---

[432][432] 62/Cum'a, 2

[433][433] 30/Rum, 20-25

[434][434] 91/Şems, 9-10

Kendisini eğitmemiş olanın başkasını eğitmesi mümkün değildir. Kuşkusuz eğitim için bilgi, yetenek ve iyi davranmanın yanında gerekli başka hususlar da vardır. Peygamberin davet esnasında takip ettiği kurallardan söz ederken bunları maddeler halinde zikretmiştik.

Kur'an-ı Kerim, iyiliği emretme ve kötülükten sa-kındırmayı İslam ümmetinin temel bir özelliği olarak zikretmektedir:

"Siz, insanların iyiliği için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmettiniz/ümmetsiniz; iyiliği emreder, kötülükten mene-der ve Allah'a inanırsınız."435[435]

İyiliği emretme ve kötülüklerden sakındırma işinin bütün ümmeti mi, yoksa ümmet içerisinde belli bir gurubu mu ilgilendirdiği konusunda müfessirler iki görüş ileri sürmüşlerdir. Birine göre, iyiliği emretmek ve kötülükten sakındırmak, ümmet içerisinde uzmanlaşmış bir gurubun işidir, ikinci görüşe göre ise, ümmetin tamamı bu görevle yükümlüdür ve bu âyet, îslam ümmetinin tamamının bu görevle yükümlü olduğunu söylemektedir.436[436]

Ümmetin bir kısmının mı yoksa tamamının mı bu görevle yükümlü olduğu konusundaki bu farklı görüşler şu âyetin yorumundan kaynaklanmaktadır:

"Sizden, hayra çağıran, iyiliği emredip kötülükten sakındıran bir ümmet olsun, işte onlar kurtuluşa erenler-dir."437[437]

Müfessirler, âyetin Kur'an metninde geçen "min" edatına iki anlam yüklenebileceğini belirtmişlerdir. Şayet buradaki edat, "teb'iz/kısım, grup" ifade ediyorsa, o zaman bu âyetle kastedilen "sizden bir grup bu görevi yerine getirsin" demektir. Ama edat, cins ifade ediyorsa, bu takdirde âyet, "iyiliği emreden ve kötülükten sakındıran bir ümmet olun" anlamındadır. Ayrıca yukarıda naklettiğimiz: "Siz, insanların iyiliği için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmettiniz/ümmetsiniz; iyiliği emreder, kötülükten meneder ve Allah'a inanırsınız," âyeti de bu görüşü desteklemektedir. Müfessirler genelde, birinci anlamı tercih etmişlerdir. Derler ki: iyiliği emredip kötülükten sakındırmak ilim gerektiren bir husustur. Herkes âlim olamayacağına göre herkesin bu görevi yerine getirmesi düşünülemez. Buna göre bu görevi yerine getirmek, ümmetin bir kısmının görevi yerine getirmesiyle ümmetin tamamının sorumluluktan kurtulduğu farz-ı kifaye'dir. Farz-ı kifaye durumunda olan bir şey yerine getirilmediğinde ise, fert fert ümmetin tamamı üzerinde bir sorumluluk durumunda olan farz-ı ayn konumun-dadır.

Bizce meseleye alan ve boyutları açısından bakıldığında eğitim işi, ümmetin tamamını ilgilendiren bir husustur. Uzmanlığa dayalı eğitim, elbette o konuda bilgiyi gerektirir. Ama eğitimi hayatın tamamına ve her alanına yaydığınız takdirde -ki istenen budur- herkes, kendi birikim ve imkânları çerçevesinde bu faaliyete katılabilir. İnsanın eğitimi, çocukluktan ölüme kadar devam eden bir süreçtir. Mesela her baba ve anne, kendi küçük çocuklarını belli bir seviyeye kadar eğitebilirler. Ayrıca eğitim işi, bilgi yanında insan emeğine ve maddi katkılara da ihtiyaç duyar. Bilgisi olmayan kişi, emeği veya parasıyla eğitim faaliyetine katkıda bulunabilir. Mesela okul gibi bir eğitim kurumunun inşa edilerek onda eğitim yapılabilmesi için, bilgi sahibi öğretmenlere ihtiyaç duyulduğu gibi insan emeğine ve paraya da ihtiyaç vardır. Meseleye bu geniş açıdan bakan müfessirler âyetlerde anlatılan ma'rufu emretmek ve münkerden sakındırmak görevinin bütün ümmeti kapsadığını söylemislerdir.438[438]

Her iki âyette zikredilen iyilik/ma'ruf ve kötü-lük/münker ile kastedileni belirlemek kuşkusuz önemli bir husustur. Kısaca ma'ruf ile dinin emrettiği, münker ile de dinin yasakladığı şeyler olduğunu söyleyenler ol-muştur. Rağıb el-îsfahârit, birincisiyle dince veya akılca iyilik olduğu bilinen her davranış; ikincisiyle yine dince veya akılca kötülüğü bilinen her davranışın kastedildiğini belirtir.439[439] Çağımız müfessirlerinden Muhammed îz-zet Derveze'nin tanımlaması ise, îsjahânî'nin söz konusu kelimeleri tanımlamasının açılımı şeklindedir. Derveze özet olarak şöyle demektedir:

Ma'ruf vt münker kelimeleri, anlamlan geniş kelimelerdendir. Ma'ruf kelimesi, hem fert ve hem de topluma birlikte yararlı olan, hem toplumun ve hem de ferdin iyiliğini içeren; zulüm, haksızlık, ifrat ve tefritten uzak ahlâk, gelenek ve davranışların tamamıdır. Münker ise, ma'rufun zıttı olup hem toplum ve hem de ferde zararı dokunan ahlâk, gelenek ve davranışların tamamıdır. Münkerde zulüm, haksızlık, ifrat ve tefrit vardır. "Ma'ruf" kelimesinin geçtiği âyetler incelendiğinde bu söylediğimiz ortaya çıkacaktır. Ma'ruf kelimesinin bu geniş anlamı, tersinden münker kelimesi için geçerlidir.

Buna göre, hak, adalet ve hürriyetin yerleşmesi, buna karşın kötüîük, zulüm, dayatma ve ihtirasın ortadan kalkması, adalet sahibi idarecilerin yönetime gelmesi, dayatmacı zalim yöneticilerin işbaşına gelmemeleri için çalışmak da iyiliği emretmek ve kötülükten sakındırmanın kapsamına girmektedir.440[440]

Aynı şekilde ma'rufu emretmek ve münkerden sakındırmanın kapsamına, fakir ve kimsesizlere yardım ve merhamet etmek, sosyal hayatı âdil ve ahlâki değerlere kavuşturmak da girmektedir. Kısacası hem toplum ve

---

435[435] 3/Alu Imran, 110

436[436] Farklı görüşler için bk. Taberi, 1V43-46

437[437] 3/Âlu İmrân, 104

438[438] Muhammed İzzet Derveze, ed-Dustûru' Kurânî ve's-Sunnetu'n-Nebeviyyetu fî Suüni'i-Hayat, Mısır-tarihsiz, 11.9.

439[439] Ragıb el-lsfahânt, el-Mufredat fî Garibi'I-Kur'an, Beyrut-tarihsiz

440[440] Muhammed izzet Derveze, ed- Düstûru 'I- Kur'ânî ve's-Sunnetu'ıv Nebeviyyetu fî Şuûni'l-Hayat, Mısır-tarihsiz, II.7.

hem de fert için bütün iyilikler ma'ruf, aksi olan bütün kötülükler de münker kelimesinin kapsamına girmektedir.'441[441]
Topluma iyiliğin hakim olmasına çalışmak, kadın-erkek her inananın görevidir:
"Mümin erkeklerle mümin kadınlar, birbirlerinin velileridir (dostları ve yardımcılarıdır). Onlar iyiliği emreder, kötülükten alıkoyurlar, namazı dosdoğru kılarlar, zekât verirler. Allah ve Resulüne itaat ederler. İste onlara Allah rahmet edecektir."442[442]
İyiliği emretme ve kötülükten sakındırma, toplumun bekası için de önemli bir durumdur:
"Onlar kendilerine verilen öğütleri unutunca, biz de kötülükten menedenleri kurtardık, zulmedenleri yapmakta oldukları kötülüklerden ötürü şiddetli bir azap ile yakaladık. Kibirlerinden dolayı kendilerine yasak edilen şeylerden vazgeçmeyince onlara: 'Adî maymunlar olun' dedik."443[443]
Kur'an-ı Kerim, örnek olarak peygamberleri göstermektedir. Fert olarak hayatının bütün yönleri ve davranışlarıyla sadece peygamberler örnek olarak gösterilniektedir. Bu bağlamda geçmiş peygamberlerle ilgili pek çok kıssa Kur'an'da yer almaktadır.
Kuşkusuz uzmanlığa dayalı eğitim, ahlâkî hasletlerin yanında yerine göre bilgi birikimini de gerektirir. Kur'an, bilenlerle bilmeyenlerin bir olamayacağını belirtir.444[444] Başka âyetlerde de bilginler övülmüştür. Hatta insanların yararına olan bilgileri gizlemek suç olarak kabul edilmektedir.445[445] Peygamber (s.a.v.) bir hadisinde: "Öğretmen ve öğrenci ecirde ortaktırlar. Diğer insanlarda ise hayır yoktur" buyurmaktadır.446[446]
Din eğitimi, sanıldığı gibi sadece âhiret mutluluğuna yönelik bir eğitim değildir. Din, aynı zamanda dünya mutluluğu için de gereklidir. Bu sebeple Kur'an-ı Kerim, savaş zamanlarında bile din eğitiminin ihmal edilmemesi gerektiğini beyan etmektedir, ilgili âyette şöyle denilmektedir:
"inananlar toptan savaşa çıkmamalıdır. Her topluluktan bir gurubun dini iyi öğrenmek ve geri döndüklerinde milletlerini uyarmak üzere geri kalmaları gerekli olmaz mı? Ki böylece belki yanlış hareketlerden çekinirler.447[447]
İslâm dini, inançla birlikte insanın sosyal hayatının tamamını kapsamaktadır. Bu nedenle din eğitimi, aynı zamanda sosyal hayatın tamamını içeren bir eğitimdir. Bununla birlikte Kur'an-ı Kerim aynı zamanda
diğer ilimleri de teşvik etmektedir. O, evrene o kadar dikkat çeker ki, Müslüman âlimler, Müslüman için iki kitaptan söz ederler. Bunlardan biri Kur'an-ı Kerim, diğeri ise evrendir.
Bu anlattıklarımızla Kur'an-ı Kerim'in ömür boyu süren bir eğitimden bahsettiğini anlıyoruz. Ancak elbette bu, insan hayatının belli dönemlerine sıkıştırılmış yoğun bir eğitimin ve eğitim kurumlarının olmayacağı anlamına gelmez. Eğitim kurumlarında eğitici durumunda olanlar ise, belli bir eğitimden geçmiş uzman kişiler olmalıdır. Kur'an-ı Kerim, bu uzman kişilere ayrı bir önem verir ve Allah'tan hakkıyla en çok korkanlann bilginler olduğunu belirtir.
Kur'an'm kendisinin öncelikle bir eğitim kitabı olduğuna dikkat çekmiştik. Kuran eğitiminin başarısını sahabe neslinde açık bir şekilde müşahede ediyoruz, islam'a girmezden önce çevre milletlerin değer vermediği o insanlar, bütün insanlık tarihine örnek bir toplum kurdular. Şu bir gerçektir ki, tarihe baktığımızda, değişik yerlerde bu nitelikte bazı bireyler görebiliyoruz. Fakat İslam'ın ilk döneminde olduğu gibi böyle insanlardan oluşan bir topluluğun aynı mekânda bulunuşu tarihte tekrar vuku bulmamıştır.
Neydi bunun sim? Nasıl oldu da çevre milletler tarafından dışlanan hatta horlanan o insanlar, kısa bir müddet içerisinde bu mesafeyi katettiler? O ilk neslin doğrudan doğruya beslendiği ana kaynak Kur'an idi. Beslendikleri ikinci kaynak olan Peygamber'in Sünneti ise, bu ana kaynağın bir açıklaması durumundaydı. O halde onların hayatlarına şekil veren temel kaynak Kur'an'dı ve eğitim kaynakları da o idi. Tabiin'den gelen rivayetler, o ilk neslin Kur'an'ı onar âyet şeklinde öğrendikleri ve bu on âyetle amel ettikten sonra başka on âyete geçtiklerini anlatmaktadır. O halde "amel etmek için öğrenmek" bu ilk Müslüman toplumun metoduy-224
du. Onlar, birbirleriyle karşılaştıklarında birbirlerine Kur'an'dan pasajlar okuyorlardı. Peygamber (s.a.v.) de, bazen aralarında oturur, birlikte Kur'an-ı Kerim'i müzakere ederlerdi. Hz. Aişe'nin, Peygamber (s.a.v.)'in ahlâkının Kur'an olduğunu söylemesinin sebebi de böylece anlaşılmaktadır.
Amel etmek için öğrenme şuuru, manevi haz ve ilim kapılarını da açıyordu. Şayet onlar Kur'an'a sadece tartışma, inceleme ve bilgi edinme için yaklaşsalardı, bu kapılar açılmazdı.
Aslında toplumlar bazında olmasa bile fertler bazında Kur'an'm bu etkinliğim günümüzde de müşahede etmemiz mümkündür. Onun ne hakim bir devleti, ne de onu dünyaya tanıtacak güçlü bir teşkilatı vardır. Kur'an'a inanan ya da inandıklarını iddia eden Müslüman toplumlarına baktığımızda yüz ağartacak bir durumda olmadıkları ortadadır. Müslümanların bu durumlarına bakarak, dinlerinin başkaları tarafından seçilmesi zordur, işte bütün

441[441] Muhammed İzzet Derveze, a.g.e., 11.8.
442[442] 9/Tevbe, 71.
443[443] 7/A'raf, 165-166
444[444] bk. 39/Zûmer, 9
445[445] bk. 2/Bakava, 159-160
446[446] Ibnu Abdi'l-Berr Câmiu Beyârul-lbn ve Fazhhi, Kahire-1968, I 34
447[447] 9/tevbe, 122

bunlara rağmen Kur'an yine de etkisini göstermekte ve Kur'an'ı okuyarak islâm'ı seçenler olmaktadır.
Onlar, geçmiş gelenek ve göreneklerine kapıları kapattılar ve gönüllerinin kapılarını bütünüyle Kur'an'a açtılar. Eğer bugün uygulanmakta olan din eğitimi aynı neticeyi vermiyorsa, bu eğitimin yeniden gözden geçirilmesi bir zorunluluktur.[448][448]

İlim Ve Alim

Toplumların oluşması ve mutlu bir hayat yaşayabilmeleri için ilmin önemi günümüzde daha çok anlaşılmıştır. Kur'an-ı Kerim'in temel konularından biri, ilim konusudur. Çünkü insanı diğer canlılardan ayıran, insanın bu niteliğe sahip olmasıdır. Yeryüzünde halife oluşunun temel dayanağı da, budur. İnsan, ilim elde etmekte, bilgi üretebilmektedir. Sorumlu bir varlık olmasının ve dünyayı imar etmekle görevlendirilmesinin temelinde bu özelliği yatmaktadır.
"Him" ve bu kelimeden türetilmiş kelimelerin Kur'an'da 865 kez tekrar edilmiş olması, Kur'an'm konuya verdiği önemi gösterir. Bu sayıya, ilim kelimesiyle yakın anlam taşıyan fıkh, ma'rıfet, hudâ, akıl, fikr, tedeb-bür, tezekkür, nazar ve basîra gibi kelimeler dahil değildir. Oysa bu kelimeler de Kur'an'da sıkça tekrar edilmektedir. Bu kelimelerin zıt anlamlıları olan cehl, sefeh, dalâl, ameh, zan, batıl, ifk gibi kelimeler de Kur'an'da sıkça tekrar edilirler.[449][449] Kuşkusuz yakın anlamlı kelimelerle zıt anlamlı kelimelerin "ilim" konusuyla yakından ilgileri vardır.[450][450]

İlme Verilen Değer:

Âdem'i, yeryüzünün halifesi olma yönüyle meleklere üstün kılan, Allah'ın kendisine verdiği ilimdir. Âdem'in bu niteliği ortaya çıktığında ise, yüce Allah meleklere, Âdem'e secde etmelerini emretmiştir:
"Âdem'e isimlerin tümünü öğretti, sonra onları meleklere sunup: 'Haydi, doğru iseniz onların isimlerini bana söyleyin' dedi. Dediler ki: 'Sen yücesin, bizim senin bize öğrettiğinden başka bir bilgimiz yoktur. Şüphesiz sen bilensin, hakimsin (her şeyin içyüzünü bilen, her şeyi yerli yerince yapansın).' (Allah) dedi ki: 'Ey Âdem, bunlara onların isimlerini haber ver.' (Âdem), bunlara onların isimlerini haber verince (Allah): 'Size, Ben göklerin ve yerin gaybını bilirim, sizin açıkladığınızı ve içinizde gizlediğinizi bilirim, dememiş miydim?' dedi. Meleklere: 'Adem'e secde edin' demiştik, hemen secde ettiler."[451][451]
Kur'an'dan inen ilk âyetlerde de insana ilim verildiğine dikkat çekilmektedir.[452][452] Ayrıca insana verilen ni-metler sıralanırken, insanın yaratılmasının anılmasından hemen sonra ona ilmin verildiği ifade edilmektedir ki bu da ilmin önemine işarettir:
"Çok merhametli (Allah), Kur'an'ı öğretti, insanı yarattı. Ona beyanı (konuşup düşüncelerini açıklamayı) öğretti."[453][453] Sanki insana ilim verilmemiş olsaydı, yaratılma nimetinden insanın yararlanması bir anlam taşımayacaktı, denilmektedir. Peygamber'e hitap edilirken de şöyle denilmektedir:
"Allah, sana Kitab'ı ve hikmeti indirmiş ve sana bilmediğin şeyleri öğretmiştir. Allah'ın sana lütfü, cidden büyük olmuştur.'[454][454]
Kuran, yöneticilik için de, ilmin önemine dikkat çekmekledir. Kur'an'da yer alan Talut kıssası buna güzel bir örnektir. Yüce Allah, hükümdar olarak îsrailoğulla-rina Talut'u gönderdiğinde onlar, zengin olmamasını gerekçe göstererek bu seçime itiraz etmişlerdi. Bunun üzerine yüce Allah, değer yargılarını düzelterek malın bu gibi konularda hiçbir öneminin olmadığına, bilakis bilgi ve sağlığın gerekli olduğuna şu şekilde dikkat çekmektedir:
"Peygamberleri onlara dedi ki: 'Allah Talut'u size hükümdar gönderdi.' Dediler ki: 'O bize nasıl hükümdar olabi-lir? Biz hükümdarlığa ondan daha layığız, ona bol mal verilmemiştir. ' Dedi: 'Allah onu size hükümdar seçti, onun bilgisini ve sağlığını arttırdı.' Allah mülkünü dilediğine verir. Allah'(ın lütfü) geniştir. (O, her şeyi) bilendir"[455][455]
Âyette, hükümdarlık için ilmin gerekliliğine işaret edildiği gibi ayrıca ilmin maldan üstün olduğuna da işaret edilmektedir. Âyette yöneticilerin sağlıklı olmalarının önemi de ifade edilmektedir. Hz. Davud ve Süleyman, sınırları çok geniş bir devlette hükümdar olmalarına rağmen, kendilerine verilen ilimden dolayı Allah'a hamd etmişlerdir:

---

[448][448] Tarih boyunca Müslümanların Kur'an'a takındıkları tavır konusunda bk. M Zeki Duman, Nüzulünden Günümüze Kur'an ve Müslümanlar, Ankara-1996
M. Sait Şimşek, Kur'an'ın Ana Konuları, Beyan Yayınları: 215-225.
[449][449] Abdussettar Fethullah Sald, el-Madhal ile't-Tefsiri'l-Mevdûî, Kahire-1991, s189-190
[450][450] M. Sait Şimşek, Kur'an'ın Ana Konuları, Beyan Yayınları: 226.
[451][451] 2/Bakara, 31-34
[452][452] bk-96/Alak, 1-5
[453][453] 55/Rahman, 1-4
[454][454] 4/Nisa. 113
[455][455] 2/Bakara, 247

'And olsun biz, Davud'a ve Süleyman'a bir ilim verdik de onlar: 'Bizi inanan kullarından bir çoğuna üstün kılan Allah'a hamd olsun' dediler."456[456]

Bütün bu âyetlerde ilme verilen değer açıkça anlasumaktadır. İlim öyle bir değerdir kî, ona sahip olan kimse de, haliyle değer kazanmaktadır. İlim sahiplerinin adalet sahibi olacakları,457[457] Allah'ın verdiği misallerin ancak âlimler tarafından anlaşılabileceği,458[458] kullar arasında Allah'tan en çok korkanların âlimler olduğu,459[459] bilenlerle bilmeyenlerin bir olamayacağı Kur'an'da ifade edilen hususlardır.

ilim aynı zamanda Allah'ın bir sıfatıdır da. Elbette ki bu da ilmin ne kadar değerli bir şey olduğunu anlatmaktadır.

Kur'an-ı Kerim, ilim ve alimi hem övmekte ve hem de ilim öğrenmeyi emretmektedir. Ayrıca ilmi ve âlimleri kısımlara da ayırmıştır. Bu bağlamda inanç konuları, Kur'an-ı Kerim'de i'lem/bilesin, i'lemû/bilesmiz şeklinde emir kipiyle anlatılmaktadır: "Bil ki, Allah'tan başka tanrı yoktur"460[460] âyetiyle, "bilesiniz ki Allah'ın azabı çetindir."461[461] "Bilesiniz ki Allah'ın huzuruna toplanacaksınız"462[462] "Bilesiniz ki Allah çok güçlü ve her şeyi yerli yerince yapandır"463[463] âyetlerinde olduğu gibi. Kur'an'da benzeri âyetler pek çoktur. Ahkâmla ilgili konularda sadece: "Bilin ki ganimet aldığınız şeylerin beşte biri, Allah'a, Resulüne..."464[464] âyetinde emir kipi kullanılmaktadır. İnançla ilgili konularda "biliniz ki" şeklinde emir kipinin kullanılması, inançla ilgili konuların delile dayalı olması gerektiği, yani bu gibi konuların taklit yoluyla gerçekleşemeyeceği sanki ima edilmektedir.

ÎUm, insanlığın faydası içindir. Bu sebeple ilim tahsili için harcanan vakit ve çaba ibadet olarak değerlendirilmiştir. Ancak bazı konular vardır ki insanın o konularda sağlıklı sonuçlara ulaşması mümkün değildir. Allah'ın zatı, sıfatlarının nasıllığı ve benzeri gaybî konular böyledir. Kur'an-ı Kerim, bu gibi konulan "müteşâbihat" olarak isimlendirmektedir. Bu gibi konular, akıl ve deney yoluyla sağlıklı sonuçlara vanlabilen şeyler değildir. Akıl ancak müşahede âlemi hakkında sağlıklı sonuçlara varabilir. Müşahede âlemi, insanın beş duyusuna hitap eden şeylerdir. Akıl, ancak beş duyunun kendisine sunduğu verileri esas alır. O halde İnsan aklı, ancak görünen alemle ilgili beş duyunun sunduğu veriler alanında kesin sonuçlara varabilir. Gayb konusu ise, vahyin alanıdır. Bu alanda vahyin haber verdiği hususlarla yetinmek gerekir. Elbette akıl, vahyi anlamaya çalışır ve anladıklarından hareketle birtakım değerlendirmeler yapar. Ancak vahyin, hakkında hiçbir bilgi vermediği gay-bi konulara dalmak hasta kalplilerin işidir:

"Kitab'ı sana O indirdi. Onun bazı âyetleri muhkemdir, bunlar Kitab'ın anasıdır. Diğerleri ise müteşâbihtir, Kalplerinde eğrilik olanlar, fitne çıkarmak ve te'viline varmak için müteşâbihinin peşine düşerler. Oysa onun te'vüini ancak Allah bilir. İlimde derinleşmiş olanlar: 'Ona inandık, hepsi Rabb'imizin kalındandır' derler."465[465]

Âyette geçen "teVif" gaybî konuların keyfiyeti ve hakikatleridir. Ancak kalbinde eğrilik bulunanların, bu gibi şeylerin hakikatleri peşinde koştukları anlatılmaktadır. O halde insanın bu gibi konularda vahiy olmaksızın sağlıklı bir ilme varması mümkün değildir.

İlimle hedeflenen, insanların yararı olduğuna göre, insana bir faydası bulunmayan ya da ona zarar veren şeylerin öğrenilmesi, Kur'an tarafından yasaklanmıştır. Sihir böyledir. Hz. Süleyman döneminde şeytanların uydurdukları şeylerden ve sihir öğretmelerinden bahsedilerek şöyle denilmektedir:

"Süleyman'ın hükümranlığı döneminde onlar, şeytanların uydurdukları sözlere uydular. Oysa Süleyman (büyü yaparak) küfre girmemişti. Fakat o şeytanlar küfre girdiler, insanlara büyü öğretiyorlardı"466[466]

Âyette sihir, şeytanlara nispet edilerek kınanmakta ve sihre başvurmaları sebebiyle küfre girdikleri anlatılmaktadır. Bazı âlimler, büyücülerin, İslâm'a ve Müslümanlara gelebilecek zararlarını defetmek için sihrin öğrenilebileceğini söylemişlerdir. Ancak öğrenilse bile kullanılmasının yasaklığı konusunda bütün âlimler ittifak etmişlerdir.

Yasaklanan diğer bir husus ise, gerçekleri engellemek için bir temele dayanmayan bilgilerin üretilmesidir. Batıla destek olacak her çaba, Kur'an tarafından dışlanmıştır.467[467]

İlimin Kısımları:

"İlim" kelimesi hem Allah'ın bir sıfatı olarak ve hem de yaratıkların ilmi için kullanılır. Bu anlamda ilmi iki

---

456[456] 27/NemI, 15

457[457] bk. 3/Âlu Imrân, 18

458[458] bk. 29/Ankebut, 43

459[459] bk. 35/Fatır, 28

460[460] 47/Muhammed, 19

461[461] 2/Bakara, 196

462[462] 2/Bakara, 203

463[463] 2/Bakara, 209.

464[464] 423.8/Enial ,41

465[465] 3/Âlu İmrân, 7.

466[466] 2/Bakara, 102.

467[467] M. Sait Şimşek, Kur'an'ın Ana Konuları, Beyan Yayınları: 227-231.

kısma ayırmak mümkündür: Allah'ın her şeyi kuşatan sınırsız ilmi ve bir de sınırlı olan yaratıkların ilmi.[468[468]]

A. Sınırsız Ve Mutlak İlim

Allah'ın ilminin her şeyi kuşattığı değişik ifade kalıplarıyla dile getirilmiştir: "O, her şeyi bilendir", "ilmi her şeyi kuşatmıştır" vs. İlminin her şeyi kuşattığı ifade edildiği gibi her türlü ayrıntıyı bildiği de Kur'an'da anlatılmaktadır:
"Ne işte bulunsun, Kur'aridan ne okusan ve siz ne iş yapsanız mutlaka biz, içine daldığınız an üzerinizde şahidiz (her yaptığınızı görürüz). Ne yerde, ne de gökte zerre ağırlığınca bir şey, Rabb'in(m bilgisin)den kaçmaz. Ne bundan küçük, ne de büyük hiçbir şey yoktur ki, hepsi apaçık bir kitapta olmasın."[469[469]]
Ayrıca bazı alanlar vardır ki, sadece Allah'ın ilmine tahsis edilmiştir. Gayb konusu böyledir. Gaybın bütün zamanlan; geçmişi, geleceği ve hali hazırının bilgisi Allah'a aittir:
"De ki: 'Göklerde ve yerde Allah'tan başka kimse gayh bilmez. Ne zaman dirileceklerini de bilmezler,"[470[470]]
Ancak izin verdiği elçilere gaybtan dilediği bir ayrıntıyı öğretebilir. Ne var ki bu bilgi sadece o ayrıntı ile sınırlıdır ve sürekli değildir:
"O gaybı bilendir. Kendi gizli bilgisini kimseye göstermez. Ancak razı olduğu elçilere bildirir."[471[471]]
"Kendi dilediği kadarı müstesna, O'nun ilminden hiçbir şeyi de kavrayamazlar?[472[472]]
Kur'an-ı Kerim'de geleceği içeren gayb konusu ayrıca zikredilmekte ve Allah'tan başka kimsenin geleceği bilmediği ifade edilmektedir. Bu arada "beş bilinme-yen'/mugayyebat-ı hamse" meselesi üzerinde durmak gerekir. Bir hadiste beş şeyin gayb konusuna girdiği ve Allah'tan başka kimsenin bunları bilmeyeceği anlatılarak Lokman sûresinin şu âyetinde zikredilen hususlara işaret edilmektedir:
"Allah, kıyametin ne zaman kopacağının bilgisi O'nun katındadır. Yağmuru O yağdırır, rahimlerde olanı bilir. Hiç kimse yarın ne kazanacağını bilmez ve kimse nerede öleceğini bilmez. (Her şeyi) bilen, (her şeyden) haberi olan, yalnız Allah'tır."[473[473]]
Bazı müfessirler, rivayetleri de göz önünde bulundurarak âyette söz konusu edilen beş şeyin, sadece Allah tarafından bilindiğini, bunlardan birini bildiğini ileri süren kimsenin, Kur'an'ı reddediyor durumuna düşeceğini ve bu sebeple kâfir olacağım söylemişlerdir.[474[474]] Bazı müfessirler ise, âyetin üslubunu göz önünde bulundurarak, bilinmeyen şeylerin sadece üç şey olduğunu ve bunların: "Kıyametin ne zaman kopacağı, insanın gelecekte ne yapacağı, başına neler geleceği ve nerede öleceği", konula-rıdır.[475[475]] Bazı müfessirler de, bu beş şeyin insanı çok yakından ilgilendirmeleri nedeniyle bu âyette zikredildik-lerini; insanın bilmediği şeylerin çok daha fazla olduğunu belirtmişlerdir. Bu görüşte olan müfessirlerden Mev-dûdi, şöyle demektedir:
"Bu âyet aslında müşriklerin kıyamet ve âhiret va-idini Resûîüllah'tan duyduklarından beri tekrar tekrar sordukları, kıyametin ne zaman kopacağı sorusuna bir cevaptır. Kur'an bunu, bazı kere soruyu zikrederek bazen de muhatapları ne sorduklarını bildikleri için zikretmeden cevaplandırmaktadır. Bu da sorunun kendi zikredilmeksizin cevaplandınldıgı âyetlerden biridir.
'Kıyametin vaktiyle ilgili bilgiye yalnız Allah sahiptir' şeklindeki ilk cümle sorunun asıl cevabıdır. Bunu izleyen dört cümle ise asıl cevabı pekiştirmek içindir. Tüm delilin anlamı şudur: Ey insan. Sen, hayatta pek yakın ve içli dışlı olduğun bu şeyler hakkında bile hiçbir şey bilmiyorken, nasıl olur da tüm âlemin sona ereceği vakti bilebilirsin? Senin bereket içinde yüzmenle, kıtlık içinde çaresiz kalman temelde yağmura bağlı. Oysa yağmurun kontrol ve düzeni tümüyle Allah'ın yed-i kudretinde, istediği zaman, istediği yere ve istediği kadar yağmuru O gönderiyor ve istediği zaman da göndermeyi-veriyor. Belli bir yere belli bir zamanda ne kadar yağmur düşeceğini hangi ülkenin ondan mahrum kalacağını, hangisinin yağmurdan zarar göreceğini tamamen bilmiyorsunuz. Neslinizi gelecekte sürdürecek olan sperm damlalarıyla eşiniz dölleniyor, fakat siz onların rahimlerinde şekillenen şeyin iyi mi, kötü mü olduğunu bilmiyorsunuz. Yann başınıza ne geleceğini dahi bilmiyorsunuz. Ani bir kaza kaderinizi değiştirebilir, fakat siz böyle bir olayı bir dakika öncesinden bile kestiremiyorsunuz. Şimdiki yaşantınızın nerede son bulacağını bilmiyorsunuz. Allah tüm bu bilgileri kendine saklamıştır ve size bunlar hakkında hiç bilgi vermemektedir. Aslında önceden tedbir alabilesiniz diye bunları bilmek istiyorsunuz. Fakat tamamen Allah'ın emir ve tasarrufunda olan şeylerin bilgisine bir yol bulamazsınız. Aynı şekilde dünyanın sonu hakkında da Allah'ın emir ve kararını beklemekten başka seçeneğiniz yok. Aynca bununla ilgili bilgi ne bir kimseye verilmiştir ne de verilebilir.
Burada bir şeyin daha iyi anlaşılması gerekir ki o da şudur: Bu âyet Allah'ın bildiği gaybt ve sırrî şeylerin tam bir

---

468[468] M. Sait Şimşek, Kur'an'ın Ana Konuları, Beyan Yayınları: 231.
469[469] 10/Yûnus. 61
470[470] 27/Neml, 65
471[471] 72/Gin, 26-27
472[472] 2/Bakara, 255
473[473] 3 l/Lokman, 34
474[474] bk Kurtubî, el-Cami' li Ahkâmi'l-Kur'an, Beyrut-1965, VII. 1-2; XIV82-83
475[475] Süleyman Ateş, Kur'an-ı Kerim Tefsiri, Istanbul-1995, IV2025

listesini vermiyor. Belli bir tasavvura yol açsın diye yalnızca en belirgin şeylere işaret ediliyor. Üstelik bunlar insanın en içli dışlı yaşadığı fakat farkında olmadığı, bilmediği yalnızca Allah'ın bildiği gaybi ve sırrî şeylerin beş taneden ibaret olduğu sonucu çıkarılmamalıdır, işin aslı, gayb, mahlukata gizli fakat Allah'ın bilgisi için apaçık olan bu türden her şeyi içine alır ve böyle şeyler sayısız ve sınırsızdır."[476][476]
Bazı âlimler, âyette "mâ fi'1-Erham" ifadesinde akıl sahipleri için kullanılan "men" ism-i mevsûlu değil de "mâ" ism-i mevsûlunun kullanıldığına dikkat çekerek bununla, rahimlerde kinin erkek mi kız mı olduğunun kastedilmediğini, bilakis rahimdekinin, iyi mi yoksa kötü biri mi olduğu, kaderinin ne olacağı ve benzeri hu-susların kastedildiğini söylerler. Buna göre âyette rahimdekinin erkek çocuğu mu, yoksa kız çocuğu mu olduğu meselesi kastedilmemektedir. Ancak şunu belirtelim ki, insanlann bu konuda en çok merak ettikleri, doğacak çocuğun erkek mi, yoksa kız mı olacağıdır. Bu tür merakı olmayan azınlıktaki bir kesimin merakı ise, çocuğun sağlam mı, yoksa sakat mı doğacağı meselesidir. Çocuğun kaderinin ne olacağı; iyi biri mi, yoksa kötü biri mi olacağını merak eden ise, yok denilecek kadar azdır.
Vakıa âyette üç şeyin Allah'tan başkası tarafından bilinemeyeceğine vurgu yapılırken Allah'ın yağmuru yağdırdığı ve rahimlerdekini bildiği ifade edilmektedir. Yağmuru yağdıranın Allah olması, yağmurun öncesinden yağacağının tespit edilemeyeceği anlamına gelmez. Sadece yağmura karar verenin Allah olduğunu anlatır. Yağmurun yağmasını isterse, sebeplerini oluşturur ve yağdırır; dilemezse, sebeplerini oluşturmaz ve yağdırmaz. Rahimlerdekini bilmesi meselesine gelince, âyette başkasının bunu bilmeyeceği ifade edilmemekte, Allah'ın bunu bildiği anlatılmaktadır.
Müfessirlerin de dikkat çektekileri gibi, insanın bilmediği daha pek çok şey vardır. Gayb bilgisi, sadece Allah'a aittir ve ne bir peygamber ve ne de başka biri bu bilgiye sahiptir.
Kalplerdekini bilmek de Allah'a has bir bilgidir: "Sözü açık söylesen de (gizli söylesen de) muhakkak O, gizliyi de, ondan daha gizlisini de biür."[477][477] O halde Allah, henüz söze dökülmeyen, kişinin kalbinde geçirdiği şeyleri de bilmektedir. Başka bir âyette bu husus açıkça ifade edilmektedir:
"Sözünüzü ister gizleyin, ister onu açığa vurun (fark etmez) çünkü O, göğüslerin özünü bilir. Yaratan bilmez mi? O lâtiftir (bilgisi her şeye nüfuz eden, her şeyden) haberdar olandır"[478][478]
insanın kendi içinde/kalbinde sakladığı bilgileri Allah'tan başka kimse bilemez. Peygamber (s.a.v), etkisiz hale getirdiği ve bu sırada kelime-i şahadet getiren bir müşriki öldüren Halid b. Velid'in bu davranışını haber alınca, o müşriki neden öldürdüğünü sormuş, Halid b. Velid: "Samimi olarak kelime-i şahadeti getirmedi, korktu da bu sebeple böyle dedi" demiştir. Bunun üzerine Peygamber (s.a.v): "Kalbini yarıp baktın mı?" diye Halid'i azarlamıştır. Halid b. Velid gibi Allah yolunda savaştan savaşa koşan şahabı bir komutan bunu bilmiyorsa, başka birinin bunu bilmesi mümkün değildir.
Yüce Allah'ın tüm zaman ve mekânları, küçükbüyük her olayı ve varlığı kapsayan bir ilme sahip olması, ilminin, kalplere kadar uzanması elbette birtakım sonuçlar doğurmaktadır.
Kalbe de uzanması nedeniyle insanın kalbini de temiz tutma çabası içerisinde olması gerekir. Genelde kalpten geçenlerden dolayı insanın sorumlu olmadığı şeklinde bir kanaat mevcuttur. Oysa insan, içinden geçenlerden dolayı da sorumludur. Sadece gücü dışında olan şeylerden dolayı insanın sorumluluğu yoktur, insanın içinden geçenler genelde irade dışı olmakla beraber iradesi dahilinde olanlar da vardır ve iradesi dahilinde olanlardan dolayı insan sorumludur. Zaten iyilikler de, kötülükler de, önce insanın içinde planladığı şeylerdir. Ruh eğitimi bu nedenle önem arzetmektedir:
"Bilin ki Allah, içinizden geçeni bilir. O'ndan sakının ve yine bilin ki, Allah bağışlayandır, halimdir."[479][479]
Böyle bir bilgiye sahip olan Allah, insanları tekrar yaratmaya ve yaptıklarının karşılığını vermeye de kadirdir. O, bilgisi sayesinde insan için en uygun emir ve yasakları koymuştur. Yine bu bilgisi sayesinde insanların ne yapacağını önceden bilmektedir. Kader dediğimiz şey, O'nun bu bilgısidir.[480][480]

B. Sınırlı İlim:

Yaratıkların ilmi, sınırlı bir bilgiye dayanır ve aralarında bir derecelenme söz konusudur. Örneğin insanın yeryüzünü imar için bilgi üretme yeteneği, meleklerin yeteneğinden üstündür. Nitekim yaratılış kıssasında Âdem, isimleri bildiği halde melekler bilmemişlerdir.
İnsanlar arasında din ilmi bakımından peygamberler en üstün seviyededirler. Her şeyden önce onlar, insanlar içinden seçilmişlerdir ve dini tebliğ etmekle görevlendirilmişlerdir. Dini tebliğ edenin, kendilerine tebliğ ettiği kimselerden dini daha iyi bilmesi, mantıkî bir zorunluluktur. Peygamberimizin dili üzere şöyle denilmektedir:
"Size Rabb'imin gönderdiği gerçekleri duyuruyorum, size öğüt veriyorum ve Allah tarafından, sizin bilmediğiniz

---

[476][476] Ebu'l-A'tâ Mevdûdî, Tefllimu'l-Kur'an (Kur'an'ın Anlamı ve Tefsiri), -Tercüme kurulu: Muhammed Han Kayan! ve arkadaşları-Istanbul-1987, IV308
[477][477] 20/Tâhâ, 7.
[478][478] 67/Mülk, 13-14
[479][479] 2/Bakara, 235
[480][480] M. Sait Şimşek, Kur'an'ın Ana Konuları, Beyan Yayınları: 231-237.

şeyleri biliyorum"481[481] Kur'an-ı Kerim'de başka peygamberler için de aynı ifade kullanılmaktadır.482[482] Ancak peygamberler, dini daha iyi bilmelerine rağmen gaybı bilmezler.483[483] Onların gayb bilgileri, Allah'ın kendilerine bildirdikleriyle sınırlıdır.484[484]

Diğer İnsanların Timi:

insanın iki tür ilmi vardır: Yaratılıştan getirdiği ilim ve bir de sonradan kazandığı ilim. insanın doğuştan getirdiği içgüdüdür. "Rabb'imiz her şeye yaratılışım verip sonra onu doğru yola iletendir"485[485] âyetinde kastedilen budur. Aynı şey, hayvanlara da verilmiştir. Mesela arılarla ilgili olarak şöyle denilmektedir:
"Rabb'in bal arısına (şöyle) vahyetti: 'Dağlardan, ağaçlardan ve (insanların) kurdukları çardaklardan ev edin!..486[486]
Bu konuda insanlar eşittirler. Bedenî önemli bir sakatlık olmadıkça her insan bu bilgilerle doğar. Gerçekten de önemli olan, sonradan kazanılan bilgi yani ilimdir. Yüce Allah, buna işaret ederek şöyle demektedir:
"Allah sizi annelerinizin karnından çıkardığı zaman hiçbir şey bilmiyordunuz, size kulak, göz ve efide/kalpler verdi ki şükredesiniz"487[487]
Âyette geçen ef'ide kelimesi, fuâd kelimesinin çoğulu olup kalpler manasına gelir. Kur'an-ı Kerim'de anlama ve değerlendirme yeri, fuad/kalptir. O halde âyet, annesinden doğarken hiçbir şey bilmeyen insana kulak, göz ve anlayıp değerlendirme vasıtası olan kalbin verildiğinden söz etmektedir. Çünkü insan, bu üç vasıtayla ilim elde eder. Görür, duyar ve görüp duyduklarını kalbinde değerlendirdikten sonra bilgiye ulaşır. Bilgi edindiğinde bu üç vasıtayı devreye sokmalı, bilgi edinmek istediği konuda görülmesi gereken şeyleri görmeli, duymaya konu olan hususları duymalı ve bunlarla yetinmeyip kalbinde değerlendirme yapmalıdır. Duyulmaya konu olanı duymadan, görülmeye konu olanı görmeden ve duyma ile görme yollarıyla elde edilen veriler kalpte değerlendirilmeden insanın eksik bilgi ile bir şeyin ardına düşmesi kınanmıştır:
"Bilmediğin şeyin ardına düşme, çünkü kulak göz ve kalp, bunların hepsi ondan sorumludur"488[488]
Âyet, ancak bu vasıtalar devreye sokularak bilgiye ulaşılabileceğine, bunlar devreye sokulmadan elde edilen bilginin eksik olduğuna ve böyle bir bilginin peşine düşmenin yanlış olacağına dikkat çekmektedir. Değer-lendirme yapmadan görüp duyduğuna uymak kınanmıştır. Bu bağlamda geleneğe uymak Kur'an-ı Kerim'de sık sık gündeme getirilmiş ve değerlendirme yapmadan bunların peşine düşmek kınanmıştır:
"Onlara: 'Allah'ın indirdiğine uyun' denildiği zaman, 'Hayır, biz atalarımızı üzerinde bulduğumuz yola uyarız] derler. Ya ataları bir şey düşünmeyen ve doğru yolda olmayan kimseler idiyseler489[489]
Kur'an-ı Kerim, Müslüman'dan her duyduğuna uymamasını, seçmeci olmasını istemektedir:
"Şeytana ve putlara kulluk etmekten kaçınıp, Allah'a yönelenlere, işte onlara müjde vardır. Ey Muhammed, sözü dinleyip (dinledikleri sözlerden) en güzeline uyan kullarımı müjdele. Allah'ın doğru yola eriştirdiği işte onlardır ve onlar, akıl sahipleridir;"490[490]
Kur'an-ı Kerim, din ilimlerini temel hedef almasına rağmen, diğer ilimlere dikkat çekmekte ve onlara teşvik etmektedir. Tabiata ve tabiatta cereyan eden olaylara sıkça dikkat çekilmesinin sebeplerinden biri budur. Ancak Kur'an-ı Kerim, diğer ilimlerin sonuçlarını vermez. Bir din kitabından bunu beklemek, doğru da olmaz. Bakara süresindeki "Sana hilalleri sorarlar. De ki: 'Onlar, insanlar ve hac için vakit ölçüleridir.' Evlere arkalarından girmek iyilik değildir. İyilik, Allah'tan korkanın iyiliğedir. Evlere kapılarından girin ve Allah'tan korkun ki, kur-tuluşa eresiniz, umduğunuzu bu/asmiz"491[491] âyetinden de, modern ilmin sonuçlarının Kur'an'da aranmaması ge-rektiği anlaşılmaktadır. Çünkü Peygamber (s.a.v.)'e, hilalin neden önce ince bir şekilde doğduğu ve her gün biraz daha kahnlaşarak nihayet dolunay haline geldiği sorulmuştu. Bunu Peygamber'e sormaları, kapı dururken eve arkasından girmeye benzetilmiştir. Böylece Peygamber'e bu konularda soru sormalarının yanlış olduğu; böyle soruların muhatabının Peygamber olamayacağı anlatılmıştır. Peygamber'e sorulan bu soru, Kur'an'da bu şekilde değerlendiriliyorsa, elbette ki bu ve benzeri soruların cevaplarının Kur'an'da aranmaması gerektiği, de anlatılmış olmaktadır.
İlme verilen değer, kaçınılmaz olarak âlime değer vermeyi de beraberinde getirir. Elbette bilenlerle bilmeyenler eşit değildir. Kur'an, Allah'tan hakkıyla korkanların, tutarlı inanç sahiplerinin ve adaleti ayakta tutanların âlimler

481[481] 7/Araf, 62.
482[482] bk. 12/Yusuf,96
483[483] bk. 6/En'am, 50
484[484] M. Sait Şimşek, Kur'an'ın Ana Konuları, Beyan Yayınları: 237-238.
485[485] 20/Tâhâ, 50
486[486] 16/Nahl, 68.
487[487] 16/Nahl, 78.
488[488] 17/Isrâ, 36.
489[489] 2/Bakara, 170.
490[490] 39/Zümer, 17-18.
491[491] 2/Bakara, 189.

olduğuna dikkat çekmektedir, ilim, iman ile birleştiğinde kişinin dereceleri kat kat yücelir:
"Allah sizden inananları ve kendilerine ilim verilenleri derecelerle yükseltir[492[492]]
ilim, insana üstün dereceler kazandırdığı gibi birtakım sorumluluklar da yüklemektedir. Doğrudan yana olmak, adaleti hakim kılmak, bu sorumluluklar arasındadır. Vakıa bazı âlimler bu görevlerini yerine getirmemekte, hatta ilimlerini kötülüklere vasıta kılabilmekteler. Kur'an-ı Kerim'de bu sorumluluklarını yerine getirmeyen âlimler, kitap yüklü merkeplere benzetilmektedir:
"Kendilerine Tevrat yüklendiği halde, onu taşımayanların durumu, sırtına kitap yüklenmiş eşeğin durumu gibidir. Allah'ın âyetlerini yalanlayan topluluğun durumu ne kötü bir örnektir. Allah haksızlık eden toplumu doğru yola eriştirmez"[493[493]]
Yine, ilmin yüklediği sorumluluğu yerine getirmeyenler şu şekilde kınanmaktadır:
"İndirdiğimiz açık delilleri ve hidayeti -biz Kitap'ta insanlara açıkça belirttikten sonra- gizleyenler (var ya), işte onlara hem Allah lanet eder, hem bütün lanet edebilenler lanet eder. Ancak tövbe edip durumlarını düzeltenler ve gerçeği açıklayanlar başka. Onları bağışlarım. Çünkü ben tövbeyi çok kabul edenim, çok esirgeyenim."[494[494]]
Dinleri tahrif edenler de yine âlimler olmuştur. Fen bilimlerinin bilginleri de aynen din âlimleri gibidir. Bir güç aracı olan ilmi, burada da iyiye kullanmak mümkün olduğu gibi kötüye de kullanmak mümkündür. Bu gücü kontrol altında tutmayı ve insanlığın yararına kullanmayı sağlayacak tek çare, ahlâkî değerleri fert fert toplumun tamamına hakim kılmaktır. Kur'an-ı Kerim'in, hayatın her merhalesine ve her alanına iyiliği emretmek ve kötülükten sakındırmak prensibini yaymasının önemi burada da kendini göstermektedir. Nükleer silahlara aracılık eden bilginler, dini tahrif eden âlimlerden belki de daha az suçlu değillerdir.[495[495]]

Sosyal Dayanışma

Kufan-ı Kerim, insanların tamamının tek bir nefisten türediklerini söylemektedir. Buna göre inanç, bölge, ırk veya herhangi bir ayırım olmaksızın bütün insanlar, insan olmak yönüyle kardeştirler. Ancak bunun ötesinde özel bir kardeşlik vardır ki o da, inanç kardeşliğidir. Hatta bu kardeşlik, kan kardeşliğinin yani ana-baba bir kardeşliğin bazen önündedir:
"Allah'a ve âhiret gününe inanan bir toplumun -babaları, oğulları, kardeşleri yahut akrabaları da oha- Allah'a ve Resulüne düşman olanlarla dostluk ettiğini göremezsin.[496[496]]
O halde iki türlü bir dayanışmadan söz etmek mümkündür. Aynı nefisten gelmiş olmaları nedeniyle bütün insanlar arası dayanışma, aynı inancı seçmiş olmaları nedeniyle daha özel ve daha güçlü bir konumda olması gereken Müslümanlar arası dayanışma.
Bilindiği gibi Kur'an-ı Kerim, bütün insanlığa gönderilmiştir. Ona inanmayan her kişi, ona inanmaya adaydır. İleride inanmayacak olsa bile, insan olmanın kendisine sağladığı birtakım haklan vardır.
"Sosyal dayanışma"dan söz edildiğinde çoğu insanın zihnine ekonomik dayanışma gelir. Kuşkusuz bu dayanışmanın çerçevesinde ekonomik dayanışma da vardır. Ancak hayat ekonomiden ibaret değildir, insanın ihtiyaçları da bununla sınırlanamaz. Kur'an'da ilim, ahlâk, siyaset, olumsuzlukları toplumdan uzaklaştırma, iyilikleri topluma hakim kılma vs gibi konularda da yardımlaşmadan söz edilmektedir. Kur'an-ı Kerim bunu genelleştirerek: "Birr/iyilik ve takva üzere yardımlasın"[497[497]] demektedir.
Arap dilinde "birr" ve "berr" kelimeleri aynı kökten gelmektedir. "Berr" kelimesi, yeryüzünün kara parçası için kullanılır. İşte bu kelimeden esinlenerek "birr" kelimesi türetilmiş ve bununla iyilik alanının genişletilmesi kastedilmiştir.[498[498]] Nitekim Kur'an-ı Kerim'de de kelime hem inanç alanında, hem de amel alanında kullanılmaktadır. Şu âyette kelime her iki alanla ilgili olarak kullanılmıştır:
"Birr/iyilik, yüzünüzü doğuya ve batıya çevirmeniz değildir. Fakat birr, Allah'a, âhiret gününe, meleklere, Kitab'a, peygamberlere inanmaktır, sevdiği mallardan akrabaya, yetimlere, düşkünlere, yolda kalanlara, yoksullara ve köle azat etmeye vermek, verdiği sözü yerine getirmek, sıkıntı, hastalık ve sıkıntılı zamanlarda sabretmektir. İşte böyle davrananlar, doğru olanlardır ve Allah'ın azabından korunmuş olanlar onlardır."[499[499]]
Görüldüğü gibi âyet, inanç konularıyla birlikte akraba, yetim ve düşkünlere yardım etmeyi birr kelimesinin kapsamı içerisinde zikretmektedir.
Takva kelimesi ise, nefsi, günah olan şeylerden korumaktır. Böylece kişi, kendisini Allah'ın azabından korumuş olur. Bu ise, imanla birlikte ameli de gerektirir.
O halde, "birr ve takva üzere yardımlasın" âyeti, inanç konularından amelî konulara kadar insanın yararına olan

---

492[492] 58/Mücadele, 11.
493[493] 62/Cum'a, 5.
494[494] 2/Bakara, 159-160.
495[495] M. Sait Şimşek, Kur'an'ın Ana Konuları, Beyan Yayınları: 238-242.
496[496] 58/Mücadile, 22
497[497] 5/Maide, 2.
498[498] Rağıb esfahânî, d-Müfredat, s.40.
499[499] 2/Bakara, 177

her konuda yardımlaşmayı emretmektedir. Sosyal dayanışmayı bu geniş çerçevede almak gerekir.
Sosyal dayanışmanın gerçekleşmesi için öncelikle ferdin, toplumun bir parçası olduğu bilinciyle yetiştirilmesi gerekir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi fert, aynı ana-babadan gelmiş olma yönüyle insanlık toplumunun ve aynı dine mensup olması yönüyle islâm ümmetinin bir parçasıdır. Kur'an-ı Kerim, toplumdaki anlaşmazlıkları giderme konusunda fertten çaba göstermesini isterken, bunu, inananların kardeş olması gerekçesine dayandırmaktadır:
"Muhakkak ki müminler kardeştir. Kardeşlerinizin arasım düzeltin ve Allah'tan korkun ki size rahmet edilsin[500[500]]
Peygamber (s.a.v.) de bir hadislerinde mümin toplumu bir binaya benzetmekte ve fertlerinin birbirlerini desteklediklerini ifade etmektedir. Yine şöyle demektedir:
"Müminler, birbirlerini sevmekte ve birbirlerine merhamet etmekte bir vücut gibidirler. Vücudun herhangi bir organı rahatsızlandığında, diğer organları da rahatsız olur ve onun acısına ortak olurlar."
Peygamber (s.a.v), bir hadisinde de dinin tarifini yaparken, toplum fertleri arasındaki samimiyeti bu tarifin kapsamında zikretmektedir. Söz konusu hadiste şöyle denilmektedir: Peygamber (s.a.v), ashabına: "Din samimi-yettir" dediğinde ashabı: "Kime karşı samimiyettirT diye sormuşlardır. Bunun üzerine Peygamber (s.a.v.): "Allah'a karşı samimi olmaktır; Peygamberine karşı samimi olmaktır ve bütün inananlara karşı samimi olmaktır" cevabını vermiştir.
Toplum fertleri arasında dayanışmanın olmasının bir şartı da, fertler arasında ayırım yapılmaması, topluma adaletin hakim olması ve fertlerin hepsinin birbirlerine eşit tutulmalarıdır. Kur'an-ı Kerim'in bu hususlara verdiği önem bilinmektedir. Ayrıca, ibadetler bölümünde gördüğümüz gibi, İslam'da emredilmiş olan her ibadetin, toplumun sosyal dayanışmasına bir katkısı vardır. Namaz ibadeti, zekât ibadeti, hac ibadeti ve hatta oruç ibadetinin bile sosyal boyudan; sosyal dayanışmaya katkıları vardır.
Birr ve takva üzere yardımlaşmayı emreden âyette, konunun berrak bir şekilde zihinlerde canlanması ve yerleşmesi için bunların zıddı olan davranışlar da şu şekilde zikredilmektedir:
"Günah işlemek ve haddi aşmak üzere yardımlaşma-ym."[501[501]]
Günah, Allah'ın emirlerine aykırı davranmaktır. Burada "haddi aşmak", insanların hakları konusunda sınırı aşmak anlamında kullanılmıştır. O halde günah, haddi aşmakla anlatılan anlamdan daha geniştir. Yani günah, haddi aşmayı da içine almaktadır. Burada ayrıca haddi aşmanın zikredilmesi, buna dikkat çekmek içindir.
İnsanların maddi bir çıkarları olmaksızın günah ve haddi aşma konulannda yardımlaşmaları, ırkçılık ve grupçuluk gibi saiklerle gündeme gelebilir. Bu sebeple bir çok müfessir, bu âyetin tefsirinde şu hadisi naklet-mektedir:
Resûlullah şöyle buyurmuştur: "Zalim de olsa, mazlum da olsa kardeşine yardım et. Denildi ki; "Ya Resü-lallah, kardeşim mazlum ise yardım edeyim, ama zalim olursa ona nasıl yardım edeyim? Buyurdu ki: Onu zulümden alıkoymak suretiyle. îşte bu, ona yardım etmektir."
"Zalim de olsa, mazlum da olsa kardeşine yardım et" sözü, aslında cahiliye döneminde Arapların bir prensibi idi. Onların dünya görüşü ve temel ilkeleri, bu sözle özetleniyordu. Ama Peygamber, onlann bu sözlerine hem yeni bir muhteva kazandırdı ve hem de onu evrenselleştirdi. Böylece Müslüman'a, daima üstün değerlerden yana olması gerektiği de anlatılmış oldu.
Bu hadisten de anlıyoruz ki, zulme engel olmak, haksızlığa karşı çıkmak da, aslında bir yardımlaşmadır. Kendi ırkından ya da gurubundan birine haksızlık durumunda yapılacak yardımın nasıl olması gerektiği de bu hadisle ortaya çıkmaktadır. Onun zulüm ya da haksızlığına yardımcı olmak, Allah'ın koyduğu sınırları çiğnemeyi içerdiği gibi, onu günaha teşvik etmek anlamını da içerir. O halde kişinin bu davranışı, kendi ırkdaşı ya da gurubundan olan kişiye yaptığı bir iyilik değil, haddizatında bir kötülüktür.
Kısacası, İslam toplumunda iyilik ve takva üzere yardımlaşmak, sadece erdemli bir davranış değil, aynı zamanda bir görevdir de. Ayrıca Müslüman, toplumundaki günah ve haksızlıklara kayıtsız kalamaz. Bunları engellemenin en etkili yollarını araştırmalı ve bu alanda çalışma yapanlarla elbirliği etmelidir.
Kuşkusuz yardımlaşmanın birçok alanı vardır. Birr kelimesinden söz ederken bu konudaki alanın genişliğine dikkat çekmiştik. Bu alanlar arasında, ekonomik alanda yardımlaşma bu konulann başında yer almaktadır.[502[502]]

Ekonomik Yapı

Kur'an-ı Kerim, diğer sosyal alanlarda olduğu gibi ekonomik alanda da düzenlemeler getirmektedir. Çünkü din, sadece âhiret mutluluğunu sağlamak için değildir. Aynı zamanda dünya hayatında da mutluluğu he-deflemektedir. Bu nedenle sosyal hayatın önemli alanlarında birtakım düzenlemelerinin olması kaçınılmazdır. Ayrıca inançla sosyal hayat, hatta ibadetlerle sosyal hayat, iç içedir. Malın hem kazanma, hem de harcama yol-larına dair birtakım düzenlemeler getirilmektedir.

500[500] 49/Hucûrât. 10.
501[501] 6/Maide, 2.
502[502] M. Sait Şimşek, Kur’an’ın Ana Konuları, Beyan Yayınları: 243-247.

Kur'an-ı Kerim'e göre yer ve göklerin mülkiyeti Allah'ındır. Bu nedenle kişilerin mülk edinmeleri, ancak dinin çizdiği çerçeve dahilinde olur. Ayrıca mutlak (sınırsız ve sorumsuz) ferdî mülkiyet anlayışı islâm'a yabancıdır, islam'da üç kademeli bir mülkiyet anlayışından bahsetmek mümkündür. Mutlak mülkiyet Allah'a aittir. Mutlak oluşu sebebiyle güçlüdür ve kalıcıdır. İkinci aşamada mülkiyet, topluma aittir. Üçüncü aşamada ise, ferdî mülkiyet gelir. Hem toplum/kamu mülkiyeti ve hem de ferdî mülkiyet, mutlak olmayıp tasarruf mülkiyeti mahiyetindedir. Bu sebeple kişi, şayet mülkiyet ehliyetini yitirecek olursa, tasarruf yetkisi, topluma geçer. Bu durumda devlet o kişinin mülküne vasî tayin eder ve kişi, ehliyetine kavuştuğunda tasarruf yetkisini devralır. Sefih kimselerle yetimlerin mallan konusunda şöyle denilmektedir:

"Allah'ın sizi başına diktiği mallarınızı aklı ermezlere/sefihlere vermeyin; o mallarla onları besleyin, giydirin ve onlara güzel söz söyleyin. Nikâh çağına varıncaya kadar öksüzleri deneyin, eğer onlarda bir olgunluk görürseniz, hemen mallarım kendilerine verin"[503[503]]

Dikkat edilirse sefih kişinin malı için "mallarınız" ifadesi kullanılmıştır. Buna göre ferdin malı da, aslında toplumun malıdır. Aynı şekilde toplumlar da, mülkiyet ehliyetini yitirebilirler. Haksız yere, inanan toplumlara savaş açan toplumların mallan böyledir. Böylesi toplumlar, mülkiyet ehliyetini yitirmiş olurlar. Bu toplumlarla savaşarak buraları fetheden Müslüman toplumların, onların mallanm ganimet olarak almalarının caiz olması bu sebeptendir. Bu durumda olan toplumlann mülkiyetleri, mümin toplumlara miras olarak devredilmiş olur.

Mülkiyet hakkındaki bu kısa girişten sonra Kur'an-ı Kerim'in, servet edinmeye bakışı üzerinde durmak gerekir. Çünkü genelde dinin, serveti dışladığı sanılır. Hatta din adına bunu iddia eden ve fakirliğin insanı cennete götüreceğini söyleyenler de olmuştur. Bunlara göre dünya, tamamen kötülüktür, bir an önce sona ermesi insanın yararınadır. Ruhçu, dini ve felsefi akımlara, bu düşünce hakimdir. Onlara göre beden ne kadar sıkıntı çekerse, ruh o ölçüde yücelir. Bu düşünce bazı Müslüman sûfîler arasında da yaygındır. Bedenin ruh için bir kafes şeklinde tasvir edilmesi ve kafesten kurtulma özlemi ve çabası içerisinde olan kuş misali, ruhun da beden kafesinden kurtulma özlemi ve çabası içerisinde olduğunu söyleyen sûfiler, söz konusu ettiğimiz ruhçu felsefenin etkisindedirler.

Oysa Kur'an âyetleri incelendiğinde servetin bizatihi kendisinin dışlanmadığı, bilakis en üstün değermiş gibi hedef edinilmesinin kınandığı görülür. Ayrıca helal yoldan kazanıldığı ve zekâtı ödendiği müddetçe zenginlik ve mal biriktirmek için bir sınır da getirilmiş değildir. İslam'da kınanan, servetin bizatihi gaye edinilmesi ve servet sahibinin onu stok ederek diğer insanların o servetten yararlanmalarını engellemesidir. Ferdî mülkiyet, mutlak bir mülkiyet olmadığından servet sahibinin cimri davranması da, müsrif olması da kınanmıştır:

"Ve onlar ki harcadıkları zaman, ne israf ederler, ne de cimrilik ederler, (harcamaları) bu ikisinin arasında dengeli olur."[504[504]]

Âhiretin, dünyadan daha hayırlı olduğunu, dünya hayatının geçiciliğini, insanın cimriliğini ve dünya hayatına bağlılığını bildiren âyetlere bakarak bazıları tarafından Kur'an'm, mal ve servet edinmeyi dışladığı zannedilmiştir. Önce insanın dünya hayatına bağlılığını ele alalım. Bir âyette şöyle denilmektedir:

"Kadınlardan, oğullardan, yığın yığın yığılmış altın ve gümüşten, (otlağa) salınmış atlardan, davarlardan ve ekinlerden gelen zevklere aşın düşkünlük, insanlara süslü gösterildi. Bunlar, sadece dünya hayatının geçimidir. Asıl varılacak güzel yer, Allah'ın yanındadır. "[505[505]]

Altın, gümüş ve diğer malların insanlara süslü gösterildiği âyette anlatılmaktadır. Peki bunları insana süsleyen kim, Allah mı, yoksa şeytan mı? Bazıları, süsleyenin şeytan olduğunu söylemektedir. Ancak bu görüşte olanların, görüşlerine dayanak olarak getirdikleri bir delilleri yoktur. Sadece süslü gösterilmiş olan bu şeylerin, insanlan dünyaya bağlayıp onlara âhireti unuttura-bileceklerinden hareket ederek bu görüşe varmışlardır. Süsleyenin Allah olduğunu söyleyenlerin görüşü daha tutarlıdır. Çünkü yüce Allah başka bir âyette şöyle buyurmaktadır: "Biz, insanların hangisinin daha güzel amel edeceğini deneyelim diye yeryüzündeki her şeyi, dünyanın kendine mahsus bir süs yaptık."[506[506]] O halde dünyadaki şeyleri süslü gösteren Allah'ın kendisidir. Hz. Ömer de bu görüştedir.[507[507]] Yine şöyle denilmektedir:

"De ki: Allah'ın, kullan için çıkardığı (yarattığı) süsü ve güzel nzıhlan kim haram kıldı? De ki: Onlar, dünya hayatında (inanmayanlarla birlikte) inananlarındır. Kıyamet gününde ise yalnız müminlerindir. îşte, bilen bir topluluk için âyetleri böyle açıklıyoruz."[508[508]]

Öyleyse insanlara bu şeylere düşkünlüğü süsleyen, Allah'ın kendisidir, tnsan bu fıtrat üzere yaratılmıştır. Bu gibi şeylerin süslü gösterilmesi, insanların hayatlarını devam ettirmeleri için aslında gerekli bir şeydir. O halde insanların bunları sevmeleri, fıtratlarının bir gereğidir. Herhalde Allah, insandan üzerinde yaratıldığı fıtrattan vazgeçmesini isteyecek değildir. Allah'ın dini, fıtrata aykırı olmaz. Örneğin kişinin kendi eşini sevmesi, niçin Allah'ın dinine aykırı olsun ki? İnsan neslinin devamını sağlayan bu sevgi değil midir? Yine malı sevmesi de,

---

503[503] 4/Nisâ, 5-6.

504[504] 25/Furkan, 67

505[505] 3/Âlu Imrân, 14

506[506] 18/Kehf, 7.

507[507] Kurtubî, IV.28

508[508] 7/A'raf, 32.

dinine aykırı değildir. Yoksa, infak ederken israfa kaçmayın, denilir miydi? Âyette zikredilen hususlar da böyledir. Âyette anlatılmak istenen büsbütün bunlara kapılarak dünya hayatına çakılıp kalmamaktır. Bu sebeple Allah, âhiret yurdunun daha güzel olduğunu hatırlatmaktadır. İnsanlar büsbütün dünya hayatına kapılarak daha güzel olan âhiret yurdunu unutmasınlar, denilmektedir.
Âyet ayrıca dünya hayatında süslü gösterilmiş olan bu hususlara bağlılık ile âhiret yurdundaki mükâfat arasında bir çelişki ortaya çıktığında âhiret yurdunun tercih edilmesi gerektiğini anlatmaktadır. Örneğin altın ve gümüş sevgisi, insanı hırsızlık yapmaya, ticaret hayatında başkalarını aldatmaya sürüklemesin, ayrıca bu sevgi in-fak etmekten, Allah yolunda harcamaktan onu alıkoymasın. Çünkü böyle yapıldığı takdirde bu dünya hayatındaki nimetlerden daha güzel ve mükemmel nimetler banndıran âhiret yurdu yitirilmiş olur, hatta böyle davranan kişi, orada şiddetli bir azaba çarptırılır, denilmektedir.
O halde âhiret sevgisiyle birlikte mal sevgisinin bir sakıncası yoktur. Belki de ikisinin birlikte yürütülmesi gerekir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır:
"Onlardan bir kısmı da: 'Ey Rabb'imiz, bize dünyada bir iyilik, âhirette de bir iyilik ver. Bizi ateş azabından koru' derler."509[509]
Belli ki dünyadaki iyilik, dünya nimetleriyle ilgilidir. Cuma namazıyla ile ilgili âyette de şöyle denilmektedir:
"Namaz bitince yeryüzüne dağı/m ve Allah'ın lûtjun-dan isteyin.510[510]
Hatta ihramdan çıktıktan sonra avlanmayı ifade eden âyette anlatılan ile Cuma namazı bittikten sonra yeryüzüne dağılıp Allah'ın lûtfunu istemeyi ifade eden bu âyet arasında aynı esprinin mevcut olduğunu söyleyebiliriz. O halde iki önemli ibadetten sonra çalışıp kazanmak tavsiye edilmektedir.
Peygamber (s.a.v.) döneminde sahabîlerinden bazıları, dünyadan el-etek çekmek, sadece âhirete yönelip tüm vakitlerini ibadete vererek dünyevi lezzetlerden; kadınlardan, güzel yiyeceklerden ve para kazanmaktan uzak durmayı kararlaştırdılar, bu kararlarına uymak konusunda kendi aralarında yemin ettiler. Bu yaptıkları Peygamber'e ulaştığında, yaptıklarını tasvip etmedi, ama kısa bir müddet sonra konuyu vuzuha kavuşturan şu âyetler indi:
"Ey inanlar, Allah'ın size helal kıldığı güzel ve temiz şeyleri haram etmeyin, sınırı aşmayın. Çünkü Allah sının aşanları sevmez. Allah'ın size verdiği azıklardan helal ve temiz olarak yiyin ve inandığınız Allah'tan korkun. Allah sizi, yeminlerinizdeki lağvden (kasıtsız olarak yaptığınız yeminlerden) ötürü sorumlu tutmaz- Fakat bilerek yaptığınız yeminlerden ötürü sizi sorumlu tutar..."511[511]
Böylece bu âyetler, helal şeyleri kendilerine yasaklamanın Müslümanlara yakışmadığı, bilakis Allah'ın helal kıldığı şeylerden yararlanmaları gerektiği, Allah'ın emirlerine aykırı bir şekilde yaptıkları yeminlerinden dolayı Allah'ın kendilerini sorguya çekmeyeceği anlatılmaktadır.512[512]
Mal ve servet, bir imtihan aracıdır. Bir şeyin imtihan aracı olması, onun kötü olduğu anlamına gelmez. Çünkü imtihanda kaybetmek söz konusu olduğu gibi kazanmak da söz konusudur. Helal yollardan servet kazanıp onu yine helal yollarda harcamak, ihtiyaç sahiplerine yardım etmek, Allah tarafından mükâfatlandırılacak bir durumdur:
"Allah'ın rızasını kazanmak ve gönüllerindeki imanı kuvvetlendirmek için mallarını hayra harcayanların durumu, bir tepede kurulmuş güzel bir bahçeye benzer ki, üzerine bol yağmur yağınca iki kat ürün verir. Bol yağmur yağmasa bile en azından bir çisinti düşer (ve böylece bol ürün verir)."513[513]
Kur'an-ı Kerim, göklerde ve yerde ne varsa hepsinin insanın hizmetine verildiğini belirtir:
"O, göklerde ve yerde ne varsa hepsim size boyun eğ-dirmiştir. Elbette bunda düşünen topluluklar için birtakım ibretler vardır."514[514]
Âyet, insanların yararlarına olan şeyleri tespit ederek onlardan yararlanma yollarını araştırmayı teşvik etmektedir. Çünkü evrendeki her şey insana boyun egdi-rilmişse, her şeyden yararlanmanın ve onu gerçeği üzere boyun eğdirmenin bir yolu vardır. Bugün çevremizde olup yararlanmadığımız nice şey vardır. Yararlanmadığımız bu şeyler şu anda bize boyun eğmemiş, demektir. O halde bunlardan da yararlanmanın mutlaka bir yolu vardır. Onlardan yararlanmanın yollarını araştırıp bulmak ise, insanın kendisine bırakılmıştır. Kur'an-ı Kerim, bunlardan yararlanmanın yollarını göstermez. Bir din kitabından bunları beklemek de yanlış olur. Ancak bunu teşvik etmesi önemlidir.
Diğer bir âyette de şöyle denilmektedir: O size yeryüzünü boyun eğer yaptı. Haydi onun omuzlarında yürüyün ve Allah'ın rızkından yiyin."515[515]
Kur'an-ı Kerim, helal çerçevede servet kazanmayı teşvik etmektedir ama servetin belirli ellerde toplanmasını hoş karşılamamakta, toplum fertlerine yayılmasını arzu etmekte ve bunun için birtakım tedbirler almaktadır. Bu

509[509] 2/Bakara, 201.
510[510] 62/Cum'a, 10
511[511] 5/Maide, 87-89.
512[512] Muhammed izzet Derveze, ed-Düstûru'1-Kur'an ve's-Sunnetu'n-Nebeviyye Fi Sutmi'I-Hayat, Mısır-1966,1.27.
513[513] 2/Bakara, 265.
514[514] 45/Câsiye, 13.
515[515] 67/Mülk, 15.

konuda şöyle buyurulmaktadır:
"Böylece o mallar, içinizden yalnızca zenginler arasında dönüp dolaşan bir güç aracı olmasın."516[516]
Âyet, bir Yahudi kabilesi olan Nadr oğullarının, bahçe ve mallarının taksimi konusunda indirilmiştir. Kabile, Müslümanlarla antlaşma yapmış fakat bilahare antlaşmaya ihanet etmiş; bir suikastla Peygamber'i öldürmeye kalkışmış ve Müslümanlarla yaptıkları antlaşmaya rağmen Kureyş'îi müşriklerle Müslümanlar aleyhine elbirliği etmişlerdi. Bunun üzerine Peygamber, asha-bıyla birlikte kabilenin kalelerini muhasara altına almış, muhasaranın on beşinci gününde silahlan dışında develerinin taşıyabileceği miktar hariç, bahçe ve mallarını terk ederek yurtlanndan sürülmeleri konusunda kendileriyle antlaşma yapılmıştır. Müslümanlar, geri bıraktıkları silah, bahçe ve malların ganimet olarak kendilerine taksim edilmesini istemişlerdi. Ele geçirilen bu mallar, savaşsız elde edilmişti ve fey' durumunda idi. Bunun üzerine âyet indi. Âyetin tamamı şöyledir: "Allah'ın fet-hedilen ülkeler halkının mallarından Peygamberine verdiği ganimetler, Allah, Peygamber, yakınları, yetimler, yoksullar ve yolda kalmışlar içindir. Böylece o mallar, içinizden yalnızca zenginler arasında dönüp dolaşan bir güç aracı olmasın. Peygamber size ne verdiyse onu alın, size ne yasakla-dıysa ondan sakının. Allah'tan korkun. Çünkü Allah'ın azabı çetindir." Âyet indikten sonra Peygamber (s.a.v.), kendine bir yıllık nafaka ayırdıkıan sonra mallan Ensar'dan fakir üç kişi ile, mal-mülklerini Mekke'de terk ederek hicret etmiş olan muhacirler arasında dağıttı. Bu şekilde dağıtımın gerekçesi de: "Malın zenginler arasında dönüp dolaşan bir güç aracı olmaması" olarak açıklandı.
Servetin belirli ellerde toplanması ve bunlar arasında dönüp dolaşması, toplumda birbirine düşman sınıfların oluşmasına neden olur. Oysa îslam, birbirini seven, birbirlerinin dertleriyle dertlenen iyilik ve takva üzere birbirlerinin yardımına koşan bir toplum oluşturma peşindedir.
Kuşkusuz bunun anlamı, toplumda kişilerin servetlerinin birbirine eşit olmasını istemek değildir. Bilakis Kur'an-ı Kerim, ı'Allah, nzıkta kiminizi kiminizden üstün kıldı ,"517[517] buyurarak farklılığı kabul etmekte hatta bunu Allah'ın isteğine bağlamaktadır. Ayrıca bu farklılığın problem yapılmaması gerektiğini de belirtmektedir: "Allah'ın, sizi birbirinizden üstün kıldığı şeylere göz dikmeyin."518[518] Rızıklardaki farklılık, yetenekle rdeki farklılık gibi bir şeydir. Kimi insan yeteneklidir, kimisi yeteneksiz, kimisi çalışkandır, kimisi tembel vs. Kur'an-ı Kerim'in bu konuda Müslüman'a tavsiyesi, gerçekçi olmasıdır.
Kur'an-ı Kerim, servete karşı olmamakla birlikte aşırı servetin insan davranışı üzerinde doğurabileceği olumsuzluklara da dikkat çekmektedir:
"Gerçek şu ki, insan, zengin olduğunu görmesiyle519[519]
"Allah kullarına rızkı bol bol verseydi, yeryüzünde azarlardı. Fakat O, (rızkı) dilediği ölçüde indirir. Çünkü O, kullarının haberini alandır, onları görendir.520[520]
Servet, helal yollardan kazanılmış olmalıdır. Paranın para getirmesi yolları daraltılmış; emek, ön plana çıkarılmıştır. Bu bağlamda karaborsacılık ve faiz yasaklanmıştır. Faiz yiyen kişi, şeytan çarpmış birine benze-tilmekte ve faiz yiyen kişinin, Allah'a ve Peygamberine savaş açtığı ifade edilmektedir:
"Faiz yiyenler, ancak şeytanın dokunup çarptığı kimsenin kalktığı gjbi kalkarlar. Bu, onların: 'Alışveriş de faiz gibidir' demelerinden ötürüdür. Oysa Allah, alışverişi helal, faizi haram kılmıştır. Kime Rabb'inden öğüt gelir de (bu öğüte uyarak faizden vazgeçerse), geçmişte olan kendisinindir ve işi de Allah'a kalmıştır. (Allah onu affeder). Kim tekrar (faize) dönerse onlar ateş halkıdır, orada ebedi kalacaklardır.
Allah, faizi mahveder, sadakaları arttırır. Allah, hiçbir günahkâr kâfiri sevmez. Onlar ki, inandılar, güzel işler yaptılar, namazı kıldılar zekâtı verdiler, işte onların mükâfatlan Rab'leri katındadır. Onlara korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir.
Ey inananlar, Allah'tan korkun, eğer inanıyorsanız, faizden geri kalan kısmı bırakın. Eğer böyle yapmazsanız, o takdirde Allah ve Resulüne savaşa girdiğinizi bilin, tövbe ederseniz, ana sermayeniz sizindir. Ne haksızlık edersiniz, ne de haksızlığa uğratılırsınız."521[521]
Kur'an'm, iniş döneminde faizin yasaklanması, tıpkı içkinin yasaklanmasında olduğu gibi aşamalar şeklinde gerçekleşmiştir. Bu, faizli ekonomiden faizsiz ekonomiye geçişin ancak bir süreç ve belli aşamalarla gerçekleşebileceğini gösterir. Faizin yasaklanması, insanların sömürülmelerine engel olmanın yanında malın belirli ellerde toplanmasını engellemek için de bir tedbirdir.
Kur'an-ı Kerim'de lüks ve israf yasaklanmıştır. Çünkü kişinin malı üzerindeki mülkiyeti, mutlak bir mülkiyet değildir. Daha önce de dikkat çektiğimiz gibi, asıl mülkiyet Allah'a aittir ve kişi, mülkiyetinde tasarruf ederken, Allah'ın emir ve yasaklarını gözetmek durumundadır, israf edenler, şeytanın kardeşleri olarak değe rlendirilmişlerdir:

516[516] 59/Haşr, 7.
517[517] 16/Naht, 71.
518[518] 4/Nisâ, 32.
519[519] 96/Alak, 6-7
520[520] 42/Şûrâ, 27
521[521] 2/Bakara, 275-279

"Çünkü saçıp savuranlar, şeytanların kardeşleri olmuşlardır. Şeytan ise Rabb'ine karşı çok nankördür."522[522]
Toplumda malını saçıp savuran müsriflerin ortaya çıkması, Kur'an'ın şiddetle dışladığı ve "mutref diye nitelediği, lüks hayat geçiren şımarık bir sınıfın ortaya çıkmasını sağlar. Peygamberlerin çağrılarına karşı çıkan sınıfların başında gelen bu sınıf, bazen toplumlarının helakine bile sebep olabilirler:
"Biz bir ülkeyi helak etmek istediğimin zaman oranın varlıklı şımarıklarına emrederiz, orada ahlâksızlıklar işler-ler, böylece o ülkeye (azap edeceğimiz hakkındaki) söz(ümüz) hak olur, biz de orayı darmadağın ederiz"523[523]

Fakirlik Problemi:

Ekonomide gelir ve servet önemli olduğu gibi, gelirin dağılımı da önem arzetmektedir. Gelir dağılımında ise, en önemli husus, fakirlerin gözetilmesidir. Fakirlik problemi tarih boyunca insanları meşgul edegelmiştir. Bazı toplumlarda bunun çözümü, tamamen kişilerin iyilik yapma duygularına bırakılmıştır. Önceki dinlerde daha çok bu görüş hakimdir. Kapitalizmin ilk ortaya çıkışında, ferdin mülkiyeti, mutlak bir mülkiyet olarak görülmüş ve fertlerin iyilik yapmalarına da hoş bakıl-mamıştır. Fakirlere yapılan mali yardımların onları, tembelliğe teşvik edeceğini ileri sürmüşlerdir. Kapitalizme göre ekonomik canlılık, amansız bir rekabete dayalıdır. Kapitalizme tepki olarak ortaya çıkan Marksizm, ferdi mülkiyeti reddetmiş ve fakirlik probleminin çözümünü, zenginler sınıfım ortadan kaldırmakta görmüştür. Marksistlere göre, zenginleri mallan azdırmış ve onlar, zayıf ve fakir kimselerin emeklerini sömürerek zengin olmuşlardır.
Marksizm'in baskılarıyla kapitalistler, katı mülkiyet anlayışlarını gevşetmek zorunda kalmış; Marksizm'in, ülkelerin ilerlemesine olumsuz etkileri görüldükten sonra Marksistler de katı toplumculuk anlayışlarını gevşe tmişlerdir.
islam dini, ne kapitalizmin ileri sürdüğü mutlak ferdi mülkiyeti ve ne de marksizmin ileri sürdüğü katı toplum mülkiyetini kabul eder. O, kapitalizm ile mark-sizm arasında orta bir yol takip etmiştir. Kur'an-ı Kerim, zenginlerin malında fakirlerin hak sahibi olduklarını belirtir:
"Mallarında dilenci ve yoksulun hakkı vardır."524[524]
islam, fakirliği sürekli tedavi edilmesi gereken bir problem olarak görür. Önce fakir kişiden çalışıp başka kimselere muhtaç olmamasını ister. Hatta bazı âlimler, zekât emrinden dolayı, herkesin, zekât verecek kadar servet sahibi olmak için çalışması gerektiğini belirtmişlerdir. Ancak İslam, toplumda sayıları azalsa bile fakir-lerin olacağı vakıasını kabul eder. Bu sebeple zekât emredilmiştir.
Daha Mekke döneminde zekâtla ilgili âyetlerin inmiş olması, Kur'an-ı Kerim'in gelir dağılımına ve fakirlerin gözetilmesine verdiği önemi gösterir. Zekât, ticarî mallarda % 2.5, yağmurla sulanmış tarlaların gelirlerinden onda bir, sulama yoluyla elde edilen gelirlerde yirmide birdir. Küçük baş hayvanlarla diğer hayvanlarda ise, farklı sayılarda farklı miktarda zekât verilmesi zorunludur. Zekât yoluyla elde edilen gelirler, fakir ve muhtaçların gözetilmesi huşunda küçümsenmeyecek bir yekûn tutmaktadır.
Zekât dışında zengin akrabalara ayrı yükler yüklenmiştir. Bu konuyla ilgili ayrıntılı bilgiler fıkıh kitaplarında mevcuttur.
Fitre ve bazı ibadetlerdeki eksikliklerle ortaya çıkan hatalardan dolayı, emredilen mali cezalarda da fakirler gözetilmiştir. Kur'an-ı Kerim'in birçok âyetinde infâk ve mal ile cihadtan bahsedilmektedir. Öyle ki mal ile cihad, Allah yolunda can ile cihadla birlikte zikredilmektedir:
"Allah yolunda ne harcarsanız tam olarak size ödenir, hiç haksızlığa uğratılmazsınız"525[525]
"Allah, müminlerden mallarını ve canlarım cennet kendilerinin olmak üzere satın almıştır."526[526]
Infak ve Allah yolunda mal ile cihat âyetlerine bakarak bazı müfessirler, infakın zekât dışında bir farz olduğunu söylemişlerdir. Bu görüşü ileri sürenlere göre,, zekâtın oranı belirlenmiştir, oysa infak için bir oran be-lirlenmemiştir. Bunun oranını, kişinin kendisi belirler. İnfak ile zekât arasındaki fark budur. Ayrıca İslam hu-kukçularından birçoğu, bu âyetlere dayanarak, zekâtın fakirlerin ihtiyaçlarını gidermemesi durumunda, devletin, zekât dışında fakirler fonuna aktarılmak üzere bir vergi koyabileceğini söylemişlerdir.527[527]

Diğer İnanç Mensuplarıyla İlişkiler

Peygamber Muhammed (s.a.v.), bütün insanlığa gönderilmiştir: "Biz seni ancak bütün insanlara müjdeleyi-ci ve uyana olarak gönderdik; fakat insanların çoğu bilmezler."528[528] Bu sebeple Ehl-i Kitap olarak adlandırılan

---

522[522] 17/îsrâ, 27.
523[523] 17/îsrâ, 16.
M. Sait Şimşek, Kur'an'ın Ana Konuları, Beyan Yayınları: 248-258.
524[524] 51/Zânyât, 19.
525[525] 8/Enfal, 60.
526[526] 9/Tevbe. 111.
527[527] M. Sait Şimşek, Kur'an'ın Ana Konuları, Beyan Yayınları: 259-261.
528[528] 34/Sebe', 28

Yahudi ve Hıristiyanlar dahil bütün insanlar, İslam'a davet edilmişlerdir.
Peygamber, farklı inanç mensuplarının tamamını İslâm'a davet etmekle birlikte, Medine'ye geldikten hemen sonra Medine ve yakın çevresinde bulunan değişik kabile ve farklı inanç gruplarının bir arada yaşamalarını sağlamak için bir antlaşma imzaladı. Müslümanlar, antlaşmaya bağlı kaldı. Ne var ki diğer gruplar antlaşmayı bozdular. Böylece onlarla yapılan bu antlaşma son buldu. Şayet antlaşmayı bozmamış olsaydılar, Müslümanlar da antlaşmaya bagh kalmaya devam edeceklerdi. İleride göreceğimiz gibi Kur'an-ı Kerim, yaptıkları bir antlaşmayı bozmamaları konusunda Müslümanları uyarmakta, yapılan antlaşmayı bozmanın, Allah'a verilen bir sözü yerine getirmeme anlamı taşıdığım belirtmektedir. Yapılan antlaşma Medine ve çevresinde yaşayan Ehl-i Kitabı kapsadığı gibi müşrik Arap kabilelerini de kapsıyordu. O halde Müslümanlar, Ehl-i Kitapla bir arada barış içerisinde yaşayabilecekleri gibi diğer gruplarla da bir arada barış içerisinde yaşayabilirler. En azından Müslümanlar bunu problem yapmazlar.
Medine Vesikası olarak bilinen antlaşmanın mesela Yahudilerle ilgili maddelerinden bir kısmı şöyledir:
"Av/ oğulları yahudileri, müminlerle birlikte bir ümmet oluştururlar. Yahudilerin dinleri kendilerine, müminlerin dinleri kendilerinedir; bu hükme hem kendileri, hem de köleleri dahildir; ancak haksızlık eden veya suç işleyen, sadece kendisine ve ailesine zarar vermiş olur. (Vesikada diğer Yahudi boyları zikredilerek diğerlerinin de aynı haklara sahip oldukları belirtilir).
Bir savaş çıkması halinde Yahudilerin masrafları kendilerine, Müslümanların masrafları kendilerinedir. Bu sahifede gösterilen kişilere savaş açanlara karşı birbirlerine yardım ederler. Onlar birbirlerine iyi ve samimi davranırlar; buradaki kurallara uyarlar, aykın davranmazlar.
Bu sahifede gösterilen kimseler arasında fesadından korkulan bütün öldürmeyle ilgili hadiseler ve ihtilaflar, Allah'a ve Allah'ın elçisi Muhammed'e (s.a.) havale edilir. Allah, bu sahıfedekine en bağlı ve riayeLkâr kimselerin yanındadır.
Müslümanlar ve Yahudiler, Yesrib'e karşı saldırı-caklara karşı birbirleriyle yardımlaşırlar.
Şayet onlar (Yahudiler), Müslümanlar tarafından bir sulh akdi yapmaya ve ona katılmaya çağırılırlarsa, doğrudan doğruya sulh yaparlar veya ona katılırlar. Şayet onlar (Müslümanlar), benzer bir şeye çağınlırsa, din konusunda girişilen savaş müstesna, müminlerin onlara karşı aynı borçlan vardır."529[529]
Ehl-i Kitap ile Müslümanlar arasında ortak noktaların bulunduğu inkâr edilemez bir gerçektir. Nitekim Kur'an-ı Kerim de, onları İslam'a çağırırken diğer insanlardan farklı olduklarını kabul etmektedir:
"De ki: Ey Kitap Ehli, bizim ve sizin aramızda eşit olan bir kelimeye gelin: Yalnız Allah'a tapalım. O'na hiçbir şeyi ortak koşmayalım; birimiz; diğerini Allah'tan başka tanrı edinmesin: Eğer yüz çevirirlerse: Şahit olun, biz Müslüman'ız, deyin,"530[530]
Ehl-i Kitapla Müslümanlar arasında ortak noktalar olmasına rağmen, Kur'an bunu yeterli görmemekte, Müslümanların inandıkları gibi inanmalarım istemektedir:
"Eğer sizin inandığınız gibi inanırlarsa doğru yolu bulmuş olurlar; dönerlerse mutlaka anlaşmazlık içine düşerler. Onlara karşı Allah sana yeter. O, işitendir, bilen-dir."531[531]
"Kim İslam'dan başka bir din ararsa, bilsin ki, (o din) ondan kabul edilmeyecek ve o, âhirette kaybedenlerden olacaktır"532[532]
Kur'an, bütün insanları İslam'a davet etmekle birlikte bütün insanların aynı inanç etrafında toplanmayacakları vakıasını da kabul etmektedir. Yüce Allah bu konuda, elçisinin şahsında bütün müminleri uyarmaktadır:
uRabb'in isteseydi, yeryüzündeküerin hepsi mutlaka inanırdı. O halde sen mi insanları iman etmeleri için zorlayacaksın."533[533]
Başka bir âyette de şöyle denilmektedir:
"De ki: 'Hak (bu Kur'an), Rabb'imizdendir. Artık dileyen inansın, dileyen inkâr etsin.' Çünkü biz zalimlere öyle bir ateş hazırladık ki çadırı onları kuşatmıştır."534[534]
Bütün insanlar tek bir inanç etrafında toplanmayacaklarına göre, gerek islam ülkesi dışında ve gerek bu ülkenin sınırlan içerisinde yaşayan farklı inanç gruplarıyla ilişkilere dair, birtakım düzenlemeler getirilmiştir.
İslam ülkesinde yaşayan farklı inanç sahipleri için en önemli konu, şüphesiz ki inanç hürriyeti konusudur. Bu konuda hiçbir grup veya inanç mensubuna hiçbir baskı yapılamayacağı yukarıda naklettiğimiz âyetten anlaşıldığı gibi daha pek çok âyette de bu durum açıkça ifade edilmektedir. "Dinde zorlama yoktur. Doğruluk, sapıklıktan seçilip belli olmuştur"535[535] âyetinde de bunu açıkça görüyoruz.
Herkese tanınan bu inanç hürriyeti, kendi inanç eğitimlerini yapma hürriyetini de beraberinde getirmektedir. Bu konuda İslam hukukçuları arasında da bir ihtilaf yoktur. Her inanç grubu kendi çocuklarına ve kendi

529[529] Muhammed Hamidullah, el-Vesâiku's-Siyasiyye, (gev Vecdi Ak-yüz), îstanbul-tarihsiz, s.69-71
530[530] 3/Alu İmrân, 64.
531[531] 2/Bakara, 137.
532[532] 3/Âlu Imrân, 85.
533[533] 10/Yunus, 99.
534[534] 18/Kehf, 29.
535[535] 2/Bakara, 246

mensuplarına, özgür bir şekilde, din eğitimlerini verirler. Genelde İslam hukukçuları tarafından karşı çıkı-lan, farklı inanç gruplarının, Müslümanlara kendi inançlarının propagandasını yapmalarıdır, islam hukukçularının çoğunluğu bu görüşte olmalarına rağmen ne Kur'an'da ve ne de Sünnette bunu destekleyecek açık bir delil bulunmaktadır. Bilakis hem Kur'an'da, hem de Resûlullah'ın uygulamasında bunun aksine pek çok delil vardır. Bazı islam hukukçularının, diğer din mensuplannın kendi dinlerine Müslümanları davet edemeyeceklerini söylerken endişeleri, bazı Müslüman gençlerle İslam hakkında yeterli bilgiye sahip olmayan cahil kimselerin İslam'dan vazgeçerek onların dinlerine gitmeleri ihtimalidir. Vakıa her zaman böyle bir ihtimal vardır. Ancak muhalifi olmayan bir inancın bir müddet sonra donuklaştığı ve o inanç mensuplarının, kendilerini ye-nilemedikleri bir gerçektir. Her inanç, muhalefet ile dinamizm kazanır. Şayet o inanç hakka dayalı ise, mutlaka galip gelir. Farklı görüşlerin rahat bir şekilde seslen-dirildikleri zaman ve mekânlarda, bunun, hep İslam'ın lehine tecelli ettiği bir gerçektir. Ayrıca Müslüman yöneticilerin, gençleri ve cahil kimseleri eğitme, din hakkında bilgilendirme mecburiyeti vardır. Bu görevlerini yerine getirmeyen yöneticilerin, başka inançların seslendi-rilmesini baskıyla susturma haklan yoktur.

Birçok âyette muhaliflerden Kur'an'm bir benzerinin getirilmesi istenmekte ve bu konuda meydan okunmaktadır. Kur'an-ı Kerim incelendiğinde onun, inanç, ibadet, ahlâk ve sosyal kurumlarla ilgili hükümler içerdiği görülecektir. Kur'an'la ilgli bu meydan okumaya karşılık, birileri, bu alanların birinde veya hepsinde Kur'an'dan üstün görüş ve hükümlere sahip olduğunu ileri sürecek olsa, din adına, bu kimsenin görüşlerini anlatmasına engel olmamız mümkün değildir. Aksi halde, meydan okumanın hiçbir anlamı kalmaz. Bu iddiayı ileri sürenlere karşı, yapılacak tek bir yol vardır, o da, ileri sürdükleri görüşlerin doğru olmadığını, ilmî bir şekilde ispat etmektir.

Kuran, başka âyetlerde de meydan okumakta ve: "Doğru iseniz, delillerinizi getirin"[536][536]demektedir. Birileri, kendisince delil saydığı şeyleri seslendirecek olursa, elbette buna fırsat verilmesi gerekir. Belki bu konuda engel olunabilecek durum, bu görüşlerin, islâm ülkesi dışındaki kimseler tarafından mali desteklerle desteklenmesi ve işlerin, fikri alanın dışına çıkarılmasıdır. Hatta bu desteği yapan yabancı devlet şayet, Müslümanlara da bu hakkı kendi ülkesinde tanıyorsa böyle davranmasında bir sakınca bulunmaması gerekir. Çünkü bu gibi konularda misliyle mukabelede bulunmak esastır. Muhalif görüşlerin seslendirilmesine fırsat vermeyenler, kendi inanç ve görüşleri konusunda endişesi olanlardır. Müslümanların böyle bir endişeleri yoktur.

Peygamber (s.a.v.)'in, kendi mescidinde Hıristi-yanlarla din konusunda tartıştığı ve Hıristiyanların, görüşlerini özgür bir şekilde seslendirdikleri bilinmektedir. Müslümanlar için kutsal mekânlardan biri olan Peygamber mescidinde buna izin veriliyorsa, İslâm ülkesinin her yerinde farklı görüşlerin seslendirilebileceği anlaşıl-maktadır. Netice olarak îslâm toplumunda her inanç kendisini rahatlıkla ifade etme hürriyetine sahiptir.

Farklı inanç sahiplerine, kendilerini ifade etme hürriyeti verildiği gibi ibadet hürriyeti de verilmiştir. Farklı inanç mensupları ibadet yerlerini inşa eder ve mabetlerinde ibadetlerini yerine getirirler. Müslümanların mescitlerine nasıl saygı gösteriliyorsa, diğer inanç mensuplarının ibadet yerlerine de aynı şekilde saygı gösterilir.

Kur'an-ı Kerim, farklı inanç mensuplarının mabetlerinin korunması gereğini açıkça ifade etmektedir:

"Allah, insanların bir kısmım diğerleriyle savmasay-dı, manastırlar, kiliseler, havralar ve içinde Allah'ın adı çok-ça anılan camiler yıkılıp giderdi."[537][537]

Hukuk meselesine gelince, medenî hukuk alanında kendi hukuklarını uygulamakta serbesttirler. Kendi aralarındaki meselelerde de, kendi hukuklarına uyarlar. Kur'an-ı Kerim, bunu açıkça ifade etmektedir:

"incil sahipleri, Allah'ın onda indirdiğiyle hükmetsinler. Kim Allah'ın indirâigiyle hükmetmezse işte onlar, yol-dan çıkmışlardır. "[538][538]

Müslümanlarla aralarındaki meselelerin Ceza Hukukuyla ilgili alanında ise, İslam hukukuna uymak du-rumundadırlar.

İslam yönetiminde yaşayan farklı inanç mensuplarıyla Müslümanlar arasında askerlik konusunda bir farklılık bulunmaktadır. Çünkü yönetim, Islâmi kurallara göre düzenlenmiştir ve bunlara inanmayan kimselerin bu yönetimi korumak için savaşa katılması istenemez. Bu göreve katılmamaları sebebiyle de, askerlik yapma konumunda olanlardan "cizye" isminde bir vergi alınır. Ama, Müslümanlarla birlikte savaşa katılanlardan bu vergi alınmaz.

İslâm tarihi, İslam'ın, farklı inanç mensuplarına gösterdiği müsamaha ve hoş gürünün canlı şahididir. İslâm'ın ilk dönemlerinde fethedilen topraklarda, günümüze kadar farklı inanç mensupları hala yaşamaya devam etmektedir. Kilise ve havraları, ibadete açıktır. Halbuki Müslümanlar, bugünkü İspanya topraklarına yedi yüz yıldan fazla hakim olmalarına ve orada, bugünkü Batı medeniyeti üzerinde etkisi olan bir medeniyet kurmalarına rağmen, Hıristiyanlar, yedi yüz kusur yıl sonra imkân bulduklarında Müslümanları vaftiz edip Hıristiyan olmaya zorlamış, Hıristiyanlığı kabul etmeyenleri katliama tabi tutmuşlardır. Orada ne Müslüman bırakılmış, ne de mabetleri kalabilmiştir. O bölgeden kaçabilen Yahudiler de, ancak Osmanlı İmparatorluğunda yerleşme imkânı bulabilmişlerdir.

---

[536][536] 2/Bakara, 111; 21/Enbiyâ, 24; 27/Neml, 64. 266

[537][537] 22/Hac, 40

[538][538] 5/Maide, 47. 268

Kafkasya Cumhuriyeti eski Dışişleri Bakam Türk asıllı Haydar Bammat, "İslam'ın Çehresi" adıyla çevrilen değerli eserinde şöyle demektedir:
"Müslüman Araplar fethettikleri her yerde olduğu gibi ispanya'da da yerli halkın ne mallarına, ne kiliselerine, ne hakimlerine ne de vergi tahsildarlarına dokundular. Çok basit bir gayrimenkul arazi vergisi ve adam başına asilzadelerden bir, toprak kölelerinden yarım dinarlık vergi, daha önceki Vizigotlar'm zulmü altında ezilmiş olan halka çok hafif geldi."[539[539]]
Müslümanlar, fethettikleri yerlerde inançlara baskı yapmamışlardır. Yine Haydar Bammat'm nakline göre Emest Renan, Müslümanların bu tavrı hakkında şöyle demektedir: "Hiçbir galip millet, yendiği kimselere karşı Müslümanlar kadar müsamahalı ve insaflı davranmamıştır."[540[540]]
Müslümanlar, İspanyadaki Hıristiyanlara böyle davranmalarına rağmen "1492 yılının 2 ocağında kato-lik Castille hükümdarı Ferdinand d'Aragon ile, Isabelle de Castille, Gırnata'yı teslim aldıklarında yaptıkları an-laşmalar Müslümanların dinî vecibelerini yerine getirmekte ve dillerini serbestçe kullanmakta hür olduklarını kabu! etmişti. Bu resmi anlaşma metnine rağmen 1499 yılından itibaren Müslümanlığı zorla kabul ettiklerinı ileri sürdükleri Magribliler'e ve Araplar'a şiddetli baskılara başvurdular ve tam bir asır boyu bu baskı hareketi sürdü gitti.
Sedillot ve benzeri tarihçilerin dediklerine bakılacak olursa engizisyon mahkemelerinin ve kurbanlarının sayısı üç milyonu bulmaktadır. İspanya'daki Arapların hepsinin Afrika'ya gönderilmesinin tamamlandığı 1610 yılında bu eşi görülmemiş zulme de son verildi. Bir milyona yakın Müslüman çok ağır şartlar ve işkenceler altında yarımadadan dışarı atıldı. Dominikli Bleda'mn belirttiğine göre bunların dörtte üçünden çoğu daha yerlerine bile varamadan yollarda öldüler."[541[541]]
Bugün Batılı yönetimlerin, geçmişlerine nazaran, farklı inanç mensuplarına, bazı hürriyetleri tanıdıkları bir vakıadır. Ne var ki, tanınan bu kısmî hürriyetlerin ne kadar devam edebileceği belli değildir.
İslam toplumunun dışında yaşayan farklı inanç mensuplarıyla ilgili ilişkilere gelince, islam, evrensel bir dindir. Dinde zorlama yoktur. Yani insanlara inanç dayatılmaz ama tebliğ edilir. Nitekim Peygamber (s.a.v.), çevre devlet başkanlanna mektuplar göndermiş ve onları İslam'a davet etmiştir. Bu sebeple dini tebliğ etme, islam ülkesinin sınırlarıyla sınırlı değildir.
Kur'an, Müslümanlardan barış içerisinde yaşamalarını istemektedir. Bu sebeple antlaşmalara riayet etmelerini ve karşı taraf bozmadıkça antlaşmayı bozmamalarını emretmektedir:
"Antlaşma yaptığınız zaman Allah'ın ahdini tam olarak yerine getirin (verdiğiniz sözü tutun) pekiştirdikten sonra yeminleri bozmayın. Çünkü Allah'ı kendinize kefil (şahit) yaptınız. (Artık nasıl o andı bozarsınız?) Allah yaptıklarınızı bilir."[542[542]]
Verilen sözü yerine getirmek, müminlerin temel niteliklerindendir. Karşı taraf antlaşmaya riayet ettiği müddetçe, müminler, antlaşmayı bozamazlar. Ancak karşı tarafın antlaşmaya riayet etmemesi gibi bir durum ortaya çıkarsa, bu takdirde antlaşma artık müminleri de bağlamaz.:
"Eğer antlaşma yaptıktan sonra analarını bozarlar ve dininize dil uzatırlarsa, o küfür önderleriyle hemen savaşın. Çünkü onların anaları yoktur; belki vazgeçerler"[543[543]]
Müslümanların, antlaşma yaptıktan sonra güçlendikleri zaman ya da antlaşma yapılan ülkeler zayıf düştükleri takdirde bunu ganimet bilerek saldırıya geçmeleri gerektiğini açıkça ya da ima yoluyla ifade eden bir tek âyet mevcut değildir. Bilakis, Müslümanlardan yaptıkları antlaşmalara, sadık kalmaları istenmektedir. Yukarıda naklettiğimiz âyetler de bu hususu açıkça ifade etmektedir. Naklettiğimiz âyetlerin dışında da konuyla ilgili daha pek çok âyet vardır. Bu konuda, Müslüman âlimler ittifak halinde oldukları gibi müsteşrikler de aynı görüştedir.
O halde Müslümanların antlaşmalı olmadıkları ülkelerle ilişkileri nasıl olacaktır? Kur'an-ı Kerim, Müs-lümanlardan antlaşmak olmadıkları ülkelere fırsatını bulduklarında savaşmalarını istemekte midir? Kur'an diliyle "Allah yolunda cihad"m gayesi ve nedenleri nedir? Cihad, savunma savaşı mıdır, yoksa saldırı savaşı mıdır? Nitekim İslâm'ın cihad yani silah yoluyla yayıldıgını iddia edenler pek çoktur. Hatta İslam hukukçularından bir kısmı da, Müslümanların şartlar müsait olduğunda, antlaşmalı olmadıkları ülkenin sınırlarına dayanmaları ve onlara: Ya Müslüman olur ve İslam ülkesinin vatandaşı olursunuz, ya hakimiyetimizi kabul ederek vatandaşımız olur ve cizye verirsiniz, ya da sizinle savaşırız teklifini yapmalan ve ilk iki şık gerçekleşmediği takdirde, onlarla savaşmaları gerektiğini söylemektedirler. Bu söylenenler doğru mudur?
Ancak bu soruların cevabına geçmeden önce günümüzde çokça tartışılan çoğulculuk ve çok sesliliğin Kur'an-ı Kerim açısından kısa bir değerlendirmesini yapmakta yarar vardır.[544[544]]

539[539] Haydar Bammat, tslâmın Çehresi, (çev. Osman Fehmi Giritli), İs-tanbul-1975, s.121
540[540] Haydar Bammat, a.g.e., s 122.
541[541] Haydar Bammat, a.g.e., s.137.
542[542] 16/Nahl, 91.
543[543] 9/Tevbe, 12.
544[544] M. Sait Şimşek, Kur'an'ın Ana Konuları, Beyan Yayınları: 262-272.

Kur'an Açısından Çoğulculuk Ve Çok Seslilik:

Teklik Allah'a mahsustur, O'nda çokluk olmaz. O, zatıyla olduğu gibi sıfatlarıyla da tektir. Ama Allah dışında kalan bütün varlıklarda; evrende, insan toplumunda ve medeniyetin her alanında çokluk söz konusudur.545[545]
Yukarıda da değindiğimiz gibi Kur'an'ın öngördü-ğü toplumun temel niteliklerinden biri, aşırılıklardan uzak, vasat/orta bir toplum olmasıdır. Sağında ve solunda farklı toplumlar bulunmayan toplum, orta toplum olarak nitelenemez. O halde orta toplum nitelemesiyle zaten farklılıklar da kabul edilmiş olmaktadır.
Farklılıklar, çatışmaya değil, başka şeylere neden olmalıdır. Kur'an-ı Kerim, değişik farklılıkları gündeme getirerek bunun bir hikmete dayandığına işaret etmektedir.
Irk ve dil farklılığı şu şekilde gündeme getirilmiştir:
"Gökleri ve yeri yaratması, dillerinizin ve renklerinizin değişik olması, O'nun varlığının belgelerindendir. Doğrusu bunlarda bilenler için dersler vardır."546[546]
insanlığın farklı milletlere ve kabilelere bölünmesi ise, şu şekilde anlatılmaktadır:
"Ey insanlar! Doğrusu biz sizleri bir erkekle bir dişiden yarattık. Sizi milletler ve kabileler haline koyduk ki tanisasınız. Şüphesiz Allah katında en değerliniz, O'na karşı gelmekten en çok sakınanınızdır."547[547]
inanç ve medeniyetler arasındaki farklılıkla ilgili olarak da şöyle denilmektedir:
"Eğer Rabb'in dikseydi insanları tek bir ümmet kılardı. Fakat, Rabb'inin merhamet ettikleri bir yana, hâlâ ayrılıktadırlar, esasen onları bunun için yaratmıştır."548[548]
O halde bu farklılıklar, kaçınılmaz şeylerdir ve öylece kabul edilmelidir. Allah insanları bu farklılıklar üzerine yaratmıştır. İnanç ve medeniyetlerdeki farklılıklar, iyiliklerde yarışmanın bir nedenidir:
"Her biriniz için bir yol ve bir yöntem kıldık; eğer Allah dikseydi sizi bir tek ümmet yapardı, jakat bu, verdikleriyle sizi denemesi içindir; o halde iyiliklerde yansın, hepinizin dönüşü Allah'adır."549[549]
Kur'an-ı Kerim, daha önce insanların1 tek bir inanç etrafında toplandıklarını, fakat bilahere bölündüklerini anlatır:
"İnsanlar bir tek ümmetti. Allah peygamberleri müjdeci ve uyana olarak gönderdi; insanların ayrılığa düşecekleri hususlarda aralarında hüküm vermek için onlarla birlikte hak kitaplar gönderdi. Ancak Kitap verilenler, kendilerine belgeler geldikten sonra, aralarındaki ihtiras yüzünden onda aynlıga düştüler."550[550]
Başlangıçta insanlar tek inanç etrafında toplanmışlardı. Ancak çoğalıp farklı milletler haline geldikten sonra her bir millete ayn peygamber gönderildi. Peygamberlerin dinleri (inanç esasları) bir, ancak sosyal hayatın farklılığı sebebiyle şeriatleri farklıydı.551[551]
însanlann farklı inançlara bölünmeleri insanlığın bir olgusudur. Hatta bu farklılıklar olmasaydı yeryüzü fesada uğrardı.552[552] insanlığın tamamı baz olarak alındığında bu farklılık ve bölünmeyi, kabullenilmesi gereken bir olgu olarak gören Kur'an-ı Kerim, aynı din ve şeriata bağlı olan insanlar arasında farklılaşma ve bölünmeyi hoş karşılamamaktadır. Bu sebeple Müslümanlara, aralarındaki ihtilafı, Allah ve Resulüne götürüp çözmelerini, Kur'an'a sımsıkı sarılarak bir ve beraber olmalarını emretmektedir. Bununla birlikte nassın açık olmadığı hususlarda farklılıklar kabul edilmiştir. Nitekim farklı İslam mezhepleri, bir arada yaşamışlardır. Ancak mezhepler arasındaki bu farklılıklar, bölünmeyi doğuracak ölçülerde olmamalıdır. Vakıa bazı mezhep mensupları arasında istenmeyen birtakım problemler tarih içerisinde bazen görülmekle birlikte hiçbir zaman Hıristiyan mezheplerinin kendi aralarındaki problemler ölçüsünde olmamıştır.
Bir bütün olarak insanlığın farklı dinlere bölünmesi, kaçınılmaz bir olgu olarak görülürken, farklı inançlara mensup insanların bir yönetim çatısı altında toplanma la nnda da herhangi bir sakınca yoktur. Buna en elverişli olan din ve sistem ise, islam'dır. Çünkü -yukarıda da belirttiğimiz gibi- o, farklı inanç mensuplarının, inandıkları gibi yaşamalarına, inançlarına uygun eğitim yapmalarına imkân vermekte, düşünce özgürlüğüne herhangi bir sınırlama getirmemektedir. Muhaliflerine, Kur'an'ın benzerini getirme konusundaki meydan okuyuşu, her türlü farklı düşünmenin önünü sonuna kadar açması anlamındadır.
Çoğulculuğun ve çok sesliliğin önündeki en önemli engeller: Etnik ayırım, bağnaz ve dayatmacı ideoloji ve bir de, sosyal sınıflaşmayı kabul etmektir.
Etnik ayırımı öne çıkaranların başkalarına söz hakkı tanımayacakları ortadadır. İslam ise, etnik ayırıma şiddetle karşı çıkmıştır, bunu, cahiliye döneminin kaldırılması gereken bir geleneği olarak görmektedir.
islam, ideolojik bağnazlığı da reddetmektedir, inanç dayatması kesinlikle dışlanmıştır. Dinde zorlama yoktur.

545[545] Muhammed İmâre, el-lslâmu ve't-Taadııdiyye, Kahire-1997, s.6.
546[546] 30/Rum, 22.
547[547] 49/Hucurât, 13.
548[548] 11/Hûd, 18-19.
549[549] 5/Matde, 48.
550[550] 2/Bakara, 213.
551[551] Muhammed Imâre, a.g.e., s.24.

552[552] 2/Bakara, 251; 22/Hac, 40.

Dileyen islam'a iman eder, dileyen onu inkâr eder.
Sosyal sınıflaşmaya gelince, Kur'an'ın adaletli davranmaya verdiği önem ortadadır. Adaleti bu derece öne çıkaran bir dinin toplumda sınıflaşmayı kabul etmeyeceği bir gerçektir, insanlar analarından hür ve Allah karşısında bir tarağın dişleri gibi eşit olarak doğarlar.
Medine'ye hicret ettikten sonra farklı inanç gruplarını bir araya toplayarak her bir inanç gurubuna hakkını veren ve dıştan gelebilecek saldırılara karşı elbirliğiyle savunmayı öngören ilk yazılı anayasayı da İslâm dininin Peygamberi gerçekleştirmiştir.
Haddizatında islam toplumunda farklı din ve inançların mevcudiyeti, îslam düşüncesine de bir canlılık kazandırır. Farklılık ve çok seslilik, insanlar arası çatışma ve_ kavgaya sebep olmadıkça toplumun hayrınadır. Bir toplumda farklı düşüncelerin seslendirilmesi, düşünce üretiminin ve yeni çözüm yolları aramanın önemli etkenlerinden biridir. Toplum bu sayede durağanlıktan kurtulur.
İslam, bir yandan bütün insanları kendisine inanmaya çağırırken, öbür yandan kendisine inanmayacakların var olabileceği olgusunu kabul etmektedir. Önemli olan, insanlığa yapılmış olan bu çağrının, dayatmaya dönüşmemesi ve farklı inanç mensuplarına, kendilerini ifade etme hürriyetinin verilmiş olmasıdır. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi insanlığa yapılan bu çağrıda takip edilen yol, hikmete uygunluk, iyi öğüt ve en güzel şekliyle tartışmadır.553[553] İslam, sadece kendi yönetim çatısı altında toplanmış olanlarla değil, diğerleriyle de silahlı bir çatışmadan yana değildir. Peygamber, sadece bir tebliğcidir, insanlara bir dayatması, bir zorbalığı söz konusu değildir. O, âlemlere rahmet olarak gönderilmiştir. Âlemlere rahmet oluşu, zorbalıkla ve dayatmacılıkla bağdaşmaz.554[554]

Cîhad (Allah Yolunda Savaş)

Barış kökeninden ismi türetilmiş olan bir dinin kitabında savaştan söz edilmesi yadırganabilir. Ancak Kur'an-ı Kerim, hayaller ve ütopyalar üzere kurulu bir kitap değildir. Bir şeyin olmamasını istemek başka, onun varlığını kabul etmek başka bir şeydir. Savaş, bu gibi konulardandır. İnsanlık tarihiyle birlikte var olmuş ve var olmaya devam edecektir. Henüz insan yaratıl-mazdan önce melekler, insanın yeryüzünde kan döken ve fesat çıkaran bir varlık olacağım söylemiş, yüce Allah da, bu iddialarının gerçekleşmeyeceğini belirtmemiştir. Tarih bunu ispat etmektedir.
Din karşıtı tavır takınanların ileri sürdükleri hususlardan biri de, dinlerin savaşlara sebep olduğudur. Ama hiç kimse, dinlerin yönetimler üzerinde etkisinin bulunmadığı günümüzde ortaya çıkan savaşların, hem yoğunluk, hem de tahribatları bakımından dinlerin yönetimler üzerinde etkili oldukları dönemlerden daha az olduğunu söyleyemez. Aslında dinler, insanların mutluluğunu ve "barış içerisinde yaşamalannı hedef edinirler. Özellikle îslam dini açısından meseleye baktığımızda sırf inançtan kaynaklanan savaşların varlığını iddia edebilmek için, bunun, Kur'ari'a dayandırılması gerekir. Din inancı ve dini ilimler safiyetlerini korudukları müdjdetçe dinin savaşlara sebep olduğu söylenemez. Dinden kaynaklanan savaş, ancak din duygusunun kuvvetli, buna karşın din bilgisinin zayıf olduğu bölgelerde orta-ya çıkma imkânı bulmaktadır. Böylesi toplumlar, dinin istismar edilmesine açık toplumlardır. Dinin istismar edilmesine açık olan bu toplumlar, kimi şahısların çıkarlarına âlet olabilirler. Kanaatimizce şu âyetler bu konuya ışık tutmaktadır:
"Onların içinde bir de ümmiler (okuryazar olmayanlar/cahiller) var ki, Kitabı bilmezler. Bütün bildikleri birtakım kuruntulardır; onlar sadece zan içinde bulunurlar. Vay haline o kimselerin ki, Kitabı elleriyle yazıp az bir paraya satmak için, 'Bu, Allah kalındandır' derler! Ellerinin yazdıklarından ötürü vay haline onlann! Kazandıklarından ötürü vay haline onların]"555[555]
Âyet, Ehl-i Kitaptan söz etmektedir. Ancak onlardan bahsediyor olması, Müslümanları ilgilendirmiyor olması anlamına gelmez. Toplumsal kanunlar, Müslümanlar için de, diğer din mensupları için de aynıdır. Zaten tarihten misallerin Kur'an'da zikredilmesinin sebebi de budur.
Meselenin bu yönüne işaret ettikten sonra âyetlerin tahliline ve din istismarı konusuna geçebiliriz. Âyetlerde, bir toplumda yaşayan iki grup insandan söz edilmektedir. Kitap konusunda bir bilgisi bulunmayan ve din konusundaki bilgileri zan ve kuruntudan ibaret olan kesim. Ardından ikinci gruptan söz edilmektedir ki bunlar, menfaat karşılığında Allah'ın kitabını tahrif ediyor; Allah'ın indirmediği birtakım şeyleri Allah'a nispet ediyorlar. O halde dini istismar edenler bu ikinci gurubu oluşturanlar, istismar edilenler ise, din konusunda sağlıklı bir bilgiye sahip olmayan birinci gurubu oluşturanlardır. Şayet birinci gurubun din konusundaki bilgileri sağlıklı bir kaynaktan yani Allah'ın indirdiği Kitaptan kaynaklanıyor olsaydı, ikinci gruptakiler onları istismar edemezlerdi.
O halde bir toplumda dinî referanslar etkili ise, yani dini duygu kuvvetli ise ve toplumun bir kesimi din konusunda sağlıklı bir bilgiye sahip değilse, çıkarı uğruna birileri din adına o kesimi, savaşa bile sürükleyebilir.
Kur'an'm savaşa bakışı konusuna girmeden önce şunu da belirtelim ki, bu konuyu işlerken hedefimiz, savaş konusunun ayrıntılarına girmek değildir. Bilindiği gibi, çağımızda cihad konusu, özellikle İslam'ın silah zoruyla

---

553[553] bk. 16/Nahl, 125. 276
554[554] M. Sait Şimşek, Kur’an’ın Ana Konuları, Beyan Yayınları: 272-276.
555[555] 2/Bakara, 78-79.

yayıldığı iddiasıyla birlikte gündeme getirilmektedir. Bu sebeple konunun bu yönünü ele almaya çalışacağız.
Kelime olarak cihad, hedefe varmak için olanca gücü harcamaktır. Kur'an'da da bu anlamda kullanılmıştır. Bazı müfessirler, cihadın Kur'an'da üç anlamda kullanıldığını belirtirler. Buna göre:

a. Söz ile cihad. "Kâfirlere boyun eğme ve bununla Odu Kur'an ile) onlara karşı cihad et"556[556] âyetinde bu anlamda kullanılmıştır.

b. Amel ile cihad. uAma bizim uğrumuzda cihad edenleri biz, elbette yollarımıza iletiriz- Muhakkak ki Allah, iyilik edenlerle beraberdir"557[557] âyetinde bu anlamda kullanılmıştır.

c. Silahla cihad yani savaş, İnceleme konusu yapacağımız, bu cihad şeklidir ve özellikle cihadın saldırı savaşı mı, yoksa savunma savaşı mı olduğu konusudur.

Kufan-ı KerinTin Medeni sûrelerinin hemen hepsinde bu cihad çeşidinden bahsedilmektedir. Bu sûrelerde, cihadın öneminden bahsedilmekte ve inananlar cihada teşvik edilmektedir. Ayrıca cihadın sebepleri, cihad esnasında gözetilmesi gereken hususlar ve sonuçları bu sûrelerde anlatılmaktadır.

Cihadın temel sebebi, Müslümanları ve islam yurdunu savunmak, Müslümanlara ve İslam yurduna karşı yapılan saldırılara misillemede bulunmaktadır. Cihadla ilgili âyetler, Medenîdir. Bununla birlikte Mekki olan Şûra sûresinde cihadla ilgili âyetler yer almaktadır. Burada yer alan âyetler, savunma ve azgınlığa karşı koyma prensibini ortaya koymaktadır ki, Medine'de inen âyetler de, bu âyetlerin açıklaması mahiyetindedir. Mekke'de inen söz konu âyetler şunlardır:

"Bir zulüm ve saldırıya uğradıkları zaman kendilerini savunurlar. Kötülüğün cezası yine onun gibi bir kötülüktür. Kim affeder barışırsa onun mükâfatı Allah'a aittir. Doğrusu, O zalimleri sevmez. Kim zulme uğradıktan sonra kendini savunursa böyle hareket edenlerin aleyhine bir yol yoktur (bunlar kınanmaz ve cezalandırılmazlar). Ancak şunlar aleyhine yol vardır ki, insanlara zulmederler ve yeryüzünde haksız yere saldırırlar, (tşte bunlar kınanırlar ve) böylele-rine acı bir azap vardır."558[558]

Görüldüğü gibi âyetler, azgın ve zalimlerin yaptıklarına karşılık verme ve saldırılarına karşı savunma prensibini içermektedir. Hatta karşılık verirken sınırı aşmamayı da öğütlemektedir. Ayrıca karşı tarafı şımartıp azgınlıklarına devam etmelerine sebep olmayacaksa, affetmenin tercih edilmesini tavsiye etmekte, ancak zulme uğramış olanlar, kendilerine nasıl saldırılmışsa misliyle karşılık vermelerinden dolayı kınanmayacakları da belirtmektedir.559[559]

Müfessirlerin büyük çoğunluğu, fiilî cihadla ilgili inen ilk âyetlerin şunlar olduklarını belirtirler:

"Allah inananları savunur. Allah hiçbir hain ve nankörü sevmez. Kendileriyle savaşılan (müminlere, (savaşma) izn verildi. Çünkü onlara zulmedilmiştir ve şüphesiz Allah, onlara yardım etmeye kadirdir. Onlalr, sırf 'Rab-b'imiz Allah'tır' dedikleri için haksız yere yurtlarından çıkarıldılar"560[560]

Görüldüğü gibi bu âyetler, Mekke döneminde inen âyetlerde cihat için ileri sürülen gerekçeler tekrar edilmektedir. Çünkü bu âyetler, Müslümanların mazlum durumda olduklarını; kendileriyle savaşıldıgını; yurtlarından çıkarıldıklarını ve bu sebeple de, kendilerine yapılan bu haksızlığa karşı kendilerine savaşma izni verildiğini, bu şekilde haksızlığa uğramışlara da Allah'ın yardım edeceğini ifade etmektedir. O halde bu âyetlerde de misilleme vardır, saldırı yoktur.

Mekke'de inmiş olan Şûra süresindeki âyetlerle Hicretten sonra Medine'de inmiş olan Hac süresindeki bu âyetler, Müslümanların henüz tam güçlenmedikleri dönemde inmiş âyetlerdir. Zaten Mekke'de Müslümanların savaşacak bir güçleri yoktu. Hac süresindeki âyetler ise, Bedir savaşından önce indirilmişlerdir ve henüz savaş anlamında Müslümanların herhangi bir zaferleri söz konusu değildir. Acaba Müslümanlar güçlendikten sonra saldın savaşını emreden âyetler gelmiş midir, şimdi de bunu görelim.

işte konuyla ilgili âyetlerden birkaçı: Sizinle savaşanlarla Allah yolunda savaşın; fakat haksız yere saldırmayın, çünkü Allah haksız yere saldıranları sevmez. Onları nerede yakalarsanız öldürün, onların sizi çıkardıkları yerden (Mekke'den) siz de onlan çıkarın! Fitne çıkarmak, adam öldürmekten daha kötüdür. Mescid-i Haram'da onlarla savaşmayın ki, onlar da orada sizinle savaşmasınlar. Fakat onlar sizinle savaşırlarsa hemen onları öldürün; kâfirlerin cezası böyledir. Eğer onlar vazgeçerlerse, Allah bağışlayan, esirgeyendir. Onlarla savaşın ki, fitne ortadan kalksın, din yalnız Allah'ın dini olsun. Vazgeçerlerse artık zalimlerden başkasına düşmanlık yoktur. Haram ayı, haram aya karşılıktır. Hürmetler, karşılıklıdır. Kim size saldırırsa, onun size saldırdığı kadar siz de ona saldırın; Allah'tan korkun, bilin ki Allah (günahtan) korunanlarla beraberdir."561[561]

"Allah sizi, din hakkında sizinle savaşmayan ve sizi yurtlarınızdan çıkarmayan kimselere iyilik etmekten, onlara adaletli davranmaktan menetmez. Çünkü Allah, adaletli davrananları sever. Allah sizi, ancak sizinle din hakkında savaşan, sizi yurtlarınızdan çıkaran ve çıkarılmanız için yardım eden kimselerle dost olmaktan

556[556] 25/Furkan, 52.
557[557] 29/Ankebut, 69
558[558] 42/Şûrâ, 39-42.
559[559] Muhammed tzzeı Derveze, ed-Dustüru'1-Kur'anî ve's-Sunnetu'n-Nebeviyye fi Suûni'l-Hayat, Mısır-1966,1.392-393.
560[560] 22/Hac, 38-40.
561[561] 2/Bakara, 190-194

meneder. Kim onlarla dost olursa, işte zalimler onlardır.[562[562]]

Bu âyetlerde de saldırı savaşma işaret edebilecek bir husus bulunmamaktadır. Bilakis, Müslümanlara savaş açmış yahut Müslümanları yurtlarmdan çıkarmış kimselerle savaşılması ve onların bu yaptıklarından vazgeçmeleri durumunda da savaşa son verilmesi istenmekte, hatta Müslümanlara savaş açmamış kimselere iyilik yapılmasında bir sakınca bulunmadığı anlatılmaktadır.

Bu anlamda daha pek çok âyet Kur'an'da yer almaktadır. Cihad yani savaşın sebebi, bütünüyle, Müslümanlara yapılan haksızlıklardan kaynaklanmaktadır. Bununla birlikte, islam toplumuna düşmanlık ve haklarına tecavüz olmaksızın, sırf İslam dinini inkâr etmesi nedeniyle bir ülkeye savaş açılabileceğini ileri süren islam hukukçuları olmuştur. Bu hukukçulara göre, o ülkenin sınırına gidilir ve savaşmadan önce onlara üç şey teklif edilir. Önce Müslüman olmaları istenir ve islam'ı kabul ettikleri takdirde mal ve canlannı kurtaracakları; bundan böyle Müslümanlarla aynı statüye kavuşacakları söylenir. Bunu kabul etmedikleri takdirde, kendi dinlerinde kalabilecekleri, fakat Müslümanların hakimiyetine girip cizye vermeleri teklif edilir. Bu iki şıkkı da kabul etmedikleri takdirde, kendileriyle savaşılacağı bildirilir. Bu şıkların tamamını kabul etmedikleri takdirde de kendilerine savaş açılır.

Diğer bazı hukukçular ise, İslam dininin, vatandaşlarına tebliğ edilmesine engel olanlarla savaşılabile-ceğini söylemişlerdir. Bu görüşü ileri sürenler, islam'ın evrensel bir din oluşunu ve Peygamberin, İslam dinini bütün insanlara tebliğ etmekle görevlendirilmiş olmasını görüşlerine temel alırlar. Şunu belirtelim ki, ne öncekiler ve ne de bu görüşte olanlar, islam dininin zorla dayatılacağını savunmuyorlar, insanların bu dinle karşı karşıya gelmelerini; isterlerse inanacaklannı ve istemezlerse inanmayacaklarını belirtiyorlar.

Birinci grup, Müslüman olmayan yönetimlerin, vatandaşlarının, islam'la karşılaşmalarına ve Müslüman olmalarına engel olacaklarını ileri sürerken, ikinci grup, bunun pratikte ispatlanmış olmasını şart koşarlar. O halde ikinci guruba göre, inançların ifade edilmesine ve insanların inandıkları gibi yaşamalarına engel olmak, savaş sebebidir. Ancak bunun fiilen ispatlanmış olması gerekir.

Birinci gruba mensup olanlar: Küfür bizatihi büyük bir cinayettir. Bu cinayetin devamına göz yumula-maz. Bu sebeple fırsat bulunduğunda, müslüman olmayanlarla savaşmak gerekir, derler. Halbuki küfrün savaş sebebi olamayacağı ortadadır. Zaten o ülke toprakları, islam ülkesine katılacak olsa bile isteyen, kendi dinini devam ettirir. Çünkü Kuran, inanç konusunda bir dayatmanın olamayacağını açıkça ifade etmektedir.

Düşman ülkenin sınırına varıldığında, onlara üç şeyin teklif edilmesi meselesine gelince, bunlar, savaş sebebi oluştuktan sonra yapılacak tekliflerdir. Buna göre onlara önce Müslüman olmaları teklif edilir. Bunu kabul etmedikleri takdirde, cizye vermek kaydıyla Müslüman ülkenin vatandaşı olmaları istenir, bu iki teklifi kabul etmedikleri takdirde kendileriyle savaşılacağı haber verilir. Savaş sebebi oluştuktan sonra yapılan bu teklifler de, İslâm'ın savaşa başvurmak istemediğini gösterir. Ama savaşın sebepleri oluştuktan sonra, ilk iki teklifi de kabul etmezlerse, savaştan başka yol kalmadığından dolayı savaşa başvurmak caiz görülmüştür.

Tebliğ için savaşın caiz olacağı meselesine gelince, dinin ulaştırılmasında takip edilecek metot şu âyette açık bir şekilde ifade edilmektedir:

"(Ey Muhammed), sen hikmetle, güzel öğütle Rabb'inin yoluna çağır ve onlarla en güzel şekilde mücadele et. Çünkü Rabb'in, yolundan sapanları en iyi bilen O'dur ve O, yola gelenleri de en iyi bilendir."[563[563]]

Savaş, bu âyette zikredilen hikmetle, güzel öğütle ve güzel mücadele ile de bağdaşmaz. Kaldı ki, âyetlerde savaşın (cihadın) nedenleri zikredilmektedir ve bunların hiçbirinde İslam'ın, savaşılan ülkenin vatandaşlarına ulaştırılması savaşa sebep olan bir unsur şeklinde zikredilmemektedir. Dini tebliğ etmenin diğer yollarına başvurmak yeterlidir. Milletlerin birbirleriyle ilişkileri, herhalde savaştan ibaret değildir. Din davetçisi göndermek, ticaret ve daha başka ilişkiler, dinin tebliğ edilmesi için uygun vasıtalardır. Bu vasıtalar mümkün değilse, mümkün olanlarıyla yetinmek gerekir. Örneğin Malezya'ya, Endonezya'ya, Hindistan'a, Çin ortalarındaki bölgelere ve daha başka bölgelere, Müslüman tüccarlar kanalıyla İslam yayılmıştır. Ayrıca tarih boyunca Müslümanların hiç savaşmadıkları bölgelerde yaşayan Müslümanların nüfus miktarının, savaş yapılan bölgelerde yaşayanların nüfus miktarından çok daha fazla olduğunu burada belirtmeliyiz. Gerçi Müslümanların savaştıkları bölgelerde de, söz konusu savaşların, durup dururken yapılmadığı, bilakis karşı tarafın savaşa sebep olacak davranışlarda bulunduğu bir vakıadır. Elbette tarih boyunca Müslümanların bu konuda hiçbir hata işlemediklerini söylemek istemiyoruz. Yapılan savaşların genelde savunma savaşı olduklarını anlatmak istiyoruz. Herhalde hiçbir dinin veya düşüncenin tarihi, bu konuda İslam'ın tarihi kadar temiz değildir.

İslam'da cihad, bir savunma savaşı olduğundan dolayı, Kur'an-ı Kerim'de savaşa katılmayanlar şiddetle kınanmıştır. Çünkü cihada katılmayanlar, kendi toplumlarım ve vatanlarını savunma görevini yerine getirmemekte, esaret içerisinde bir hayatı, özgür bir hayata tercih etmektedirler.

Dinin tebliği için gerektiğinde savaşılacağını; çünkü Peygamberimizin peygamberliğinin evrensel olduğunu ve bu peygamberliğe insanların muhatap olmaları için gerekirse savaşa gidilebileceğini ileri süren hukukçuların, bu gerekçeleri de, artık günümüzde geçerli değildir. Çünkü günümüz açısından mesele değerlendirildiğinde, dinin tebliğ edilmesi için başka ülkelere gitmeye gerek yoktur. Zaten günümüzde Müslümanlar, dünyanın her tarafında

---

562[562] 60/Mümtahine,8-9.

563[563] 16/Nahl, 125

bulunmaktadır. Ayrıca günümüz teknolojisiyle ulaşılmayan bölge yoktur. Yeter ki dini doğru anlatan ve yaşayanlar bulunsun.[564[564]]

Hukuk

Hukukun genel gayesi, toplumun düzenini korumak ve gerek fert ve gerek toplum olarak bütün insanların hak ve yararlarını gözetmektir. Peygamberler, fesadı ortadan kaldırmak ve toplumu ıslah etmek üzere gönderilmişlerdir. Toplumun düzenini korumak sadece ahlâki telkinlerle gerçekleşmez. Bu konuda, bazen zorunlu kurallara ihtiyaç vardır. Hukuk kuralları bu zorunluluktan ortaya çıkmıştır.

Hukuk ve cezalarla ilgili âyetler, Medine döneminde inmiştir. Mekke döneminde inançla ilgili âyetler iniyordu. Zaten bu dönemde Müslümanların bağımsız bir toplumları ve bu toplumu yönetme imkânları yoktu. Bu imkâna ancak Medine'de kavuşmuşlardır. Bu sebeple ahkâmla ilgili âyetler bu dönemde indirilmiştir. Yönetimin başında da bizzat Peygamber (s.a.v.)'in kendisi bulunuyordu.

Kur'an'da hukukî meselelerle ilgili yüzlerce âyet vardır. Bu âyetlerin bir kısmının meselelere delaletleri çok açık, bir kısmınınsa kapalıdır. Müfessirler, sadece ahkâm âyetlerini içeren tefsirler yazmış; İslam hukukçuları da, fıkıh kitaplarında bu âyetleri kullanmışlardır.

Özellikle, Medenî Hukuk alanına giren meseleler neredeyse ayrıntılarına varıncaya kadar Kur'an'da yer almaktadır. Diğer alanlarda bu denli ayrıntıya girilmemiş; ana kurallar zikredilmekle yetinilmiştir.

Kur'an-ı Kerim, değişik vesilelerle Allah'ın âdil olduğunu, Müslümanların da adaletli olmalarını istemekle birlikte, özellikle hukukun uygulanmasında adalete ayn bir önem vermiş; adaletle hükmedilmesi gerektiğine defalarca dikkat çekmiştir. Bu âyetlerin bir kısmında hitap, bizzat Peygamber'e yapılmaktadır. Kuşkusuz Peygamber'e yapılmış olan bu hitaplar, aynı zamanda Müslümanlar için de geçerlidir. Ancak bu hitapların bir kısmında, özellikle Peygamber'e hitap edilmiş olması, anlamlıdır. Bizzat Peygamber böylesi uyanlara muhtaç ise, elbette ki bu gibi konularda, diğer insanların bu uyarılara daha çok ihtiyaçları vardır. Gerek Peygamber'in ve gerek Müslümanların adaletli davranmaları gerektiğine dair, pek çok âyetten birkaç tanesi şöyledir:

"Biz sana Kitab'ı gerçek ile indirdik ki, insanlar arasında Allah'ın sana gösterdiği şekilde hüküm veresin; hainlerin savunucusu olma! Allah'tan bağışlanma dile. Şüphesiz Allah bağışlayıcı, esirgeyicidir. Kendilerine hainlik edenleri savunma; zira Allah, daima hainlik yapıp günah işleyen insanı sevmez. "[565[565]]

"Allah, size emanetleri ehline vermenizi, insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder. Allah size ne güzel öğüt veriyor. Şüphesiz Allah, işiten, görendir."[566[566]]

"Ey inananlar, adaleti tam yerine getirerek Allah için şahitlik edenler olun, kendinizin, ana babanızın ve yakınlarınızın aleyhine bile olsa, (şahitlik ettiğiniz kimseler) zen-gin veya fakir de olsalar (adaletten ayrılmayın). Çünkü Allah, ikisine de daha yakındır. Öyle ise, keyfinize uyarak doğruluktan sapmayın. Eğer (şahitlik ederken dilinizi) eğip bükerseniz, ya da doğruyu söylemezseniz, bilin ki Allah yaptıklarınızdan haberdardır"[567[567]]

"Aralarında Allah'ın indirdiğiyle hükmet, onların keyiflerine uyma ve onların, Allah'ın indirdiği şeylerin bir kısmından seni şaşırtmalarından sakın! Eğer dönerlerse bil ki Allah, bazı günahları yüzünden onları felakete uğratmak istiyordur. Zaten insanların çoğu yoldan çıkmıştır."[568[568]]

"Allah adaleti, ihsanı, akrabaya vermeyi emreder. Edepsizlikten, kötülükten ve azgınlıktan meneder. Öğüt almanız için size böyle öğüt verir"[569[569]]

Bu âyetler, adaletli davranmayı emreden birçokla-rından sadece birkaç tanesidir. Adalet, İslam toplumunun temel niteliği olarak Kur'an'da zikredilmektedir. İslam toplumunun temel özelliklerinden söz ederken bunu detaylı bir şekilde ele aldık. Aktardığımız bu âyetlerden de anlaşıldığı gibi Müslüman'ın adaletli davranması, dinî bir görevdir. Çünkü Allah'a karşı sorumlu olma söz konusudur. Ayrıca âyetlerde, haince davranarak mahkemeyi aldatacakların olabileceğine; suçlu oldukları halde suçu masum kişilere yükleyebileceklerin olabileceğine dikkat çekilmekte, akrabalık veya başka bir sebeple adaletten şaşmamak gerektiğine de özen göstermenin önemine işaret edilmektedir.

Müslümanlardan da hukuki kurallara uymaları istenmekte, hatta bunun bir iman meselesi olduğu anlatılmaktadır:

"Şunları görmüyor musun, kendilerinin, sana indirilene ve senden önce indirilene inandıklarını sanıyorlar da tâğûta muhakeme olmak istiyorlar! Oysa kendilerine onu inkâr etmeleri emredilmişti. Şeytan da onları iyice sapıtmak istiyor. Onlara: 'Allah'ın indirdiğine gelin' denince, o iki yüzlülerin, senden büsbütün uzaklaştıklarını görürsün."[570[570]]

"Hayır, Rabb'in hakkı için onlar aralarında çıkan çekişmeli işlerde seni hakem yapıp, sonra da senin verdiğin

---

[564[564]] M. Sait Şimşek, Kur'an'ın Ana Konuları, Beyan Yayınları: 277-286.

[565[565]] 4/Nisâ, 105-107

[566[566]] 4/Nisâ, 58

[567[567]] 4/Nisâ, 135.

[568[568]] 5/Maide, 49.

[569[569]] 16/Nahl.90.

[570[570]] 4/Nisâ, 60-61.

hükme karşı içlerinde bir burukluk duymadan tam anlamıyla teslim olmadıkça inanmış olmazlar."571[571]

"Allah'a ve Peygamber'e inandık ve itaat ettik, diyorlar. Sonra onlardan bir grup, bunun ardından dönüyor. Bunlar inanmış değillerdir. Aralarında hükmetmesi için Allah'a ve Peygamberine çağırıldıkları zaman hemen onlardan bir grup yüz çevirir. Eğer hüküm kendi lehlerine olursa itaat ederek gelirler. Kalplerinde bir hastalık mı var, yoksa şüphe mi ettiler? Yoksa Allah'ın ve Peygamberinin kendilerine haksızlık yapacağından mı korkuyorlar? Hayır, onlar zalimlerdir. Aralarında hükmetmesi için Allah'a ve Peygamberine çağırıldıkları zaman inananların sözü ancak: 'işittik ve itaat ettik' demeleridir. îşte umduklarına erenler, bunlardır, bunlar"572[572]

Denilebilir ki, âyetler Peygamberi muhatap almaktadır ve şahsı ile ilgilidir. Âyetlerin öncelikle Peygamberi muhatap aldıkları ve onunla ilgili oldukları doğrudur. Ancak bunun sebebi, bu âyetler indiğinde Peygamberin bizzat yönetimin başında olması nedeniyledir. Aynı makamı kim işgal ediyorsa, o da bu âyetlerin muhatabıdır.573[573] Kaldı ki aynı anlamlan içeren ve bütün müminlere hitap eden başka âyetler vardır:

"Allah size emanetleri ehline vermenizi, insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder. Allah size ne güzel öğüt veriyor. Şüphesiz Allah, işiten görendir. Ey inananlar, Allah'a itaat edin, Peygambere itaat edin ve sizden olan emir sahiplerine de. Eğer herhangi bir şeyde anlaşmazlığa düşerseniz -Allah'a ve âhiret gününe inanıyorsanız- onu Allah'a ve Peygamberine götürün. Bu, daha iyidir ve sonuç bakımından da daha güzeldir."574[574]

islâm'ın hukukla ilgili kurallarına uymak, inançla bağlantılı olunca, Müslüman olmayıp Müslümanların yönetiminde bulunanlara kendi aralarındaki meselelerde inançlarına göre yargılanma hakkı verilmiştir. Maide sûresinde Yahudilerden söz edilirken Peygamber'e hitaben, şayet onlar sana başvuracak olurlarsa, istersen aralarında hükmet, dilersen hükmetme, ama hükmedecek olursan adaletle hükmet, denilmektedir.575[575] Yine aynı sûrede Hıristiyanların da İncil ile hükmetmeleri istenmektedir.576[576]

Hukukla ilgili meseleler, ahkâm tefsirleriyle fıkıh kitaplarında ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Biz burada genel hususlar üzerinde durmak istiyoruz.577[577]

Haklar:

insanlık âlemi, henüz "insan haklan" gibi bir kavramla tanışmadan asırlar önce İslâmiyet, insanların yükümlüklerinin yanında haklarının olduğundan söz etmiş, haklarla yükümlülükler arasında bir dengenin olmasını gözetmiştir. İleride bahis mevzuu edeceğimiz bu temel haklar, devletin ya da imparatorun verdiği ve dilediği anda alma yetkisine sahip bulunduğu haklar da değildir. Aksine her şeyi yaratan yüce Allah'ın insana verdiği haklardır.

Kuşkusuz bu hakların başında yaşama hakkı gelmektedir. Bu hak, sadece İslam'a inananlara verilmiş bir hak da değildir, islam'a inanan-inanmayan; kökeni ve rengi ne olursa olsun, küçük-büyük her bireyin temel haklarındandır. Devlet başkam, vatandaşının; efendi, kölesinin; baba, oğlunun yaşama hakkını elinden alamaz. Bu sebeple Kur'an-ı Kerim, bilgisizce ve beyinsizce çocuklarını öldüren, anlamsız bir utanç duygusuyla kız çocuklarını gömen, mevcut veya gelecek açlık bahanesiyle kız ve erkek çocuklarını öldüren cahiliye Arapları-ni kınamış ve böyle bir şeyi en büyük günahlardan saymıştır.578[578] Kur'an-ı Kerim'in haksız yere bir cana kıyanın kısas olarak öldürülmesini istemesi de, bu hakka verilen önemi gösterir. İnsanlara zarar vermedikleri müddetçe hayvanların yaşama haklarına da son verilemez.

Yaşama hakkı gibi mülk edinme hakkı da insanın temel haklarındandır. Herkes, geçimini sağlamak ve vergisini ödemek kaydıyla servet edinmek hakkına sahiptir. Bu haktan da Müslümanlar yararlandığı gibi gayr-ı müslimîer de yararlanırlar. Ekonomik yapıdan söz ederken belirttiğimiz gibi fakir kimselerin, geçimlerini sağlayabilmek için, zengin kimselerin servetinde belli bir haklan vardır. İnsanlar geçimlerini sağlamak için tarım, ticarel ya da sanatla uğraşma hakkına sahiptirler. Yeter ki geçimlerini meşru yollardan temin etsinler.

Dilediği inancı seçme hakkı da, temel haklar arasındadır, înanç konusunda hiçbir dayatmaya izin verilmemiştir. Herhangi bir inancı seçme hakkı, o inanç gereği yaşama ve o inancın eğitim hakkıyla anlam kazanır, islam hukukçuları genelde Müslüman olmayanların din değiştirme hakları bulunduğunu söylerken Müslümanların din değiştiremeyeceklerini dini tabir ile "mürted" olamayacaklarını ileri sürmüşlerdir. Kur'an'da mürted için söz konusu edilen ceza, tamamen âhiretle ilgilidir. Bizce bu konuda rivayet edilen hadis de yanlış anlaşılmıştır. Kişinin sadece İslam'dan dönmesi, öldürülmesi için bir sebep değildir. Din değiştirmekle birlikte meşru yönetime isyan etmesi, öldürülmesine sebeptir. Aslında burada da ceza, din değiştirmesinden değil, isyan etme-

571[571] 4/Nisâ, 65.

572[572] 24/Nur, 47-51.

573[573] Muhammed izzet Derveze, a.g.e,, 1.263.

574[574] 4/Nisâ, 58-59.

575[575] 5/Maıde,42.

576[576] 5/Maide, 47.

577[577] M. Sait Şimşek, Kur’an’ın Ana Konuları, Beyan Yayınları: 287-291.

578[578] Yusuf el-Kardavî, Temel Nitelikleriyle islam, (çev. ibrahim Sarmış), Konya-1986, s. 108-109.

sinden dolayıdır.
Din özgürlüğü bağlamında ele alınabilecek diğer bir konu ise, isim verme meselesidir. Yaşayan ya da tarih sahnesinden çekilmiş pek çok toplumun isim koymayı kendi inançlarının ve kimliklerinin bir devamı olarak gördükleri ve hatta bazı toplumlarda isim koymanın dimleştirildiği müşahede ve tespit edilmiştir. Günümüzde de bir kültür problemi olarak bazı devletler tarafından idarelerinde bulunan farklı din ve kültür mensuplarını asimüe etmek için yer ve insanların isimlerini değiştirdikleri bilinmektedir.[579][579]
İslam'da böyle bir yasaklama söz konusu değildir. Herkes çocuğuna dilediği ismi verme hakkına sahiptir. Peygamber sadece İslâm'a girmiş olanlardan, şirk anlamı taşıyan "Abdu'1-Uzza, Abdu'l-Menât" gibi isimlerin değiştirilmesini istemiştir.
Yaşama, mülk edinme ve dilediği inancı seçme hakkıyla birlikte namus ve şerefini koruma hakkı da, dinin temel hedefleri arasında sayılmış haklardandır. Namus konusunda yapılan iftira ağır bir ceza ile cezalandırılmıştır.
islam aynı şekilde insana eziyet edilmesini de yasaklamaktadır. Çekiştirmeyi, alay etmeyi, lakap takmayı, gıybeti, insanlar hakkında kötü zanda bulunmayı suç saymıştır. Bir âyette şöyle denilmektedir:
"Ey insanlar, bir topluluk diğerini alaya almasın. Belki de onlar, kendilerinden daha iyidirler. Kendi kendinizi ayıplamayın. Birbirinizi kötü lakaplarla çağırmayın. İnandıktan sonra yoldan çıkmış olmak ne kötüdür, tövbe etmeyenler, işte onlar zalimlerdir."[580][580]
Kur'an-ı Kerim'in, insanların tamamının bir tek nefisten yaratıldıklarını belirttiğine daha önce dikkat çekmiştik. Bu sebeple o, etnik ayırımı şiddetle reddeder. Kimsenin babasını ve annesini ya da ırkım seçme özgürlüğü yoktur. Bu, tamamen Allah tarafından yapılan bir düzenlemedir. Kimse, ırkından dolayı ne kınanabilir ve ne de birtakım imtiyazlara sahip olabilir. Müslüman olmayanlarla ilişkiler konusunu da daha önce ele almış, inanç hürriyetlerinin ve inandıkları gibi yaşama haklarının bulunduğunu belirtmiştik.
İslam, toplumu sınıf ve gruplara ayırmaz. Üstünlüğün takvada olduğunu belirtir. Ancak bu, hukuki bir sonuç ortaya çıkarmaz. Buradaki üstünlük, Allah katında bir üstünlüktür ve bunun mükâfatı âhirette alınacaktır. Hukuk kuralları üzerinde bunun herhangi bir etkisi yoktur. Bütün fertler, kanun karşısında eşittir. Hatta parlementer rejimlerdeki dokunulmazlıklar da söz konusu değildir. Peygamber (s.a.v.), bir hadisinde hukuk alanındaki ayrıcalıkların, toplumların helakine sebep olduğunu belirtir:
"Sizden öncekilerin mahvolmalarının sebebi şudur ki: İçlerinden şerefli bir kimse hırsızlık yaptığında ona ceza uygulamaz, zayıf birisi hırsızlık yaptığında ise kanunu tatbik eder-,, onu cezalandırırlardı. Allah'a yemin ederim ki Mu-hammed'in kızı Fâtıma bile hırsızlık etse elini keserim."[581][581]
Kur'an'da Müslümanların kardeş oldukları belirtilmektedir. "Kardeşlik" kavramı, prensipte eşitliği; müslüman olmaları açısından aralarında bir farklılık olmaksızın hukuk karşısında eşit olacakları anlamına gelir[582][582]
Siyasi konularda da fertler hatta kadın ve erkek arasında herhangi bir ayırım yoktur. Toplumsal meselelerin çözümünde şûraya başvurmak esastır. Bu bağlamda vatandaşlar arasında herhangi bir ayırım olmaksızın herkes seçme ve seçilme hakkına sahiptir. Kur'an-ı Kerim'in indirildiği dönemde bütün fertlerin yönetime katılma haklarından söz edilmesi neredeyse imkânsız idi. insanlar ya despot yöneticilerin baskılarıyla ya da din adamlarının tahakkümü ile karşı karşıya idiler. Hatta bu, yöneticilerin ya da din adamlarının meşru bir hakkı olarak görülüyordu. Ama islam, bu anlayışı ortadan kaldırdı. Peygambere bile toplumsal meselelerde halka danışmasını emretti:
"îş hakkında onlara danış."[583][583]
"Onların işleri aralarında danışma iledir;"[584][584]
Raşid halifeler döneminde Müslümanların şûrâ'ya riayet ettiklerini de biliyoruz. Konuya yer veren kelam kitaplarında da bu prensibin gözetildiğini görüyoruz. Onlara göre halife/imam (devlet başkanı), ümmet adına ve onların bir vekili olarak o görevi yürütmektedir. Ra-şit halifeler döneminde toplumu ilgilendiren meselelerde halifenin meşveret ettiği bir meclisinin bulunduğunu biliyoruz.
Kur'an-ı Kerim, mesken dokunulmazlığına da önem verir. Konuyla ilgili âyetlerde şöyle denilmektedir:
"Ey iman edenler, kendi evlerinizden başka evlere, sahiplerinden izin almadan ve selam vermeden girmeyin. Düşünürseniz bunun hakkınızda daha hayırlı olduğunu anlarsınız. Şayet bu evlerde kimseyi bulamazsanız müsaade edilinceye kadar girmeyin. Size 'geri dönün' denilirse dönün. Bu hareket hakkınızda daha hayırlı ve daha nezihtir. Allah işlediklerinizi hakkıyla bilir"[585][585]
Bir kimsenin işlediği bir suçtan dolayı bir başkası sorumlu tutulamaz. "Herkes kazanana bağlıdır."[586][586] "Her-

579[579] Levent Öziürk, islam Toplumunda Hıristiyanlar, İstanbul-1998, s.94.
580[580] 49/Hucûrat, 11.
581[581] Buhâri, Enbiyâ, 60
582[582] TâhirbÂşûr, a.g.e.,s 109
583[583] 3/Âlu İmrân, 159.
584[584] 42/Şûrâ, 38
585[585] 24/Nur, 27-28.
586[586] 52/Tur, 21

kesin kazandığı kendisinedir, kimse başkasının yükünü taşımaz"587[587] Bu sebeple suç ferdîdir. Bir kimsenin işlediği suçtan dolayı ne babası, ne kardeşi, ne oğlu, ne de başka bir akrabası sorumlu tutulabilir. Halbuki kabile anlayışının ve soyculuğun hakim olduğu yerlerde bir babanın işlediği suçtan oğlu da sorumludur. Kabile anlayışının hakim olduğu bir toplumda Kur'an'ın bu prensibinin büyük önemi vardır. O dönem Araplarında belki tek ölçü vardı ve o da, bir kabileye mensup olmaktı. Herkes, kendi kabilesine mensup olmayı bir ayrıcalık olarak görüyordu.
Kur'an'm indiği dönemde sadece Araplar'da değil, bütün milletlerde kadının müstakil bir kişiliği yoktu. O günün Roma hukukunda da kadınlar bağımsız bir kişiliğe sahip değildi. Kadın, kocasına tabi idi. Hintlilerde, kadının hayat hakkı, kocasının hayatıyla sınırlıydı; kocası öldüğünde yakılır ve külleri, kocasının mezarına konulurdu.
Durup dururken hiç kimse zan altında tutulamaz. "Beraet-i zimmet asıldır." Mecelle'de yer alan bu kural, bir kimse hakkında suç sabit olmadıkça o kimsenin suçlu muamelesi göremeyeceğini anlatmaktadır.588[588]

Cezalar:

Hukukun genel gayesinin, toplumun düzenini korumak, gerek toplumun ve gerek fertlerin hak ve yararlarını gözetmek olduğuna dikkat çekmiştik. Toplum düzeninin korunması da ancak ortaya çıkan kargaşa, fitne ve tecavüzlere meydan vermemek, bunların yollarını tıkamak suretiyle olur. Bunun yolu ise, hukukun bu konudaki kuralları belirlemesi ve icra makamının bunları uygulamasıyla gerçekleşebilir. Değilse, kötülükleri ortadan kaldırmak için halk kendi kendine tedbirler almaya kalkışır ki bu, toplumdaki kötülüklerin daha da artmasına sebep olur.589[589]
İslam hukukunun gaye ve hedeflerini konu alan değerli eserinde Tâhir b. Âşûr, İslâm Hukukundaki cezaların şu üç gaye sebebiyle düzenlendiğini belirtir:
a. Suçlunun uslandınlması.
b. Mağduru razı etmek
c. Suç işlemeye yeltenmek isteyen kimseleri niyetlerinden caydırmak.590[590]
İslam hukukçuları cezalan iki kısma ayırırlar: Had cezaları ve bir de ta'zir cezalan. Biz burada suçlardan cezası Kur'an-ı Kerim'de belirtilmiş olanları yani had cezalarını ele alacağız. Ancak bu cezaları tek tek ele almazdan önce bir iki noktaya temas etmekte yarar vardır.
Her şeyden önce bu cezalar, Kur'an'm öngördüğü kuralara göre yönetilen toplumlar için geçerlidir. Nitekim ceza ile ilgili âyetler Medine'de İslam toplumunun oluşumundan sonra indirilmişlerdir. Aslında ahkâm âyetlerinin tamamı için bu durum söz konusudur.
Ahkâm âyetleri, ancak içerdikleri hükümlerle ilgili ortam oluştuktan sonra indirilmişlerdir. Mesela, zinayı engelleyen tedbirler alınmadan zina yasaklanmamış, yine hırsızlığı ortadan kaldıracak ortam oluşmadan hırsızlık cezasıyla ilgili âyet indirilmemiştir. İçkinin yasaklanması, faizin kaldırılması, belirgin aşamalardan sonra gerçekleşmiştir.
Had cezalarının uygulanması, bütün unsurlarıyla suçun tahakkuk etmesine bağlıdır. Bu unsurlardan herhangi birine karışabilecek bir şüphe, had cezasını ortadan kaldırır.591[591]

Öldürmenin Cezası:

İnsanların can güvenliği, dinin temel hedefleri arasındadır. Can güvenliğinden maksat, sadece inanan Müslümanların değil, inanan veya inanmayan bütün vatandaşların can güvenliğidir. Kur'an-ı Kerim, haksız yere bir insanın canına kıyılmasını, bütün insanların canına kıyılmış bir hareket olarak değerlendirmektedir:
"Kim, bir cana kıymamış ya da yeryüzünde bozgunculuk yapmamış olan bir canı öldürürse, sanki bütün insanları öldürmüş gibidir. Kim de onu(n hayatını kurtarmak sureliyle) yaşatırsa, bütün insanları yaşatmış gibi olur."592[592]
Âyet, Hz. Âdem'in oğullarından birinin diğerini öldürmesi olayı anlatıldıktan hemen sonra yer almakta-dır. Buna göre eğer insanlar, Âdem'in iki oğlundan birinden yani öldüren kişiden üremişse, diğeri de yaşamış olsaydı, mevcut insanların bir o kadarı da şu anda yaşıyor olacaktı. O halde âyet, lafız olarak da, bir gerçeği anlatmaktadır. Âdem'in katil durumunda olan oğlu, vakıa olarak mevcut insanlar miktarında kişiyi öldürmüş gibidir.
Âyet, olayı tüm zamanlara taşımakta ve şu anda bir cana kıyan kişinin, canına kıydığı insanın soyundan gelebilecekleri de öldürmüş sayılacağını haber vermektedir. Buna göre her insan, kendi soyundan gelecekler açısından Hz. Âdem durumundadır.

587[587] 6/En'am, 164.
588[588] M. Sait Şimşek, Kur'an'ın Ana Konuları, Beyan Yayınları: 291-297.
589[589] Tâhir b Âşûr, islam Hukuk Felsefesi, -Notlar ekleyerek çevirenler: Vecdi Akyüz ve Mehmet Erdoğan-, İstanbul-1988, s. 325.
590[590] Tâhir b Âşûr, a.g.e., s.326. 298
591[591] M. Sait Şimşek, Kur'an'ın Ana Konuları, Beyan Yayınları: 297-298.
592[592] 5/Maide, 32.

Âyetin işaret etliği hususlardan bir diğeri ise, şu olmalıdır: İnsan psikolojisiyle ilgilenenler, ilk öldürmenin insana çok ağır geldiğini söylerler. Ama kişi, birini tamamen suçsuz yere öldürmüşse, artık onun için öldürme işi kolay görünmeye başlar. Bundan sonra bir başkasını, sonra bir başkasını daha öldürmesi işten bile değildir. Tekrar belirtelim ki âyette, suçsuz yere öldüren kişiden söz edilmektedir.
Âyette ifade edilmek istenen gerekçe ne olursa olsun, öldürmenin ne kadar büyük bir suç ve günah olduğu anlatılmaktadır. Zaten işlenen hiçbir günah için, ebedi cehennemden söz edilmezken, kasten adam öldürmenin cezasının ebedi cehennem olduğu Kur'an'da ifade edilmektedir:
"Her kim bir mümini kasten öldürürse onun cezası, içinde ebedi kalmak üzere (gideceği) cehennemdir. Allah ona gazap etmiş, lanet etmiş ve onun için büyük bir azap hazırlamıştır."[593][593]
Kasten adam öldürme suçunun cezası, misliyle bir cezadır, yani ölümdür. Kur'an, bu cezanın iki gerekçesinden söz etmektedir. Bunlardan birincisi, bir insanın canına kıymanın, bütün insanlığın canına kıyma anlamı taşıdığı ki bunu yukarıda izah ettik. İkinci gerekçe ise, kısasta hayat olduğudur. Bu son gerekçeyle ilgili âyette şöyle denilmektedir:
"Ey akıl sahipleri kısasta sizin için hayat vardır, böylece korunursunuz"[594][594]
Müfessirler, kısasta hayat oluşunu, bu cezanın caydırıcıhğıyla ifade etmişlerdir. Öldüren kişiye ölüm cezası verildiği takdirde bundan böyle artık cana kıyma azalacaktır. Çünkü öldürecek kişi, kendisinin de bu suçtan dolayı öldüreceğini bildiği takdirde başkasını öldürmeye cesaret edemez.[595][595]
Kasten adam öldürmenin asıl cezası ölüm olmakla birlikte öldürülen kişinin akrabaları veya onların bir kısmı, kısas cezasının uygulanmamasını isteyebilirler. İsterlerse, affetmenin karşılığında öldürenden diyet alabilirler, isterlerse hiçbir karşılık almadan da affedebilirler. Ancak kişiye ölüm cezası uygulandığı takdirde diyet alamazlar. Kasten bir insanın canına kıymak çok büyük bir günah olmasına rağmen, öldürülenlerin mirasçılarına, katilin öldürülmesine karşın diyet alma yetkisinin verilmesi, İslam'ın ölüm cezasını vermenin sınırlarını daraltması hatta bunu pek tasvip etmediği anlamına gelir. Çünkü canının bağışlanması karşılığında mirasçılara diyet verilmesi, bir bakıma onları, katilin canını bağışlamaları için bir teşviktir. İslamiyet böylece kan davalarının önüne geçmeyi de hedeflemektedir.
Kuşkusuz, katile böyle bir cezanın uygulanabilmesi için ayrıca katilin ceza ehliyetine sahip olması gerekir. Bu sebeple delinin ya da aklı ermez bir çocuğun katil olması durumunda kendilerine bu ceza uygulanmaz.
Hata olarak öldürmenin cezası ise, kısas değildir, diyettir. Bu konudaki ayrıntılar fıkıh kitaplarıyla ahkâm tefsirlerinde mevcuttur.[596][596]

Hırsızlığın Cezası-

Konuyla ilgili âyetlerde şöyle denilmektedir: "Hırsızlık eden erkek ve kadının, yaptıklarına karşılık Allah'tan bir ceza olarak ellerini kesin. Allah daima üstündür, hikmet sahibidir. Kim yaptığı haksızlıktan sonra tövbe eder, durumunu düzeltirse, şüphesiz Allah, onun tövbesini kabul eder. Çünkü Allah bağışlayan, merhamet edendir. Göklerin ve yerin mülkünün Allah'a ait olduğunu bitmedin mi? (O),dilediğim azap eder, dilediğini bağışlar. Allah her şeye kadirdir."[597][597]
Âyetler hırsız erkek veya kadının elinin kesileceğini açıkça ifade etmektedir. Ancak asgari olarak ne miktarda çalan kimsenin elinin kesileceği, eli kesildikten sonra tekrar hırsızlık yapan kimseye ne gibi bir ceza verileceği belirtilmemektedir. Kur'an'm açıklaması durumunda olan hadislerde bunun asgari miktarı, bir dinarın dörtte biri olarak belirlenmiştir. Bu, her zaman için kalıcı bir miktar mıdır, yoksa zamanla bu miktar değişebilir mi? Hukukçuların geneli bu miktarı esas almakla birlikte, bir kısmı, kişinin hırsız sayılacağı miktarı örfün belirleyeceğini; Peygamber döneminde bu miktarı çalan kimseye hırsız denildiğini belirtmişlerdir.
Eli kesilmiş olan kimsenin tekrar hırsızlık yapması durumunda ona ne gibi ceza verilmesi gerektiği konusunda da farklı görüşler ileri sürülmüş; kimine göre bundan sonra bir ayağı, ardından tekrar hırsızlık yaptığında diğer eli ve dördüncüsünde de diğer ayağı kesilmelidir. Kimine göre de, bir eli kesildikten sonra tekrar çalan kimseye sadece ta'zir ve hapis cezası verilebilir.
Yine hadislerde, yemek için dalından meyve çalan kimsenin elinin kesilmeyeceği belirtilmektedir. Ancak meyve bahçeden getirilip stok edildikten sonra çalan kişi, hırsız kabul edilir ve eli kesilir. Açlığından dolayı bahçeden meyve çalan kimsenin elinin kesilmemesini bildiren hadisler, hukukçuların meseleyi değerlendirmeleri bakımından kapıyı aralamış ve şiddetli bir ihtiyacından dolayı hırsızlık yapan kimsenin elinin de kesilemeyecegini belirtmişlerdir.
Yukarıda naklettiğimiz hırsızın elinin kesileceğini belirten âyetten hemen sonra yer alan âyette, haksızlıktan

---

593[593] 4/Nisâ, 93
594[594] 2/Rakaıa, 179.
595[595] Cassas, Ahkâmu-'l^Kur'an, Beyrut-1335 h., 1.158; Kurtubi, a.g.e., 11.256; Muhammed Ferid Vecdi, el-Mushafu'1-Muyesser, Mısır 1977, s.34.
596[596] M. Sait Şimşek, Kur'an'ın Ana Konuları, Beyan Yayınları: 299-301.
597[597] 5/Maide, 38-40.

vazgeçen ve durumunu düzelten kimsenin tövbesinin Allah tarafından kabul edileceğinin ve Allah'ın bağışlayan ve merhamet eden olduğunun belirtilmesi, hırsızlıktan tövbe eden kimsenin elinin kesilip kesilmeyeceği meselesini gündeme getirmiştir. Hukukçulardan bazıları, ele geçirilmezden önce tövbe ettiği takdirde, elinin kesilmeyeceğini söylerken, bazıları da, tövbe etse de elinin kesileceğini söylemektedir. Çağımızda bazıları ise, yakalandıktan sonra da, hırsızlıktan tövbe ettiğini söyleyecek olursa, elinin kesilmeyeceğini söylemişlerdir. Bizim kanaatimiz, ilk şıkkın doğru olduğudur. Çünkü hırsızlıktan bahseden bu âyetlerden önce bâğî (meşru yönetime silahlı başkaldırı içerisinde olanların), ele geçirilmezden önce tövbe ederek teslim olanlarına ceza verilmeyeceği açıkça anlatılmaktadır. Buna göre henüz ele geçirilemeyen hırsız, kendisinin o .malı çaldığını iti-raf ederek Lövbe ederse, elinin kesilmemesi gerekir. Ancak ele geçirildikten sonra tövbe ettiğini bildiren hırsı-zm, bizce bu tövbesinin hiçbir anlamı yoktur. Samimi ise, bu tövbesinin sadece âhireue kendisine bir yararı vardır, dünyevi cezayı etkilemez.
Bazıları, malı çalınan kişinin, hırsıza ceza verilmemesini istemesi durumunda bu isteğinin göz önünde bulundurulabileceğini ileri sürmüşlerdir. Ancak Kur'an'da böyle bir şeyden söz edilmemektedir. Halbuki adam öldürme konusunda durum böyle değildi.
Âyette öldürülenin velilerinin cezayı affedebilecekleri belirtilmişti. Hırsızlıkla ilgili âyetlere baktığımızda ise, göklerin ve yerin mülkünün Allah'a ait olduğu ve Allah'ın dilediği kimseyi cezalandıracağından söz edil-mektedir. Bizim bu âyetlerden anladığımız, malı çalınan kişinin böyle bir yetkisinin olamayacağıdır. Hadislerde de böyle bir yetkiden söz edilmemektedir.
Hırsızlığa verilen el kesme cezası, ağır bir ceza olarak görülebilir. Ancak İslam'ın bu cezaları, kendi oluşturduğu toplum için geçerlidir. Eğer bir toplumda malın, piyango, kumar ve diğer haram yollardan kazanılması yasaklanmış, kazanılmasında emeğe geniş bir alan tanınmış ve diğer yollar daraltılmış ise, servet sahibi de zekât vermek, sadaka vermek ve infak etmekle fakirleri gözetiyorsa yani zengin ile fakir arasında bağlar kurulmuş ve zenginlerin fakirleri gözetmeleri sağlanmış ise, üstelik toplum, namaz ve diğer vesilelerle sürekli bir eğitime tabi tutuluyorsa ve buna rağmen birileri şiddetli bir ihtiyacı olmadığı halde hırsızlık yapıyorsa, elbette buna verilecek ceza da ağır olacaktır.[598][598]

Zinanın Cezası:

Bütün dinlerde zinanın cezası çok ağırdır. Hıristiyanların da bağlı oldukları Tevrat'ta bunun cezası recm yani taşlanarak öldürülmektir. Çünkü zina hem büyük bir ahlâksızlık ve hem de neslin birbirine karışmasına sebep olan bir suçtur. Kur'an-ı Kerim'in hem Mekki döneminde ve hem de Medeni döneminde konuyla ilgili âyetleri vardır. Mekki dönemde, zinanın çirkin bir şey olduğu anlatılırken Medeni dönemde ise, olayın hukuki boyutları anlatılmaktadır.
Konuyla ilgili Mekke'de indirilmiş âyetlerde şöyle denilmektedir:
"Zinaya yaklaşmayın, çünkü o, açık bir kötülüktür, çok kötü bir yoldur."[599][599]
"Ve onlar ırzlarını korurlar; ancak eşleri, yahut ellerinin sahip olduğu (cariyeler) hariç (bunlarla ilişkilerinden dolayı) kınanmazlar. Ama bunun ötesine gitmek isteyen olursa, işte onlar haddi aşanlardır."[600][600]
"Ve onlar ki Allah ile beraber başka tanrıya yulvar-mazlar. Allah'ın haram kıldığı canı haksız yere öldürmezler ve zina etmezler. Kim bunları yaparsa, günahlarının cezasını bulur. Kıyamet günü onun için kat kat azap vardır ve o azapta hor ve hakir olarak kalır. "[601][601]
Medine'de inen konuyla ilgili ilk âyet şöyledir: "Kadınlardan Juhuş yapanlara karşı içinizden dört şahit getirin; eğer onlar şahitlik ederlerse, o kadınları ölüm (alıp) götürünceye, ya da Allah onlara bir yol gösterinceye kadar evlerde tutun (dışarı çıkarmayın.) içinizden iki kişi, juhuş yaparsa, onlara eziyet edin; eğer tövbe eder, uslanırsa artık onlar(a eziyet)den vazgeçin. Çünkü Allah, tövbeleri çok kabul edendir, çok esirgeyendir."[602][602]
Âyetlerde geçen "juhuş" kelimesi, zina ile birlikte başka gayri ahlâki hususları da içine alan bir kelimedir. Bu konuda inen bu ilk âyetlerle zina edenlerin göz hapsinde tutulacakları, bundan kesin olarak tövbe ettikleri takdirde ise, göz hapsinin de son bulacağı anlatılmaktadır. Bu âyetler vesilesiyle söylenecek başka hususlar da vardır. Ancak biz burada sadece zina konusu üzerinde durduğumuz için diğer hususlara girmiyoruz.
Daha sonra inen şu aşağıya nakledeceğimiz âyetle, yukarıda fuhuş kelimesi kapsamında olan zina için müstakil bir ceza getirilmektedir:
"Zina eden kadın ve zina eden erkeğin her birine yüz değnek vurun; Allah'a ve âhiret gününe inananlar iseniz Al-lah'ın dini(n\ uygulama hususu)nda sizi, onlara karşı acıma duygusu tut(up engelle)mesin. Müminlerden bir grup da onlara yapılan azaba şahit o/sun:"[603][603]

---

[598][598] M. Sait Şimşek, Kur'an'ın Ana Konuları, Beyan Yayınları: 301-304.
[599][599] 17/lsrâ, 32
[600][600] 23/Mü'minûn, 5-7.
[601][601] 25/Furkan, 68-69.
[602][602] 4/Nisâ, 15-16.
[603][603] 24/Nur, 2. 306

Âyetlerden de anlaşıldığı gibi zina suçu dört şahitle sabit olur. Bu sebeple zina suçunun subûtu çok zordur. Neredeyse sadece aleni olarak bu suçu işleyenler, zina cezasıyla cezalandırılabilirler. Ancak bu dünyada subûtu zor ise de, Allah her türlü gizliliği bilendir. Dünyada cezaya çarptırılmamak, âhirette de bu suçu işleyen kişinin cezaya çarptırılmayacağı anlamına gelmez.
Bu anlattıklarımız dışında kocanın hanımını zina ile itham etmesi ve benzen hususlar fıkıh kitaplarında genişçe yer almaktadır. Biz burada sadece temel konular üzerinde duruyor, hatta bu konularda bile mümkün mertebe ayrıntılara girmiyoruz.[604][604]

İffetli Kadınlara İftira Etmenin Cezası:

İffetli kadınlara iftira suçu, birkaç âyette dile getirilmektedir. İşin hukuki boyutunu ele alan âyette şöyle denilmektedir:
"iffetli kadınlara (zina suçu) atıp da sonra (bu suçlamalarını ispat için) dört şahit getirmeyenlere seksen değnek vurun ve artık onların şahitliğini asla kabul etmeyin.
Onlar yoldan çıkmış kimselerdir. Ancak bundan sonra tövbe edip uslananlar hariç. Çünkü Allah çok bağışlayan, çok esirgeyendir."[605][605]
iffetli kadınlara yapılan iftiranın cezasının, aynı zamanda iffetli erkekler hakkında yapılan iftirayı da içine alır mı? Alimlerin çoğu, bunun iffetli erkekler hakkında yapılan iftirayı da içine aldığını söylerler. Çünkü zinanın cezası konusunda erkek ve kadın arasında bir ayırım yapılmamışsa, bu konudaki iftiranın cezası konusunda da aralarında bir ayırım olmamalıdır. Yine alimlerin çoğu, iftira eden kimsenin bu cezaya çarptırılması için, mutlaka mahkeme esnasında ya da mahkemeye müracaat ederek bu iftirayı yapması gerekmediğini, uluorta bu iftirayı yapmış olmasının yeterli olduğunu söylemişlerdir.[606][606]

Yeryüzünde Fesat Çıkarmak:

Meşru yönetime silahlı ayaklanma, silahlı gasp ile güvenliği bozmak ve yol kesmek, fesat fi'larz; yeryüzünde fesat çıkarmak kavramının içine girer. Bu tür davranışlar, dinin temel hedefleri arasında olan can ve mal güvenliğini ortadan kaldırmaktadır. Birçok âyette bu suçların kötülüğü dile getirilmekte; Müslümanların bu konuda uyanık olmaları istenmektedir. Ancak biz, bu suçların ceza boyutu üzerinde duran âyeti nakletmekle yetineceğiz:
"Allah ve Peygamberine karşı savaşan ve yeryüzünde fesat çıkaranların cezası öldürülmek, asılmak, çaprazvâri el ve ayakları kesilmek, yahut da oradan sürülmektir. Bu onları yeryüzünde rüsvay etmek içindir. Onlara âhirette de büyük azap vardır. Yalnız ellerinize düşmeden (yakalanmadan) önce tövbe edenler müstesnadır."[607][607]
Farklı durumlara göre âyette belirtilen cezalardan biri verilir. Bu gibi suçlar, siyasi suçlar kapsamında olmaları nedeniyle, bu tür suçları işleyenleri affetme yetkisi, devlete bırakılmıştır. Çünkü başkaldırı, yönetime karşı yapılmıştır ve yöneticileri ilgilendirir. Yöneticiler, ya siyasî ayaklanma başlatanların artık bir etkilerinin ola-mayacağını veya cezalandırmanın daha büyük siyasi çalkantıların ortaya çıkmasına sebep olacağını düşünerek onlan affedebilirler. Kuşkusuz böylesi bir olay, toplumsal yapıyla yakından ilgilidir ve yöneticiler, toplumsal meselelerde meşverete önem vermek durumundadırlar. Bu sebeple yönetim, lüzum gördüğünde bu gibi konularda referanduma gidebilir. Şahıslara karşı işlenmiş suçlarda, devletin af yetkisi yoktur. Bu suçları işlemiş olanları affetme yetkisi, yukanda da belirttiğimiz gibi, mağdurların yetkisindedir. Siyası yapılanma ya da topluma hakim olan hukuksal yapı, suç işlenmesini teşvik edici, ya da kolaylaştırıcı kimi unsurlar taşıyorsa, bu takdirde suçlara şüphe karışmış olur ve şahıslara karşı işlenmiş suçlan affetme gibi bir durum ortaya çıkabilir. Ancak böylesi bir durum, siyasi yapılanmanın yeniden şekillendirilmesi ve hukuksal yapıyla ilgili köklü reformların yapılmasından sonra söz konusu olabilir. Bu takdirde şahıslara karşı işlenmiş suçları affetme gündeme gelebilir.
Kur'an-ı Kerim'de cezası belirlenen suçlar, bunlardır. Elbette bu sıraladığımız suçların dışında da Kur'an'm söz konusu ettiği suçlar vardır. Ancak bu suçların cezaları belirtilmemiştir. Söz konusu bu suçların bir kısmının cezası hadislerde belirtilmiş, bir kısmının cezası ise, hakimin takdirine bırakılmıştır.[608][608]

Sonuç

Kur'an-ı Kerim, insanlığın hidayeti için Allah tarafından gönderilmiş bir kitaptır. Hidayet konusu, inanç, ibadet, ahlâk ve sosyal kurumları ilgilendirir. Bu sebeple Kur'an-ı Kerim'de yer alıp bu konulan ilgilendiren hususlar,

---

604[604] M. Sait Şimşek, Kur'an'ın Ana Konuları, Beyan Yayınları: 304-306.
605[605] 24/Nur, 4-5.
606[606] M. Sait Şimşek, Kur'an'ın Ana Konuları, Beyan Yayınları: 306-307.
607[607] 5/Maide, 33-34
608[608] M. Sait Şimşek, Kur'an'ın Ana Konuları, Beyan Yayınları: 307-308.

hedef konulan teşkil ederler. Bu konuların desteklenmesi ve izahı mahiyetinde konulara da Kur'an'da yer verilmektedir ki, bunlar, araç durumunda olan konulardır. Mesela Kur'an'da tabiat varlıkları ve olaylarına, yine peygamber kıssalarına çokça yer verildiği halde bunlar, araç konulardır.
Hedef konular, dini teşkil etmektedir. Din, bunlardan ibarettir. Dinin temel kaynağı ise, Kur'an-ı Ke-rim'dir. Peygamber'in söz ve davranışları, Kur'an'm açıklaması ve nazari bilgilerinin pratiğe aktarılması mahiyetindedir. Kur'an-ı Kerim'de, Peygamber'in örnek gösterilmesi, kendisine itaat edilmesinin istenmesi, Peygamber'in Sünnetinin önemine işarettir. Peygamber'e has bazı özel durumların Kur'an'da yer almasının Peygamber inancıyla yakından bir ilişkisi vardır. Çünkü Peygamber, dini tebliğ konusunda Allah ile kullar arasında din tebliğ etme bakımından bir aracıdır. Aracı hakkındaki herhangi bir olumsuzluk, aracılık yaptığı şeye, yani dinin kendisine zarar verir.
Beşer olma yönüyle, yani biyolojik yönden Peygamber ile diğer insanlar arasında herhangi bir fark yoktur. Kur'an-ı Kerim de, bu gerçeği onaya koymakta, onun, diğer insanlar gibi bir beşer olduğunu belirtmektedir. Ancak Peygamber, ahlâk ve davranışlarıyla, güvenirlilik yönüyle diğer insanlara örnektir. O, yüce Allah'ın eğitim ve gözetimindedir.
Her peygamber, peygamberliğinin ispatı olarak âyetler/mucizelerle gönderilir. İnsanlann sorumluluğu, bu mucizelere şahit olmalarıyla başlar. Peygamberimizin mucizesi, Kur'an-ı Kerim'dir. Son peygamber oluşu; getirdiği vahyin kıyamete kadar kalıcı olması ve insanlığın tamamına gönderilmiş olması, mucizesinin, nesilden nesile ve bir mekândan başka bir mekâna taşınır olmasını gerekli kılıyordu.
İnanç konuları, din için temel durumundadır. Amellerin geçerliliği, inancın geçerli olmasına bağlıdır. Bu sebepledir ki, Mekke dönemi boyunca inanç konularıyla ilgili âyetler indirilmiş, Medine döneminde de, ibadet, ahlâk ve ahkâm konularının yanında inançla ilgili âyetler inmeye devam etmiştir. İnanç konularının Kur'an-ı Kerim'e dayandırılması esastır. Hatta bu gibi konuların direkt olarak Kur'an'dan öğrenilmeleri önemlidir. Çünkü Kur'an'ın üslûbu içerisinde bu soyut konular adeta canlılık kazanmaktadır.
îman, sak bilgi anlamında değildir, inanca konu olan meseleleri insanın içine sindirerek onları kabullen-mesidir. Kur'an'da anlatılanlardan şeytanın; Allah, Allah'ın kudreti, hatta âhiret hakkında bilgi sahibi olduğunu biliyoruz. Ancak o, Âdem'in yeryüzünde halife olması hakkındaki Allah buyruğunu içine sindirememiş,
buna itiraz etmişti. Kâfirlerden olmasının nedeni de budur. Helak olan kavimler de, inanmamaları sebebiyle değil, amellerini bozukluğu sebebiyle olmuştur. Çünkü toplumsal düzeni fesada uğratan, insanların amelleridir.
Haddizatında sadece inanç konularında değil, diğer konularda da Kur'an'a yönelmek, artık bir zorunluluk halini almıştır. Vakıa, günümüzde yaygın olan din anlayışı ile Kur'an'da anlatılanlar arasında önemli sapmalar ortaya çıkmıştır. Peygamberimiz öncesi dönemlerde, din anlayışında sapmalar ortaya çıktığında, yeni bir peygamber gelerek insanlann vahiyle olan ahitlerini tazeliyordu; sapmalar vahiy süzgecinden geçirilerek düzeltiliyor ve sosyal şartların gerektirdiği yeni düzenlemeler yapılıyordu. Peygamberimizden sonra yeni bir peygamber gelmeyeceğine göre yaşayan din anlayışının zaman zaman Kur'an'la test edilmesi kaçınılmazdır. Bu, günümüze kadar oluşan îslam kültür birikiminin dışlanması anlamına gelmez. Bilakis, test etme işleminde bu birikimden de yararlanılacaktır.
Kur'an-ı Kerim, hidayet rehberi olmasının bir gereği olarak ibadet konularını da içermektedir. Ancak ibadetlerin pratiğe aktarılmasında Peygamber'in Sünnetinin önemli bir yeri vardır. Özel anlamıyla ibadetler, kıyasın geçerli olmadığı konulardır. Bu nedenle Peygamber, bu gibi konularla ilgili Kur'an'ın kapalı geçtiği meseleleri bütünüyle açıklamıştır.
İman ile amel arasında sıkı bir ilişki vardır. Ameldeki her bir eksik, imanı zayıflatır. Kişinin, imandan kaynaklanan hiçbir amelinin olmaması ise, gittikçe zayıflamış olan imanın da ortadan kalkması anlamına gelir. Var olan iman, mutlaka güçlüğü oranında kişiyi Allah'ın emirlerini yerine getirmeye sürükler.
Namaz, zekât, oruç ve hac gibi belirlenmiş temel ibadetler, aynı zamanda Kur'an'ın sosyal hayatla ilgili kurallarının da temellerini teşkil ederler. Bu sebeple Peygamber (s.a.v.), İslam'ın beş şey üzere kurulu olduğunu belirtmiş ve kelime-i şahadetin yanında bu dört ibadeti zikretmiştir. O halde İslam, bu beş şeyden ibaret değildir, bunlarla birlikte onlar üzere inşa edilen dinin diğer emir ve yasaklarının toplamıdır.
Kur'an-ı Kerim, inanç üzerindeki her türlü baskıyı reddetmektedir. Dileyenin iman edeceğini, dileyenin inkâr edeceğini; insanların herhangi bir inancı seçme konusunda zorlanamayacaklannı açıkça ifade etmektedir, înanç hürriyetinin yanında farklı inanç mensuplarına ibadet hürriyetlerini ve inandıkları gibi yaşama imkânım tanımıştır. Hatta kendi aralarındaki meselelerde inançlarına uygun olarak yargılanmalarına da müsaade etmektedir. Farklı inanç mensuplarının İslam tarihi boyunca Müslümanlar arasında inançlarını devam ettirmeleri, mabetlerini inşa etmeleri bunun bir kanıtıdır. Peygamber (s.a.v), Medine'ye hicret ettikten sonra burada yaşayan farklı inanç gruplarıyla birlikte yaşama yönünde bir antlaşma yapmıştır.
Peygamberin bütün insanlığa gönderilmiş olması, Kur'an'ın bütün insanlığa tebliğ edilmesini gerekli kılmaktadır. Ancak bu tebliğ işinde uyulacak metot, yumuşak davranmak, sevdirmek, nefret ettirmemek ve hikmete uygun bir şekilde hareket etmektir. Peygamber (s.a.v.), hayatı boyunca bunun örneklerini sergilemiştir.
Kur'an-ı Kerim'de savaş yani cihad, tamamen savunmadır, saldırı savaşı değildir. Peygamber de bunu böylece uygulamıştır. Kur'an-ı Kerim incelendiğinde, savaştan söz edilen yerlerde "sizi yurdunuzdan çıkardıkları için... Antlaşmaları bozdukları için... Onlar size nasıl top yekûn savaşıyorlarsa, siz de onlarla top yekûn savaşın..." gibi

ifadelerin geçtiği görülecektir. Ayrıca karşı taraf, savaştan vazgeçip barış istediği takdirde barış yapılmasının emredildiği ve karşı taraf antlaşmaya riayet ettiği müddetçe antlaşmaya riayet edilmesi istenmektedir.
Bu sebeple, islam'ın kılıç zoruyla yayıldığı iddiası, bir temele dayanmamaktadır. Bugün Müslümanların büyük çoğunluğunun yaşadığı bölgelerin şu veya bu şekilde Müslümanların hiç savaşmadıkları bölgeler olduğu bir vakıadır. Buralara İslamiyet, Müslüman tüccarlar veya diplomatlarla islam davetçileri kanalıyla yayılmıştır. Savaşılan bölgelerde yaşayan Müslümanların da silah zoruyla islam'ı kabul ettikleri söylenemez, inanç seçme konusunda bir baskının yapılamayacağı Kur'an'-da açıkça ifade edilmektedir.
Kur'an-ı Kerim, iyiliği emretme ve kötülükten sakındırmanın sürekli bir eğitim haline geldiği, aşırılıklardan uzak, orta yolu izleyen, fertler arası ilişkilerde ve hukuk karşısında herkesin eşit tutulduğu, insan temel haklarını öne çıkaran, başka inanç mensuplarına inandıkları gibi yaşama imkânı veren, inanç dayatmasından uzak, etnik ayırımların yapılmadığı bir toplum oluşturma peşindedir. Din adına kimsenin, kimseyi istismar etmemesi için her birey istismar edilip aldatılmayacak ölçüde dinini temel kitabından öğrenmelidir.
Kur'an-ı Kerim, ferdi mülkiyeti kabul etmekle birlikte servetin belli ellerde toplanarak bir güç aracı olmasını engellemek için birtakım tedbirler almıştır Servet sahiplerinin mallarında fakirlerin haklarının bulunduğunu belirtir. Faiz, karaborsacılık ve diğer haram yollardan servet edinmeyi yasaklar. Din, ne servet edinmeyi ve ne de dünya hayatını dışlamıştır. Onun dışladığı, bunlara dört elle sarılarak âhiretin unutulmasıdır.
Hukuk konularına da yer veren Kur'an-ı Kerim, bu konuda adalete özel bir vurgu yapar. İşgal ettikleri makam ne olursa olsun hukuk karşısında fertlerin tamamı eşittir. Kimsenin dokunulmazlığı yoktur. Günümüz ceza hukuklarının aksine hapis cezalarına pek iltifat etmez. İyi bir soruşturma safhasından sonra cezalar pratiktir. Kur'an'da ceza şekli belirlenmiş olan suçlar, sayılıdır. Geri kalan suçların cezalarım, hakimin takdirine bırakmıştır. Hakim, günün şartlarına uygun ceza takdirini yapar ve uygular.[609][609]

---

[609][609] M. Sait Şimşek, Kur’an’ın Ana Konuları, Beyan Yayınları: 309-314.